

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SKRIFTER UDGIVET AF
INSTITUTET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

III

HANS JENSEN

DANSK JORDPOLITIK
1757-1919

FØRSTE DEL
UDVIKLINGEN AF STATSREGULERING
OG BONDEBESKYTTELSE
INDTIL 1810

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1936

SKRIFTER UDGIVET AF
INSTITUTET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

III

HANS JENSEN

DANSK JORDPOLITIK 1757–1919

FØRSTE DEL
UDVIKLINGEN AF STATSREGULERING
OG BONDEBESKYTTELSE
INDTIL 1810

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1936

**Denne Afhandling er af det filosofiske Fakultet antaget til offentlig at forsvares
for den filosofiske Doktorgrad.**

København, den 24. April 1936.

O. E. RAVN
h. a. dec.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.	Side
Forkortelser.	
Indledning:	
a. Den tidligere historiske Forskning og Litteratur vedrørende Landboreformerne	1
b. Landboretlig Litteratur	5
c. Problemstilling	8
1. Stavnsbaandets Samfundsordning	12
2. Den begyndende offentlige Diskussion om Reformen	20
3. Regeringens Reformarbejde under Frederik V. De private Gods- reformer	36
4. Landvæsenskommissionen af Oktober 1767	48
5. Generallandvæsenskollegiet 1768—69	65
6. De Stampeke Landbolove af 1769 og deres Betydning	75
7. Oppositionen mod den positive Landbolovgivning. Stavnsbaands- løsningen som et Godsejerkrav	87
8. Den Struensee-Oederske Landboreform	95
9. Den Guldbergske Reaktion. Forordninger om Fællesskabets Op- hævelse	103
10. De principielle Modsætninger i den reformvenlige Litteratur om- kring 1784	110
11. Den store Landbokommissions Nedsættelse	117
12. Hovedmodsætningen indenfor den store Landbokommission. Den af- gørende Sejr for Kravet om Bondebeskyttelse	129
13. De Colbjørnsenske Forordninger af 8. Juni 1787	139
14. Stavnsbaandsløsningen	144
15. Forskellige Bestemmelser til Fremme af Bondestandens Selvstæn- dighed. Fæsteforordningen af 1790	154
16. Delte Meninger i den offentlige Diskussion omkring 1787 («Fri- heden»s Forkæmpere contra O. L. Bang og Chr. A. Fabricius)	161
17. J. L. Reventlows Protest mod den bondebeskyttende Lovgivning. Modsætningen mellem de to Brødre Reventlow	168
18. De 103 jyske Godsejeres Klage over Landbolovene. Colbjørnsens Svar. Den ny Tids Godsejerprogram	172
19. Forordningerne af 25. Marts 1791 og 15. Juni 1792 om visse Lempel- ser for Godsejerne	179
20. Hoverisagens Løsning	185

	Side
21. Den særlige Husmandslovgivning	206
22. Regler om Udstykning og Sammenlægning	217
23. Regler vedrørende Selvejendom 1806 og 1807. Tiendens Bestem- melse 1810	223
24. Det nye landboretlige System som Led i en almindelig ændret Sam- fundsordning og paa europæisk Baggrund	228
Slutning	240
Kronologisk Fortegnelse over Forordninger og kgl. Resolutioner	248
Personregister	250
Sagregister	253

FORORD

NÆRVÆRENDE Skrift fremkommer som første Del af en Fremstilling, der skulde tjene til at belyse de socialpolitiske Linjer i den danske Landborets historiske Udvikling fra den første Begyndelse af de store Reformere i det 18. Aarhundrede indtil Gennemførelsen af den i visse Henseender afsluttende Lovgivning i Tiden nærmest efter Verdenskrigen. Jeg har i Bogens Hovedtitel valgt at bruge Udtrykket »Jordpolitik« frem for »Landbopolitik« (eller »Agrarpolitik«), da det sidste kunde blive tvetydigt.

I Betragtning af de foreliggende, let tilgængelige bibliografiske og arkivalske Oversigter har jeg ikke fundet det fornødent at vedføje systematiske Fortegnelser over Kilder og Litteratur. Ved Referat og Citering af Forordninger er naturligvis overalt (uden særlig Henvi-ning i Noterne) de oprindelige og fuldstændige Lovtekster lagt til Grund. Om Bogens Citater i Almindelighed skal bemærkes, at der kun er lagt Vægt paa at gøre dem i det væsentlige ordrette, derimod ikke paa nogen m. H. t. Stavemaaden bogstavret Gengivelse af de paagældende Kildesteder.

Jeg har udarbejdet Afhandlingen som Medarbejder ved *Institutet for Historie og Samfundsøkonomi*, og jeg skylder Institutets Bestyrelse stor Tak for de gunstige Vilkaar, der saaledes har været givet mig. Af Konsistorium har der været bevilget mit Arbejde en Understøttelse fra *det Finneske Legat*. Ogsaa herfor maa jeg takke, og endelig vil jeg rette en Tak til enhver af de enkelte, der paa nogen Maade har bistaaet mig med Raad eller Daad.

En særlig Interesse er der vist dette Skrift under dets Tilblivelse — bl. a. ved at gennemlæse det i Manuskript eller Korrektur — af Professor, Dr. jur. *Fr. Vinding Kruse*, fhv. Statsminister, Dr. phil. *N. Neergaard* og Docent, Dr. polit. *Jørgen Pedersen*. Rigsarkivets Embedsmænd har med deres sædvanlige, langt rækkende Imødekommenhed hjulpet mig ved de arkivalske Undersøgelser. Cand. mag.

Fr. Skrubbeltrang har til min Raadighed overladt værdifulde Optegnelser vedrørende det Stof, der findes behandlet i Bogens 12., 14. og 20. Kapitel. Cand. jur. E. K. Eriksen, fungerende Sekretær i Rigsdagens Bureau, har hjulpet mig ved Korrekturlæsningen og sammen med min Neve Skuespiller J. Arnth Jensen udarbejdet Personregistret.

København, i April 1936.

HANS JENSEN.

FORKORTELSER

D. K. eller D. Kanc. = Danske Kancelli.

Fogtmann = Fogtmanns Reskriptsamling.

Fridericia = J. A. Fridericia: Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie.

Holm: D.-N. H. = Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814.

Holm: Kampen = Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne i Danmark 1773—1791.

Journaliserede Forslag etc. (se S. 57, Fodnote).

Kgl. Res. etc. (se S. 57, Fodnote).

L. K. = Den for Landvæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger (trykt 1788—89).

Landbok. = Landbokkommissionen.

Landv. K. = Rentekammerets Landvæsénkontor.

Rentek. = Rentekammeret.

Reverdil = Reverdil: Struensee et la cour de Copenhague ved A. Roger.

(I Fortegnelsen er udeladt Forkortelser, hvis Betydning umiddelbart fremgaar af Sammenhængen eller kun forekommer i Tilknytning til en fuldstændig Angivelse i det nærmest foregaaende.)

INDLEDNING.

a. Den tidligere historiske Forskning og Litteratur vedrørende Landboreformerne.

PAA Frihedsstøtten, der stod færdig foran Københavns Vesterport 6. Novbr. 1797, er der indridset en kort Beskrivelse af de danske Landboreformers Indhold og Betydning: »Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den fri Bonde . . .«. Samtidig og sideordnet var her angivet, at Reformerne betød paa den ene Side Stavnsbaandsløsningen, paa den anden Side en strammere socialpolitisk Landbolovgivning, Beskyttelse for Bønderne til Sikring af Bondestandens Stilling i Samfundet og dens Adkomst til at dyrke den store Hovedpart af Landets Jord. Den senere videnskabelige Historieskrivning har overvejende fremhævet Stavnsbaandsløsningen, altsaa den Frigørelse, der skete, og endnu mindre har den almindelige, gængse Opfattelse haft Øje for Rækkevidden af de epokegørende Forandringer i selve Reglerne for Besiddelsen af Landets Jord, den nye Statsregulering, der fandt Sted i det hele Forhold mellem Godsejere og Bondestand.

En ret alsidig Oversigt over Reformlovene og deres Tilblivelse blev givet af *A. F. Bergsøe* i hans Prisskrift fra 1837 om »Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed«. Interessant er det at se, hvorledes dette Skrift blev kritiseret af den unge Godsejer og Stænderdeputerede *P. A. Tutein* til Marienborg paa Møen; i »Maanedsskrift for Litteratur« (XVII, S. 475—549) offentliggør Tutein en lang Afhandling, hvori han vender sig mod den bondebeskyttende Side af Landbolovgivningen og opstiller som Maal for Reformernes Fortsættelse, at Godsejerne bør have fri, uindskrænket Dispositionsret over Fæstegodset. Endnu paa denne Tid var de landboretlige Spørgsmaal, der havde beskæftiget Reformlovgivningen, aktuelle; de var endog i Kraft af de økonomiske Konjunkturer og i Forbindelse med ny Behandling af dem indenfor saavel Regering som Stænderforsamlinger igen ved at blive meget brændende Spørgsmaal (herom maa henvises til mit Værk om de danske raadgivende Stænderforsamlinger). I sit

Folkeskrift om »Kong Frederik og den danske Bonde« (S. 57) kan *C. F. Wegener* 1843 hentyde til, at Spørgsmaalet om Landholovenes Indgriben i Godsejernes Rettigheder endnu havde sin Aktualitet.

Helt anderledes blev den aktuelle Baggrund for historisk Opfattelse paa dette Omraade efter de nye Fæstereformer 1861 og 1872 og under den ny Landbrugskrise og Landbrugsudvikling i det 19. Aarhundredes sidste Aartier, altsaa netop paa den Tid, da de store Reformers Hundredaarsjubilæum kunde fejres.

Det væsentligste af, hvad der hidtil er fremkommet af videnskabelig Forskning og Litteratur vedrørende Landboreformerne, knytter sig til dette »Stavnsbaandsjubilæum«. Det betydeligste Skrift er det, der fremkom som Universitetets Festskrift: *V. Falbe-Hansens* Skildring af Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne »set fra Nationaløkonomiens Standpunkt«. Med sikker Intuition omend uden særlig vidtstrakte Kildestudier som Grundlag skildres her de økonomiske Forudsætninger for Reformerne og for de Følger, de fik, ligesom ogsaa for den tidligere Tilstand. Skildringens Begrænsning er givet ved det »Standpunkt«, det hele ses fra. Hvad flere af de landboretlige Forhold angaar, er Forfatteren tilbøjelig til at tro, at de nok vilde »have ordnet sig paa en for Bonden tilfredsstillende Maade, selv uden Regeringens Indgriben«; men samtidig fremhæver han, at selve Bestemmelserne om Bøndergaardenes og Livsfæstets Bevarelse har været en stor, reel Fordel for Gaardmandsklassen (se det omtalte Skrift I, S. 145 ff). Paa nogen nærmere Udredning af de rent landboretlige Spørgsmaal og de politiske Modsætninger, der her gjorde sig gældende ved Reformernes Gennemførelse, indlader han sig slet ikke; det tør i Virkeligheden siges, at Falbe-Hansen ser Landboreformerne ikke blot fra et »nationaløkonomisk«, men i temmelig høj Grad fra et liberalistisk Standpunkt og alene derfor ikke kommer til at vende sin Opmærksomhed saa meget mod den socialpolitiske Side af Reformerne.

Det forholder sig paa tilsvarende Maade med *Edvard Holms* Festskrift (udgivet i Forbindelse med den store københavnske Udstilling 1888): »Kampen om Landboreformerne i Danmark i Slutningen af det 18. Aarhundrede (1773—1791)«. Dette Skrift hører ganske sikkert til sin Forfatters bedste, præget som det er af Begejstring for Emnet, af en virkelig festlig og frisk Tone. Vi faar et levende Indtryk af Kampen mellem Stavnsbaandets Tilhængere og Modstandere angaaende Spørgsmaalet om Bøndernes personlige Frihed; men dermed var efter

denne Fremstilling den omhandlede »Kamp« ogsaa nogenlunde udtømt. Blot i en enkelt Fodnote (S. 140) gøres der opmærksom paa den »ikke ringe Interesse«, der knytter sig til Uenigheden indenfor Landbokommissionen med Hensyn til Forordningen af 8. Juni 1787 om Retsforholdet mellem Godsejere og Bønder; heller ikke paa andre Punkter i sin Fremstilling kommer Holm synderligt ind paa den nye Statsregulering af Landboforholdene. Noget uforholdsmæssigt og vidtløftigt dvæler han ved de offentlige Diskussioner, der fandt Sted gennem Bøger og Pjæcer (hans Skildring lader det i det hele ikke være ganske klart, hvor og naar den afgørende Kamp om Reformerne har fundet Sted); han kommer dog nærmest kun til at strejfe den Uenighed, der fremtraadte blandt de skrivende Mænd med Hensyn til Spørgsmaalene om Jordens Brug og Besiddelse. Han nævner ogsaa i denne Forbindelse, at Regeringen ved sin Lovgivning om Fæstevæsenet tog Parti for dem, der krævede et »Beskyttelsessystem«, og endvidere med en vis karakteristisk Tilfredshed, at »Regeringen ved Siden deraf ogsaa havde Øje for, at der var noget berettiget i Proprietærernes Krav paa større Frihed i deres Raadighed over Bøndergodset« (S. 193 ff., jfr. S. 226 ff.). I sit store Værk om Danmark-Norges Historie (1891—1912) fører Holm sin Skildring af Landboreformerne tidsmæssigt længere frem og tilbage, vedføjer visse nye Oplysninger, men uddyber ikke særlig de væsentligste Træk (se m. H. t. »Beskyttelsessystemet« 6. Del I, S. 339 ff.). Fortsætteren af Holms Arbejde, *Axel Linvald*, har i det væsentlige fulgt samme Opfattelse af, hvad der var betydningsfuldt i den store Landbolovgivning, som sin Forgænger (»Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807« I (1923), »Oplysningens Tidsalder« i *Det danske Folks Historie* VI (1928)).

Ved »Stavnsbaandsjubilæet« 1888 har man netop i Stavnsbaandsløsningen set i den Grad den vigtigste af alle Reformerne, at der ikke følte nogen særlig Anledning til at mindes de egentlige Landbolove. For Kildeskriftselskabet udgav *J. A. Fridericia* nævnte Aar »Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie«, et grundlæggende Skrift for sit Emne, og man undlod her at medtage Akter vedrørende den øvrige Lovgivning. I det af *Fridericia* blandt Studentersamfundets populære Smaaskrifter udgivne Skrift om »den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigørelse« ikke saa meget som nævner han Forordningen om Livsfæstet eller Opretholdelsen af Forbudet mod Jordsammenlægning; han har slet ikke Blik for Vægten og Betydningen

af de Spørgsmaal, der i Forbindelse med Stavnsbaandsløsningen knyttede sig til det rent landboretlige.

Den nærmeste til at fremhæve disse Spørgsmaal vilde efter sine Interesser og Studier have været *Johannes Steenstrup*. Han nøjedes imidlertid med paa ny Maade at belyse væsentlige Træk af ældre Perioders Landboret i sine Afhandlinger om »Vornedskabet hos den danske Bonde« og »om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid« (Historisk Tidsskrift 5. R. VI, 1886—87). Sidste Kapitel i den populære Bog fra 1888, der samler Resultaterne af hans Forskning vedrørende »den danske Bonde og Friheden«, handler om »Frigørelsen«, og han gør her opmærksom paa, hvorledes Frihedsstøttens Indskrift ikke blot fremhæver Stavnsbaandets Ophør, men ogsaa »Landbolovene«; hans egen Oversigt over disse Love bliver dog ganske summarisk, og kun i en senere indføjjet Anmærkning bag i Bogen (3. Opl., S. 216) »fremdrages«, at det var de samme Mænd, som i Danmark frigjorde Bonden, der for første Gang paalagde Herskaberne den skarpt udtalte Forpligtelse til at give i Fæste (Fæstetvang). Steenstrup har ikke forlænget Linjen fra sine Studier over de ældre Perioder ind i den Skilddring, han giver af Reformtiden.

Saaledes var da den historiske Litteratur, Stavnsbaandsjubilæet 1888 fremkaldte, i sin Helhed uden Tvivl præget af den daværende Tidssituation: i Forholdet mellem Godsejer og Fæstegaardmand og overhovedet i Landbrugets Ejendomsforhold fandtes ikke nu mere brændende Spørgsmaal, der samlede den almindelige Opmærksomhed; ogsaa som historiske Fænomener tabte de derved i Interesse; ganske uanset Tidens partipolitiske Kamp kunde Interessen fra alle Sider derimod fæstne sig ved de personlige og borgerlige Frihedsidéer, der havde sejret ved Stavnsbaandsløsningen, og som derefter var blevet grundlæggende for det følgende Aarhundredes Udvikling. Det er ved Jubilæet 1888 det 19. Aarhundredes danske Liberalisme — den, der var fælles for baade »Højre« og »Venstre« —, som fejrer sit historiske Udspring. Den stærke Interesse, Nationaløkonomen Falbe-Hansen i sit Værk viser Forhold vedrørende Husmænd, Landarbejdere og Tjenestefolk, vidner samtidig om, hvilke sociale Spørgsmaal der særlig er kommet til at gøre sig gældende netop i Liberalismens Tidsalder.

I den Tid, der senere er gaaet, har Statsmagtens Indgriben i økonomiske og sociale Forhold, ogsaa Landboforholdene, paany været i en saa voldsom og kraftig Vækst, at den historiske Interesse nu faar

umiddelbart lettere ved at orientere sig »socialpolitisk«, ogsaa overfor den ældre Tids Landbospørgsmaal.

Det falder nu lettere i Øjnene som en Mangel ved den foreliggende Litteratur om Landboreformerne, at den saa lidt berører det hele Kompleks af positiv social Landbolovgivning: *Landboretten*. Naturligvis er der andre Mangler med deraf følgende Opgaver for en fremtidig Forskning paa disse Omraader. Opgaven i det følgende vil nøjes med at tage Sigte paa det socialpolitiske og landboretlige Indhold af Reformerne.

b. Landboretlig Litteratur.

»I Henseende til de Mennesker, som henhører til Bondestand, er et og andet ved vore Love fastsat, som dels paalægger disse Mennesker eller en betydelig Del af dem Byrder, som andre Statens Borgere er fritagne for, dels synes at forudsætte, at de, i det hele tagne, udgør en mindre formuende og mindre oplyst Klasse end de øvrige Statsborgere« — paa denne Maade bestemmer *Jacob Mandix* i sin »Haandbog i den danske Landvæsensret« (2. Udg. 1813, I, S. 56) de væsentligste Sider af den Landbolovgivning, der stod som Resultat af de store Reformere. Ved »Byrderne« tænker han først og fremmest paa Forpligtelsen til personlig Krigstjeneste, og iøvrig henfører han under den særlige Behandling, der af de anførte Grunde skulde være tilsikret Bønderne, den omhyggelige Beskyttelse af Bondens Kontraktforhold til Herremanden, saaledes ogsaa med Hensyn til Hove-riets Bestemmelse og Ugyldigheden af Fæstebreve, der lyder paa Opsigelse eller paa kortere Tid end Fæsterens Livstid (S. 170 ff.). Det er altsaa meget afgørende Punkter i den bestaaende Landboret, eller dog den nærmere Udformning af den, der af Mandix blot ses begrundet i en human Hensyntagen til Bønderne som den i Forhold til andre Stænder mindre velstillede og oplyste Samfundsklasse (i hans Bogs første Udgave Aar 1800 (I, S. 47) tilføjes, at Bønderne er en »maaske mindre agtet« Klasse). Det er ret karakteristisk, at Mandix som mange andre i Tiden har næret eller efterhaanden er kommet til at nære den Anskuelse, at den paagældende Lovgivning maatte kunne opfattes som midlertidig og derfor, naar Udviklingen var skredet tilstrækkelig langt frem, blive moden til dybtgaaende Ændringer. I nogle tilbageskuende Betragtninger, han udgav 1830 ved sin Afgang fra en mangeaarig Virksomhed som Embedsmand i Rentekammeret (»Danmarks Tilstand for omtrent 60 Aar siden, sam-

menlignet med den nuværende«, S. 7), gør han sig til Talsmand for den Tanke, at Lovgivningens Indgriben i Landbrugets Ejendomsforhold maa være overflødig, saasnt blot Hoveriet er afskaffet; det bør da overlades til Forholdenes egen Magt, hvorledes Jordlodderne vil fordele sig i Bedrifter fra 1 til 1000 Td. Land, og om Fæste eller Forpagtning skal være Brugsformen.

Sin Haandbog har Mandix anlagt som en historisk-juridisk Fremstilling; han redegør ikke blot for de gældende Love, men ogsaa for deres Tilblivelse og for den Udvikling, der paa de forskellige Omraader har fundet Sted i ældre Perioder. Set fra en Historikers Standpunkt er denne Haandbog (med et Tillæg fra 1829) endnu den værdifuldeste for sit Emne. De senere større Special-Fremstillinger af dansk Landboret — *L. C. Borups* (2. Udg. 1880) og *H. Grams* (2. Udg. 1923) — udelader helt det historiske Stof og Synspunkt og nøjes med at udvikle, hvad der har aktuel Interesse og Gyldighed.

Indenfor den almindelige juridiske Litteratur behandles Landboretten ret udførligt i *A. S. Ørsteds* store juridiske Haandbog (se særlig Bd. V (1832), S. 485—537 om Fæste); man mærker, hvorledes der for Ørsted her ligger praktiske, aktuelle Problemer, som han selv ofte har haft Vanskeligheder med i sin Embedsgerning (han har derfor ogsaa haft Anledning til at komme ind paa dem i flere specielle Afhandlinger); nogen dybere principiel eller historisk Belysning af Forholdene giver han dog ikke. Mere tørt og rent oversigtsmæssigt behandles dette Omraade i de senere Fremstillinger af Tingsretten, der er forfattet af *Henning Matzen* (1882, 2. Udg. 1891) og *C. Torp* (1892, 2. Udg. 1905); i omtrent ligelydende Vendinger nævner begge Forfattere, at det er »socialpolitiske Hensyn«, der har fremkaldt saavel Indskrænkningen i Udstykningsfriheden som Indskrænkningen i Raadigheden over Bondejord (ligesom ogsaa Forbudet mod Opretelse af Len og Stamhuse); men denne Bemærkning fører ikke ind paa nogen videregaaende Redegørelse for de paagældende Reglers hele Væsen, Karakter og Oprindelse (se *Matzen*, 2. Udg., S. 112 ff.; *C. Torp*, 2. Udg., S. 169 ff.). Det tør ikke bestrides, at Danmarks Jurister gennem det 19. Aarhundrede har beskæftiget sig saa meget med den landboretlige Lovgivning, som det af rent praktiske Grunde var paakrævet; men nogen særlig Interesse for at fordybe sig i denne Lovgivnings Principer og paavise dens ejendommelige nationale Karakter har de ikke næret. Hundrede Aar efter Landboreformerne har det mærkelige ved den bondebeskyttende Lovgivningspolitik, som

dengang sejrede i Danmark, været omtrent lige saa upaaagtet af Jurister som af Historikere.

Nu i det tyvende Aarhundrede, da det hele Spørgsmaal om Statsmagtens Indgriben i Ejendoms- og Erhvervsforhold atter er saa brændende, er den gamle danske Landboret blevet fremstillet med særlig Interesse og Indsigt gennem et af Hovedværkerne indenfor den nyeste juridiske Litteratur. I sin »Ejendomsretten« I (1929), S. 236—72 giver *Fr. Vinding Kruse* »Landbrugslovgivningen« en ret indgaaende og navnlig udpræget vurderende Behandling, hvorved der i høj Grad tages Hensyn til de historiske Forudsætninger og det hele sociale Perspektiv. Vinding Kruse tager Udviklingen af den danske agrariske Retsordning som »et vægtigt Erfaringens Bevis for de retslige, sjælelige Faktoreres store Betydning i det økonomiske Liv«, og han fremhæver særlig, hvorledes disse Erfaringer ikke rummer noget som helst »Bevis for en privat Ejendomsret uden statslig Kontrol og ej heller for en ubunden Erhvervsfrihed«. Kun forsaavidt de store Reformers Mænd talte og virkede mod Jordfællesskabets, Godssystemets og Stavnbaandets Tvang, fulgte de Adam Smiths og Samtidens liberale Skole i det hele; derimod stod de overladt til deres eget Skøn i det store, vigtige Spørgsmaal, om der derefter, i Overensstemmelse med den liberale Skoles Generaliseringer, skulde raade fuldstændig fri og ubunden Erhvervsfrihed og en privat Ejendomsret uden Statskontrol. Om den Afgørelse, der blev truffet, dømmer Vinding Kruse saaledes: »Det tjener vore Statsmænd i det 18. Aarhundrede, navnlig Reventlow og Colbjørnsen, i høj Grad til Ære, at de havde den fornødne praktiske Sans og nøje Kendskab til det virkelige Liv, at de ganske instinktivt kun fulgte Frihedsideerne i Nedbrydningen af den gamle Ordning, men ikke fulgte Generaliseringerne. De gennemførte, uden egentlig at være sig det klart bevidst, samtidig med den nye Erhvervsfrihed og den nye private, særskilte Ejendomsret, et *nyt Tvangssystem*, hvorved de beholdt Udviklingen under Friheden og Privatkapitalismen fast i deres Haand og tvang den ind i de Baner, som den siden har fulgt, til overordentlig Gavn for dansk Landbrug. . . . Det 18. Aarhundredes Landbore reformer i Danmark vil til alle Tider staa som et lærerigt Eksempel paa en omhyggelig og kyndig Lovgivning, der paa een Gang haandhævede den juridiske Ejendomsret og dens frie Udfoldelse til individuelt produktivt Arbejde og samtidig gennem kraftige tvingende Regler modvirkede dens Misbrug.« (Se anf. Skrift, S. 246 ff., 251.)

Med denne Vurdering er der endelig fra juridisk Side ydet Landbo-
lovene skyldig Hyldest som et centralt og ejendommeligt dansk Lov-
givningsværk (i den tyske Udgave af sit Værk, »Das Eigentums-
recht«, belyser Vinding Kruse yderligere ved Sammenligning med
Udlandet disse danske Loves enestaaende Karakter). Det vil være
Nationaløkonomernes naturlige Opgave at belyse statistisk og teore-
tisk de Konsekvenser for Danmarks Erhvervs- og Befolkningsforhold,
som denne Lovgivning har haft (i sin Bog om »Husmandsbruget«
(1928) berører *Jørgen Pedersen* de Problemer, ogsaa for den ældre
Tid, der her ligger m. H. t. Husmændene). Derimod maa det være
en i egentlig Forstand historisk Opgave at redegøre paa en til-
strækkelig Maade for den nærmere Sammenhæng ved Lovenes Til-
blivelse og for deres hele Plads og Betydning i Danmarks Stats-
udvikling.

c. Problemstilling.

For Forfatteren af nærværende Skrift er Interessen for de landbo-
retlige Forhold særlig blevet vakt ved Studier over Danmarks po-
litiske Historie i det 19. Aarhundrede. Da jeg i sin Tid dyrkede det
18. Aarhundrede som Speciale til Magisterkonferensen, blev jeg ikke
opmærksom paa den Ensidedighed, der i Virkeligheden knyttede sig til
den hidtidige Opfattelse af Landboreformerne. I mine Studier til
Bogen om »Lars Bjørnbak og den bjørnbakske Bevægelse« (1919) saa
jeg, hvilken Betydning Spørgsmaalet om Tvangsafløsning af Fæste-
væsenet, altsaa om den videre Udvikling af et vigtigt landboretligt
Forhold, fik for Sprængningen af det politiske Samarbejde, der gen-
nem »Oktoberforeningen« af 1865 var blevet forsøgt mellem Gods-
ejere og Bønder. Da jeg derefter vendte mig til Tiden før 1848 for at
studere det første Frembrud af en dansk politisk Bondebevægelse,
maatte jeg hurtigt blive klar over, i hvilken Grad Forudsætningerne
for denne Bevægelse var givet ved den store Reformtids Lovgivning,
som det, i Kraft af den fremadskridende økonomiske Udvikling, nu
blev nødvendigt at udvikle videre i den ene eller den anden Retning.
Jeg skrev vedrørende Fyrrernes Bondebevægelse ud fra bl. a. dette
Synspunkt i »Historisk Tidsskrift« 1921 om »Bondecirkulæret af
8. Nov. 1845« (hvortil knytter sig »Bidrag til Holbæk Amts Historie«
i »Fra Holbæk Amt« 1923 og 1924). Ved Samtale med Agrarhisto-
rikeren *Henrik Pedersen* blev jeg gjort opmærksom paa den Diskus-
sion, der med Udgangspunkt i Landhusholdningsselskabets Virksom-

hed omkring 1820 fortæ om det nationaløkonomisk forsvarlige i at opretholde Landbolovens bondebeskyttende Bestemmelser, og skrev om denne karakteristiske Episode en lille Afhandling, »Jordspørgsmaalet i Danmark for 100 Aar siden«, i »Dansk Udsyn« for 1923 (Festskrift til Poul Bjerge). I mit Bidrag til »Det danske Folks Historie« VI om »Enevældens Afslutning« (1928, men udarbejdet 1925—26) søgte jeg saa vidt muligt at paavise de Følger, de store Reformers Løsning af de landbopolitiske Spørgsmaal fik for Samfundsliv og Politik i det 19. Aarhundrede; jeg kunde ikke komme ind paa selve Reformernes Tilblivelse og saaledes følge Udviklingen i Sammenhæng tilbage til den Periode af det 18. Aarhundrede, Christian VI's og Frederik V's Tid, jeg har behandlet i samme Værks Bd. V (1929), fordi Reformtiden var overladt til en anden Forfatter. Iøvrig fik jeg Lejlighed til at beskæftige mig med den landboretlige og landbopolitiske Udvikling ogsaa i det 19. Aarhundredes sidste Aar-tier; i »Festskrift til Kr. Erslev« (1927) behandlede jeg »Statshusmandsloven af 1899«, i »Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalet Historie i Danmark fra 1864 til 1900« (1931) »Landarbejderspørgsmaalets Udvikling i Danmark fra ca. 1870 til ca. 1900«. Hvad jeg havde at sige om Betydningen af de landboretlige Spørgsmaal i hele Perioden fra 1830 til 1848, kunde jeg fuldstændig indføje i mit udførlige To-Binds-Værk: »De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848« (1931—34).

I mine Studier over det 19. Aarhundrede kom jeg saaledes i stor Udstrækning til at berøre Landboretten og til at danne mig et Indtryk af, hvad den Side af Landboreformerne, der skabte ny »Orden og Kraft« paa dette Omraade, har betydet for Eftertiden.

Det kunde være naturligt for tidligere Forskere, ogsaa fordi de kom til Studier af Reformtiden med Udgangspunkt i den foregaaende Tids Historie, at hæfte sig saa overvejende ved Stavnsbaandsløsningen som det centrale og mest iøjnefaldende Brud med den hidtil bestaaende Tilstand. For mig blev, naar jeg fra det 19. Aarhundredes Historie kastede Blikket tilbage, Stavnsbaandsløsningen den Sag, der een Gang for alle var blevet løst, og hvis Problemer i snævrere Forstand ikke senere kunde genoptages og faa Betydning (omend man naturligvis maa se en fortsat Afvikling af den gamle Undtagelsesstilling for Bønderne i Indførelsen af almindelig Værnepligt og overhovedet i alle Reformers, der skulde føre til Bondestandens fuldstændige »Emancipation«). Derimod saa jeg, hvorledes de Spørgsmaal,

der berørte Fæstevæsen og Jordbesiddelse, langt op i det 19. Aarhundrede — og for Husmandsspørgsmaalets Vedkommende til dets Slutning — vedblev at være aktuelle, og hvorledes den Kamp, der førtes om dem, havde som Forudsætning de betydningsfulde og i deres Følger vidtrækkende Afgørelser, der var truffet gennem Landboreformerne.

En Mand, der havde læst min fornævnte Afhandling om den landbopolitiske Diskussion omkring 1820, udtrykte privat sin Interesse for den, men tilføjede, at det dog forekom ham, som om han havde læst Andet Kapitel af en Historie, men maatte savne Første Kapitel, d. v. s.: hvad der var foregaaet i denne Retning under Landboreformerne. Selv maatte jeg naturligvis interessere mig stærkt for at faa Indsigt ogsaa i dette »Kapitel«, og jeg begyndte tidlig at samle Stof hertil (hvad jeg har kunnet direkte udnytte i et Par mindre, populære Oversigter over landboretlig Udvikling gennem Tiderne i Danmark: om »Selveje og Fæste« i »Dansk Udsyn« 1932 og om »de danske Landbolove« i Skriftet »Det danske Landbrug«, udg. af K. J. Kristensen 1933, ligeledes i bl. a. biografiske Artikler, saaledes »Chr. Colbjørnsen« i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg. (1934)).

Hvad der ogsaa har ført mig til nye Studier over det 18. Aarhundrede og den store Reformtid, var den stigende Interesse, jeg under Arbejdet med det 19. Aarhundrede kom til at nære for det enevældige System som Faktor i dansk Samfundsudvikling. Jeg var begyndt med at skildre en demokratisk Bevægelse, der, skønt tilhørende anden Halvdel af det 19. Aarhundrede, dog bar et vist Præg af Traditioner fra Enevældens Forhold; i mine følgende Arbejder vedrørende Tiden fra 1814 til 1848 var jeg i høj Grad kommet ind paa at se denne Tid ikke blot som Indledning til en ny folkelig og politisk Udvikling, men ogsaa som Afslutningen og Fuldendelsen af den Udvikling, hvis epokegørende Udgangspunkt var Statsforandringen i 1660. Jeg erkendte herved, at der til den almindelige historiske Opfattelse af Enevælden endnu knyttede sig visse Fordomme, saaledes at der alene herigennem forelaa en videnskabelig Anledning til nye Arbejder, der kunde tjene til rigtigere Belysning af den danske Enevældes Væsen, Gerninger og Betydning.

Opgaven i det følgende vil altsaa blive at belyse paa fyldestgørende Maade med Hensyn til Motiver og Tilblivelse den Landbolovgivning ved Slutningen af det 18. Aarhundrede, der i de væsentligste Træk har fastlagt Rammerne for det danske agrariske System gennem hele

den følgende Tid. Det er Formaalet ikke at gendrive, men at supplere Resultaterne af den Forskning, der hidtil har været sat ind paa at klarlægge et af de allermest afgørende Vendepunkter i dansk Samfundsudvikling. Opgaven er paa een Gang rets-historisk og politisk-historisk, og vi maa ikke mindst vente at faa ny Viden om en banebrydende Tidsalders sociale Idéer og Tankegang.

Vort Kildemateriale vil blive, hvad der direkte eller mere indirekte kan tjene til at oplyse om Tilblivelsen og Indholdet af de vigtigste Lovbestemmelser og Afgørelser, og det maa omfatte dels de paa-gældende Arkivalier, dels samtidig og senere Litteratur. For en væsentlig Del vil Stoffet blive det samme, som har været behandlet i tidligere Forskning, men det vil her blive set under en ny Synsvinkel. *Edv. Holm* havde, som ovenfor anført, meget vel bemærket, at der ogsaa gennemførtes et »Beskyttelsessystem« i den store Reformtids Landbolovgivning, men blot ikke skudt de herhen hørende Spørgsmaal i Forgrunden. Det er utvivlsomt Juristen *Fr. Vinding Kruse*, der ud fra sine almindelige retsvidenskabelige Synsmaader først har peget paa Bondebeskyttelsen og den nye »Tvang« som det centrale og mest afgørende Resultat af Reformerne.

Problemet, hvorom det følgende drejer sig, er, hvilken historisk Linje der kan drages gennem den danske Landborets Udvikling fra 1757 til 1810, naar Opmærksomheden særlig vendes mod de nævnte Sider af Lovgivningen.

---

1. STAVNSBAAANDETS SAMFUNDSORDNING.

Stavnsbaandets Tilblivelse er belyst ved en Række historiske Arbejder — særlig *J. A. Fridericias* Aktstykkесamling, *Edv. Holms* og *V. Falbe-Hansens* Fremstillinger —, hvoraf det fremgaar, at Regeringen gennem denne Foranstaltning vilde imødekomme Landets kriseramte og klagende Godsejere, der ønskede at sikre sig det fornødne »Mandskab« paa deres Godser; samtidig kunde Statsmagten tjene sin egen Interesse ved Landmilitzens Genoprettelse. Kærnepunktet i den Forordning af 4. Febr. 1733, der skaber Stavnsbaandet, er, at der til en ny Forpligtelse for Godsejerne til at forsyne Hæren med Soldater kommer til at svare en Ret til at fastholde enhver militærpligtig Bondekarl til Tjeneste paa det Gods, hvor han er født. Der laa i Stavnsbaandsordningen en Art af Kompromis mellem den enevældige Kongemagt og Godsejerklassen.

Det er naturligtvis ikke tilfældigt, at Stavnsbaandet blev indført netop paa et Tidspunkt, da Godsejerinteresserne helt beherskede Statsraadet (og her kunde ytre sig saa karakteristisk, at vi ser Statsministrene paa een Gang tilraade Stavnsbaandet og fraraade Landmilitzens Genindførelse).¹⁾ Loven om Stavnsbaandet var en Klasselov og Kriselov til Gunst for Landets Godsejere. Som Baggrund for denne Lov forelaa bestemte økonomiske Konjunkturer, der gjorde Forholdene for Landbruget meget kritiske, og der fandtes den Forudsætning, der laa i den herskende merkantilistiske Tankegang med dens Tendens til at bruge hvilkesomhelst Midler, ikke mindst Tvangsforanstaltninger, til Opretholdelse af Eksport og Erhvervsliv; med Føje kan der ogsaa tales om hin Tids almindelige Mangel paa Agtelse for, hvad der i senere liberale Tider blev opfattet som medfødte Menneskerettigheder. Det gaar dog ikke an at overvurdere noget enkelt af disse Forholds Betydning og da navnlig ikke at se Stavnsbaandet som udsprunget med ligefrem Nødvendighed af en given økonomisk Situation. Hvad der under visse politiske og aandelige

---

¹⁾ *Fridericia*: Aktstykker om Stavnsbaandets Historie, S. 74 f.

Tidsforhold betragtes som en nødvendig Foranstaltning overfor bestemte Tilstande, behøver jo slet ikke at have været et virkelig objektivt nødvendigt eller blot hensigtsmæssigt og nyttigt Middel til sit Formaal. Der er vel nok Grund til at tvivle herom for Stavnsbaandets Vedkommende.¹⁾

Skal der tales om nogen »Nødvendighed« i Forbindelse med Stavnsbaandet, kan den snarere siges at have været af politisk end af økonomisk Natur og er udtrykt netop ved det Kompromis mellem Regerings- og Standsinteresser, som Stavnsbaandets Indførelse betød.

1660 var Godsejerklassen blevet politisk overvundet, og Kongemagten havde faaet frie Hænder til at indrette Landets Styrelse efter sit Forgødtbefindende. Under disse Vilkaar fastsloges ved Kongeloven af 1665 en kongelig Enevælde, der efter Bogstaven blev saa absolut som intet andet Sted i Kristenheden. Ogsaa efter 1660 bevarede dog Godsejerklassen, indenfor hvilken nu borgerlige kunde blande sig med adelige, sin socialt førende Plads, endda fra Christian V's Tid med Greverne og Friherreerne som et særlig højt hævet Element indenfor sine Rækker. Godsejerne havde ikke længere politiske Rettigheder, men Kongedømmet maatte se det som naturligt og nødvendigt at lade dem beholde Privilegier og da navnlig i Forholdet til deres Fæstebønder baade særlige offentlige Rettigheder og særlige offentlige Pligter.

Enevælden maatte jo gennem lange Tider føre en haard Kamp for at faa Befolkningen til at respektere Love og Forordninger.²⁾ Dens Lyst til at gribe regulerende og lovgivende ind paa mange Livs-

¹⁾ *Falbe-Hansen* viger i sin Fremstilling ikke tilbage for at forsvare Stavnsbaandet som økonomisk gavnligt (Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 11, 15 og 39). *Albert Olsen* har i Betragtninger over Stavnsbaandets Tilblivelse gjort sig til Talsmand for et tilsvarende, men dog endnu mere yderliggaaende Standpunkt: . . . »kun Hovedgaardsdriften gav det Overskud, som omsattes i Eksport og derpaa i Penge. Derfor gik Staten Godsejernes Ærinde. En Omlægning af Landbruget i Bondens Favør var utænkelig, saa længe Staten og Godsejerne ikke saa deres Fordel derved« (Scandia III, S. 258, Fodnote). Her foreligger et Eksempel paa alt for bastant og eenstrengt Historicopfattelse. Hvornaar kom vel det Tidspunkt, da en Landbrugspolitik »i Bøndernes Favør« blev til utvivlsom »Fordel« for Landets Erhvervspolitik, bortset fra alle ikke rent økonomiske Hensyn? Vel ikke før langt fremme i det 19. Aarhundrede — ved Andelsbevægelsens Frembrud! —, da endelig det lille Landbrugs Produktion blev istand til at hævde sig nogenlunde paa Højde med det store Landbrugs. Falbe-Hansen mener dog kun, at det under den daværende kritiske Nødsituation viste sig formaalstjenligt at indføre Stavnsbaandet, jfr. Modbemærkninger af *Edv. Holm* (D.-N. H. II, S. 389).

²⁾ Se mangfoldige Steder i *Edv. Holms Skrifter* og anden historisk Litteratur og den livlige Karakteristik af Forholdene i *Holm*: »Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18. Aarhundrede« (1883), S. 16 ff.

omraader stod i Misforhold til dens Evne til at betvinge Undersaaternes Ulydighed og Selvraadighed; særlig i Provinsen og ganske særlig i Landdistrikterne har dette vist sig. Men netop Statsmagtens faktiske Svaghed har været en Forudsætning for, at Regeringen ved Bestemmelser, der angik de vigtigste Linjer i den agrariske Samfundsordning, søgte Forbund og Forlig med den ledende sociale Faktor i Landbruget.

Der laa efter Tidens Forhold allerede en stor Vanskelighed for Udviklingen af et effektivt Central- og Embedsstyre i de meget mangelfulde Kommunikationsmidler — i det egentlige Danmark vel dog en mindre Vanskelighed end i større Stater eller ved Styrelsen af det vidtstrakte, folkefattige Norge.

Et betydningsfuldt Forhold har det været, at den Enevælde, der naturligvis maatte udformes i sin praktiske Skikkelse som et gennemført Bureaukrati, først meget langsomt fik opbygget et Embedsvæsen, der bød Garanti for Lovenes tilfredsstillende Overholdelse og Efterlevelse. Kontrollen hermed maatte jo i særlig Grad føres fra de lokale Embedsposter rundt om i Landet; men det har nødvendigvis svækket denne Kontrol, at netop de almindelige Retsbetjente længe udgjorde en saa kummerligt stillet og slet uddannet Embedsklasse.

I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede er ganske vist Indledningen sket til Dannelsen af en virkelig Embedsstand til Erstatning for de næringsdrivende eller agerdyrkende Personer, der hidtil havde haft Posterne som Byfogeder og Herredsfogeder.¹⁾ Men denne Stand fik længe kun en ringe Stilling, havde meget smaa Indkomster og slet ingen særlig Uddannelse; det var i Reglen Folk, der tidligere havde »tjent ved Pennen« enten i offentlige Kontorer eller hos fornemme Folk; ved de private Birker trivedes den egentlige »Lakajisme« med udstrakt Anvendelse af Folk, udgaaet fra Godsernes lavere Funktionærstab, til disse ansvarsfulde Poster; Christian VI's Indførelse af den juridiske Eksamen i 1736 bragte ikke straks nogen større Forandring i Forholdene, da de nye juridiske Kandidater foreløbig ikke i større Tal lod sig lokke af de tarveligt aflagte Retsbetjentstillinger. Struensees Kabinetsordre mod »Lakajismen« (af 12. Febr. 1771) havde ikke den tilsigtede Virkning, da den væsentligste Hindring for Udviklingen laa i Embedernes økonomiske Vilkaar, og her-

1) Om hele denne Udvikling se Kai Fr. Hammerich: Den danske Dommerstand under Enevælden (1931), jfr. P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark 1619—1848 (1900) I, S. 129—35, II, S. 57—68).

paa bødede først i nogen Grad den begyndende Sammenlægning af Embederne i det 18. Aarhundredes sidste Tiaar. »Ikke førend aller- sidst i det 18. Aarhundrede« — siger *Kai Fr. Hammerich* — »kunde man med Føje sige, at der var tilvejebragt en overvejende juridisk uddannet og nogenlunde tilstrækkeligt lønnet Dommerstand«. ¹⁾

Hvorledes i det 18. Aarhundrede Herredsfogeder og Birkedommere i det store og hele har virket, derom kan vi ganske vist først danne os en helt begrundet Forestilling, naar den historiske og retshistoriske Videnskab faar et Overskud af Midler og Arbejdskraft til en fyldestgørende Undersøgelse af de gamle Retsprotokollers utalte Tusinder af Sager og Domme. Vi tør dog efter det foreliggende gaa ud fra, at der i første Halvdel af det 18. Aarhundrede alene paa Grund af Embedsvæsenets Tilstand, uanset den større Dygtighed og Uafhængighed paa Styrelsens højere Poster, kun fandtes mangelfulde Betingelser for Haandhævelse af en Lov og Ret, der gik paa tværs af en økonomisk og socialt overmægtig Samfundsklasses Opfattelse og Interesser. Om en af Herredsfogederne paa Frederik VI's Tid, den jyske J. P. With, beretter Traditionen, hvorledes han, naar han paa Embeds Vegne kom ud for at ordne en Sag mellem en Bonde og hans Herremand, udtrykkelig afslog Indbydelse til den sidstnævntes Bord og først krævede Lejlighed til at skaffe Bonden hans Ret;²⁾ vi kan vanskeligt tænke os en af de forarmede Herredsfogeder paa Christian VI's Tid, endside en af Datidens Birkedommere, optræde med lignende selvbevidst og uafhængig Holdning.

Statsmagten har i det hele endnu manglet de fornødne Organer og den tilstrækkelige Evne til at gennemføre en Styrelse uden vidtgaaende Hensyntagen til Godsejerne, de faktiske Indehavere af den største sociale Indflydelse rundt om i Landdistrikterne. Vornedskabets Ophævelse i 1702 har næppe i Praksis ført til den Frigørelse for Bondestanden paa den sjællandske Øgruppe, som denne Foranstaltning tilsigtede,³⁾ tværtimod synes Herremændene paa det gamle Vornedskabs Omraade — og ogsaa udenfor dette — at have

¹⁾ Hammerich, S. 123, jfr. Munch II, S. 67.

²⁾ Jfr. min Bog: De danske Stænderforsamlings Historie I, S. 316 f.

³⁾ Se Vidnesbyrdene herom i Fridericia: Aktstykker, S. 31—48; jfr. Holm: D.-N. H. I, S. 359 f., Alb. Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (1932), S. 50. Et interessant Træk til Belysning af Regeringens Svaghed og Eftergivenhed overfor Godsejerne er fremdraget af *Rockstroh*, der beretter, hvorledes der paa Langeland allerede 1720 efter Godsejernes Ønske og med Regeringens Billigelse blev indført en Slags lokalt Stavnsbaand (Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i 17. og 18. Aarh. III (1926), S. 64 ff.).

siddet inde med ikke ringe Magt til at gøre Friheden illusorisk for deres Godsers Befolkning og hertil bl. a. med Held at have kunnet benytte Landmilitisordningen af 1701. Stavnsbaandets Indførelse betyder, at Statsmagten foreløbig opgiver sin Tanke om en Bondefrigørelse, men fastholder det Princip — der ogsaa laa i Vornedskabets Afskaffelse —, at der skal gælde den samme Ret for Bønderne i alle Dele af Landet, nu altsaa i Form af den samme lov-mæssige Tvang til at blive ved Fodestavnen. Forordningen af 30. Juni 1741 gav Godsejerne Ret til at afgive den afskedigede Landsoldat, der ikke vilde overtage en Gaard, til en Aarrækkes Tjeneste ved den lejede Hær, Forordningen af 1. Juli 1746 bestemte direkte — som Middel til at mildne Landmandens Kaar under Kvægpesten —, at de udtjente Landsoldater skulde være pligtige til at fæste Jord paa det Gods, hvorfra de var stillet til Tjenesten; hermed var i det væsentlige Vornedskabets Tvang genoprettet og udvidet til at gælde for hele Landet.

Stavnsbaandet betød Fuldendelsen af en Samfundsordning, hvorefter Landet var at opfatte som inddelt i Godser, Sejren for en vidt-dreven praktisk Feudalisme under den formelt »enevældige« Regeringsform. Fæstebønderne paa et Gods maatte under denne Ordning opfatte sig mere som deres Godsherres end som Kongens Under-saatter, mere som Godsets end som Landets Børn; Godsejeren havde Aarsag til at betragte sig i nogen Grad som Vasal eller Vicekonge paa sit Omraade. Det nødvendige sociale Grundlag for Stavnsbaandet var derfor naturligtvis ogsaa, at den alt overvejende Del af Landets Bondehartkorn var fordelt mellem Storgodserne. Saaledes har Tilstanden virkelig været 1733, ikke meget forskellig fra den, der raadede ved Udarbejdelsen af Christian V's Matrikel 1688, da der i hele Landet kun fandtes godt 1000 jordegne Bønder (idet der fra Mellem-tiden ikke foreligger Vidnesbyrd om væsentlige Forskydninger)¹⁾. Det ses da ogsaa, at de »Strølæg«, det dog blev nødvendigt at have, kun vanskeligt lod sig indordne under Stavnsbaandets Regler. Forordningen af 9. Dec. 1735 »angaaende hvad ydermere ved Landmilitisen skal iagttages«, omtaler det som »bekendt«, at Strølæggene »med Soldatens Levering haver den største Besværlighed«, og det bliver derfor forbudt nogen af de enkelte »Lægdsbrødre« at give deres Mandskab Pas (§ 6) — en Bestemmelse, der unægtelig — ligesom

¹⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688 (1928), S. 360.

senere Træk i Udviklingen — synes at vidne om ret haabløse Besværligheder ved at gennemføre Stavnsbaandet udenfor de større samlede Godser. Stavnsbaandet byggede paa og forudsatte Gods-systemet.¹⁾

Godsejernes Stilling som Mellemed mellem Statsmagt og Bondestand understregedes ved den hele Ordning af Skatteopkrævninger (med Godsejeren ikke blot som Opkræver af Bøndernes Skatter, men ogsaa som Garant for dem mod selv at være skattefri), ved Godsejerens Stilling som Skifteforvalter paa sit Gods og i mange Tilfælde som Udøver af andre efter deres Væsen offentlige Rettigheder eller Underregalier, saaledes Birkeret, Patronats- og Kaldsrettigheder. Meget karakteristisk for Forholdene er Forløbet af Christian VI's Skolereform: først bliver — ved Forordning af 23. Jan. 1739 — Om-sorgen for Oprettelse af Almueskoler overdraget Stiftamtmand og Biskopper, men derefter — ved Forordning af 29. April 1740 — bliver paa Grund af de Klager, der straks rejste sig, den hele Sags praktiske Gennemførelse lagt i Godsejernes Hænder.²⁾

Det var endnu i første Halvdel af det 18. Aarhundrede den ene-vældige Statsmagts Lod at være nødsaget til stor Resignation overfor Muligheden af at sætte Embedsapparatet effektivt ind paa mere vidt-gaaende sociale Reformers. Imidlertid har den heller ikke for Landbo-forholdenes Vedkommende paa noget Tidspunkt ladet sig helt be- stemme af, hvad der var muligt enten at gennemføre fuldt ud ved Tvang eller at faa Godsejerne nogenlunde frivilligt med til. Herpaa tyder først og fremmest den i Principet mest epokegørende Lovgiv- ning, der paa dette Omraade fandt Sted gennem Enevældens første hundrede Aar: Forbudene mod Bøndergaardes Nedlæggelse. Allerede ifølge Forordningen om Jordegods af 28. Januar 1682 (§ 4) »maa her- efter ingen Landsbyer eller Bøndergaarde ødelægges for at forbedre Sædegaardes Avling med«. Denne Bestemmelse, der betegner et Vendepunkt i Landbolovgivningen, gik over i Danske Lov (5-10-48), og i Tilslutning hertil blev det 16. Marts 1725 forordnet, at enhver Godsejer »med muligst Flid« skulde stræbe efter at faa Gaardene

1) En Selvejerbonde kunde jo principielt ikke være nogen stavnsbunden Mand, han var sin egen Herre, men hans paa Gaarden fødte Sønner har — ligesom Sønner i tilliggende Huse — været at opfatte som hans egne stavnsbundne undergivne. Jfr. nedenfor S. 124, hvorledes »Proprietærer« og »Selvejere« sidestilles i Kommissoriet for Landbokommissionen 1786, om de forøgede Vanskeligheder i Anledning af Rytter- distrikternes Bortsalg i 1760'erne Fridericia, S. 162 f. (se ogsaa S. 228, 239).

2) Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814 II, S. 711—17.

bortfæstet efter 1 à 2 Aars Forlob, men ikke, hvis vedkommende vilde undgaa Generalfiskalens Tiltale og at blive straffet med »hans øvrige Jordegods Forbrydelse«, »understaa sig« at henlægge dem under Hovedgaarden. Derimod forordnedes det 10. Febr. 1731, at der skulde være Adgang til at søge Dispensation fra »Lovens expresse Bydende« for alle dem, »der ved en eller anden fordelagtig Forandring kunde vide deres Hovedgaarde bedre at indrette og istandsætte«.¹) Dette var dog kun et midlertidigt Skridt til Siden, og Retningslinjen blev genoptaget ved en Forordning af 14. Jan. 1740, der, under Henvisning til, at Bøndergaardes Nedbrydelse øgede Hoveriet for de andre Bønder, blottede Landet for Indbyggere og formindskede Kongens Konsumtionsintrader, ophævede den nævnte Forordning af 1731 og atter satte Forordningen af 1725 i fuld Kraft.²) Et var dog et juridisk Lovbud paa dette Omraade, noget andet dets faktiske Overholdelse; at der i sidstnævnte Henseende stadig kom til at mangle noget, forudsattes, som vi skal faa at se, direkte ved senere Lovgivning. Overhovedet kom den følgende Tids Landbolovgivning til at vise, hvor lidt Regeringen selv regnede med, at de efter Loven gældende agrariske Retsregler, der kunde komme i Konflikt med Godsejerstandens Ønsker og Interesser, var blevet overholdt i alle Tilfælde under Stavnsbaandstidens Vilkaar.

Ikke blot i Danmark, men ogsaa i andre europæiske Lande har den centrale Statsmagt, uanset »Enevælden«s formelle Gennemførelse, følt sig svag overfor de lokale Magtfaktorer og da særlig dem, der grundede sig paa den store Jordbesiddelse og var knyttet til gamle aristokratiske Traditioner. Derfor fik saa mange andre Steder, omend paa forskellige Maader, Samfundsordningen et tilsvarende Præg af Kompromis mellem Kongemagten og Herreklassen. Det franske Kongedømme, der omstyrtes ved den store Revolution, havde ikke saa meget misbrugt sin Magt, som denne havde været faktisk utilstrækkelig til Bortryddelse af de for den store Befolkning besværlige Rester af Feudalvæsenet;³) der var derfor intet unaturligt i, at Revolutionen hurtigt slog over i en ny Enevælde, der byggede paa et

1) Jfr. anf. Skrift, S. 37 f.

2) Jfr. om denne Lovgivnings Karakter nedenfor S. 82.

3) *J. P. Jacobsen* karakteriserer (Verdenskulturen VI, S. 283) det franske Kongedømmes Stilling i denne Henseende saaledes: »Kunde det ikke gøre sin Vilje gældende i hver Landsby, i hvert Hus eller Gaard, var det naturligt, at det lod det blive ved den aristokratiske Ordning, det stedlige Liv nu engang havde, at det lod det feudale Godsejerstyre leve videre om end i stadig ringere Udstrækning.«

effektivt Bureaukrati og havde Evne til at befæste en ny Samfundsordning. Det var »den oplyste Enevælde«, der i andre Lande uden nogen Revolution som Forudsætning skulde blive stillet overfor den Opgave at omdanne Stat og Samfund i Overensstemmelse med en ny Tidsaands Krav og med Støtte i nye materielle Muligheder — den Opgave, der krævede, at Enevælden mere end nogensinde blev ikke blot Form, men Virkelighed.

I Kraft af sin Oprindelse og sit principielle statsretlige Grundlag, som det var givet ved Kongeloven, stod her den danske Enevælde paa Forhaand med enestaaende Betingelser.

---

2. DEN BEGYNDENDE OFFENTLIGE DISKUSSION OM REFORMER (1755—69).

Det var et betydningsfuldt Vendepunkt i Danmarks offentlige Liv, da der paa Frederik V's Fødselsdag 31. Marts 1755 udgik en officiel Opfordring til alle og enhver om at udarbejde og til Overhofmarskal A. G. Moltke indsende Afhandlinger angaaende »alle de Sager, der kan være tjenlige til at opretholde Landets Flor«; hermed var paa Regeringens Initiativ aabnet en fri Diskussion om Fremskridt og Forbedringer, og Mulighederne aabnedes for en uforbeholden Kritik af selve den Samfundsordning, der var blevet befæstet og bekræftet gennem Stavnsbaandet.¹⁾

Det er Erik Pontoppidan, der i Føling med A. G. Moltke maa opfattes som den egentlige Ophavsmand til dette, og det var i hvert Fald ham, der samlede de indsendte Afhandlinger og redigerede Offentliggørelsen i det efter sin Art saa epokegørende Tidsskrift: »Danmarks og Norges økonomiske Magazin« (1757—64). Netop Pietismens ledende Teolog, Udgiveren af dens Katekismus og Salmebog, en Mand født i det 17. Aarhundrede (1698) og ved sine aandelige Forudsætninger knyttet til den religiøse Vækkelse i Frederik IV's og Christian VI's Tid — netop denne Mand var det altsaa, der under Frederik V har stillet sig i Spidsen for det store Forsøg paa at bringe Liv i Drøftelsen af de bestaaende Tilstande og saaledes bane Vej for en dybtgaaende Omdannelse af dem. Han viste sig jo nok herved som den langtfra almindelige Pietist, han var; men han handlede i den nøjeste Pagt med sin hele teologiske Verdensanskuelse.

Vi maa føle Afstanden fra den Holbergske Skepsis, naar vi læser Pontoppidans Fortale til Første Bind af »Magazinet«, hvori han advarer mod at lade Fordømmelsen af »Projekter og Projektmagere« gaa saa vidt som til at mistænke enhver, som af bedre Drift og med mere Grund offentlig fremfører sine private Tanker om almindelig

---

¹⁾ Jfr. Holm: D.-N. H. 3. Del II, S. 68; Det danske Folks Historie V, S. 332.

Velfærds Befordring. Det fremhæves, hvorledes »menneskelige Ord og Gerninger« er saaet af Tanker »saasom af den første Sæd«, og hvorledes det kan være tilfældige Tanker og Indfald, der har skabt Oprindelsen til de fleste Ting, som nu er i Brug, men ikke altid har været det.

Det fremherskende Træk i Pontoppidans praktiske Samfundsopfattelse er hans lyse, ganske uskeptiske Tro paa det menneskelige Fremskridts Gavnlighed og Mulighed, dets Overensstemmelse med Guds Vilje og Verdens Natur. I Fortalen til »Magazinet«s femte Bind vender han sig mod »Alderdoms Elskere« og ogsaa mod »Mons. Rousseau« for at fastslaa som »den store Sandhed«: »at saa lidet som vor runde Klode, efter Fædrenes Indbildning, staar stille paa sin Punkt, men idelig vælter og tumler sig omkring, saa lidet kan det menneskelige Sind standses i sin Søgen og Tragten efter noget andet end det nærværende«; denne Drift, der er »et af Udødeligheds moralske Beviser«, er indplantet i den menneskelige Natur af »den alvise og grundgode Skaber selv«; »han vil ikke, at Vandet skal staa stille og ved Forraadnelse blive stinkende, ikke heller at Menneskets Sind skal staa stille i naturlige Ting, men søge og forsøge, om muligt, at forbedre sin Tilstand ved Fremgang fra mindre til større Fuldkommenheds Grad«.

Pontoppidan har i sin Tro paa Fremskridtet været mindre inspireret af det kopernikanske Verdensbillede (hvortil han i det anførte hentyder) end af den Anskuelse om »Verdens Nyhed«, som han har behandlet i et særligt Skrift (hvortil han i den paagældende Artikel selv henviser). Han har i det nævnte Skrift¹⁾ søgt det »historiske« Bevis for det sande ved Bibelens Skabelsesberetning i den Omstændighed, at der er sket og stadig sker saa megen Fremgang i Verden, hvilket — mener han — ikke kunde have været Tilfældet, hvis Verden havde været meget ældre end 6000 Aar eller endog havde bestaaet fra Evighed af (i saa Fald maatte det for umindelige Tider siden være lykkedes at overvinde Barbariet). Skulde Verdens endnu ufuldstændige Tilstand saaledes for Pontoppidan teoretisk tjene til at bevise, at den var af forholdsvis ny Oprindelse, blev det paa den anden Side nærliggende at anstille det praktisk betydningsfulde

¹⁾ »Afhandling om Verdens Nyhed eller naturligt og historisk Bevis paa, at Verden ikke er af Evighed, men maa for nogle Tusinde Aar siden have taget sin Begyndelse, tjenlig til Bestyrkelse for den kristne Tro om den bibelske Histories Sandhed« (1757). Den »historiske« Argumentation finder man i Skriftets anden Del. Lignende Betragtninger findes i Pontoppidans Roman »Menoza« (se det LV »Brev« her).

Ræsonnement, at netop fordi Verden var saa ny, vilde det lønne sig for Menneskene at arbejde paa dens Fuldkommengørelse. Pontoppidans teologiske Verdensbillede, der tjente til at underbygge hans Optræden som en Banebryder for det moderne Fremskridt, gav ham — rent logisk set — et bedre og sikrere Holdepunkt end det, der skulde frembyde sig for de Efterfølgere, der efter deres videnskabelige Overbevisning maatte knytte Fremskridtets Sag til de naturalistiske Forestillinger om en Verdensudvikling.¹⁾

I Pontoppidans »Magazin« rejstes hurtigt de socialpolitiske Spørgsmaal vedrørende Bondestandens Stilling indenfor Staten og overfor Herremændene, og man tør nok sige, det skete paa en epokegørende Maade. Ganske vist samlede de fleste Bidrag sig om de tekniske og fysiske Forhold; men som det var Landbruget, der blev Genstand for de skrivende Mænds særlige Opmærksomhed, fortos de herigennem naturligt til at beskæftige sig med Bøndernes Forhold som Stand og Samfundsklasse. Et ejendommeligt dobbeltsidigt Spørgsmaal var Jordfællesskabet og Trevangsbruget, fordi det, skønt væsentlig opfattet og diskuteret fra den teknisk-økonomiske Side, ogsaa havde en stor social Rækkevidde; naturligvis gjaldt det i det hele, at de rent økonomiske og de mere almindelig socialt betonedede Betragtninger maatte gribe ind i hinanden (som til enhver anden Tid Diskussioner

---

¹⁾ Aandshistorisk staar Pontoppidan paa Overgangen fra »Pietisme« til »Oplysning«. I sin Monografi om ham (Erik Pontoppidan I—II (1930—33)) fremhæver *Michael Neiiendam*, at det pietistiske Livssyn langt fra virkede afsluttende eller hæmmende paa hans Udvikling, der til det sidste prægedes af Evnen til aandelig Fornylelse. Det er dog mærkeligt, at en kirkehistorisk, teologisk Forfatter ikke har villet søge nogen nærmere Forbindelse mellem Pontoppidans religiøse og sociale Tanker, men kan nøjes med at sige (II, S. 207): »den Optimisme, vi møder hos ham, afspejler i Virkeligheden et økonomisk Tidehverv i Datidens Samfund«. Selvfølgelig kan dette Synspunkt, hentet fra den »økonomisk« orienterede Historieskrivnings almindelige Idéverden, have sin Berettigelse, men det er dog ret ejendommeligt, at en Forfatter af denne Stønhing og med naturlig Lyst til at fremhæve Præsters Indsats i hin Tids Problemdebatter ikke benytter denne gode Lejlighed til at komme paa større Afstand fra en saadan konsekvent »materialistisk« og stærkt antigejstlig Vurdering som den, der udtrykkes af *Albert Olsen* i »Scandia« (VI, S. 68, Fodnote) saaledes: »Af Gejstlighed og Kirke har Bønderne overhovedet ikke faaet Støtte, før den økonomiske Udvikling gjorde Præsterne til Liberalister og Bondevenner. Stavnsbaandets Tid er Pietismens.« I det her opstillede Skema kan man i hvert Fald ikke indpasse en Skikkelse som Pontoppidan (der iøvrig aldrig blev Liberalist, med vedblev at være merkantilistisk indstillet). Pietismen, mener *Th. A. Müller* (Det danske Folks Historie V, S. 376), »har for Borgerskabet en lignende vækkende Indflydelse som Grundtvigianismen et Aarhundrede senere for Bondebefolkningen og Indre Mission for Fiskerbefolkningen«. Det kan vist tilføjes, at ikke mindst m. H. t. Udbredelsen af visse sociale og humanitære Stemninger er der Parallel mellem Pietismen og den senere Grundtvigianisme.

om tilsvarende Forhold). Fællesskabet diskuteredes med ganske særlig Iver;¹⁾ men herved blev man ikke staaende.

Det var »Magazinet«s Redaktør, der selv for en stor Del ledede Diskussionens Retning ved aarlig at stille to bestemte »Problemata« som Præmieopgaver for sine Indsendere. De 1760 stillede Spørgsmaal drejede sig dels om Manglen paa Folk, dels om Manglen paa Fisk. Det første lød saaledes: »Er det muligt, at Folkemængden i Danmark og Norge fordem har været større end som nu? Er det muligt og tillige gavnligt, at Tallet paa Indbyggere i Danmark og Norge blev større, end det nu er? Hvad hindrer dets Tilvækst, og hvorved kunne Forhindringerne ryddes af Vejen?«²⁾)

Opgaven er karakteristisk for Datidens udprægede Indstilling i befolkningspolitisk Henseende, og den gav Anledning til det mærkelige Indlæg af den bondefødte kgl. Regimentsskriver Niels Schelde i »Magazinet«s 5. Bd. (1761): »Frie Tanker om Aarsagerne til Folkemangel i Danmark«. Disse Aarsager finder Schelde i det Tryk og den Tvang, der hviler paa Bondestanden, og han føres derved til at skildre hele den daværende Godsordning og Bondestandens Undertrykkelse — en malende Skildring baade paa Vers og Prosa med ligesom Kulminationen i en Paastand om, at Bønderkonerne ved den bestaaende Tilstand, der ikke giver meget Haab for deres Afkom, lader sig forlede til Fosterfordrivelse.³⁾

Ud fra sin radikale Kritik af Forholdene, som de er, stiller Schelde

1) Karakteristisk handler den allerførste Artikel i »Magazinet«s første Bind om »Ulejlighederne af de fynske Proprietærers og Bønders Fællesskab i Byer og Marker samt Fordelen af en mulig Forandring«. Atter og atter behandles eller berøres i senere Artikler det hele Spørgsmaal om Fællesskabets Afskaffelse.

2) Økonomisk Magazin IV, Fortalens sidste Side. »Problema II« lød: »Er det sandt, at Fiskenes Overflødighed i de danske og norske Strømme fordem haver været langt større end nuomstunder? Findes her ikke endnu Lejlighed nok til at fange langt flere Strandfisk, og ved hvilke Hjælpemidler kunne Fiskerierne sættes i bedre Stand?«

3) »hvor Børnene . . . bindes til Godset fra Vuggen til Ligkisten, der hører man ikke sjældent, at en Barselkone, i Steden for at glæde sig, naar hun føder en Søn, bejamrer sin Skæbne, og Gud give, det ikke var sandt, hvad der siges: at der skulle være de Bønderkoner, som bruger Skøgemiddel for at hindre Frugtbarhed eller at dræbe Fosteret:

Gaar vittig Mand af Bondestand,
og maa han, da ud af Land;
maa Foetus ikke Lyset se,
hvad vil der da omsider ske?«

(S. 51). — Nogle Aar senere udstedte det 1768 oprettede Generallandvæsenskolegium en Prisopgave om »Folkemængdens Tiltagelse i Bondestanden«, hvad der bl. a. fremkaldte Præsten J. D. Westenholtz' bekendte Prisskrift (1772), hvis Thesis ogsaa er, at den bestaaende Landboforfatning sætter Bom for Folkeformærelsen.

Krav om en gennemgribende Nyordning: om Stavnsbaandets Op-hævelse, saaledes at Bondestanden atter faar den gamle Frihed, der tidligere har været i Jylland og Fyn, og ikke mindst om en Udvikling og passende Fastsættelse af de Afgifter, der nu trykker Bonden ved deres ubestemte eller lidet hensigtsmæssige Karakter, baade Tiende, Landgilde, Hoveri og Indfæstning. Det er ved sine Forslag i de sidst-nævnte Retninger, Schelde især fremtræder som en Forløber og tidlig Forkæmper for den Tankegang, der i saa høj Grad kom til at præge de store Landboreformer. I sin Efterskrift til Scheldes Af-handling roser Pontoppidan den særlig, fordi den »med en patriotisk og ædelmodig Frihed« fremlægger Herremændenes »selvtagne og lov-stridige Myndighed over Bondestanden«; som Vidnesbyrd om de fak-tiske Magtforhold, vi maa se som Baggrund for Stavnsbaandets Til-stand, knytter der sig jo nu historisk Interesse til den erfarne kgl. Embedsmand Scheldes Meddelelser om, at Herremænd mod Loven er istand til at gøre Stavnsbaandet gældende lige fra Børnenes Fødsel og endog at drage Pigebørn ind under det.¹⁾

Med Reformtanker, der svarede til Scheldes, var i »Magazinet«s fjerde Bind fremtraadt den sjællandske Landsdommer Fr. Brabrand (f. 1714), der til Forbedring af den sjællandske Bondes Vilkaar sær-lig krævede en Bestemmelse af Hoveriet som nødvendig — efter For-holdene, der nu engang var — til Sikring af den lidet agtede Land-almues Tarv og Interesser (»Levede vi i en Verden, hvor alle var gode Menneskeelskere, tilstaar jeg: for denne Stand var ej mere Lov for-nøden end Loven for andre Stænder . . . «). Derimod er der i samme Bind en anden reformvenlig Artikel, skrevet af Krigsraad Daniel Heitmann (født 1708) og interessant netop ved at stille Forslag af væsentlig anden Karakter end Scheldes og Brabrands. Heitmann foreslaar Hovedgaardsmarkerne udstykket til Forpagtergaarde af en saadan Størrelse, at de kan drives uden Hoveri, og det mest karak-teristiske herved er hans Henvisning til de engelske Forhold, hvori han ser et stort Mønster for en fremtidig Udvikling i Danmark: »Af en stor Del Skrifter om den engelske Stats indvortes Tilstand og In-teresse kan mærkes, at Landvæsenets Beskaffenhed er der saadan, som jeg efter dette Forslag ønsker, at det maatte blive i Danmark. . . . Det er da af Engelland, ja i Engelland selv denne vigtige Sag maa læ-res. . . .« Til England bør paa offentlig Bekostning sendes nogle »be-

¹⁾ Økonomisk Magazin V, S. 21—56, jfr. Holm: D.-N. H. 3. Del II, S. 78 ff. og mit Referat i Det danske Folks Historie V, S. 333f. Se særlig Schelde, S. 27, 29ff., 36f., 48.

kvemme Subjekter« til at undersøge og indberette om Landbrugsforholdene derovre, men først og fremmest skal de med Henblik paa en mulig Overførelse til Danmark studere det hele engelske Gods- og Forpagtningssystem.¹⁾

Medens Scheldes Forslag er bygget bogstavelig talt paa Studier i Marken, er Heitmann inspireret ved Læsning om Forholdene i England, og der bliver et ejendommeligt — omend vel ikke for dem selv eller Læserne bevidst — Modsætningsforhold mellem dem: Schelde vil en Frigørelse og Beskyttelse for Bønderne paa det Grundlag, der er givet ved det nedarvede danske Gods- og Fæstevæsen, Heitmann tænker sig en fuldstændig Omdannelse af Forholdene i Lighed med det engelske Forpagtningssystem. Enighed om, at de bestaaende Tilstande var uheldige og uholdbare, medførte ikke uden videre Overensstemmelse blot i det væsentlige med Hensyn til, paa hvilken Maade og med hvilke Formaal der burde reformeres. Hvad der for den Undersøgelse, vi skal gennemføre, har sin særlige Interesse, er netop ikke Kampen og Modsætningerne mellem Reformvenner og Reformmodstandere, men de Forskelle og Modsætninger, der fremtraadte mellem Reformvennerne indbyrdes.

Dog er det naturligt ogsaa for os et interessant Træk, at den begyndende Reformbevægelse ikke blev støttet, men modarbejdet af den fineste nationaløkonomiske Tænkning i Datidens Danmark. Præsten O. D. Lütken i Skjellerup paa Fyn nævnes i det nationaløkonomiske Fags Historie med Ære som den skarptseende Anti-Merkantilist, en dansk Forløber for Nationaløkonomiens klassiske Tænkere, særlig Malthus; men sin Kløgt og Indsigt brugte han for Landboforholdenes Vedkommende, altsaa i de største Samfunds-

¹⁾ »Betragtning over nogle Poster, i hvilke den sjællandske Bondes Vilkaar synes at kunne lettes samt hans Lyst og Mod opmuntres« af C. Brabrand (Ø. M. IV, S. 197—206). »Patriotiske Forslag om Hovedgaardens Udlæggelse til Bøndergaarde« af D. Heitmann (S. 19—46, se særlig S. 42 f.). I samme Bind har Heitmann i to andre Artikler (S. 3 ff. og 47 ff.) fremsat »patriotiske Tanker« dels om Fællesskabets Afskaffelse, dels om Korntiden (som han ønsker een Gang for alle ved frivillige Overenskomster afløst med en bestemt Pengesum). Om Interessen for den engelske Landbrugsteknik vidner en Afhandling med saalydende karakteristiske Titel: »Antegning over Askes Brug i Almindelighed og særdeles efter den Maade, Forpagterne betjene sig af omkring Woolhampton i Berch-Shire, udi Engelland til at faa Clever, Lucerne og burgundisk Hø i stor Mængde af XXX« (S. 105). I »Magazinet«s femte Bind (S. 3—20) findes en Artikel med ganske tilsvarende Tendens m. H. t. Gennemførelsen af et Forpagtningssystem som den omhandlede af Heitmann: »Om Muligheden og Nytten af Herregaardsmarkernes Omskiftelse til Bøndermarker samt Vornedsrettighedens frivillige Eftergivelse, hvor den endnu gælder, særdeles i det holstenske; det meddeles i Efterskriften, at »Originalen til denne Afhandling er ved en høj Herres Haand skreven paa Tysk«.

spørgsmaal, der forelaa, ikke til at virke for Reformen, men til at forsvare det bestaaende. Helt anderledes stod hans ældre Broder, Søofficeren Fr. Lütken (født som Pontoppidan 1698, en af Tordenskjolds Medkæmpere ved Marstrand).¹⁾ Omend teoretisk-videnskabeligt langt beskednere udrustet havde han mere praktisk Vilje til at kæmpe for et Fremskridt. Hvad der særlig interesserer os, er, at ogsaa han i sine »Økonomiske Tanker til højere Eftertanke« (udgivet selvstændigt 1756—58 i Henhold til den Moltke-Pontoppidanske Opfordring af 1755) viser en stærk Tro paa det, der med Hensyn til Landboforholdenes rette Ordning kan læres fra dansk Side i England: Bonden i Sjælland kan let komme til at ligne Bonden i England, hvis man blot giver ham lignende Forhold at leve under, »for der er uden Tvivl ingen anden Forskel mellem Mennesker og Mennesker end den, Omstændighederne og Lovene gør« . . . »Jeg er nu en gammel Mand og ejer ikke saa megen Jord, som jeg kan sætte min Fod paa, men havde jeg nogen Jord og Formue, jeg lod vist min Søn rejse til England for at lære Agerdyrkelse; men i det Sted var det vel at ønske, at Danmark engang fik en god Forpagter med nogle Bønder fra England, som fordem Amager fra Holland.«²⁾

Hvor »national«, d. v. s. bundende i hjemlige Forudsætninger den første Reformbevægelse end var, var den dog tillige et Led i en almindelig europæisk Rørelse i Retning af paa een Gang dybtgaaende sociale Forandringer og nye Fremskridt i Erhvervslivet; ogsaa den

---

¹⁾ Se om de to Brødre som Forfattere særlig H. L. Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarhundrede (1902), S. 46 ff. og 50 ff. Som Nationaløkonom var, heder det her, Fr. Lütken »ikke betydelig«, derimod O. D. Lütken »Aarhundredets største Nationaløkonom«. Fr. L. var endnu afhængig af Merkantilismens Tanker og navnlig i en særlig Grad hengiven til dens Befolkningssværmeri, dog »moderne« indstillet ved sin Fremhævelse af Landbruget. Iøvrig faar man ved at følge Bisgaards Redegørelse et Indtryk af det vanskelige ved sikkert at rubricere de forskellige Skribenter under de forskellige teoretiske Standpunkter; en broget Paavirkning udefra og mange Selvmodsigelser gør sig gældende. Lettere er det at se, hvorledes en Mand er placeret i Kampen om de store praktiske Spørgsmaal, hvor en nær Fremtids Udvikling skulde bringe Afgørelsen. Her greb altsaa, for Landboforholdenes Vedkommende, den store Teoretiker O. D. Lütken mærkeligt ved Siden af (se særlig Anden Del af hans Hovedværk: »Undersøgninger angaaende Statens almindelige Økonomi« (1760), »betræffende nogle af de vigtigste og vanskeligste Spørgsmaal ved Landvæsenets Indretning«). Om de to Brødre Lütken se ogsaa Holm, D.-N. H. 3. Del II, S. 144—53 og Harald Westergaard i Dansk biografisk Leksikon, 1. Udg. Fr. Lütken var, som Pontoppidan, grebet af sin Tids religiøse Bevægelser og har ogsaa udgivet kristelige Skrifter.

²⁾ Nævnte Skrift I (1756), S. 35 og 37. Der henvises iøvrig ogsaa (S. 31) til det, »mange kinesiske Kejsere« har gjort for Agerdyrkningen; i det 18. Aarhundrede er jo Kina ofte med europæiske Øjne blevet betragtet i flere Henseender som et Mønsterland.

fremherskende Interesse for Landbruget svarede ganske til tilsvarende Bestræbelser, der fra samme Tid gjorde sig gældende i selve det idémæssigt førende Land, Frankrig, hvor de teoretisk-økonomisk særlig ytrede sig gennem Fysiokraternes Retning og iøvrig som i Danmark ikke mindst forte til en ivrig Skriven om allehaande praktiske Landbrugsforhold.¹⁾

At vi i Litteraturen ser Henvisninger til England som Mønsterlandet, er kun et naturligt Udtryk for Danmarks Deltagelse i en almindelig europæisk Bevægelse. England var paa den Tid et virkeligt Mønsterland i landbrugsmæssig Henseende. I Tiden fra 1720 til 1760 har det engelske Landbrug gennemgaaet en enestaaende Udvikling i rationelle Driftsmetoder, med Forøgelse og Forbedring af Kvægavlen, almindelig Udbredelse af Kløverdyrkning o. s. v. Landbruget var hos Landets førende Klasser i højeste Kurs som baade Yndlingserhverv og Yndlingsfornejlse. Der blev sat store personlige Kræfter og mange Penge ind paa at opnaa de bedst mulige Resultater, og det er ikke mærkeligt, at der i Kontinentets Lande kom til at gaa stærkt Ry af det Arbejde, der udførtes. Det kunde kun være en meget nærliggende Tanke at sende unge danske Landøkonomer til England for at lære noget; til de førende engelske Landmænd kom de mest prominente Folk fra Europas forskellige Lande paa Studiebesøg. Ret nærliggende blev det derved ogsaa at se et Forbillede i selve den engelske Godsordning med dens Forpagtningssystem, naar dette dog var Rammen om den straalende Udfoldelse, man havde for Øje. Der var næppe hos mange i Datiden tydelige Forestillinger om, hvilken Ødelæggelse der ved det engelske agrariske System, hvorfra Parlamentet fjernede enhver Lovbeskyttelse for de økonomisk svage, ramte den store Klasse af mindre Landejendomsbesiddere, Englands gamle Bondestand, der forsvandt fra Englands Jord netop samtidig med det store industrielle Opsving i Driftsmetoderne; en Forestilling i denne Retning kunde jo iøvrig kun gøre Indtryk paa dem, der i Landboreformer saa et socialt og ikke alene et økonomisk Spørgsmaal

---

1) Voltaire har etsteds vendt sin Spot mod det Fænomen, at man fra ca. 1750 træt af at beskæftige sig med Komedier, Romaner og Teologi kastede sig ud i Ræsonneren vedrørende Korndyrkning: »On écrivit des livres utiles sur l'agriculture; tout le monde les lut excepté les laboureurs« (citeret i L. de Lavergne: »Les Economistes français du dixhuitième siècle (1870), S. 177; se. ang. denne Udvikling i Frankrig og om Fysiokratismen bl. a. dette Skrift samt Henri Sée: *Esquisse d'une Histoire économique et sociale de la France* (1929) og samme Forf.: *L'évolution de la pensée politique en France au XVIIIe siècle* (1925)).

(hvad de danske Mænd, vi i det foregaaende har lært at kende som Beundrere af England, sikkert nok gjorde).¹⁾

En dansk Mand som Erik Pontoppidan, der i sin Ungdom selv havde været i England, var ikke helt opbygget ved de Tilstande, der fandtes derovre: ikke blot stødes han, som naturligt for en Enevældens Mand, over de »Factioner« og den »Frækhed«, som kan gøre sig gældende i baade Kirke og Stat, men finder — som det fremhæves i et af hans Skrifter —, at Rigdommene er for ulige fordelt, og at Engelskmanden »under Anseelse af det, man kalder Liberty and Property«, er kommet ind paa en Yderligheds Afveje, som synes at lede frem til det, der strider allermest mod hans virkelige Maal.²⁾

»Liberty and Property« — »Frihed og Ejendomsret« — var imidlertid det Slagord, der fra England — gennem de nye socialøkonomiske Frihedsbevægelser Indflydelse — gik sin Sejrs gang til modtagelige Sind i Europas Lande og ogsaa naaede Danmark. Pontoppidan var for kritisk indstillet til at lade sig beherske af et saa enkelt Løsen, hvilket i mindre Grad gjaldt hans yngre samtidige, den egent-

¹⁾ Om engelske Landbrugsforhold og deres sociale Konsekvenser se J. E. Th. Rogers: *Six centuries of Work and Wages* (1884), S. 468 ff., Arthur H. Johnson: *The disappearance of the small landowner* (1909, det grundlæggende Skrift for Opfattelsen af den engelske Bondestands Skæbne i det 18. Aarhundrede), R. E. Prothero: *English Farming past and present* (1912), S. 148—75, E. Lipson: *The economic history of England II* (1931), S. 378 ff., Henri Prentout: *Histoire de l'Angleterre*, 2. Udg. II (1920), S. 97—104. Særlig angaaende de nye driftsmæssige og tekniske Fremskridt, hvorom der gik store Frasagn, og som ogsaa her i Landet inspirerede de »patriotiske« Penne til Forslag om Efterligninger. M. E. Seeböhm: *The evolution of the english farm* (1927), S. 279—321. Særlig om Lancashire i social og landbrugspolitisk Henseende L. W. Moffit: *England on the eve of the industrial revolution* (1925).

²⁾ (Eutropii Philadelphi) *Oeconomisk Balance* (1759), S. 335 f. At Pontoppidan var Ven af vidtgaaende Reformere i Bondestandens Samfundsstilling, derom vidner tilstrækkeligt hans redaktionelle Virksomhed ved *Økonomisk Magazin*, ganske særlig hans Optagelse uden Forbehold af Scheldes skarpe Indlæg. Det har imidlertid ikke ligget for den praktisk anlagte Mand at binde sig til en enkelt Doktrin eller et enkelt Slagord. Som det ogsaa fremgaa af Bemærkninger i »Danske Atlas«, har han anset Høveriets Bestemmelse for den mest paakrævede Landboreform. Hvor han i det nævnte Værk pligtskyldigt og oprigtigt gennem et helt, særligt Kapitel skildrer »den danske Nations nuværende Lyksalighed og sande Frihedsstand under et faderligt Regiment«, sker det naturligvis ved en advokatorisk Opstilling af Emnet og i det hele, ogsaa ved de anvendte Sammenligninger, paa en Maade, der kan lede Tanken hen paa et Skrift fra moderne Historieskrivning som Johannes Steenstrup: *Den danske Bonde og Friheden*. Dog ser Pontoppidan, at det ikke alene kommer an paa de formelt bestaaende Love. De danske Bønder er, siger han, efter Loven kun Forpagtere paa Livstid, som de engelske paa visse Aar, bundet ved en Kontrakt, der lige saa godt forpligter Husbonden; han lader det dog være et Spørgsmaal, om Bonden »altid vil eller kan forsvare sin Ret«, nævner blot, at dette i og for sig ikke berører selve Lovens Billighed og Retfærdighed (se *Danske Atlas I*, S. 126—98, særlig Bemærkningerne om Bondestanden S. 187 ff.; det hele Kapitel ogsaa som særligt Skrift ved Jubelfesten 1760).

lig centrale Publicist og førende Oplysningsskribent i Frederik V's Tid: Jens Schielderup Sneedorff (født 1724), hvis Forhold til den litterære Indflydelse ude fra Europa har været præget af en ejendommelig Modtagelighed og Paavirkelighed. Modsat den solide Teolog Pontoppidan har han i sin historiske Opfattelse under Paavirkning af Rousseau eller vel snarere Montesquieu givet Plads for Drømme om en lyksalig Naturlig Tilstand, hvorfra al Civilisation paa en vis Maade er et Fald. Lyrisk betonet er hans Opfattelse af Bønderne og Landbruget, og man tør nok give hans moderne Biograf Ret i, at ingen har gjort mere for at vende den offentlige Mening til Gunst for Bondestanden.¹⁾

Ved Afslutningen af sin »patriotiske Tilskuer« (1761—63) giver Sneedorff selv en Oversigt over, hvad han gennem dette Tidsskrift har tilstræbt paa de forskellige Omraader: for Bondestandens Vedkommende har han villet slaa til Lyd for, at denne Stand ikke blot var en nyttig Stand, men ogsaa burde være en lykkelig og glad Stand, men hertil krævedes, at Bønderne burde have de menneskelige og borgerlige Rettigheder, som er Frihed og Ejendomsret, og i hvert Fald bør sørges for, at Bønderne ikke som hidtil bliver afhængige af deres Medborgeres Grad af Indsigt; »Lovene maa i det mindste bestemme Afgifterne.«²⁾

Det sidste, meget vigtige Synspunkt er kraftigt fastslaaet i en af »Tilskuer«-Artiklerne, hvori det hedder: »Den personlige Frihed kunde blive indskrænket, Grunden kunde høre andre til, men Pligterne og Afgifterne maa være bestemte.« Hvor Sneedorff et andet Sted lader en »Købmand« i »et patriotisk Selskab« hævde Bøndernes Sag overfor en »Adelsmand«, synes hans Tanker imidlertid at bevæge sig i en saa lyrisk Flugt, at »Frihed og Ejendomsret« bliver det ene saliggørende, der i Fremtiden vil kunne overflødiggøre enhver anden Foranstaltning til Fordel for Bondestanden: »Giv Bonden selv en Ejendom, og han skal ikke mere behøve Formyndere end andre Folk. . . .« Det egentlige Ideal er for Sneedorff en Tilstand, hvor hver bjerger sig selv uden Statens Hjælp som personligt fri og selvstæn-

¹⁾ K. F. Plesner: Jens Schielderup Sneedorff (1930), S. 219; se om S. i Alm. foruden nævnte Monografi især E. Holm: Om det Syn o. s. v., S. 52—67, Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarh., S. 73 ff. Om S.s Syn paa »Naturlig Tilstand« se Plesner S. 228 ff. Af Vilhelm Andersen (Den danske Litteratur i det attende Aarhundrede (1934), S. 610) betegnes S. som »den rene Talsmand for Kulturoptimismen fra Frederik den Femtes Tid mellem Holbergs humane og Ewalds kristelige Pessimisme«.

²⁾ Den patriotiske Tilskuer, 3. Aarg., S. 944.

digt besiddende Mand, for saa vidt utvivlsomt et rent liberalt eller »fysiokratisk« Ideal. Han er ogsaa paa den Maade »Frihedens og Ejendomsretten«s Mand, at han ikke tænker sig anvendt nogen Tvang mod Godsejerne for at faa disse til at overdrage Gaardene paa deres Godser til Bønders Selveje (han tænker sig blot en Opmuntring fra Statens Side i Form af »visse Ærestegn«; men saa længe Godsejerne paa denne Maade ikke har gjort, hvad der tjener til ogsaa deres sande Bedste, bør Staten have Ret til at gribe ind med Bestemmelser til Fordel for Bønderne).¹⁾

I denne Tankegang stemmer han helt overens med den, vi finder hos G. C. Oeder i dennes berømte, paa Tysk udgivne Skrift fra 1769 om, »hvorledes der kan skaffes Bonden Frihed og Ejendom«. Oeder fremhæver meget stærkt, at et Gods er Godsejerens og kun hans Ejendom: »das gesamte Land, woraus ein Landgut besteht, ist des Gutsherrn Eigentum, das Bauernland so wohl als der Haupthof«, og derfor har han ogsaa Ret til at gøre med det (»zu schalten und walten«), som han vil. Oeder deler den almindelige Mening i Tiden, at de store Hovedgaarde ikke kan drives uden ved Hjælp af Hoveri, og at Hoveriets Afløsning derfor maa forudsætte Hovedgaardens Udstykning.²⁾ En saadan Udstykning, mener han imidlertid, har Regeringen ingen Ret til at gennemtvinge ved Lov, den maa indskrænke sig til at sætte visse Grænser for Hoveriet: »Nicht die Zergliederung der Haupthöfe, aber wohl die schriftliche gerichtliche Bestimmung der Frohndienste kann der Fürst anbefehlen«.³⁾

Oeder kommer i dette Skrift slet ikke ind paa Spørgsmaalet om Stavnsbaandet. I et Skrift fra 1767 af Godsejer A. C. Teilmann kræves derimod Stavnsbaandets Ophævelse under Henvisning til Forholdene i England, hvor det var lykkedes under Frihedens Kaar at bringe Agerdyrkningen »til den kendte Fuldkommenhed«. De engelske Forhold beviser efter Teilmanns Skøn tillige, at Ejendomsret

1) Sneedorff: Saml. Skrifter V, S. 91, VI, S. 478.

2) Jfr. ovenfor S. 24 og f. Eks. Oeconomisk Journal Febr. 1758, S. 98 ff.

3) Bedenken über die Frage, wie etc., S. 73, 76 og 95. Naar henses til andres Indsats i de foregaaende Aar og navnlig til Sneedorffs kraftige Brug af Slogordet »Frihed og Ejendom«, er det jo ejendommeligt, at Oeders Skrift senere skulde blive betragtet som det egentlig epokegørende i Bondesagen (se f. Eks. en Udtalelse i Roskilde Stænder, refereret i min Bog: De danske Stænderforsamlingers Historie I, S. 416). 1768 havde iøvrig Lægen F. Martini udgivet et (anonymt) tysk Skrift (»Brief aus dem Englischen übersetzt«), der ligeledes krævede Hoveriets Bestemmelse; det vakte Opsigt (kom i nyt Oplag 1769), men tillige Anstød ved sine voldsomme Udfald mod Godsejerne. Oeder roses offentlig for sit store Maadehold (Lærde Efterretninger 1769, S. 469 f.).

ikke er nødvendig for Bønderne, som derovre kun er Forpagtere; han vil altsaa kun kræve Frihed, men ikke Ejendom for Bønderne. Heller ikke Hoveriets Afskaffelse finder han paakrævet, men ønsker under Hensyn til de Misbrug og Mishandlinger, der finder Sted fra flere Godsejeres Side overfor Fæsterne, »at der blev sat Skranker for Hoveriet med mere, at samme ikke skulde dependere af enhver Proprietærs eget Behag«. Praktisk talt rejser altsaa denne Godsejer det samme Krav til Statsmagten som de andre Skribenter, hvis Ønsker om den fremtidige Udvikling han ikke kan dele.¹⁾

For den hele Sag angaaende Reformen i Landboforholdene var det et uhyre vigtigt og centralt Spørgsmaal, paa hvilken Maade og i hvilken Grad man vilde anerkende Statsmagtens Ret og Pligt til ny Indgriben i disse Forhold. Vi møder ikke hos de Skribenter, der her er omtalt, den Anskuelse, at Bøndergaardene delvis tilhører Bondestanden og ikke helt Herremændene, lige saa lidt den Opfattelse, at Kongen sidder inde med en Overejendomsret, som kan begrunde hans Ret til at give de Forskrifter, han vil paa dette Omraade. Derimod møder vi altsaa den Anskuelse, at det maa være Regeringens Ret og Pligt, til Beskyttelse for den svagere og hidtil undertrykte Part, at udstede nye Bestemmelser om Kontraktforholdet med Godsejer og Fæstebonde.

Som Begrundelse for, at Bønderne bør have visse Ejendomme og bestemte Pligter, henviser Sneedorff simpelthen til Almenvellet, »det almindelige«, og spørger i den Sammenhæng: »Men hvad er det, man kalder det almindelige, dersom det ikke er de fleste Personers og Familiers Velstand« (altsaa oversat i en senere Tids Sprog: »den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal«).²⁾ Men i »det almindelige«s Navn tør altsaa Sneedorff dog kun kræve Frihed og bestemte Pligter, men ikke Ejendomsret for Bønderne.

For Schelde var det noget givet, at »Landsnytte« maatte gaa forud for »Egennytte«, og hos denne den mest udprægede »tribunus plebis« (som han kalder sig selv), den stærkest oprindelige blandt alle de Skribenter, der optræder i Landbosagen, udvikles kraftigt den Anskuelse, at Tilstandene, som de er, er ganske uforenelige med Lan-

---

¹⁾ A. C. Teilmann: Brev om Bondestandens og Landhusholdningens Forbedring, særlig S. 14 f. og 28 ff. T. tænker sig ogsaa engelske Forpagtningskontrakter som Mønster for danske Fæstekontrakter. Hans Skrift vender sig mod en Artikel i »Københavns lærde Efterretninger« (optrykt bag i Skriftet), hvori var skildret Fordelene ved Hovedgaardsudstykning og Hoveriafløsning.

²⁾ Sneedorff: Saml. Skrifter VI, S. 283 f.

dets Regeringsform: den ene Undersaat kan ikke staa saaledes overfor den anden, og til en saa fuldkommen Statsforfatning bør nødvendigvis og anstændigvis svare en helt anden Forfatning i Samfundsforholdene.¹⁾

Det er fra først af et stærkt virkende Moment i Landboreformerne, at de kunde ses som et naturligt Led i den danske Enevældes historisk givne Opgaver. *Edv. Holm* har skrevet instruktivt »om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat 1746—70«;²⁾ men naar han her gerne vil dvæle ved de Træk i visse Forfatteres Tankegang, der kan synes rent forfatningspolitisk at »vise ud over Enevælden« og at pege »imod en videre Udvikling«, da maa det fastholdes, at Hovedinteressen absolut maa knytte sig til de Træk, hvorved der af alle Tidens Fremskridtsvenner vises hen til den enevældige Kongemagt som det store Middel til Samfundsudvikling; ogsaa bør man kunne frigøre sig for den Forundring, hvormed *Holm* — som det 19. Aarhundredes Mand — iagttager de daværende Skribenters Bestræbelser for at tilpasse Tidens Frihedsideer og almindelige politiske Tanker efter de ved Enevælde og Kongelov givne danske Forhold. Friheds- og Fremskridtsmændene i Danmark lignede de franske Fysiokrater ved helt at skyde de praktiske Reformkrav i Forgrunden og se den bestaaende enevældige Statsform som det bedste Redskab for deres Gennemførelse; det var dette, der gjorde Fysiokraterne til paa een Gang Individualister i den sociale Opfattelse og Absolutister i den politiske (først lige før den store Revolution opgiver de Absolutismen).³⁾ En Forbindelse mellem Frihedsbevægelse og Absolutisme er jo overhovedet ikke noget Særsyn i det 18. Aarhundrede, men det typiske for »den oplyste Enevælde«s Idébevægelser; det særlig danske ligger blot i den

1) Vi »maa beklage«, siger *Schelde*: »at vores Statslegeme, som har saa smukt og veldannet et Hoved, skal i Henseende til Lemmerne være saa vanskabt« . . . »skal da en Bonde handles som et Bæst og den ene Undersaat eller Medborger i en Stat have saa uindskrænket Herredømme over den anden til Statens almindelige Fornærmelse og Svækkelse?« . . . »er det da ikke jammerligt, ja ret skammeligt, at vi, som lever under den allerbedste Regering og ret efter Bogstaven allernaadigste Regent, . . . hvor enhver kan tænke, tale, skrive og handle med al anstændig Frihed, skal hindre Rigets almindelige Gave og Velfærds Fremmelse ved at undertrykke og svække den Stand, som egentlig er et Riges Grund-Styrke.

Ved Fred og et sær naadigt Regimente,
Hvo skulde da ej Lands Forbedring vente.«

(Øk. Magazin V, S. 25, 40, 52).

2) Bemærk i dette Skrift bl. a. Slutningsordene S. 131; jfr. *Holm*: D.-N. H. 3. Del II, særlig 23. Kapitel.

3) *Henri Séé*: L'évolution de la pensée politique en France, S. 201 ff.

Underbygning, Forbindelsen har gennem den i Danmark raadende Enevældes hele Karakter og historiske Oprindelse, der blev fremhævet af Sneedorff i hans store (i 1757 udgivne) politisk-teoretiske Værk¹⁾ og atter fremhæves kraftigt ved Arve-Enevoldsregeringens Hundreдаarsjubилæum i 1760.

Det ejendommelige ved den danske Enevælde var jo ikke blot den rent grundlovsmæssige og tilmed skarpe Formulering, den havde faaet ved Kongeloven,²⁾ men ogsaa Forudsætningen herfor: Folkets Overdragelse af Magten til Frederik III i 1660.

Ved Enevældens Hundreдаarsfest kunde man paa een Gang hylde den glørværdige Kongerække og Mindet om de gæve Forfædre, der havde haft Mod og Forstand nok til at gennemtvinge den Forfatningsform, der var den for Landet og Folket ene rigtige. Det var en dansk Revolution og dens velsignelsesrige Følger, man mindedes. »Vore Forfædre brak for hundrede Aar siden de hindrende Baand«, udtalte Professor Jens Kraft i sin »Jubeltale« i Sorø; han mente dermed de Baand, der havde hindret Kongerne i at gøre alt det gode, de gerne vilde, og navnlig at værne tilstrækkeligt den store Almue, der under anden Regeringsform end det absolute Monarki maatte blive Genstand for et alt for haardt Tryk. Ved samme Lejlighed holdt Sneedorff en Tale, der mundede ud i den direkte Paastand (omend forsigtigt formet, med Appel ogsaa til Godsejernes gode Vilje), at Bondestandens Frigivelse nu maatte være den store Opgave for Kongemagten: . . . »den udødelige Ære at bringe et saa stort Værk

¹⁾ Der er, hedder det, kun eet Monarki i Europa, der er bygget paa Tillid mellem Regenten og Folket, »hvor Stænderne har overgivet den allerhøjeste Magt til Regenten for at holde en Ligevægt mellem dem, og om hvilket man kan med Sandhed sige det, som Cicero har sagt om Oprindelsen til de gode Monarkier, at Folket har taget sin Tilflugt til en dydig Mand, som kunde beskytte de svage og lade høje og lave ske lige Rets (Sneedorff: Om den borgerlige Regering III, S. 360 f.).

²⁾ Naar vi ser de danske politiske og statsretlige Skribenter i det 18. Aarh. saa energisk argumentere mod den Opfattelse, at en Enevælde som den danske skulde være at anse for ensbetydende med et »Despoti« (jfr. Holm: Om det Syn o. s. v.), da stemmer dette jo kun med de Synspunkter, der er gjort gældende i et Nutidsværk som Knud Fabricius: Kongeloven (1920). Erik Pontoppidan ser man ved Bedømmelsen af den danske Statsforfatning lægge særlig Vægt paa, at Embedsmændenes Deltagelse i Lovgivningen gennem Vota og Betænkninger paa en vis Maade gjorde det ud for en Rigsdag, en sikkert meget træffende Opfattelse, da Borgere og Bønderne dog næppe vilde være bedre tjent med en Rigsdag som f. Eks. den polske, men dog stemplet som »Naivitet« af *Edv. Holm* (Om det Syn o. s. v., S. 90). Pontoppidan har nøgternt set det som afgørende for dansk Statsstyres Fremtid, at der udvikledes et Embedsapparat med Evne til ikke blot at vedtage, men ogsaa praktisk at gennemføre en »Lovgivning for Folket«. I »Menoza« (Birkedals Udgave III, S. 242) har han klaget over, at »vore priselige Love og Forordninger i Almindelighed kun ilde efterleves, især i Provinserne« (se ogsaa ovenfor Fodnote 2 til S. 28).

til Fuldkommenhed var givet til den Mand, under hvis lykkelige Regering vi lever«. ¹⁾ Saaledes fandt den førende friheds- og fremskridtsvenlige Intelligens Udtryk for sin Tro paa den jubilerende Enevælde og for de Tidens Krav til den, som den efter sin Oprindelse og sit hele Væsen maatte ventes at ville opfylde. Allerede før 1760 havde Regeringen altsaa fremkaldt den offentlige Diskussion, der skulde blive saa livligt fortsat i de nærmest følgende Aar, og i hvis forskellige Indlæg vi tydeligt ser Grundtrækkene af det kommende store Reformarbejde.

Den begyndende danske Landboreformbevægelse — saaledes maa vi samle vort Indtryk — var i Pagt med de almindelige Frihedsstrømninger ude i Europa, men med sit klare nationale Særpræg, mærket af de for Danmark ejendommelige aandelige, politiske og sociale Forhold. Blandt de første Deltagere og Banebrydere staar en Kreds af modne Mænd, født omkring 1700 og præget mere af ældre religiøs Tankegang end af »moderne« Oplysning. I sin Helhed var Bevægelsen ligesom udsprunget fra en harmonisk tænkende og troende Tidsalders Overbevisning om Menneskets Evne til at forbedre sine Kaar i den af Gud skabte Verden, og den styrkedes væsentlig ved en Bevidsthed om, at de bestaaende Forhold i Virkeligheden var helt stridende mod Aanden i den bestaaende Statsforfatning. Til de Spørgsmaal, der drøftedes, hørte straks Stavnsbaandets Løsning, hvad der naturligvis ikke var det mindst epokegørende; men det var dog fra først af de almindelige landboretlige og agrariske Forhold, der droges i Forgrunden af de offentlige Drøftelser. Den hele Landbosag opfattedes som Spørgsmaalet om at sikre Bonderne en »Frihed«, der ikke blot skulde være af formel statsborgerlig Karakter, men betrygget, om ikke ved fuldt selvstændig Jordbesiddelse, »Ejendom«, saa dog ved en mere uafhængig økonomisk Stilling og sikrere kontraktlige Vilkaar, frem for alt hvad Hoveriet angik. Sagen opfattes i høj Grad socialpolitisk, men ses ganske vist tillige som en stor økonomisk Sag, berørende de vigtigste Betingelser for Landets Velstand. Det var det sidste Synspunkt, der nødvendigvis maatte vende Opmærksomheden i Retning af det store, blomstrende Landbrugsland hinsides Nordsøen, det ikke mindst vigtige Træk iblandt

---

¹⁾ Jubel-Taler til Erindring om den lykkelige Arve-Enevoldsregering, som for 100 Aar siden blev indført i disse Riger, holdne paa det ridderlige Akademi i Sorø den 17. og 18. Oktober 1760 (Kraft, S. 5—38, se for Citatet S. 8, Sneedorf, S. 89—132, se for Citatet S. 130).

dem, der her er fremdraget. Givet er det nemlig, at skulde Englands Landboforfatning blive det konsekvent anvendte Mønster for Forholdenes Nyordning i Danmark, da vilde denne komme til at hvile paa den ubetingede Frihed, Ejendomsforhold uden nogen Statsregulering —, og for nogen Slags Lovgivning til særlig Beskyttelse af Bønderne kunde der i saa Fald slet ikke blive Plads.

Det er endelig værd at fremhæve, at Tanken om en saadan Beskyttelse ikke kunde styrkes ved nogen Paavirkning fra den økonomiske Idébevægelse, der var den mest fremtrædende i Europa i tredje Fjerdedel af det 18. Aarhundrede, Fysiokratismen. Talsmændene for denne Retning, der havde sit Udspring og sin Vækst i Frankrig, men ogsaa paavirkede Stemningen i andre Lande, var netop helt »engelske« i deres Landbrugsideal. De vilde ikke Bondebrug, men Stordrift, førte netop derfor en heftig Kamp mod det middelalderlige Fæste, »le métayage«, til Fordel for Udbredelsen af den moderne Forpagtning, »le fermage«. Efter Fysiokraternes Anskuelse krævede den naturlige og »økonomiske« Orden indenfor et Samfund ikke blot Anerkendelsen af Landbruget som det vigtigste og bærende Erhverv, men ogsaa saadanne Ejendomsforhold, at der indenfor Landbruget blev fri Bane for den overlegne Dygtighed og Kapitalkraft. Fysiokraterne ønskede Statsmagtens Indgriben for at sikre de stærkes Stilling i Konkurrencen om Jorden, ikke for at give de svage nogen Chance paa Trods af de rent økonomiske Hensyn.¹⁾

Det er et hjemmegroet, nationalt Træk ved den danske Reformbevægelse, at de socialpolitiske og humanitært betonede Ønsker lige fra først af skydes saa stærkt frem, saa stærkt endog, at selv den fra Udlandet særlig paavirkede, for »Frihed og Ejendom« højt begejstrede Sneedorff kan finde det trods alt vigtigere at beskytte Bønderne ved passende Love end at frigøre dem for Stavnsbaandet.

¹⁾ Se særlig om Fysiokraternes Lære August Oncken: Geschichte der Nationalökonomie, Erster Teil: Die Zeit vor Adam Smith (1902), S. 339 ff. Der gaar altsaa ikke an uden videre at betragte Fysiokratismen som aandelig Forudsætning for den danske Landboreformbevægelse, som der er Tilbøjelighed til i foreliggende Litteratur (se O. H. Larsen: Landbrugets Historie og Statistik (1929), S. 141 ff., Holg. Hjelholt: Falsters Historie II (1935), S. 592). Jfr. om Fysiokratismens, ogsaa m. H. t. egentlig nationaløkonomisk Teori, begrænsede Betydning for Danmark Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarh., S. 180 ff.

3. REGERINGENS REFORMARBEJDE UNDER FREDERIK V. DE PRIVATE GODSREFORMER.

Kun to Aar efter, at der var givet Signal til den fri, offentlige Diskussion om Landboforholdene, ikke fulde 25 Aar efter Stavnsbaandets Indførelse, gjorde Regeringen det første Skridt i Retning af praktisk Landboreform ved Nedsættelsen — 26. Novbr. 1757 — af Kommissionen »til Landvæsenets Fremtarv og Nytte«, den første af de Landbokommissioner, der efterhaanden skal gennemføre den store Revolution.

Kommissionen bestod af de høje Herrer J. L. Holstein-Ledreborg (født 1694), C. A. Berckentin (født 1694, død allerede 1758), O. Thott (født 1703) og A. G. Moltke (født 1710). For denne Kreds af betroede Statsmænd under Frederik V har det været indlysende, at der tiltrængtes alvorlige Forbedringer i »Landvæsenet«, men ikke just med Hensyn til Bondestandens Samfundsstilling. Den yngste og mægtigste af dem, Moltke, maa vi tilskrive Initiativet til Kommissionens Nedsættelse. Blandt de Forskrifter, han ved Frederik V's Tronbestigelse 1746 havde givet denne sin Myndling gennem sin »Plan« for hans Regering, var ogsaa den, at der burde nedsættes en Kommission til at overveje Jordens bedre Dyrkning og navnlig, hvorledes Landsbyernes Overdrev kunde blive opdyrket; i hans Begrundelse fremhæves, at Landbruget staa langt tilbage for andre Landes og navnlig for *Holstens*. I det Forslag, han stiller den nye Konge, viser Moltke sig i Virkeligheden som en ret dristig Fremskridtsmand; thi blot en saadan Tanke som Overdrevenes Opdyrkning havde de, der syslede med Forholdene, ikke vovet at rejse i den haabløse Tid under Christian VI. Men der er hos Moltke blot Tale om selve Landbrugsdriften, slet ikke om de sociale Tilstande.¹⁾

---

1) Jfr. Holm: D.-N. H. 2. Del, S. 376 f., 3. Del II, S. 87 ff. Se A. G. Moltkes Plan for Frederik V's Regering (ved G. Hille) i Historisk Tidsskrift 4. R. IV, S. 54 f.: »Der Ackerbau scheint mir in hiesigen Ländern noch sehr versäumt zu sein. Ich halte mich versichert, dass wenn der hiesige Boden so bearbeitet würde, wie es in andern Ländern insbesondere aber in Holstein gebräuchlich ist, das Land doppelt so viel

Kommissionen fik til Overvejelse en Række Spørgsmaal, formuleret i 12 Punkter, hvoraf Nr. 7 lidt kuriøst drejede sig om Tobakkens Bekæmpelse (»Om ej den skadelige Tobak-Røgen kunde indskrænkes saavel i Henseende til dens Indførelse fra fremmede Lande som i Henseende til dens daglige mere og mere tiltagende Brug af gamle og unge paa Landet«); Hovedpunkterne angik dels Udskiftningen af de for flere Landsbyer fælles Overdrev mellem de enkelte Landsbyer og Lodsejere, dels Indhegningen af de enkelte Byers Marker og af enkelte Lodsejeres Jorder.¹⁾

Kommissionens Hovedresultat blev tre *Forordninger angaaende Indskrænkning af Fællesskabet*: af 29. Decbr. 1758 for Sjælland med Møen og Amager, af 28. Decbr. 1759 for Fyn, Lolland og Falster, af 8. Marts 1760 for Jylland. Det bestemmes i disse Forordninger²⁾ — der ikke udmærker sig ved nogen særlig Klarhed i Udtrykket —, at »hvad de Marker eller Indelukker angaar, som i Almindelighed kaldes Overdreve, hvori faa eller mange Byer er lodtagne«, bør der ske en Udskiftning og Indhegning »først by- og siden lodsejer-vis«, saafremt blot een By eller Ejerne af det meste af Byens Hartkorn finder det godt, og paa tilsvarende Maade skal forholdes med de Bymarker, som to eller flere Byer er fælles om. De andre Byer eller de Lodsejere i den enkelte By, som har det mindste Hartkorn, kan ikke modsætte sig den Udskiftning, der paa behørig Maade kræves, men skal tværtimod bære deres Andel i den nødvendige Indhegning. Hvor en eller anden Vanskelighed maatte møde, navnlig den, at »den ene By kan have Jorder i Flæng paa den anden Bys Marker«, venter man, at de paagældende »ved Mageskifte eller andet Vederlag søger at faa hinanden ud af samme Fællesskab«. Overhovedet gives Forordningerne (der bl. a. ogsaa bestemmer en Indskrænkning i den fælles Jagtret) »i det allernaadigste Haab«, at Undersaatterne »ved alle Lej-

---

tragen würde als es bisher hervorgebracht hat . . . « Jorden er saa god som i noget andet Land, og det vilde være formaalistjensligt (»wohl nicht undienstlich«) at ned sætte en særlig Kommission til at sørge for, »dass nicht allein das Land, welches im Gebrauche ist, besser bearbeitet, sondern auch dass die gleichsam in der Wilderniss hier liegende so genannte Overdrefte angebaut und urbar gemacht würden«.

¹⁾ Rentek. Landv. K.: Kgl. Resolutioner, Ordre og Reskripter samt Kommissionens og Kollegiets Forestillinger 1757—73. Højskolemanden *Povl Hansen* har i sin Bog: Bidrag til det danske Landbrugs Historie (1889) udnyttet det Materiale, Kommissionen lod indsamle gennem Amtmændene vedrørende de bestaaende Forhold, til en Skildring af hele den gamle Fællesskabsordning og ogsaa meddelt Træk fra Kommissionens Virksomhed.

²⁾ Vedrørende disse Loves Udarbejdelse foreligger ikke Akter af større Betydning; jfr. *Povl Hansen*, S. 126 ff. og 143 ff.

ligheder stræber at magelægge, sælge eller paa anden Maade efterhaanden at komme ud af Fællesskabet med hinanden«, og det stilles i Udsigt, at Kongen gerne vil tillade, at faa eller eneste Bøndergaarde og Jorder, altsaa Strøgods, tilhørende offentlige Stiftelser eller Len og Stamhuse, bliver overladt og afstaaet til en af de store Lodsejere paa Stedet. Det fremtræder, omend lidt utydeligt, som Formaålet med hele denne Lovgivning, at det skal være muligt overalt at samle ikke blot hele den enkelte Bys Mark-Tilliggende, men ogsaa den enkelte Lodsejers Jorder indenfor et Hegn og adskilt fra andres Besiddelser, medens der ikke er Tale om at skille de enkelte Bondelodder paa samme Gods og i samme By fra hverandre.

Det var imidlertid lettere at anbefale Mageskifter og samdrægtige Indhegninger end at faa dem gennemført. Der indløb til Kommissionens Afgørelse en Mængde Sager, der angik Tvister og Mellemværender snart mellem private Godsejere og offentlige Stiftelser, snart mellem Godsejere og Købstæder eller mellem Godsejere indbyrdes eller mellem Godsejere og Bønder.¹⁾ Stavnsbaandet i Forbindelse med Fæsteinstitutionen har ofte tjent til at vanskeliggøre Forholdene endnu mere, idet det ved Mageskifte med Fæstegaarde har drejet sig ikke blot om at bytte Gaarde, men tillige — med Konsekvenser, der kunde give Anledning til mange Overvejelser — om at bytte Bønder eller rettere (for Mandkonnets Vedkommende) hele Bondefamilier.²⁾

Kommissionen kunde med Grund føle sig besværet af sin Opgave, og i en Skrivelse til Kongen bad den om Nedsættelse af en særlig Komité til at overveje de Spørgsmaal, der rejste sig i Anledning af Forholdet mellem Kommunitetets og Københavns Magistrats Gods paa den ene og private Godsbesiddelser paa den anden Side (>vi

¹⁾ Se Rentek. Landv. K.: Ekstrakt-Protokol over indkomne Sager med vedføjede Betænkninger og Resolutioner. Kopi Nr. 1. 1759—65.

²⁾ Der kan, fremhæves det i »Økonomisk Magazin« (VI, S. 182) være betydelig Forskel paa Stedernes og Beboernes Tilstand: »ubilligt var det at paastaa en god Bonde, som svarer alt, hvad han skal og bør, for den, som pro tempore ikke ved egen Hjælp kan subsistere. Men lige saa ubilligt er det at nægte at afstaa ham, naar derfor efter Billighed sker Erstatning«. To Bøndergaarde, hedder det i det i en anden Artikel samme Sted (S. 143), kan staa lige højt i Hartkorn, men den ene kan ikke blot være beboet af en bedre Husholder, men ogsaa have »flere Mandskab af bedre Karle-Dreng og Sønner, hvormed Proprietæren i Tiden ikke alene kan forsyne sit Gods og faa en øde Gaard vel besat, men tage et godt Fæste efter Mandens Død, saavel og undertiden af saadan en velhavende Bondesøn, der kan se sin Lykke andre Steder, med at løse og betale sit Pas, hvilket kan være Proprietæren lige saa fordelagtigt som det bedste Fæste af en god Bondegård«.

underskrevne, hvoraf denne Kommission nu bestaar«, hedder det næsten rørende karakteristisk i Begrundelsen, »har jo selv endel Jordegods« og maa derfor »drage i Betænkning nogen speciel Foranstaltning i ovenbemeldte Tilfælde at proponere«. Der blev da 16. Maj 1759 til at bistaa Landvæsenskommissionen paa den saaledes ønskede Maade nedsat en »separat Kommission«, hvori bl. a. i sin Egenskab af Universitetets Prokansler Erik Pontoppidan, der altsaa ogsaa i denne Sag samarbejdede med A. G. Moltke, fik Sæde. Senere (11. April) udnævntes en anden særlig Komité til mere i Almindelighed at bistaa Kommissionen ved Bedømmelsen af de mange Klager og Spørgsmaal, der meldte sig; (i denne Komité fik bl. a. Kommissionens Sekretær, Jacob Barchmann, Sæde).¹⁾

Overfor Spørgsmaalet om den Modstand, der kunde rejse sig mod frivillige Overenskomster om et fornødent Mageskifte, stillede Kommissionen sig hurtigt paa det Standpunkt, at der i et saadant Tilfælde ikke var andet at gøre end at ordne Sagen ved Hjælp af Tvang. Det indberettedes til Kommissionen af Chr. S. Testrup til Viffertsholm (den kendte historiske Forfatter), der ejede hele Solbjerg Sogn med Undtagelse af een enkelt Bondegaard, at denne Gaards Ejer, Major Deden, ikke vilde afstaa ham den, skønt den som grænsende til hans Hovedgaard drift var ham til stor Skade og Ulejlighed, »saa længe en anden Ejer har den«; Testrup bad derfor om, at det maatte blive befalet Deden at afstaa Gaarden »mod behørigt Vederlag«. Stiftamtmanden erklærede i den Anledning, at Testrup ifølge det fra Dedens Side oplyste og bevidnede var ubeføjet til sit Klagemaal, og at det af ham som Vederlag tilbudte Gods ikke kunde anses som Æquivalent mod den anden Gaard og tilliggende Skov. »Den separate Kommission« afgav den karakteristiske Erklæring, at der ikke var noget at reflektere paa Ansøgningen, og at den ene Nabo ikke maatte aftvinge den anden hans Ejendom uden derfor at give billigt Vederlag »i Mindelighed«. Derimod traf saa »den generale Kommission« — altsaa selve Landvæsenskommissionen — den principielt vidtrækkende Afgørelse: »at saadan Ejendom maa examineres, om den har de i Forordningen foreskrevne Egenskaber, nemlig at den, som begærer det, er største Lodsejer. I den Fald maa det ved uvil-

---

¹⁾ Kommissionens Kopibog over udg. Breve 1757—67, pag. 34 f., Sjællandske Tegnelser 1759 Fol. 645, 1760 Fol. 154, jfr. Kirkehistoriske Samlinger 3. R. VI, S. 729 ff., Povl Hansen, S. 136 ff.

lige Mænd eller visse dertil i ethvert Amt anerkendte fastsættes *endogsaa imod den andens Vilje*, dog at ham Vederlag for det overskydende gives, *thi ellers bliver Fællesskabet aldrig ophævet.*¹⁾

Kort efter at Kommissionen — 12. Marts 1761 — havde formuleret denne Afgørelse, blev det samme Princip, netop under Henvisning til de indkomne »Besværinger«, fastslaaet i en ny Forordning, der udstedtes 15. Maj 1761.²⁾

Det blev ved denne Forordning befalet 1) at ej nogen Herregaard herefter ved Køb eller Salg, Mageskifte, Arv eller andet Tilfælde maatte skilles fra sit Bøndergods og Godset i sig selv heller ikke i flere Ejendomme saaledes adspredes, at Fællesskab deraf blev foraarsaget (Straffen herfor skulde være »ommeldte Ejendommens Fortabelse« eller »anden vilkaarlig Straf«), 2) at Lodsejere, der helst i Mindelighed burde have ophævet deres Fællesskab, men ikke havde gjort det, skulde herefter »uden nogen Vægning« være forbundne til at Fællesskabet saaledes blev afskaffet, at »en eller flere faa Gaarde«, som foraarsagede Fællesskabet i en By, blev til en af de største Lodsejere ved Mageskifte, eller for saa vidt dette ikke maatte være muligt, da mod andet fuldkomment Vederlag afstaaet; hvor denne Ordning ikke kunde gennemføres i Mindelighed, skulde to af Amtmændene udnævnte kyndige Skønsmænd træde til og vurdere, hvilket Vederlag ved Mageskifte eller i rede Penge der var det rimelige, og den endelige Afgørelse paa dette Grundlag til sidst træffes af Landvæsenskommissionen.

Ved denne Forordning fremtræder det altsaa helt klart, at Maalet er en Udskiftning ikke blot mellem Byer, men ogsaa mellem Godsejere, og iøvrigt er Loven mærkelig og interessant i flere Henseender. Den synes at rumme et stærkt Indgreb i den private Ejendomsret ved paa een Gang at give et saa almindeligt Forbud mod visse Former for Ejendomshandel og et bestemt Paabud om Køb og Salg i andre Tilfælde. For saa vidt vidner den i høj Grad om, hvorledes man fra Regeringens Side finder det fornødent, at lade — med det Scheldeske Udtryk — ved Landboforholdenes tidssvarende Omdannelse »Landsnytte« gaa for »Egennytte«. Som Landets Nytte ses det imidlertid at gennemføre og opretholde en kraftig Samling af Godsbesiddelser i de enkelte Egne; derved bekræfter Loven paa ejendommelig Maade hele

¹⁾ Ekstrakt-Protokol Sag Nr. 25.

²⁾ Der foreligger ingen særlige Akter vedrørende denne Forordnings Udarbejdelse.

det Godssystem, der laa til Grund for Stavnsbaandets Samfundsordning.

I Praksis vilde der fra Kommissionens Side næppe blive tænkt paa at anvende de givne Ekspropriationsbestemmelser undtagen med den største Forsigtighed og nøje Undersøgelse af alle foreliggende Omstændigheder. Fra Ty indberettedes det, at nogle Selvejere ikke var villige til at indlade sig paa et Mageskifte og heller ikke vilde afstaa deres Gaarde til den paagældende »største Lodsejer« for et Pengebeløb, som efter Amtmandens Skøn var meget rundeligt. Landvæsenkommissionen traf i den Anledning en Resolution, hvorefter det maatte betragtes som »meget betænkeligt at aftvinge Folk deres Ejendom, som de sub justo titulo besidder, imod deres Vilje«. Amtmanden fik Besked om at fremskaffe en Række udførlige Oplysninger om de paagældende Ejendommens Værdi og Beskaffenhed og om det hele omhandlede Forhold og Mellemværendes Karakter; hvad man saaledes foreløbig bestemte i denne Sag, havde Karakter af en mere almindelig Forskrift: »Vi venter altsaa udi denne saavel som alle deslige herefter forefaldende Sager saadan Oplysning, forinden noget derover kan resolveres.«¹⁾

Et andet interessant Træk rummer denne Sag om de genstridige thylandske Selvejerbønder. Amtmanden — Hauch til Højriis — bemærker i sin Skrivelse, at det vilde være bedre for disse Bønder at modtage Penge til Erstatning »hellere end at paatvinges noget Gods, som dog siden ved Arvedeling kunde igen foraarsage nye Fællesskab«. Her udtales altsaa den Opfattelse, at det vilde være bedst, om der slet ikke fandtes Selvejerbønder i Landet, og om altsaa de, der var, kunde blive købt bort fra deres Jord. I Virkeligheden er jo denne Betragtning ganske i Overensstemmelse med Forordningen af 15. Maj 1761, hvis Bestemmelser jo absolut vilde hindre, at der overhovedet fra de bestaaende Godser skete nogetsomhelst Bortsalg af Bøndergaarde til Selveje.

Ogsaa i den offentlige Diskussion om de Spørgsmaal, der var rejst ved denne første Landbokommission, var der Tale om, at Selvejerbønder kunde forvolde en særlig Vanskelighed for Fællesskabets Ophevelse. I denne Diskussion fremførtes med stor Styrke den Opfattelse, at Vanskelighederne i Almindelighed laa for en væsentlig Del

¹⁾ Ekstrakt-Protokol Sag N°. 109, Kopibog over udgaaende Breve fra Landvæsenk. 1757—67, pag. 78 ff.

i Menneskenes daarlige Egenskaber: Ondskab, Had, Misundelse o. s. v., men samtidig ser man hævdet, at det netop var i Bondestandens Tankegang, de fleste Hindringer havde deres Udspring: »De fleste og næsten eneste lægges i Vejen af Bonden selv, og har jeg kun hørt ganske faa, som har været for Fællesskabets Ophævelse«, siger en af Skribenterne i »Økonomisk Magazin«, der her tænker paa Landets store Masse af Bønder og Fæstere.¹⁾

At der fra Fæstebøndernes Side paa Trods af »Husbonden«s Villighed til at slutte alle nødvendige Aftaler kunde lægges disses Opfyldelse megen Hindring i Vejen, derom rummer de Sager, Kommissionen har haft til Behandling meget talende Vidnesbyrd. Herren til Ullerupgaard maa saaledes klage over, at til Trods for et Mageskifte, han som Lodsejer har sluttet med andre Lodsejere, vil endel af Kaastrup Bys Beboere (Thisted Amt) ikke opgive en Græsningsret, de tidligere har haft paa Hillerslev Havremark; Kommissionen finder, at baade Kaastrup og Hillerslev kan være tjent med den Ordning, der er truffet, og anbefaler den til kgl. Konfirmation, medens man derimod ikke finder nogen Anledning til at tilstaa de protesterende Kaastruppere en gratis Proces. Ejeren af Holsegaard paa Fyn indberetter, hvorledes Bønderne i Kærby, uanset et paa deres Vegne gennemført Mageskifte, har tilsaaet et Stykke Jord, der nu skulde være gaaet over til en anden Bys Brug, og senere, en Augustdag lige efter Solopgang, har »med Magt« hjemført Afgrøden. Det overrasker ikke, at den for sin Hensynsløshed bekendte Jens Lange til Rødkilde paa Fyn har haft bitter Strid om en Grøft med V. Aaby Bymænd, der klagede til Kommissionen; karakteristisk er det her, at denne ikke vilde tage sig af Sagen, for »Ejerne af de klagende Bønder« (man mærke sig Udtrykket!) havde givet disse Medhold.²⁾

Vi finder i saadane Sager ejendommelige Vidnesbyrd om det Sammenhold og den Stædighed hos Landsbybønder, der maa antages at have været deres bedste Værn opadtil og udadtil paa en Tid, da næppe det officielle Retsvæsen har kunnet virke tilfredsstillende for deres Interesse. Men tillige ser vi, hvorledes Bønder paa dette første Trin af Reformudviklingen kan rejse en saa at sige organiseret Mod-

¹⁾ Øk. Magazin VI, S. 151 ff., 184.

²⁾ Ekstrakt-Protokol Sag Nr. 135 (Toft til Ullerupgaard), Nr. 144 og 229 (Wedel til Holsegaard), Fol. 74, 90, 143, 157 (Lange til Rødkilde). Jfr. om disse og andre lignende Træk Povl Hansen i anf. Skrift, S. 150 ff., m. H. t. Lange se ogsaa Henvisningen nedenfor til S. 93.

stand mod Fremskridtet. Det er indlysende, hvor farligt dette kunde være blevet for den almindelige Vurdering af Forhold og Vilkaar ved Reformlovgivningen, hvis denne stadig skulde have fulgt den Linje, man her var slaaet ind paa, og altsaa vedblivende have formet sig som et rent økonomisk motiveret Forsøg paa at gennemføre den tekniske Landbrugsforbedring paa Grundlag af det bestaaende Gods-system. Der vilde hurtigt have frembudt sig Lejlighed for en dansk Arthur Young¹⁾ til at staa frem i Landbrugets Navn og prædike Udryddelseskrig mod det gamle Landsbysamfund og det nedarvede Bondebrug; vi har allerede set, at der kunde lyde Toner med lidt af denne Klang baade i Embedserklæringer og i offentlig Diskussion.

Landvæsenskommissionen af 1757 manglede den haarde og stærke Haand til at føre sine Bestræbelser igennem. Den folte sig temmelig magtesløs overfor de mange Klager, der kom ind til den; den her omtalte Klage over Bønders Selvtægt vilde den f. Eks. afvise som sig uvedkommende, og først da den paagældende Herremand paany havde anraabt om Kommissionens Assistance, afæskede man vedkommende Amtmand en Erklæring. Kommissionen nærede et almindeligt Ønske om, at Amtmændene skulde sørge for at gennemføre dens Afgørelse lige saa vel som Regeringens almindelige Love og Forordninger. To Gange — 1764 og 1767 — henvendte Kommissionen sig til Kancelliet med Anmodning om, at der maatte blive paalagt Amtmændene en Forpligtelse af denne Art. Frugt har disse Henvendelser først sat ved Forordningen af 28. Juli 1769 om Fællesskabets videre Ophævelse (der rummer en Paragraf om, at Amtmændene indenfor en vis Tidsfrist skal have tilvejebragt en Afløsning af Fællesskabet).²⁾

Paa det Tidspunkt, da den sidstnævnte Forordning udstedtes, var den første Landvæsenskommission ophævet, og Reformlovgivningen var ført ind i et helt nyt Spor, karakteriseret ved fuldstændig Op-

---

¹⁾ Jfr. Henrik Pedersens Skildring af Stordriftens mest fanatiske Talsmand indenfor engelsk Landbrug i Nationaløk. Tidsskr. 1909, S. 307 ff. Det er karakteristisk, at en Godsejer som Jens Lange paa Rødkilde af disse Reformforsøg lod sig inspirere til et Skrift: Tanker om Landvæsenets bedste Indretning (1765, men forfattet 1759), hvori han anbefaler en Udstykning af de bestaaende Bøndergaardene, for at der kan blive flere Tjenestefolk til Godsejernes Disposition, en Plan i Retning af at reducere Bondebefolkningen til i det væsentlige at være en Landarbejderklasse; Langes lidet bondevenlige Tankegang imødegaas offentlig af Torkel Baden (i Mdl. Tillæg til Adressekontorets Efterretninger 1767, S. 8 ff.).

²⁾ Kopibog over udgaaende Breve Fol. 181, 231.

hævelse af det Forbud mod at adsplitte Godser ved Salg, der maa staa for os som det mest karakteristiske Udtryk for de Tendenser, der beherskede Landvæsenskommissionen af 1757.

Det er værd at se disse Tendenser i en vis naturlig Sammenhæng med den Skærpelse af Stavnsbaandet, der fandt Sted ved Forordning af 13. April 1764, og som paa sin Vis ogsaa betød en ny Bekræftelse fra Statsmagts Side af det gamle Godssystem ved at give Godsejerne en øget Ret over deres Godsers Befolkning. »Proprietærernes Ret til det unge Mandskab skal tage sin Begyndelse fra den Tid af, at de har fyldt deres fjerde Aar, og skal alt det unge Mandskab fra fire indtil fyrretyve Aar indføres i Reserverullen.« Da der ved denne Forordning skulde paalægges Godsejerne større Forpligtelse til at stille Soldater, og man saaledes vilde »gravere« dem mere end før, havde Kancelliet holdt paa, at man paa andre Maader skulde søge at »soulagere« dem til Gengæld; men det var dog efter Forslag fra den militære Styrelse, Generalkrigsdirektoriet, at Stavnsbaandet nu skulde gøres gældende lige ned til de 4-aarige. Hensigten hermed var, hed det udtrykkelig i Forslaget, at skabe en Forhøjelse af Godspriserne. Saaledes er ogsaa ved denne Stavnsbaandsforordning Grundlaget et bevidst og gennemtænkt Kompromis mellem Stats- og Godsejerinteresser.¹⁾

Forordningen af 15. Maj 1761 og Forordningen af 13. April 1764 udtrykker tilsammen en ejendommelig Fase i dansk Stats- og Samfundsudvikling, Højdepunktet i en Anerkendelse af Godsvæsenet som det bærende i landøkonomisk Henseende og som den naturlige Inddeling af Landdistrikterne — og det netop i Forbindelse med en Fremskridtsbevægelse, der hurtigt skal føre Udviklingen i helt ny Retning. En Kulmination gaar her, som saa ofte, umiddelbart forud for en Krise og et Fald.

De eneste dybere gaaende Landboreformer, vi ser gennemført i Frederik V's Tid, er lokale Godsreformer, gennemført af Godsejere under Udnyttelse af den Herremyndighed, de ejede paa deres Omraade. Dette var for saa vidt i Tidens Aand og stemmende med dens Vilkaar.

---

¹⁾ Se Generalkrigsdirektoratets Forestilling og Kancelliets Erklæring om forskellige »Momenta« blandt Indlæg til Sjællandske aabne Breve 1764 Nr. 159. *Rockstroh* lægger i sin Fremstilling af den nationale Hærs Udvikling i det 17. og 18. Aarh. (III, S. 225 f.) Hovedvægten ved denne Forordning paa de nationale Regimenters Indlemmelse i de hvervede, og fremhæver dette, der dog var vagt udtrykt i Loven og ikke fuldt blev gennemført, som et Nederlag for »Godsejervælden«.

En detailleret Skildring af disse Godsreformer hører ikke til Opgaven her. Det første Eksempel var, som bekendt, givet af Rantzau-Ascheberg i Holsten (allerede fra 1739). I Danmark blev det Grev Chr. G. Stolberg, der gik i Spidsen ved at gennemføre en Hoveriaflosning og Arvefæsteordning paa Enkedronning Sophie Magdalenes Gods Hørsholm (1759—61). Derefter (fra 1763) fulgte Københavns Magistrat med en ganske tilsvarende Reform paa sit Gods og saa Bernstorfferne (fra 1764) med deres Reform, der gik videre end de andre ved ogsaa at omfatte Landsbyfællesskabets Ophævelse og Udskiftning mellem de enkelte Bønder — en betydelig mere vidtgaaende Foranstaltning end den Ophævelse af Fællesskabet mellem forskellige Byer og Lodsejere, der hidtil var det begrænsede Maal for Regeringens Bestræbelser. Den almene Betydning af den Bernstorffske Reform laa ikke mindst i, at den foregik saa nær ved København og derfor, ved sine gunstige Resultater, særlig let kom til at paavirke Stemningen i borgerlige Kredse som det haandgribelige Bevis paa Fordelene ved »Frihed og Ejendom«. I den første Udflytterbonde Hans Jensen Bjerregaards Skikkelse gav denne Reform ogsaa Litteraturen det levende Eksempel paa en Idealbonde, Mønsteret, hvorefter baade en Klopstock og en Sneedorff kunde tænke sig den hele Bondestand omskabt.¹⁾

Af helt anden Karakter var A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa sit Gods Bregentved. Den holdt sig indenfor det gamle sociale Systems Rammer; i god Overensstemmelse med Moltkes landbopolitiske Arbejde indenfor Regeringen blev der lagt Vægt paa Udskiftningen mellem de forskellige Landsbyer, men særlig gjorde Frederik V's Raadgiver her sin personlige Indsats for, at det danske Landbrug kunde komme til at ligne det holstenske: Kobbelfbruget, den i Holsten først udviklede Driftsform, indførtes paa Hovedgaardene og senere ogsaa paa Bøndergaarde. Den Beretning, Moltke selv har meddelt om sine Forbedringer, vidner om en velment Iver og patriarkalsk Omsorg for Bønderne (»til Folkemængdens Formerelse blev det ogsaa fastsat til Grundsætning, at de ledige Fæstegaarde alene skulde tilstaas unge, duelige Karle, hvilke ikke maatte gifte sig med Enker, som var over den Alder, at de kunde avle Børn«). Men mod nogen

---

¹⁾ Se særlig C. Christensen (Hørsholm): Hørsholms Historie (1879), Axel Linvald: Bistrup, Byens Gods 1661—1931 (1932), S. 140 ff., Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II (1919), S. 361—86, min Artikel om H. J. Bjerregaard i Dansk biogr. Leksikon, 2. Udg. (med Henvisninger).

Opløsning af det gamle Godssystem og dets Grundlag, Fæstevæsenet, sigtede Moltke heller ikke ved sin Virksomhed som Privatmand.¹⁾

Det karakteristiske og betydningsfulde ved de Godsreformer, der gennemførtes paa Hørsholm, Bistrup og Bernstorff, var netop, at de tog et saadant videre Sigte og indenfor lokalt begrænsede Omraader gav Bonden et helt nyt Forhold til den Jord, han skulde dyrke.

Det er højst sandsynligt, at Bernstorff saa lidt som Moltke har haft et Ord til Indvending mod den Udvidelse af Stavnsbaandet, der fandt Sted i 1764. Overhovedet har han indenfor Regeringen ikke deltaget paa nogen fremtrædende Maade i Behandling af Sager vedrørende Landboforhold og Bondestand.²⁾ Ved det Eksempel, han gav som privat Godsejer, kom han dog i virkningsfuld Opposition til den af Moltke ledede officielle Landbopolitik, der var bygget paa Forudsætningen om Godsbaandets Nødvendighed for det landbrugsmæssige Fremskridt.

Reformerne paa Hørsholm og Bernstorff vidnede paa en Maade, der gjorde Indtryk, om, hvorledes det kunde nytte at gøre Bonden selvstændig i hans daglige Arbejde, at give ham sikrede, trygge Kaar som Jordbruger.

For saa vidt har de indirekte været i høj Grad med til at underbygget Stavnsbaandets Samfundsordning; men det bør tilføjes, at direkte kunde disse private Forsøg ikke styrke Interessen for selve det Spørgsmaal, om Stavnsbaandet skulde opretholdes eller afskaffes. Første Punkt i det Arvefæstebrev, den hørsholmske Bonde fik overleveret, omhandlede hans Pligt til stadig at være bunden overfor sit gamle Gods i Henhold til de gældende Forordninger om Landmilitisen.³⁾ De, der vilde gøre Stavnsbaandssagen til det afgørende Punkt i en almindelig Bondereform, kunde derfor ikke paaberaabe sig Hørsholm, men saa meget mere den, der vilde lade det afgørende eller dog det første være en grundig Omdannelse af Bondestandens Arbejds- og Ejendomsforhold.

¹⁾ Se min Afhandling: A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa Bregentved i Hist. Aarvog for Sorø Amt 1917 (S. 95—109). Om det holstenske Landbrug — karakteriseret ved Mejerivæsen og Kobbelbrug —, som Moltke vilde efterligne, se Jens Jessen i Zeitschrift für schleswig-holst. Geschichte LI (1922), S. 144 ff. Jfr. om Moltkes Landbrugsinteresse Aage Friis: Bernstorffske Papirer I, S. 479 f.

²⁾ Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II, S. 361 ff., 366.

³⁾ M. H. Høyer: To Breve om Bondestanden og Landhusholdningens Forbedring (1766), S. 50, jfr. C. H. Weinwich: Beskrivelse over Stevns Herred (1798), S. 25, hvorefter en ordret tilsvarende Regel blev indføjet i Fæstebrevene paa Gjorslev Gods, da der her gennemførtes en Reform af samme Karakter, men med mindre heldige Følger.

De officielle Landboreformer paa Frederik V's Tid frembyder ved deres Tendens en mærkelig Modsætning til den senere Reformpolitik og gør det klarere for os, hvad denne Politik i Virkeligheden udrettede og betød. De private Reformers i samme Tid foregriber derimod de nye Bestræbelser, der indenfor Regeringen skulde tage Fart straks efter Christian VII's Tronbestigelse, og er ved Siden af Drøftelserne i Litteraturen en Forudsætning for, at Regeringskursen paa dette Omraade saa hurtigt kunde lægges om.

---

4. LANDVÆSENSKOMMISSIONEN AF OKTOBER 1767.

Frederik V's Vejleder og Raadgiver ved hans Tronbestigelse var A. G. Moltke, den meklenborgsk fødte Adelsmand og Hofmand med en Samfundsopfattelse, der svarede til hans Herkomst og Stilling. Christian VII var, da han traadte til, paavirket af sin schweiziske Lærer Salomon Reverdil, en Borgermand og teologisk Kandidat med dyb Begejstring for de humane Ideer, der var kommet op i Tiden.

I sine Erindringer noterer Reverdil, ligesom med en vis Beklagelse, at han straks efter at have overtaget sin Undervisning af den vor-
dende Konge maatte, skønt »Udlænding og Borger i en Fristat«, i Anledning af Hundredaaret for Omvæltningen i 1660, som det netop da var, forklare sin Elev Betydningen af denne Begivenhed. Naturligvis har han gjort det i den Aand, hvori hans Fætter André Roger har skildret »Tredjestand«s Revolution i Danmark.¹⁾ Senere forsømte han ingen Lejlighed til at vække Prinsens Interesse for den undertrykte Bondestands Velfærd. I en af de første Timer forekom det franske Ord »corvée«, og Reverdil forklarede da, at det paa Dansk betød Hoveri, og hvilket haardt Tryk for Bondestanden der her var Tale om; atter og atter er han efter sin egen Beretning under fem Aars Virksomhed, trods Overhofmester D. Reventlows afvigende Opfattelse, vendt tilbage til dette Emne. Utvivlsomt har Reverdil ved sin Stilling som Fyrstelærer faaet en ejendommelig Betydning for Udviklingen af det danske Bondespørgsmaal (ikke ulig en Dr. Hinzpeters Paavirkning af Kejser Wilhelm II i det moderne tyske Arbejderspørgsmaal).²⁾

Sin Stræben efter Tronskiftet 1766, der skaffede ham Stillingen som Kabinetsssekretær, har Reverdil karakteriseret i denne Sætning: »Hele min Indflydelse gemte jeg til den store Sag angaaende Trælbøndernes Frigørelse.«³⁾ Han ansaa herved ikke — saa lidt som de

1) I »Lettres sur le Dannemarc« (1757—64), jfr. Hist. Tidsskrift 7. R. I, S. 76 ff.

2) Reverdil: Struensee et la cour de Copenhague, ved A. Roger (1858), S. 3 og 6 f.

3) Reverdil anf. St., S. 33: »Je reservais tout mon crédit pour la grande affaire

fleste andre Bondevener i Tiden — Stavnsbaandets Løsning som det eneste eller blot først fornødne. Hvad der særlig har gjort Indtryk paa ham, er den Løftelse af Bondestandens Stilling, som fandt Sted gennem Godsreformerne paa Hørsholm og Bernstorff. Han fremhæver selv i sine Erindringer, hvorledes han har foreslaaet Kongen at opmuntre andre Godsejere til at gennemføre en tilsvarende Omdannelse, og hvorledes han har haabet, da der var gode Tegn til en Udvikling i denne Retning, at blive i det skjulte det væsentligste Redskab til at gøre en Million Sjæle lykkelige («det var det eneste Maal for hans Ærgerrighed»); en Stavnsbaandsløsning havde han kun tænkt sig som rent supplerende Foranstaltning.¹⁾

Christian VII handlede altsaa i Reverdils Aand, da han straks efter sin Tronbestigelse begyndte at gennemføre en Godsreform paa Krongodset i Københavns Amt.²⁾ Samtidig var han under Paavirkning af sin fantasifulde og projektrige Krigsminister, Saint-Germain, der synes at have vundet ham for en langt videregaaende Plan om at tilføje »Adelsvælden« et tilintetgørende Slag gennem pludselig Ophevelse af Landmilit og Stavnsbaand. Reverdil skildrer,³⁾ hvor forskrækket han blev ved at høre herom, og hvorledes han straks greb ind med Forestillinger om at følge en mere moderat Fremgangsmaade; hans Skildring bekræftes ved det iøvrig foreliggende — først og fremmest ved de to (paa Fransk affattede) Erklæringer fra hans Haand, der stammer fra 1767.

Den første af disse Erklæringer (fra 1. Sept.) omhandler Stavnsbaandet;⁴⁾ det fastslaas her, at »Friheden er Menneskets første Gode og de borgerlige Love kun skabt for at sikre den«, og at den bestaaende Retsorden derfor er »barbarisk i sin Oprindelse« og bør ændres. Reverdil vil dog ikke foreslaa »den øjeblikkelige Overgang fra et sandt Slaveri til en fuldstændig Frihed«, da Samfundet maaske ikke vilde kunne taale et saa pludseligt Stød; men idet han gaar ud fra den historiske fejlagtige Antagelse, at et Stavnsbaand fra det 14. til 36. Aar allerede var indført samtidig med Frederik IV's Landmilit, foreslaar han blot alle senere Tilføjelser ophævet. Tillige udbreder

---

de l'affranchissement des serfs«. At gengive det sidste Udtryk med »Stavnsbaandets Løsning«, som det er sket i P. Læssøe Müllers Oversættelser (1917, S. 20), kan næppe være rigtigt, saaledes som Reverdils Indstilling over Sagen var.

¹⁾ Reverdil, S. 92 f.

²⁾ Holm: D.-N. H. 4. Del I, S. 307 ff.

³⁾ Reverdil, S. 93 ff.

⁴⁾ Afskrift i Mallingiana, Landbovæsen, se iøvrig Fridericia: Aktstykker, S. 182 ff., hvor Erklæringen er gengivet i Uddrag.

han sig med Begejstring om de gennemførte private Godsreformer, og da særlig Reformerne paa Hørsholm, maler Hoveriets skadelige Virkninger og Gavnligheden ved dets Ophævelse. Hoveriafløsningen har for Reverdil været den egentlige Hjertesag, Stavnsbaandsløsningen en Sag, der i Virkeligheden ikke var saa presserende. Hvor han i Erklæringen skal opregne de Forhold, der bevirker Bondens Undertrykkelse (assujétissement), nævner han allerførst, at »han er underkastet Hoveriet«, dernæst, »at han ikke ejer nogen Grund«, endelig som tredje Punkt, »at det ikke er ham tilladt at drage bort fra sit Fødested«.¹)

I sin anden Betænkning (af 20. Sept.)²) — der kun drejer sig om Bøndernes Forhold til Herremændene —, fastslaar Reverdil, at Fæsternes »Slaveri« hidrører fra to Omstændigheder: en uopløselig Kontrakt³) og vilkaarlige Forpligtelser. Da det ikke findes tilraadeligt at gaa bort fra det livsvarige Fæsteforhold, bør, mener Reverdil — og henviser ogsaa her til Forbilledet fra Hørsholm —, den til Fæsteforholdet knyttede Hoveripligt dels begrænses i Omfang, dels afløses fra Naturalie — til Pengeydelse; men medens Begrænsningen bør kunne tænkes at finde Sted ved offentligt Paabud, bør Afløsningen være frivillig og afhængig af, at Fæsterne ønsker den.

Ikke Reverdil, men Saint-Germain har været den egentlige Op-havsmand til Tanken om at nedsætte en Kommission angaaende Bondefrigørelsen, men det er Reverdil, der har faaet Planen om denne Kommission saaledes modificeret, at den, skønt født af Saint-Germain's dristige Fantasi, kom til at svare til hans egne mere forsigtige Tanker.⁴) Meget betydningsfuldt var det, at han satte sig i Forbindelse med Generalprokurør Henrik Stampe, hvem han først har bedt om en Betænkning angaaende Stavnsbaandsløsningen, efter eget Sigende fordi Stampe gik for at være »svag«⁵) og derfor maatte bindes paa Forhaand til et bestemt Standpunkt, men maaske dog snarere, fordi han havde øjeblikkelig Brug for en kyndig Mands Udtalelser som Hjælp for sig selv overfor Saint-Germain. »Den 24. eller 25. September 1767« — har Stampe meddelt — »kom Etatsraad og daværende Kabinetssekretær Reverdil til mig og sagde mig, at Hans

¹) Fridericia, S. 184.

²) Trykt (ved E. Holm) i Danske Magazin 5. R. V, S. 1 ff.

³) Den livsvarige Fæstekontrakt har været at betragte som lige saa juridisk bindende for Bonden som for Herremanden (jfr. nedenfor S. 160).

⁴) Reverdil, S. 95 f.

⁵) Anf. St. S. 97.

Majestæts Hensigt var at frigive Bønderne i Danmark, og at han derhos allernaadigst vilde, at jeg skulde give min Betænkning over, hvorledes det bedst kunde ske og iværksættes.« Indholdet af Stampes Betænkning (afgivet 1. Okt.) blev helt til Støtte for Reverdils Standpunkt: Bønderne i Danmark er i sig selv fri Folk, Godsejernes Rettighed over dem grunder sig kun paa Forpligtelsen til at stille et vist Antal Rekrutter, de stærke Baand paa Bondestanden er skadelige, og det vilde rimeligvis være mere fordelagtigt for Folkemængden, om Standen fik større Frihed; en brat Overgang til den fulde Frihed er dog betænkelig, og derfor bør man nøjes med en Indskrænkning af Stavnsbaandet til Alderen fra det 14. til det 36. Aar, altsaa væsentlig det samme Forslag som Reverdils, blot begrundet i mere nøgterne Ord og ud fra et solidere Kendskab til de historiske Forhold. Stampes Hovedsynspunkt overfor Stavnsbaandet, at det principielt maatte betragtes som en Indretning, der kun hidrørte fra de militære Forhold, var ikke ny hos ham og opstillet for Tilfældet, men er tidligere kommet til Orde fra hans Side; bestandig havde han ud fra denne Betragtning bekæmpet ikke lovmedholdelige Udvidelser af Stavnsbaandet.¹⁾

Saa moderat end Stampes Betænkning var, vakte den dog Bevægelse blandt Statsministrene. En af disse, F. C. Rosenkrantz, nedskrev, saa snart den forelaa, nogle kritiske Bemærkninger, hvori han erklærede det for stridende mod Statens Interesser at røre ved Stavnsbaandet, derimod rimeligt at tænke paa afskrækkende Midler overfor de Godsejere, der brugte en haard Medfart mod deres Bønder. Disse Bemærkninger forelæste han (ifølge en egenhændig Randbemærkning) »for Conseillet i Kongens Sovegemak«, hvor de vakte Bifald (der staar ikke noget om, at Kongen selv var til Stede).²⁾ Antagelig har de andre Ministre ogsaa anset det for nødvendigt, selvom det ikke gik an at ophæve Stavnsbaandet, dog at gøre *noget* for Bondestanden; netop denne Tanke, hvori meget forskellige Anskuelser mødes, ser vi som den herskende i Regeringsarbejdet med Sagen i den nærmest følgende Tid.

Hverken Reverdil eller Stampe har villet presse nogen Udtalelse

¹⁾ Stampes Erklæringer V, S. 444—51 (den haandskrevne Erklæring mellem Landvæsenkommissionens Papirer blandt »Journaliserede Forslag etc.«); se m. H. t. tidligere Udtalelser af S. »Erklæringer« I (1756), S. 640, II, S. 619, III, S. 295, jfr. Holm: D.-N. H. 3. Del II, S. 49 ff.

²⁾ Landv. K. Dokument-Fortegnelser, diverse Forhandling og Ekspedition vedk. etc. 1767—73, Nr. 11.

om Stavnsbaandet ind i den Instruks, der blev givet for Landvæsenskommissionen af 27. Okt. 1767. Instruksen er ikke fremkommet som Kabinettsordre, men — netop efter Reverdils Ønske — gennem Kancelliet og er utvivlsomt affattet af Stampe.¹⁾ Det hedder i den, at Kongen allernaadigst låder sig være angelegen, hvorledes Landvæsenet mere og mere kunde forbedres og Bønderne i deres Omstændigheder ophjælpes, og at derfor en Kommission skal sammentræde for at undersøge og overveje alt det, som kan være tjenligt til at forbedre og fremme Landvæsenet i Danmark og »især for at lette saa vidt muligt Bondestandens Vilkaar«. I dette kgl. Reskript, der altsaa ikke med eet Ord nævner Stavnsbaandet, udtrykkes et afgørende Systemskifte i dansk landbopolitisk Udvikling. Kommissionen til Landvæsenets Fremtarv og Nytte af 1757 havde haft den rent landbrugsmæssige Opgave at iværksætte Udskiftninger. Landvæsenskommissionen af 1767 skal *især* interessere sig for en Lettelse af Bondens Kaar, altsaa for det rent sociale Spørgsmaal i Landboforholdene; først nu — eller om man vil, allerede nu — skabes Indledningen til det egentlige, af sociale Synspunkter bestemte Landboreformarbejde. Det er værd at mærke sig, at denne Indledning havde Forbindelse med en Reaktion overfor Tanken om en pludselig Ophævelse af Stavnsbaandet.

Kommissionen af 1767 havde til at begynde med et Overtal af borgerligt fødte Medlemmer; den bestod af: Reverdil, Stampe, Byfoged i København (og Ejer af Gjerdrup ved Skelskør) Oluf Bruun, Baron Holger Rosenkrantz til Rosenlund.²⁾ Med Hensyn til Stavnsbaandets Løsning indtog Reverdil og Stampe et Mellemstandpunkt mellem Bruun, der for sin Udnævnelse (21. Okt.) havde afgivet en Erklæring i den Saint-Germainske radikale Aand³⁾, og Rosenkrantz, der var bestemt Modstander. Paa dette Punkt var der altsaa ikke Enighed, derimod om, at der paa andre Maader burde og kunde gøres noget til Lettelse af Bondestanden, saaledes som Kommissoriet foreskrev.

De klareste Tanker og Anskuelser fandtes hos den Mand, der var Kommissoriets Forfatter og ogsaa skulde blive den egentlige ledende og bærende Kraft i Kommissionsarbejdet: Henrik Stampe.

Det har hverken fra Historikeres eller Juristers Side været upaa-

1) Landv. K. Kgl. Resolutioner, Ordre og Reskripter etc. 1757—73. Jfr. Sjællandske Tegnelser 1767 Nr. 549, Reverdil, S. 96.

2) Ifølge Luxdorps Dagbøger (ved E. Nystrøm I, S. 322) skulde C. C. Danneberg-Laurvig ogsaa have været i Kommissionen, men blev fritaget.

3) Fridericia: Aktstykker, S. 208—10.

aget, at Stampe gjorde en betydelig Indsats i sin Tids Statsstyrelse og Retsvidenskab. Det er dog næppe i tilstrækkelig Grad blevet erkendt, i hvilken Grad denne Embedsmand maa staa for os som den ypperste Repræsentant for, hvad man tør kalde Datidens kæmpende Enevælde, den kgl. Centralstyrelse under Udfoldelse af dens bedste Bestræbelser, i energisk Kamp mod Slapheden og Ukyndigheden hos de underordnede lokale Instanser, mod den bevidste Modstand og Modvilje hos andre samfundsmæssige Magtfaktorer. Kampens Maal var at sikre statsborgerlig Ret og Tryghed for alle Undersaatter, at gennemføre saa vidt muligt en Lovgivning og Administration efter Grundsætninger, der var i væsentlig Grad bygget paa Aarhundredets Tanke om Frihed og Lighed, men samtidig havde deres Styrke saavel som deres Begrænsning i en stadig Hensyntagen til baade Statsinteresser og et rent praktisk Skøn over, hvad der virkelig kunde tjene den enkelte Klasse og den enkelte Mands Tarv.

Personlig var Stampe stærkt præget ikke blot af Evne til at forme principielle Synsmaader og Retningslinjer, men ogsaa af Tilbøjelighed til at lade Principperne veje paa en Vægtskaal af praktiske Hensyn. Derfor kunde han optræde ikke blot tøvende, men i hvert Fald paa et tidligere Tidspunkt endog tvivlende i Spørgsmaalet om Stavnsbaandsløsning og (ud fra et karakteristisk Synspunkt) dens Betydning for Folkemængden.¹⁾ Stampe stod under Paavirkning af merkantilistisk Tankegang, og lige den samme Følemaade overfor Individets Ret som den, der blev anset for selvfølgelig i en senere Tid, kunde han efter sine Forudsætninger ikke have. I Almindelighed troede han dog paa Værdierne ved personlig Frihed og personligt Ansvar og særlig paa den økonomiske Værdi derved. Under Landbospørgsmaalenes Udvikling blev han derfor den banebrydende Kraft indenfor Regeringen med Hensyn til den Lovgivning, der skulde tjene til at omforme Ejendomsforholdene. Hans politiske Indstilling hindrede ham i at komme ind paa noget doktrinært Krav om Ejendomsfrihed, førte ham derimod til at hævde Tanken om det fordelagtige ved en af Staten sikret Ejendomsret for Landets Gaardmandsklasse.²⁾

Endnu før den offentlige Diskussion om Landbosagen var kommet

¹⁾ Jfr. Stampes Erklæringer I, S. 652.

²⁾ Jfr. m. H. t. hidtidig Opfattelse af Stampe J. H. Deuntzer: Henrik Stampe (Universitetsfestskrift 1891) og Edv. Holms Skrifter, navnlig »Om det Syn paa Kongemagt etc.«, S. 91 ff. og D.-N. H. 3. Del II, S. 32 ff. og 49 ff. Om S.s Forhold til »Ny-Merkantilisterne« se Deuntzer, S. 85 f.

igang, endnu før de første praktiske Reformforsøg var paabegyndt, ogsaa førend Reverdil kom til Landet, havde Stampe givet Udtryk for den Opfattelse, at det frem for alt var mere selvstændige og sikrede Besiddelsesformer, der skulde tjene til at ophjælpe Landbruget og dermed Bondestandens og Landets Velfærd. I August 1757, da det var blevet bekendtgjort, at Krongodset i Odsherred skulde bortsælges, har han i en privat Skrivelse (aftrykt i hans »Erklæringer«) gjort følgende Betragtning gældende:

»Vi holder begge for, at man i Danmark, saa meget som muligt, burde stræbe efter at faa Ejendomsbønder i Stedet for Fæstebønder og Fribønder i Stedet for Hoveribønder.

Da jeg er af den Mening, at Ejendomsret har en utrolig stor Virkning hos en Bonde eller Jordbruger, og tror, at den Bonde, som, medens han er Fæstebonde, næppe er istand til at betale sin aarlige Landgilde, derimod, naar han først er bleven Ejendomsbonde, bliver ej alene istand til aarlig at indbetale langt mere, men og desuden at samle Penge; saa har jeg ofte tænkt over, hvorledes man i Danmark skulde begynde det for efterhaanden at faa alt flere og flere Ejendomsbønder.

Jeg har med en Slags Bedrøvelse bemærket, at man i de sidste Hundrede Aar og længere har i Danmark fulgt ganske andre Principper end de forhen omtalte.

Man ved næsten ikke mere i Danmark af Ejendomsbønder at sige.

Der er i de sidste Hundrede Aar nogle Snese Herregaarde oprettede, hvoraf flyder, at nogle Hundrede Bønder eller Bondefamilier er udryddede, og nogle Tusinde Fribønder gjort til Hoveribønder.

At oprette en ny Herregaard er efter mine Tanker det samme som blandt endel gode og velhavende Bønder eller Bondefamilier at udrydde $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{6}$ for at gøre de øvrige $\frac{4}{5}$ eller $\frac{5}{6}$ til Stoddere.

Enhver maa tilstaa, at dette kun er en slet Fordel for Kongen og Landet. . . .¹⁾

Sit Syn paa Hoveri og Hoveribønder har Stampe i det samme Brev udtrykt saaledes:

»Det er en almindelig Sætning, som næsten alle erfarne Landmænd tilstaar, at en fri og velhavende Bonde, naar han maa til at gøre Hoveri, bliver inden kort Tid odelagt.

Grunden hertil er let at begribe. En Fæstebonde, som er fri for at

¹⁾ Stampe: Erklæringer II, S. 545 f. Brevet angives at have været rettet »til en god Ven til Hove«.

gøre Hoveri, er at anse som Middelpunktet mellem en Hoveribonde og en Selvejrbonde.

Saadan en Bonde regeres af forskellige og modsatte Sindsbevægelser. Paa den ene Side findes der hos ham en Lyst til at stræbe og samle noget, men denne Lyst svækkes ved en Slags Koldsindighed og Efterladenhed i at forbedre hans i Fæste havende Gaard, hvorpaa han næppe anvender enten Tid eller Arbejde eller Omkostning, da han tror, at det ikke er ham selv og hans, men Fremmede, som deraf har Fordelen. Faar saadan en Bonde hans Gaard til Eje og bliver Selvejrbonde, tager Lysten til at stræbe Overhaand. . . .¹⁾

En rent lyrisk Begejstring kan gribe den ellers nøgternt saglige Stampe, idet han skildrer den Folkelykke, der vil kunne blive Frugten af Selvejendom: »Hvor inderlig en Glæde og Fornøjelse vilde det ikke være for vor dyrebare Konge, at der paa et Sted i et Hjørne af Landet boede 800 à 1000 velhavende og til Dels rige Familier, hvilke med deres Børn og Børnebørn i mange Led daglig vilde velsigne og takke Kongen som den, der havde lagt Grundvolden til deres Mængde, Lykke, Velstand, Rigdom, Glæde og Frihed.«²⁾

At lade de frie Bønder ogsaa glæde sig over deres egen »Mængde«, overhovedet at gøre Folkemængdens Forøgelse til Led i en Betragtning over Landbopolitik var kun lige til for Stampe; saa meget af en Merkantilist var han, og alene derfor kunde han ikke være Tilhænger af Bøndergaardens Nedlæggelse og Inddragelse under Hovedgaarde. Den mest karakteristiske Grundbetragtning hos ham var imidlertid den, at Mennesket af Naturen stræbte efter at skabe sin egen Lykke, og at det var Statsmagtens lige saa naturlige Opgave at tilvejebringe de ydre Vilkaar, hvorved denne Stræben kunde komme til at sætte Frugt.

Som Lærling statsfilosofisk og etisk af Tyskeren Christian Wolff har Stampe paa meget nøgtern, jævn Maade tilegnet sig det 18. Aarhundredes rationelle og humane Idéer, der blev saa revolutionerende for alle Samfundsforhold. Han var just ikke saa højt flyvende af Tankegang, men sikker og maalbevidst. Kunde han ikke stille sig paa noget absolut Standpunkt i Spørgsmaalet om Stavnsbaand eller Ikke-Stavnsbaand, i Spørgsmaalet om, hvad der burde være Grundlaget for den danske Bondes daglige Liv og Arbejde, vaklede han dog ikke. Stampe var ikke Fysiokrat, ønskede ikke en Ejendomsfrihed, ukon-

1) Anf. Sted S. 560 f.

2) Anf. St. S. 557.

trolleret af Statsmagten; men han ønskede Bondestandens Selvstændiggørelse og Opretholdelse, og i hans Motiv derfor laa den samme Tanke, som var bestemmende for ham i hans bekendte Modstand mod Lavsvæsenet; han vilde have Forholdene indenfor ethvert Erhverv indrettet saaledes, at de gav den enkelte Mand stærkest mulig Tilskyndelse til at anstrenge sig og bruge alle sine Kræfter.¹⁾

Det tør vistnok betegnes som Reverdils væsentligste Indsats i Landbosagen, at han fik en Mand som Stampe knyttet til Arbejdet for dens Løsning.

Nogen afgørende Betydning for Kommissionsarbejdet har det derimod ikke haft, at Saint-Germain og Reverdil i Løbet af November 1767 fjernedes fra deres Poster i København og maatte forlade Landet. Vi ved nu, at det var den russisk-gottorpske Gesandt Caspar von Saldern, der for sine politiske Planers og Interessers Skyld fremkaldte disse Afskedigelser. Naturligvis er det højst muligt, at hjemlige Kræfter, der frygtede for Saint-Germains og Reverdils Indflydelse i de militær- og landbopolitiske Sager, ogsaa kan have intrigeret imod dem. Rent bortset fra Stavnbaandssagen har Saint-Germain virket irriterende ved den udpræget militaristiske Tendens i hans politiske Bestræbelser; fra September 1767 stammer en Erklæring fra Stampe som Generalprokurør, hvori han vender sig skarpt og eftertrykkeligt mod et Forslag fra »Krigsraadet« (d. v. s. det af Saint-Germain ledede Krigsdirektorium) om systematisk Besættelse af over- og underordnede Statsstillinger med Officerer og Underofficerer; »en militær Regering« hører ikke hjemme i Danmark, mener Stampe, den vilde stride mod »Regeringens Forfatning«, Regeringsformens Oprindelse og Nationens Aand.²⁾

Kommissionsarbejdet fortsattes efter Reverdils Bortrejse i det Spor, hvori han fra først havde bragt det; den ny Kabinetssekretær, A. Schumacher, blev som Medlem af Landvæsenskommissionen hans

¹⁾ For saa vidt er det urigtigt, som Deuntzer i sit Skrift om Stampe (S. 90), at tale om, at hans Stilling til Landboforholdene ikke skulde have været saa fremskridtsvenlig som hans Virksomhed overfor Handel og Industri. Lavsvæsenets Hovedsvaghed var for Stampe, at det lagde Baand paa Folks »Vindskibelighed« (Erklæringer III, S. 286).

²⁾ Stampe: Erklæringer V, S. 431, jfr. om S.-G.s Afskedigelse og Reverdils Afskedigelse, Otto Brandt: Caspar von Saldern (1932), S. 169 ff., Holm: D.-N H. 4. Del I, S. 100 f. I et Brev til Reverdil (af 5. Jan. 1768) har M. H. Høyer hentydet dels til Forholdet mellem denne og Saint-Germain, dels til den Omstændighed, at man nu, d. v. s. bagefter den for Reverdil saa skæbnesvangre Begivenhed, meget vel erkender, at R. ikke har været »blind« i sit Forhold til St.-G., men Modstander af hans Plan om at give Militærpersoner civile Ansættelser m. m. (Reverdil, S. 478).

værdige Afløser; iøvrigt optoges i December 1767 Grev Gustav Holck som Medlem.

Sit første egentlige Møde holdt Kommissionen 9. Dec.; ved det andet Møde, 14. Dec., indfandt Kongen sig i egen Person, og Spørgsmaalet om Stavnsbaandet, som Kongen havde bevaret sin Interesse for, kom under Drøftelse.¹⁾ I et Brev til den fraværende Reverdil har Sekretæren, M. H. Høyer, skildret, hvor beskæmmende det var at være Vidne til Medlemmernes Behandling af dette Spørgsmaal: medens Flertallet tav, udviklede Rosenkrantz og Stampe, hvorledes Bønderne var mere lykkelige i Danmark end i noget andet europæisk Land o. s. v., en Skildring, der for Stampes Vedkommende lyder noget usandsynlig — men: »hvorfor var De der ikke?» spørger Hoyer til sidst patetisk, skønt han jo vidste, at Reverdil havde stillet sig paa væsentlig det samme Standpunkt som Stampe.²⁾ Ved Mødet blev ikke blot fremlagt den tidligere omtalte Erklæring af O. Bruun til Fordel for Stavnsbaandets Løsning og en Erklæring af H. Rosenkrantz imod denne Reform, men ogsaa Reverdils Betænkninger angaaende henholdsvis Stavnsbaandssag og Hoverisag; det egentlige Grundlag for Forhandlingerne var to Lovudkast fra Generalkrigsdirektoratet, Udkast, der maa antages at have haft Saint-Germain som den egentlige Ophavsmand og i hvert Fald udtrykker de radikale Tanker, han havde været Talsmand for.³⁾

I det ene af disse Udkast foreslaas en fuldstændig Ophævelse — i Fredstid — af den nationale Militis, i det andet en fuldstændig Afskaffelse af Stavnsbaandet samt en Række løst skitserede, men meget

¹⁾ I Mallingiana, Landbovæsen, findes Udskrift af Landvæsenkommissionens og Generallandvæsenkollegiets Protokol fra 9. Dec. 1767 til 25. Okt. 1768. Til Kommissionens og Kollegiets Dokumenter hører iøvrig Registrant (1767—68, 1770), Relationsprotokol (1768, 1770), Journal (1769—73). Blandt »Dokument-Fortegnelser, diverse Forhandling og Expedition vedk. samt til Oplysning og Efterretning 1767—73«. 2. findes Uddrag af Protokollen fra 9. Dec. til 12. Januar. Af andre Arkivalier vedr. Landvæsenkommissionen foreligger bl. a. »Kongelige Resolutioner, Ordre og Reskripter samt Kommissionens og Kollegiets Forestillinger 1757—73« og fremdeles »Journaliserede Forslag, Afhandlinger og Besvarelser af Prisspørgsmaal, Landvæsenets og Bondestandens Vilkaar vedk. 1767—68«. Hvor intet andet nævnes, findes de i det flg. citerede Betænkninger og Erklæringer i sidstnævnte Arkivpakke. Oplysninger om, hvad der er foregaaet i de enkelte Møder, er meddelt efter den Mallingske Protokolafskrift. Registranten pag. I viser, at der 12. Nov. har været holdt en »præliminær Sammenkomst«; i denne har Reverdil deltaget (jfr. Reverdil, S. 98).

²⁾ Reverdil, S. 124 f.

³⁾ Jfr. Fridericia, S. 197 ff., 199 ff. (H. Rosenkrantz), 202 ff. (Krigsdirektoratets Udkast om Stavnsbaandet). De paagældende Udkast fremtræder ikke udtrykkelig som forfattet af Generalkrigsdirektoratet; at de er det, fremgaar dog ikke alene af deres Indhold, men ogsaa af Oplysninger i Stampes »Erklæringer« V, S. 451 f.

vidtrækkende Landboreformer: Arvefæstets Indførelse, Fællesskabets Ophævelse, Hoveriets Afskaffelse eller Begrænsning, offentlige Foranstaltninger til Fremme af Jordens bedre Dyrkning. Bortset fra den rent militære Side af disse Forslag var der her i een Overflod samlet saa at sige alle de Reformplaner, der skulde blive virkeliggjort i de følgende 30—40 Aar, men netop ogsaa først gennem en Udvikling, der tog saa lang Tid. Det vilde næppe have været muligt at gennemføre en saa pludselig Omvæltning, selvom Saint-Germain havde sat sin Kraft ind derpaa og var blevet i Landet; i hvert Fald maatte han vist saa have opkastet sig til virkelig Militær-Diktator.

Ved et Møde i Kommissionen 17. Dec. henholdt Stampe sig til sin Erklæring af 1. Dec., medens Rosenkrantz, Holck og Bruun fremlagde nye Promemorier »i Henseende til Bondens personelle Frihed«,¹⁾ alle i den Retning, at en Ophævelse af Stavnsbaandet ikke var tilraadelig, og det er jo et karakteristisk Træk, at Bruun ikke fandt det opportunt at fastholde sit tidligere Standpunkt; iøvrig gik han principielt nu ikke videre i modsat Retning end til at fremhæve, hvorledes »Bondekarlens Frihed dependerer af Nationalmilitens Forfatning«. Rosenkrantz og Holck advarede mod Stavnsbaandets Ophævelse som skadelig for Landbruget, Bondestanden og det hele Samfund; men det betydningsfulde Tidens Tegn er, at selv disse ivrige Tilhængere af Stavnsbaandet fremhæver Nødvendigheden af, at der paa andre Maader gøres noget til Lettelse af Bondestandens Stilling. Rosenkrantz ønskede ganske vist (i sin omtalte Erklæring) ikke direkte Bestemmelser om Forholdet mellem Godsejer og Fæster, men en Slags kgl. Opfordring eller Opmuntring til Hoveriets Bestemmelse og til Indførelse af en vis Form for Arvefæste. Holck krævede derimod (i en særlig Erklæring af 14. Dec.) et strengt Paabud ved Lov om, at Godsejerne inden et Aars Forløb skulde bestemme deres Fæsteres Hoveri ved nye Fæstebreve.

»Den 22. December var Kommissionen atter samlet, og som Kommissionen havde taget den Post om den personlige Frihed under Deliberation, men derved observerede, at den stod i nøje Kontakt med Landmiliten, saa blev de samtlige enige om at udsætte denne Materie, indtil man saa, hvad Mesures der fra Generalitets- og Kommissariatscollegium blev tagne i Henseende til Landmiliten.«²⁾ Som dette Citat fra Protokollen viser, tog Kommissionen i sin Helhed

¹⁾ Trykte hos Fridericia, S. 206 ff.

²⁾ Jfr. Fridericia, S. 198 f.

ikke direkte Standpunkt mod en Stavnsbaandsløsning, men idet Sagen blev henvist til at behandles først i det militære Kollegium, sejrede i Virkeligheden det Stampeske Hovedsynspunkt for Stavnsbaandet som i sit Væsen en militær Indretning.

Om Hoverisagen var det, at Kommissionen samlede sin særlige Opmærksomhed. I en Erklæring af 14. Dec. anbefaler Bruun denne Sags Løsning, under bestandig Hensyntagen til Bonden som den svagere Part i Forholdet til Herremanden. A. Schumacher foreslaar i Erklæring af 18. Dec. dels Hoveriets Bestemmelse, dels Landgildens Fastsættelse i Penge — da dette vilde være retfærdigere i Dyrtider med høj Kornpris! —, dels endelig Tiendens Fastsættelse i bestemte aarlige Ydelser af Korn eller Penge.¹⁾

Det var Stampe, der maatte tage sig af Arbejdet med den nøjere Udformning af bestemte Lovudkast, og hurtigt er han blevet færdig med et Udkast til Hoverisagens Løsning. Ved Mødet den 14. Dec. oplæste han i Kongens Nærværelse en »Promemoria« om Sagen. Efter at der var gjort nogle Tilføjelser paa Forslag fra andre i Kommissionen, og efter at Sagen i det hele var blevet godt drøftet, kunde man 24. Jan. 1768 underskrive et færdigt Udkast, som derefter indgaves til Kongen.

Ifølge Udkastet skulde alt »smaat Hoveri«, d. v. s. det, der ikke vedrørte Hovedgaardenes Avling og Drift, afskaffes, alt andet Hoveri være nøje bestemt i Fæstebrevene, og de Godsejere, der besværede deres Bønder med alt for strengt Hoveri, skulde være »advarede« om at gennemføre en Lettelse. I Præmisserne var fremhævet Nødvendigheden af, at en Kontrakt klart fastlagde Pligter og Rettigheder for de kontraherende Parter. I den ledsagende Forestilling hedder det, at man fra Kommissionens Side straks har »observeret«, at iblandt »de mangfoldige Materier, som sorterer under den almindelige Rubrique af Landvæsenets Forbedring og Bondestandens Lettelse, vilde det for at undgaa Confusion være fornødent at foretage den ene Hovedmaterie efter den anden«, og man har da fundet det mest passende at begynde med Hoverisagen. Nogen almindelig Plan for Hoveriets Bestemmelse har man ikke villet udarbejde, bl. a. fordi man i saa Fald skulde have brugt Hartkornet som Maalestok, hvilket var ugørligt paa Grund af Forskellighederne mellem Landsdelene.²⁾

1) Journaliserede Forslag etc. Nr. 5 og 6.

2) Kgl. Res. etc., Læg 1768; jfr. Stampe: Erklæringer V, S. 585 ff. (Udkast med Bemærkninger om dets Tilblivelse), 592 ff. (Forestilling). Stampe bemærker, at han

I Mødet den 17. Febr. blev det meddelt som Kongens Ønske, at Kommissionen skulde gennemgaa og overveje den Sag nøjere, en foreløbig Afgørelse, der vel har haft Sammenhæng med den Udvidelse af Kommissionen, der samtidig fandt Sted.¹⁾ I det samme Møde deltog som nyudnævnte Medlemmer A. G. Moltke, H. Schimmelmänn og J. O. Schack-Rathlou. Disse Udnævnelser var et Led i den Svingning af de personlige Magtforhold indenfor Regeringen, hvorved Moltke atter var taget delvis til Naade og paany blevet Medlem af Konceillet. Det var jo kun ret naturligt, at Hoverisagen ikke blev gjort til Genstand for nogen endelig og afgørende Behandling, inden de nye Medlemmer havde haft Lejlighed til at give deres Skøn over den.

A. G. Moltke, den drivende Kraft i de agrariske Reformbestræbelser paa Frederik V's Tid, mødte naturligvis med en anden Indstilling overfor de foreliggende Spørgsmaal end den, Stampe havde. Det tekniske Fremskridtsarbejde var for ham det først fornødne og ogsaa det, Landvæsenskommissionen først og fremmest skulde samle Opmærksomheden om. I en Betænkning af 23. Febr. fastslog han, at han »efter egen Erfaring« vidste »intet fordelagtigere at foreslaa end som den Forandring af Agerdyrkingen fra den sædvanlige til den holstenske Maade«; han ønskede, at Kongen »under visse Vilkaar« skulde sætte enhver Herremand istand til at udføre et saa nyttigt Værk til det almindelige Bedste. Derved vilde der ogsaa af sig selv opnaas, at Hoveriet blev reguleret og proportioneret, at Fællesskabet forsvandt, og at Bønderne fik Kærlighed til deres Hjem og Lyst til at blive Ejere af dem; Moltke stillede sig altsaa langt fra afvisende overfor Betydningen af disse Fremskridt, de stod blot ikke for ham som Formaal, man behøvede umiddelbart at tilstræbe; at Landbruget blev forbedret, var for ham det primære, som derefter vilde afføde alt andet. Schimmelmänn, der paa sit jyske Gods Lindenborg havde virket ivrigt for at modernisere Landbrugsdriften ligesom Moltke paa Bregentved, erklærede sig ligeledes (27. Febr.) for Indførelse af holstensk Drift over hele Landet, men samtidig for Reformen i Retning af Hoveriets Fastsættelse og Arvefæstets Indførelse. Mere tilbageholdende overfor de sidstnævnte Spørgsmaal, ængstelig for en Kræn-

just ikke personlig havde været meget for den sidste Passus i Lovudkastet, der gik ud paa, at Kongen i Naade vilde opmuntre de Godsejere, der formindskede eller afskaffede Hoveriet — fornemmelig naar saadan Indretning var fordelagtig for Folkemængden —, med et eller andet Tegn paa sin allernaadigste Velbehag.

¹⁾ Se Protokollen.

kelse af Godsejernes Rettigheder, var Schack-Rathlou, derimod lige saa ivrig (som en Erklæring af 29. Febr. viser) for Fremskridt af rent praktisk og teknisk Art, saaledes »Jordbundens Cultivering«. Holck har 28. Febr. afgivet en Erklæring, hvori der bl. a. er Tale om Oprettelse af et Fond til Støtte for nye Indretninger i Landbruget.¹⁾

Der var altsaa indenfor Landvæsenskommissionen blevet en betydelig Gruppe — med Formanden i Spidsen —, der var tilbøjelig til at ville stille de agrartechniske Spørgsmaal i Forgrunden. Dette stødte imidlertid straks fra Stampes Side paa en Modstand, som han har forstaaet at iklæde en behændig, hensynsfuld Form. I Kommissionens Møde 24. Febr. er det blevet taget op til systematisk Drøftelse, hvad Kommissionen skulde foretage sig; i en Erklæring af samme Dato fastslaar Stampe, hvad det er for Spørgsmaal, man hidtil i Kommissionen har samlet sig om: Bøndernes personlige Frihed, Hoveriets Bestemmelse, Ejendomsret, Arvefæste, Tiendeydelsen »med videre«. »Ved det, at Kommissionen er blevet udvidet«, indser Stampe ikke, »at der er sket nogen Forandring i Henseende til de Materier og Poster, det er befalet at undersøge«. Intet, der kan forbedre Agerdyrkningen i Danmark, ligger naturligvis udenfor Kommissionens Virkefelt; trods »liden Indsigt derudi« er Stampe ogsaa fuldt overbevist om Fortræffeligheden af de Indretninger, der var gennemført paa Bregentved og Lindenberg af »de værdige Patrioter, disse Godsers Besiddere« (altsaa Moltke og Schimmelmänn), og han ønsker af Hjertet, at de maa finde Efterligning; imidlertid mener han ikke, at Statsmagten her bør gribe ind ved nogen Forordning, men der kan blot være Tale om, at de sørger for en vis Vejledning af de Godsejere, der vil forbedre deres Landbrugsdrift, og for en vis Bistand til Overvindelse af Hindringer. Ikke blot af Interesse for de sociale Opgaver, men ogsaa ud fra en stærkere og mere nøgtern Sans for Begrænsning af Statsindgrebene i praktiske Forhold vendte Stampe sig mod de Moltkeske Tanker om, at Kommissionen skulde sætte sin Kraft ind paa direkte Foranstaltninger til Landbrugets Forbedring.²⁾

¹⁾ Journaliserede Forslag etc. Nr. 49, 60, 45, 61.

²⁾ Jfr. Stampe: Erklæringer V, S. 602 ff. Stampe bemærker her, at det den 17. Febr., da der bl. a. blev talt om Markernes Indretning paa Grevskabet Bregentved, blev bestemt, at til den næste Samling, 24. Febr., skulle enhver indgive sine Betænkninger om de Poster vedrørende Landvæsenets Forbedring, som han mente, Kommissionen burde afhandle. Han skrev da sin Erklæring, som han oplæste paa Mødet:

Det lykkedes ham at afværge, at der skete nogen væsentlig Ændring i Retningslinjerne for Arbejdet. Det synes i det hele ikke at være kommet til nogen egentlig Konflikt mellem ham og A. G. Moltke, hvad der vidner paa een Gang om Fordrageligheden hos denne — der jo da endelig ogsaa tidligere havde kunnet samarbejde med en Erik Pontoppidan — og om Stampes egen Takt og Behændighed. Det har dog nok været heldigt for Stampe, at han — som det maa antages — har haft en god og forstaaende Støtte i netop det Medlem af Kommissionen, der tillige var Kongens Kabinetssekretær, A. Schumacher.

Den sidstnævnte maa have været i Føling med Stampe, da han 1. Marts — i sit eget Navn — indgav et Forslag til Kongen om de Opgaver, Kommissionen burde tage op.¹⁾ Som Punkt 1 nævnes Fællesskabets Ophævelse, som Punkt 2 Indførelse af en anden Besiddelsesform for Bøndergaarde, det Punkt, der laa Stampe saa stærkt paa Sinde, og som her begrundes ganske efter hans Aand og Tankegang med følgende Ord i Kabinetssekretærens tyske Sprog: »Soll der Bauer Lust zum Ackerbau haben, soll er weitläufigte Arbeiten über sich nehmen, von welchen die Früchte öfters spät und erst nach Verlauf mehrerer Jahren eingerntet werden können, so muss er, wo nicht das Eigenthum doch wenigstens eine hinreichende Sicherheit vor sich haben und vergewisset sein, dass seine saure Bemühungen wo nicht ihm so doch seinen Kindern und Nachkommen zu statten kommen werden.« Paa saadan Maade appelleredes der nu til den danske Konge om Sikring af Bondens Ret overfor den Jord, han skulde dyrke. Den Grundsætning, der udtrykkes, stemte med, hvad der allerede et Par Aar før var kommet klart til Udtryk i en offentlig kgl. Forordning — nemlig den, der for Hertugdømmet Slesvig indfører en Arvefæsteordning paa Krongodset. Det hedder til Motivering heraf i den nævnte Forordning, som udstedtes 14. April 1766:

»Und wir dann allergnädigst gut gefunden, Unsere treue und geliebte Untertanen auf dem Lande in dieser für sie so gewichtige Angelegenheit ein auf das ganze Herzogthum Schleswig sich erstreckendes gleichförmiges Recht geniessen und ihnen zu desto freudigeren Betrieb ihres Landbaues die gewisse Zuversicht an-

»Anledningen til det her af mig skrevne var, at nogle syntes aldeles at ville tilside-sætte den tilforn af Commissionen lagte Plan.«

¹⁾ Journaliserede Forslag etc. Nr. 50: Allerunterthänigster Promemoria.

gedeihen zu lassen, dass sie für sich, ihre Nachkommen und nächste Blutverwandten und nicht für Personen, welche ihnen oft ganz fremd sind, arbeiten und ihre Festgüter zu besserem Stand setzen.«

Paa et meget tidligt Tidspunkt af Christian VII's Regeringstid er her udtrykt, hvad under denne Konge straks er blevet det ledende Motiv i Landbopolitiken. Som Talsmænd og Forkæmpere for det betydningsfulde nye Princip stod her med samme Overbevisning Mænd som Reverdil, Schumacher og Stampe, men det blev den sidste forbeholdt at udforme det i dansk Sprog og i egentlig dansk Lovgivning.¹⁾

I væsentlig Overensstemmelse med Schumachers Forslag udformedes en — tysk affattet — Instruks for Landvæsenskommissionen, dateret 16. Marts, og rummende ikke mindre end 24 Paragraffer om bl. a. Fællesskabets Ophævelse, Arvefæstets Indførelse, Hoveriafløsning, Landgildens Nedsættelse efter Billighed og en Ret for Bønderne til at faa den afløst i Penge. Stavnsbaandet omtales overhovedet ikke i denne detaillerede Instruks saa lidt som i den oprindelige af 27. Okt., men i Mellemtiden var jo ogsaa dette Spørgsmaal blevet ligesom vist udenfor en Landvæsenskommissions egentlige Kompetencefelt.²⁾

I Instruksen var det bestemt, at Landvæsenskommissionen fra nu af skulde være en fast Institution; i Egenskab af Generalprokurør kunde Stampe derfor — efter at kgl. Ordre i saa Henseende var meddelt Kancelliet — tage fat paa at bearbejde dens Indhold — temmelig frit og selvstændigt — til en Forordning, der fastslog Landvæsenskommissionens Omdannelse til et »Generallandvæsenskolegium« og bestemte Opgaverne og Virkeomraadet for det.³⁾ Forordningen udstedtes 15. April og betegner et nyt vigtigt Trin i Landbosagens Udvikling.

Det Kommissionsarbejde, der var blevet grundlagt ved Reverdils Hjælp i Oktober 1767, havde altsaa allerede et halvt Aar efter ført til Dannelsen af et nyt Regeringskollegium med den ene Opgave at gennemføre Landboreformer. Væsentlig anderledes eller bedre vilde

¹⁾ Jfr. om den omtalte sønderjyske Ordning — en udpræget Arvegaardsordning — *P. Lauridsen* i *Sønderjyske Aarbøger* 1889, S. 120 ff. Lauridsen siger med et begejstret Udbrud, at »den havde en saa indgribende Virkning, at den endnu den Dag i Dag fortjente at ophænges i Glas og Ramme i enhver slesvigsk Bondes Dagligstue«.

²⁾ Kgl. Res. etc. 1768 Nr. 11, se m. H. t. Landgilden § 15.

³⁾ Jfr. Stampe: *Erklæringer* V, S. 605 ff. Fra 23. Marts har Kommissionen Navn af General-Land-Kommission (jfr. *Fridericia*, S. 210).

det næppe være gaaet, hvis Reverdil selv var blevet i Landet. Hans Skitser til en Reformpolitik var dog temmelig overfladiske; han var for fremmed i Landet til rigtig at gennemskue Forholdene. Generalprokurøren for Danske Kancelli var den rette Mand til at føre Arbejdet saa langt frem, at der kunde blive en virkelig Lovgivning ud af det.¹⁾

---

¹⁾ Reverdil var selvfølgelig i sin Landsforvisning bitter, og i hans Erindringer fældes en haard Dom over det Arbejde, der efter hans Bortgang blev gjort i Landbosagen, og navnlig over A. G. Moltke (S. 126). De Breve, han modtog fra Vennen M. H. Høyer har ogsaa i høj Grad bidraget til at farve hans Syn (jfr. Holm: D.-N. H. 4. Del I, S. 335 f., den »Række Breve« fra H., der her omtales, har jeg ikke haft Lejlighed til at se). *Edv. Holm* ser godt, at der blev udrettet noget i Landvæsenskommissionen og Landvæsenskollegiet, men har dog faktisk ladet sin Fremstilling af Forholdene (i det anførte Skrift S. 313—48) paavirke af Reverdil. Han følger denne i hans Opfattelse af sin egen Uundværlighed, og han faar ikke Stampes Indsats tilstrækkelig frem. Det er efter hans hele Indstilling ikke rigtig muligt for ham at se den fulde Betydning af et Reformarbejde, der endnu gik uden om Stavnsbaandet.

---

5. GENERALLANDVÆSENSKOLLEGIET 1768—69.

Forordningen angaaende det til Landvæsenets Forbedring i Danmark oprettede Generallandvæsenets Collegium af 15. April 1768 bestemmer, at dette Kollegium skal være et af Kongen »immediat dependerende« med alle de Prærogativer og Rettigheder, som de andre Kollegier har og nyder, og at der desuden skal være tillagt det en Fond til at understøtte dets Operationer og til Brug ved Uddeling af Præmier. § 1 fastslaar, at Kollegiet har umiddelbar Forestillingsret til Kongen, § 2 dets Pligt til at have Indseende med, at Gaardene baade i Amterne, paa Godserne og i Landsbyerne saa meget som muligt bliver ordentlig inddelt og saavel Arbejdet som Pengeafgifterne i Følge deraf nøje bestemt, § 3 taler om Ophævelse af Fællesskabet ikke blot mellem enkelte Byer, men ogsaa mellem de enkelte »Beboere« — hvormed dog blot synes at være forstaaet »Lodsejere« — i den samme By: »Det skal søge at ophæve det skadelige Fællesskab, først det mellem hele Byer og siden det, som er mellem Beboerne selv i Landsbyerne, paa det enhver Ejer saaledes kan faa at vide, hvad ham tilhører, og derefter paa lovlig Maade gøre sig samme saa nyttigt, som han bedst ved og kan«, § 4 udtrykker i Henrik Stampes danske Kancellistil den samme Tanke angaaende selvstændig Jordbesiddelse, som var blevet fremført i Schumachers tyske Indstilling og derefter i Instruksens:¹⁾ »Da intet er mere virksomt og tilstrækkeligt til at give en Bonde Mod og Lyst til at stræbe end den Vished, han faar om, at det, han anvender paa hans Gaards Forbedring, skal komme ham selv og hans Arvinger til Nytte og Bedste, men saadan Vished erholdes ved det, at Bonden tilstaas enten Ejendomsret over hans Gaard eller Arvefæste derpaa« — saa skal Kollegiet gøre Forsøg i den Retning paa Kongens egne Godser og de

---

¹⁾ Det hedder i Instruksens § 11: »Da unstreitig kein stärkerer Bewegungsgrund sein kann dem Bauern Fleiss und Lust zum Ackerbau beizubringen, als wenn er vergewisset ist, dass die Früchte seines Fleisses und seiner schweren Bemühungen auch seinen Kindern und Nachkommen zum Theil werden, so werden Wir . . . .«

offentlige Stiftelsers Godser; »men hvad Proprietarierne angaar, da skal General-Landvæsenets Collegium ved Opmuntringer og Belønninger stræbe at overtale og formaa dem til at følge et saa prisværdigt Eksempel.«

Ifølge § 5 skal Kollegiet »nøje undersøge og overveje Hovetriets nuværende Beskaffenhed med de deraf flydende Ulejligheder og den derved foregaaende Misbrug samt derefter bestemme det saa nøje som muligt, hvor det skulde findes fornødent, og dermed gøre Begyndelse paa Vore egne Godser; det skal og tillige stræbe at faa det samme iværksat ved Hovedgaardene, dog paa saadan Maade, at Proprietarierne ej derved lider noget virkeligt Tab og Bonden dog bliver lettet.« § 6 paalægger Kollegiet at overveje nøje, hvorledes der kan ske Forandring i Tiendens skadelige Oppebørselsmaade, uden at nogen derved lider Uret eller ubilligt Tab. »Ligeledes skal bemeldte Collegium og undersøge de Prægravationer, som kunde have Sted ved Landgildens Ydelse og de Inkonvenienser, som maaske kunde findes ved dens Hævelse samt gøre Os allerunderdanigst Forestilling, hvorledes disse kunne afhjælpes.« Syvende og sidste Paragraf paalægger endelig Kollegiet at sørge for de mest paatrængende nødvendige Landevejsreparationer.

Det er iøjnefaldende, hvor forsigtigt man i Spørgsmaalet om Landgilden har afdæmpet den Schumacherske Instruks' Ord og Mening. I det hele er Forordningen formet med den Moderation og Forsigtighed, som altid gjorde sig gældende, naar den udprægede Jurist Stampe skulde skrive en Lov, der berørte velerhvervede Rettigheder; men dette svækker ikke dens Betydning som en offentlig Kundgørelse af den landbopolitiske Retningslinje, der allerede var angivet ved det kgl. Kommissorium i Oktober 1767 og nu var yderligere uddybet gennem et halvt Aars Kommissionsarbejde. Det fremtræder gennem Forordningen om Generallandvæsenskollegiet som Regeringens erklærede Hensigt at ville gennemføre Reformer med det Hovedformaal saa vidt muligt at sikre og betrygge den enkelte Bondebedrifts Selvstændighed i enhver Henseende, helst endda gennem Indførelse — uden Tvang mod Godsejerne — af Selvejendomsret for enhver dansk Bonde. Derved faar denne Forordning fra 1768 sin ejendommelige og karakteristiske Plads som Indledning til hele den følgende Landbolovgivning.

Medlemmer af Landvæsenskollegiet blev alle de tidligere Medlemmer af Landvæsenskommissionen: A. G. Moltke (som Præsæs),

H. C. Schimmelmann, Schack-Rathlou, G. Holck, H. Rosenkrantz, H. Stampe, A. Schumacher som »Deputerede« — hvortil fra 25. Aug. 1769 kom Chr. Ludv. Scheel-Plessen — samt Jacob Lowson, Chr. L. Stemann og H. N. Nissen (alle tre optaget i Landvæsenkommissionen forinden Omdannelsen). Sekretær for Kollegiet, ligesom for Kommissionen, blev M. H. Høyer. Sidstnævnte har næppe i Kollegiet saa lidt som i Kommissionen faaet det personlige Raaderum og den Position, han saa aabenbart stærkt attraaede.¹⁾ Stampe var dog den praktisk ledende Kraft i det hele Arbejde, der optog ham daglig saa stærkt, at han i nogen Grad har været nødt til at indskrænke sin sædvanlige Virksomhed indenfor Kancelliet.²⁾

I Forordningen af 15. April 1768 var det udtrykt som Kongens Vilje, at alle vedkommende Embedsmænd og Øvrigheds personer skulde staa til Raadighed for Landvæsenskollegiet med Oplysninger og efterkomme dets Ordre. 27. April (med Datering til de paagældende dog først fra 30. April og flg. Dage) udgik fra Landvæsenskollegiet Cirkulærskrivelser til samtlige Amtmænd, Grever og Baroner om at indsamle »Efterretninger« angaaende, hvilke Midler man fandt mest tjenlige til Opnaaelse af følgende Spørgsmaal: 1. Hoveriets Bestemmelse, 2. Tiendens Fastsættelse, 3. Ophævelse ifølge de tidligere givne Forordninger af Fællesskabet mellem forskellige Landsbyer, 4. Udbredelse af Arvefæste, 5. Afskaffelse af det Misbrug paa Trods af en 1746 given Forordning, at Bønderne lønner deres Tjenestefolk med Korn i Steden for Penge, 6. Landevejenes Istandsættelse. Tillige skulde det indberettes, hvad der i flere af disse Henseender eventuelt var blevet udrettet i de forskellige Egne af Landet. Som Motivering anførtes i Cirkulæret, at Kollegiet vilde »bruge den yderste Forsigtighed og Varlighed«, inden det begyndte nogen Forandring af Vigtighed, og til den Ende maatte indhente Erklæringer og skaffe sig nøjere Oplysning — Ord, der utvivlsomt ikke var at opfatte som Talemaader, men som det ærlige Udtryk for et forsigtigt Skøn over Forholdene.³⁾

Generallandvæsenskollegiet af 1768 savnede paa Forhaand som enhver lignende Regeringsinstitution i det 18. Aarhundrede et statistisk Grundlag for sit Arbejde, raadede kun over de Erfaringer og Indtryk, de Mænd, der var dets Medlemmer, hver for sig havde haft

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 57, 64 (Fodnote).

²⁾ Personalthistorisk Tidsskrift 1924, S. 50 (Autobiografi).

³⁾ Landv. K. Registrant 1767—68, Sagerne Nr. 16 og 17.

Lejlighed til at gøre. Skulde der være et videre Grundlag at bygge paa, var det nødvendigt at indsamle Oplysninger direkte til Brug for den foreliggende Opgave; Amtmændene var de selvskrevne Hjælpere og Informatorer for ethvert Regeringskontor, og de maatte efter deres Tur samle Oplysninger hos de endnu mere lokale Instanser, hvilket ikke vil sige de underordnede Embedsmænd, men — som karakteristisk for Samfundsforholdene — de lokale Godsejere, skønt de i et Tilfælde som dette saa udpræget var Part i den Sag, der forelaa. Iøvrig er det betegnende, at Landvæsenskollegiet i Erkendelse af disse Forholds Vanskelighed udvirkede Ret til at udnævne særlige Landvæsenskommissærer, som skulde gaa det til Haande med Oplysninger; der skulde i hvert Amt være to Kommissærer (der tillige skulde bistaa ved forskellige Overenskomster mellem Tiendeydere og Tiendenydere), og det blev bestemt, at den ene af dem ikke maatte være Jordegodsejer.¹⁾

Man fandt imidlertid Anledning til at fremskynde Sagernes Behandling.

Det blev i Mødet 22. Juni besluttet, at man, uden længere at vente paa Vedkommendes Svar paa Cirkulære-Brevene, nu skulde gøre Udkast til en Forordning betræffende Hoveriet, Tienden, Fællesskabet som de Ting, der mest trykkede Bonden.²⁾ I Overensstemmelse med denne Beslutning blev der ved Forestilling af 9. Juli 1768 tilsendt Kongen Udkast til en Forordning omhandlende: 1. Hoveriets nøjagtige Bestemmelse under Hensyntagen til hvert Steds Beskaffenhed gennem et Reglement, som for det enkelte Gods udarbejdedes af Amtmanden, Landvæsenskommissærerne samt vedkommende Godsejer, der i den Anledning traadte samme til Forhandling, 2. Tiendens Fastsættelse gennem Amtmanden i Forbindelse med Landvæsenskommissærerne og uvildige Mænd til noget vist, som Tiendeyderen skulde betale Tiendetagerne enten i Korn eller i Penge, 3. Fællesskabets Ophævelse, hvorved der var Tale om en yderligere Befaling med Hensyn til Ophævelse af Fællesskab mellem Byer, det stadig tilbagevendende, endnu ikke løste Spørgsmaal paa dette Omraade.

Dette Forslags Fremsættelse vidner jo om Kollegiets Iver for at faa noget udrettet. Kongen resolverede imidlertid (30. Juli) fra Bryssel, hvor han opholdt sig paa sin Udenlandsrejse, at der maatte ven-

¹⁾ Kgl. Res. af Maj og 13. Sept. 1768 (Fogtmann).

²⁾ Se Protokollen.

tes med Udstedelse af en Forordning, indtil alle Svarene paa Cirkulæreskrivelsen var indkommet og paa det nøjeste prøvet og undersøgt af alle Medlemmer, samt at han gerne saa, at Kommissionen vilde bruge Tiden under hans Fraværelse til at føre den paakrævede Korrespondance og indhente alle nødvendige Oplysninger (— »damit das künftighin aufzuführende Gebäude desto dauerhafter werden und Unsere zum Wohl des Landes hinzielende Absichten erreicht werden mögen«).¹⁾

Der behøver ikke at have ligget andet i denne Resolution end Kongens og hans Rejseledsageres Uvilje imod, at en saa vigtig Lov blev udstedt under deres Fraværelse. Blandt Ledsagerne var Schimmelmann — der derfor havde haft det Hverv at overbringe Udkastet — og J. H. E. Bernstorff. Til sidstnævnte skrev A. G. Moltke 2. Sept. et Brev med stærkt Præg af personlig Skuffelse og beklagede sig over den trufne Afgørelse; med Iver var han gaaet til Arbejdet for at opfylde Kongens Vilje, og hvad der havde bevæget Kollegiet til at fremsætte sit Forslag, var indkomne Klager, der viste, hvorledes Bønderne rundt omkring fortolkede Forordningen af 15. April i den Retning, at de hverken mere behøvede at gøre Hoveri eller at betale Tiender.²⁾ Det bekræftes ved Kollegiets Akter, at det virkelig har haft at gøre med Sager vedrørende »opsætsige Bønder«;³⁾ men hvis dette Moment havde været afgørende ved Lovudkastets Tilblivelse, vilde det jo nok være blevet fremhævet i Forestillingen til Kongen, og det er ikke sket. Brevet til Bernstorff viser under alle Omstændigheder med Hensyn til Moltkes rent personlige Holdning, at han gerne vedkendte sig som personlig magtpaaliggende en Sag, hvorved det var Tanken at gribe saa kraftigt ind i Godsejernes frie Dispositionsret, og trygt stolede paa Bernstorffs Sympati i denne Henseende.

I Kollegiets Forestilling var peget paa de Vanskeligheder, der frembød sig ved Manglen paa en tilfredsstillende Maaling af Landet. Netop 9. Juli 1768 udstedtes — gennem Rentekammeret⁴⁾ — Forordning om en ny systematisk Landmaaling, der skulde muliggøre et

¹⁾ Kgl. Res. etc., Læg 1768.

²⁾ Bernstorffske Papirer II, S. 363 ff., jfr. E. Holm, 4. Del I, S. 337 f. og Henvi-
ninger S. 36.

³⁾ Se f. Eks. Registrant Nr. 64 og 65, jfr. om Klager fra Bønder Nr. 67 og 71. I Relationsprotokollen Nr. 19 læses en ejendommelig Klage fra 6 Bønder paa Falster ikke blot over Hoveri, men ogsaa over, at ved Oplæsningen paa Ting af Forordningen af 15. April er de tilstedeværende Bønder blevet jaget paa Flugt med de Ord: »Hvad vil I her, I Slyngler?«

⁴⁾ Rentek. Dansk Ekspeditionsprotokol Nr. 26 pag. 314 ff.

sikrere Skøn over Udstrækningen af de enkelte Sogne og Ejendomme i Landet.

I August udgik en Opfordring til alle i Landet om Indsendelse af Afhandlinger, idet det lovedes, at de af saadanne Afhandlinger, der fandtes af Vigtighed, skulde blive trykt paa offentlig Bekostning. Temaet skulde fornemmelig være, »hvorledes Bondens Vilkaar uden andres Fornærmelse kunde gøres bedre, end de for nærværende Tid er«. Straks efter Moltkes Indtræden i Landvæsenskommissionen var Spørgsmaalet blevet rejst om at opfordre offentligt til Udarbejdelse af Forslag vedrørende Landvæsenet, altsaa en lignende Tanke som den, der var blevet virkeliggjort ved hans og Pontoppidans Samarbejde i 1755. Den Form, Opfordringen nu fik, vidner om Stampes Indflydelse og den hele Tendens i det nye Kommissionsarbejde. Det var om Bondens Kaar, der skulde gøres Forslag, ikke om landbrugsmæssige Forbedringer i al Almindelighed; det skulde blot paases, at der ikke blev Tale om andre Klassers »Fornærmelse«, en Tilføjelse, Stampe efter sit Grundsyn har været ikke mindre interesseret i end Kollegiets godsejerlige Medlemmer.¹⁾

Med Hensyn til de Oplysninger, Landvæsenskollegiet søgte at indhente udefra, blev det ikke ved Cirkulæret af April. Man optog Spørgsmaalet om stedfundne Nedlæggelser af Bøndergaarde i de forskellige Egne, en Sag, der jo hørte til dem, der længe havde ligget Stampe paa Hjerte. 1. Nov. 1768 udgik der Skrivelse til Amtmændene om at afæske Godsejerne Meddelelser i saa Henseende og indsende dem til Kollegiet.²⁾ For saa vidt der jo her var Tale om Lovovertrædelser, var det altsaa Lovovertræderne selv eller i hvert Fald deres Efterfølgere i de paagældende Besiddelser, der skulde give Politiet Oplysninger. Man tør vist gaa ud fra, at det ikke var en alt for nøjagtig Statistik, det paa denne Maade lykkedes at indsamle; men man fik dog saa mange Opgivelser om Bøndergaarde, der var blevet nedlagt og laa øde hen, at man indsaa Nødvendigheden af, at der blev truffet nye Foranstaltninger paa dette Omraade.

Efterhaanden indløb Svarene paa April-Cirkulæret i Form af en stor Mængde Udtalelser fra Godsejerne rundt om i de forskellige Dele af Landet, Udtalelser, der har deres store historiske Interesse som

1) Se Protokollen for 3. Aug. og 17. Febr. Berlingske Tidende for 5. Aug. 1768.

2) Registrant Nr. 151. De i Henhold til dette Cirkulære indkomne Indberetninger i 2 Pakker.

autentiske Vidnesbyrd om de herskende Stemninger i hele den daværende Godsejerklasse. I det hele stemte Amtmændenes Skøn overens med de almindelige Godsejeres.¹⁾

Næsten Enstemmighed var der om, at Hoveriet ikke kunde undværes, og aldeles overvejende var der Enighed om, at heller ikke Indførelse af Arvefæstet vilde være til Gavn for enten Bønder eller Godsejere (iøvrig blev det fra mange Godsejeres Side stærkt fremhævet, at en duelig Søn altid fik Lov til at overtage sin Faders Fæste). Tankegangen var den, at saa lidt som Godsejerne ved Driften af deres Hovedgaarde kunde undvære Bøndernes Arbejdskraft, lige saa lidt kunde Bønderne klare sig selv eller have Fordel af at staa paa egne Ben. Indenfor Godsejerklassen raadede altsaa en Overbevisning om det nødvendige i at opretholde det bestaaende Godssystem; maalt med denne Overbevisning var det meget revolutionære Tanker, der fandt Udbredelse i den reformvenlige Litteratur, og som prægede Henrik Stampes Tro paa Muligheden af at skabe en selvstændig Bondestand.

Heller ikke overfor Ændringer i Tiendeydelsens Form var der nogen velvillig Stemning, og hvad en Bestemmelse af Hoveriet angaar, var der mange Godsejere, særlig i Jylland, der slet ikke vilde høre Tale herom; aldeles overvejende var der Stemning for, at Bestemmelser i hvert Fald ikke burde ske efter Antal af Dage, men efter visse Arbejdsængder. I Almindelighed vilde naturligvis ikke mindst de Godsejere, der modsatte sig enhver Bestemmelse af Hoveriet, ogsaa hævde, at Bønderne i Virkeligheden ikke under de hidtidige Forhold var trykket eller overlæst med Arbejde (som naar Ejeren af Byholm ved Vejle fastslaar, at Bønderne paa hans Gods er ikke betyngt over deres Kræfter, »men forud at bestemme deres Arbejde til noget vist er ikke mig, maaske heller ikke nogen anden Jordegodejer muligt«).²⁾ Undtagelsesvis kan man møde en rent pessimistisk eller kynisk Vurdering af Nyttens ved overhovedet at gennemføre nogen Lettelse for Bønderne (som naar en sjællandsk Godsejer,

---

¹⁾ Landv. K. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremme i Henhold til Cirkulære af 30. April 1768 i 6 Pakker: A og B (Sjælland) I—IV, B (Sjælland) V—VIII, C (Lolland-Falster), D (Fyen og Langeland), E og F (Aalborg og Viborg Stifter), G (Aarhus Stift), H (Ribe Stift). Overblikket over Indholdet af de mange Erklæringer lettes meget ved de Ekstrakter, der regelmæssig er foretaget for hvert Amt.

²⁾ G. I, 8.

Herren til Gl. Køgegaard, erklærer, at »jo mindre Bonden har at forrette, jo mere doven og efterladende er han«).¹⁾ En Erklæring, som Godsejer Fr. Bagger til Juulskov afgav i Fællesskab med den økonomiske Tænkter Pastor O. D. Lütken i Skjellerup, og som naturligvis er affattet af sidstnævnte, lader det være et Spørgsmaal, om ikke Fæsteren ved Hoveriets Bestemmelse »vil blive mere stædig og ræsonnere og disputere hvert et Skridt, endog hvor ikkun fordres det billige«, og anfører mod Arvefæste, at denne Ordning vil bringe Ruin i de daarlige Tider, men ikke medføre den fornødne Spore paa Bondens Flid i de gode Tider.²⁾ O. D. Lütken havde i Slutningen af 1767 til Landvæsenskommissionen indgivet et Memorandum, hvori han advarede mod Hoveriets Bestemmelse.³⁾

Stavnsbaandet var ikke et Spørgsmaal, Godsejerne skulde erklære sig om; men der var dog en lille Kreds af Jyder, der tog det op i en fælles Erklæring, de afgav, og som herved anlagde et ejendommeligt Synspunkt, vi senere skal vende tilbage til — det nemlig, at Stavnsbaandets Ophævelse kunde anbefales som et passende og naturligt Middel til Hoveriets Begrænsning, medens iøvrig de landbotrelige Forhold burde blive, som de var.

Tager vi i Betragtning, i hvor stor Udstrækning Landets Godsejerklasse ønskede at fastholde Hoveri og Fæstevæsen i de bestaaende Former, maa vi betragte det som et ikke mindre dristigt Skridt, at Landvæsenskollegiet ønskede at sætte sin Reformpolitik ind paa disse Felter, end om det vilde have givet sig til at løse Stavnsbaandet.

Chr. L. Stemmann skildrer i et Brev fra 1769 Kollegiets Situation: det er i Virkeligheden saaledes, at »alt« i Danmark vender sig »mod Landkollegiets Operationer«, men Kongen er »standhaftig«. Kollegiet maa gaa forsigtigt frem for ikke at blive rendt over Ende, men man kan arbejde efter en fast Plan og som »Martyrer for det almindelige Bedste« i Retning af Maal, som man først efter mange Aars Forløb vil kunne naa frem til.⁴⁾ Det var jo sikkert nok en Bedrift at trodse Betæneligheder og Opinion i den Udstrækning, det skete.

Landvæsenskollegiet udfoldede en betydelig administrativ Virk-

¹⁾ B. II, 19. Det kan ikke undre i Landvæsenskollegiets Relationsprotokol 1768 (Sag Nr. 51) at støde paa et Andragende fra Bønderne under Gl. Køgegaard, der klager over hensynsløs Behandling og paastaar, at deres Hoveri »daglig vokser«.

²⁾ D. II, 3.

³⁾ Landv. K. Journaliserede Forslag etc. 1767—68 Nr. 23.

⁴⁾ Gaspari: Urkunden und Materialien II, S. 433 f.

somhed gennem Afgørelse af en Mængde specielle Sager, der angik Landboforhold rundt om i Landet, Klager fra Godsejere eller Klager fra Bønder o. s. v. Kollegiet bestræbte sig for at anlægge et Synspunkt til Gunst for Bønderne og betænkte sig ikke paa at tage deres Parti overfor haarde eller mindre forstaaende Godsejere.¹⁾ Det vigtigste Resultat af Kollegiets Arbejde blev dog en Lovgivning, der kom til at berøre en Række vigtige landboretlige Forhold, men direkte slet ikke Stavnsbaandet.

Ganske vist var der fra allerhøjeste Sted gjort endnu et Forsøg paa at føre Stavnsbaandssagen frem til en Afgørelse, men forgæves. 27. Febr. udgik en af Schumacher affattet Kabinetsordre til Danske Kancelli om at give Betænkning angaaende Stavnsbaandets Indskrænkning til Alderen fra det 14. til 36. Aar — den gamle Reverdil-Stampeske Idé, der dog stadig ikke har tilfredsstillet Kongen; samtidig eller kort efter gav han skriftlig eller mundtlig Ordre saavel til Kancelliets Oversekretær, O. Thott, som til selve Kancellikollegiet om at udtale sig angaaende det hensigtsmæssige ved at give alle Bønderdrenge og Bønderkarle en uindskrænket Frihed til at opholde sig, hvor de vilde. Alle de i Henhold til disse Ordre afgivne Erklæringer var negative, og derefter fik saa Landvæsenskollegiet Spørgsmaalene til Behandling. Kollegiet klarede Situationen ved at bede Kongen om Udsættelse med Betænkningen, indtil Listerne fra den paabudte Folketælling var indkomne, og indtil der derefter havde fundet en Korrespondance Sted mellem Landvæsenskollegiet og de to Kollegier for Sø- og Landetaten. Kongen bifaldt dette Forslag, men befalede dog, at Korrespondancen straks skulde indledes; der fremkom derved en Række Erklæringer, hvoraf Generalitetets var for en Stavnsbaandsløsning, Admiralitetets saa vel som de forskellige Erklæringer fra Sessionsdeputerede imod. Sagen er blevet henlagt; endnu en Gang sejrede det Synspunkt, at det vilde være farligt for Landet og Landbruget at give Bondebefolkningen en fuldstændig eller blot forøget Frihed til at vælge Erhverv og Opholdssted.²⁾

»Efter mit Begreb er det Fæstebønderne, der skulde soulageres, Tjenestekarlene trænger ikke dertil« — hedder det i en Erklæring af H. Rosenkrantz 9. Maj 1769.³⁾ Hverken Stampe eller Schumacher

¹⁾ Her maa i Alm. henvises til Kollegiets Relationsprotokol og Registrant. Jfr. Edv. Holm 4. Del I, S. 330 f.

²⁾ Fridericia: Aktstykker, S. 210 ff.

³⁾ Anf. St. S. 218.

ses at have opponeret mod den Tanke, at en virkelig Lettelse af Bondestandens Stilling meget vel kunde gennemføres uden nogen Ændring ved Stavnsbaandet. Stampe har ment, at Resultatet af Landvæsenskollegiets Arbejde dog kunde kaldes godt, naar det i Løbet af Foraaret og Sommeren 1769 lykkedes at faa udstedt en Række Forordninger, der drejede sig om Hoveriets Bestemmelse, om Straf for Nedlæggelse af Bøndergaarde, om Beskyttelse og Begunstigelse for Selvejrbønder, om Fællesskabets videre Ophævelse. Alle disse Forordninger svarede ved deres Indhold til de Idéer, der gennem mere end 10 Aar havde været de bestemmende for Stampes Opfattelse af Landboret og Landboforhold. Stampe har herefter ment, han med velforrettet Sag kunde træde tilbage for atter fuldt at vie sig til Kancelliets Sager (men han maatte dog beholde sin Plads i Landvæsenskollegiet til dets Opløsning 1770) — og han har som den gode, udprægede Embedsmand og Statsjener, han var, ikke ønsket noget særligt Vederlag for sin ivrige og uegennyttige Indsats »til Bondestandens Lettelse«. ¹⁾)

---

¹⁾ Luxdorff noterer i sine Dagbøger (ved Nystrøm I, S. 373) 23. Juli 1769: »Stampe blev Ridder, fordi han ej vilde modtage Løn i Landvæsenskommissionen, men derimod forlangede at gaa ud af samme.«

---

6. DE STAMPESKE LANDBOLOVE AF 1769 OG DERES BETYDNING.

Forordningen om Hoveriels Bestemmelse af 6. Maj 1769 fremhæver i sine Præmisses, at Kongen siden sin Regerings Tiltrædelse stedse har været betænkt paa de Midler, hvorved Landvæsenet og Agerdyrkningen, der for en stor Del er Grunden til Rigets øvrige Fordele, kunde forbedres og Jordegodsejeren saavel som Bonden gives mere Anledning og Lyst til Stræbsomhed ved at afskaffe de Misbrug og Hindringer, som hidtil er mødt; Kongen haaber og er forvissat om, at de fleste Godsejere frivilligt vil forbedre Bondens Vilkaar og lette deres Hoveri; men endel Jordegodsejere skal dog ikke have efterkommet deres Pligt, »hvortil kommer, at Bønderne paa adskillige Steder har gjort sig et urigtigt Begreb om Kongens allernaadigste Hensigter og ikke vist den Lydighed og Fæstepligt, som de efter Loven var deres Husbonder skyldige«. Saaledes hentydes direkte til, at der blandt Bønderne har været en Bevægelse, hvis Udslag man fra Regeringens Side ikke har kunnet billige.

Det paabydes nu, at enhver Bonde, der forretter nogen Slags Hoveri, lidt eller meget, skal af sin Husbond forsynes med et Hoverireglement, hvori hans Arbejde er fastsat til et vist Antal Dage ugentlig (saaledes at som Regel ingen Arbejdsdag maa skrives i Restance fra den ene Uge til den anden), og hvori det tillige, saa vidt muligt, er bestemt, »hvad og hvor meget af ethvert Slags Arbejde i een Dag bør forrettes og for een Dags Arbejde anses, saa at naar Bonden har forrettet samme tidlig eller sildig, er hans Dags Arbejde til Ende. . . .« (§ 6). Et General-Reglement for hvert Gods skal gennem vedkommende Amtmand indsendes til Generallandvæsenkollegiet, som derved skal sættes istand til at danne sig et Skøn over enhver Bondes Byrder, set i Forhold til hans hele Stilling. Der siges ikke noget om, at Kollegiet eventuelt skal kunne gribe ind med noget Paabud om Omregulering, derimod i Forordningens sidste Paragraf udtrykkelig, at Kongen har overladt alle Jordegodsejere og Hus-

bønder at fastsætte og bestemme Reglerne for Hoveriydelse »i det Haab og den Forsikring, at de alle vil findes saa billige ikke at fordre mere, end Bonden kunde taale at give i Forhold med de Fordele, som høstes af hans i Fæste havende Gaard, samt at ingen iblandt dem, tværtimod denne Forordnings sande og tydelige Hensigt, tager Anledning til at foretage eller æske noget, som kunde have Anseelse af at forøge Bondens Byrder eller forringe hans Kaar«. Det forventes ogsaa, at Kongens »Fortrolighed« vil kunne bevæge de Godsejere, hvis Bønder hidtil har haft alt for strengt Hoveri, til selv at vælge den bekvemteste Maade til dets Mildnelse.

Der taler altsaa gennem hele denne Forordning en udpræget landsfaderlig Aand; tillidsfuldt appelleres der til tro Undersaatters gode Vilje; den Tanke om at anvende Kommissionskendelser, som havde været fremme i de første Udkast om denne Sag, var blevet opgivet, men sikkert ikke paa Grund af nogen Lunkenhed i Ønsket om at se den løst til den svagere Parts Fordel. Retfærdigst overfor Ophavs-mændene vil det være at betragte Forordningen som en Forsøgslov, ganske vist præget af Ængstelse ved at gribe for stærkt ind i de private Retsforhold, men uden at man fraskrev sig Retten til senere, om fornødent, at sætte ind med skarpere Bestemmelser. Paa et Hovedpunkt trodsede man Stemningen blandt Landets Godsejere, nemlig ved at kræve Hoveriet bestemt i Dage, ikke blot i Arbejder. Man var blevet enig om — hedder det i Kollegiets Indstilling —, »at Hoveriet paa ingen Maade bedre, sikrere og med mindre Vanskelighed kunde bestemmes, end naar visse Dage blev fastsatte til et vist Arbejde udi«. ¹⁾

Endnu mindre er der taget Hensyn til Stemningen blandt Landets Godsejere ved den Lov til Gunst for Selvejerbønder, der blev udstedt en Uge efter Hoveriforordningen.

Forordningen af 13. Maj 1769 om Selvejerbønder i Danmark og de dem allernaadigst forundte Fordele er den mest epokegørende af de i dette Aar givne Landbolove. Den udtrykker direkte et landbopolitisk Systemskifte. I sin § 2 ophæver den det ved Forordningen af 15. Maj 1761 givne Forbud mod at skille en Herregaard fra dens Bønder og at disponere saaledes over Bøndergodset, at det derved kom i flere Ejeres Hænder; nu skal Maalet netop være, at der bliver

¹⁾ Kollegiets — kortfattede — Indstilling (dateret 29. April); Kgl. Res. etc. Nr. 32.

saa mange Selvejere som muligt. I Præmisserne henvises til det Salg af Krongods, der havde fundet Sted efter Christian VII's Tronbestigning, og hvorved endel Bønder var blevet Selvejere.¹⁾ Kongen gør vittterligt: »At da Vi med allernaadigst Velbehag har erfaret, at paa de over Vores Ryttergods holdte Auktioner har adskillige Fæstebønder med fuld Ejendomsret tilforhandlet sig deres i Fæste havende Gaarde og er saaledes blevet virkelige Selvejere eller Ejendomsbønder; og det er Vores allernaadigste Intention og Vilje, at disse og andre Selvejerbønder beskyttes og haandhæves, saaledes at andre og flere Fæstebønder ligeledes kunde faa Mod og Lyst til at stræbe efter ligeledes at erhverve Ejendomsret, hvilket Vi allernaadigst eragte at være til Landets almindelige Bedste og Fordel, da det ikke vel kan fejle, at jo Jorden maa overhovedet blive bedre behandlet, naar den, som dyrker den, ved og er forvissat om, at den Tid, Flid og Kræfter, han anvender paa Gaardens og Grundens Forbedring, kommer ham selv og hans Børn og Arvinger efter ham til Nytte, end naar han i den Henseende lever i Uvished . . . . saa ville Vi allernaadigst o. s. v.«

I Kongens Navn, som Led i en Lov er her udtrykt det landbopolitiske Synspunkt, der laa Henrik Stampe saa stærkt paa Sinde; i udpræget Enevolds- og Kancellistil er her angivet Grundtanke og Retningslinje for den Udvikling, der gennem de følgende 150 Aar skulde finde Sted indenfor Landbrugets Ejendomsforhold i Danmark.

Det skal — bestemmer Forordningen i de enkelte Paragraffer — være enhver Jordegodsejer tilladt til hans Fæstebonde at afstaa og overdrage Ejendomsret over hans i Fæste havende Gaard, og naar en Ejer af en fri og komplet Sædegaard bortsælger Fæstegaarde, skal han dog have Ret til at bevare »Herligheden« over dem.²⁾ En Fæster, der bliver til Selvejer, skal ikke — som efter hidtil gældende Lov — af den Grund betale mere i Konsumtion samt Folke- og Familieskat. Amtmændene skal anse det som en af deres fornemste Hovedpligter at haandhæve, beskytte og forsvare de i deres Amter værende Selvejerbønder mod al Slags Fornærmelse og Forurettelse, i Særdeleshed ved Skatternes Ydelse og Oppebørsel, Kongerejsers

---

¹⁾ Se herom Holm 4. Del I, 309 ff. I Praksis havde jo dette Krongodssalg betydet, at Regeringen for sit eget Vedkommende satte sig ud over Forordningen af 1761.

²⁾ Jfr. nedenfor S. 154.

Tilsigelse, Landsoldaters og Rekrutters Udskrivning. Selvejerbonden skal kunne henvende sig til Amtmanden med Klager, hvis han mener sig forurettet, men ingen kan føre Proces mod en Selvejerbonde, for Sagen er undersøgt af Amtmanden, og denne har søgt at skaffe et Forlig til Veje eller eventuelt, hvis han mener, at Retten er paa Selvejers Side, har skaffet denne fri Proces.

I Forordningens § 5 gives den kendte, bestandig siden opretholdte Retsregel om Selvejerbønders Testationsfrihed: det skal være Selvejerbonden tilladt at anordne og fastsætte, hvorledes der efter hans Død skal forholdes med hans Gaard og dertil hørende Besætning, hvem af hans Børn eller andre Arvinger samme skal tilfalde, hvad der egentlig skal følge med Gaarden og regnes til dens Besætning, samt hvad Sum Arvingen skal tage samme for, og hvor meget han derfor skal erlægge til Dødsboet og til sine Medarvinger (og et saadant Testamente behøver blot at blive dikteret til Birke- eller Herredsprotokollen, ikke at blive kgl. konfirmeret). — Forordningens sidste Paragraf har et Paabud om, at Universitetet og andre offentlige Stiftelser bør tilstræbe, at deres Fæstegaarde overgives til Selveje »paa saadanne Vilkaar, som Bonden kan være tjent med og holden ved, og Stiftelsen hverken nu eller i Fremtiden tabte eller hazarerede noget, men snarere vandt noget ved«.

Om Tilblivelsen af denne Forordning, der satte Enevældens Statsapparat systematisk ind paa Forsvar for Selvejet, har Stampe selv berettet, at han affattede den i Marts Maaned 1769 efter flere Kollegiemedlemmers, men dog særlig Schimmelmans Begæring og Ønske; Schimmelman havde han vidtløftigt forhandlet med og forklaret sine Tanker i denne Materie.¹⁾

Allerede 1759 (i Anledning af Krongodssalget i Odsherred) har Stampe udtalt den Mening, at det ved en almindelig Forordning for Danmark skulde paalægges Amtmændene at være de i deres Amter boende Selvejrbønders Forsvar;²⁾ i Landvæsenskollegiet synes han altsaa at have lagt særlig Vægt paa at vinde Schimmelman for Sagen og har virkelig i den energiske Finansminister fundet en forstaaende og kraftig Hjælper til dens Gennemførelse.

I selve Forordningen var udtrykt Stampes faste Tro paa Betydningen af Selveje; i Kollegiets, naturligvis af Stampe affattede,

¹⁾ Stampe: Erklæringer VI, S. 109.

²⁾ Stampe: Erklæringer II, S. 565.

Forestilling til Kongen finder vi denne Betragtning yderligere uddybet.¹⁾

»At Ejendomsret« — hedder det her — »maa være et af de kraftigste og bekvemmeste Midler til Opmuntring for Bonden og til at give ham Mod og Lyst til at stræbe, det synes endog at flyde af et Menneskes Tænkemaade i Almindelighed.

Af en Fæstebonde kan man ikke vel vente andet, end at han fornemmelig ser paa den nærværende Tid, og af ham kan man næppe love sig, at han skulde gøre Bekostning paa hans Gaards Forbedring i den Tanke deraf at høste Frugten i Fremtiden.

Den Uvished, han stedse lever udi eller formener sig at leve udi, hindrer overhovedet alt saadant.

Derimod indser en Selvejebonde helt vel, endog uden at være meget oplyst, at de Penge saa vel som den Tid, Flid og Arbejde, han anvender paa hans Gaards og Jords Forbedring, det er en Kapital, han indsætter mod sikkert Pant, og hvoraf han og hans Børn med Tiden kunde vente dobbelt Rente.«

I Forordningens Præmisser var Salget af noget Krongods til Selveje for Bønder nævnt som den direkte Anledning til Forordningen; det hedder herom i Forestillingen, at der er kommet gode Efterretninger om Virkningen af den nye Selvejendom, der saaledes er skabt, hvad der maa lægges saa meget mere Vægt paa, som Prisen var høj; imidlertid har man ogsaa erfaret, at efter almindelig Opfattelse anses en Selvejebonde som mere end en Fæster udsat for Fornærmelse og Overlast: »Hvor dybt denne Tanke er rodfæstet hos Bondestanden, og hvad Virkning den ofte har, kan blandt andet sluttes deraf, at visse Selvejebønder, som paa Auktionen over Deres Majestæts Gods havde købt deres Gaarde, har kort Tid derefter vendt sig til en i Nærheden boende Proprietær og tilbudt sig af ham at modtage Husbondsbreve, imod at han skulde paatage sig at være deres Husbond og Forsvarer.«²⁾ Da jo tidligere i Danmark Selvejebønder ved Tidens Ugunst er blevet forvandlet til Fæstere, saa finder man det af stor Betydning, at man betager Bondestanden Forestillingen om, at Selvejebonden ingen Forsvarer har; det skal altsaa ske ved at paalægge de kgl. Embedsmænd at tage sig af de Bønder, der er

1) Stampe: Erklæringer VI, S. 115 ff. Moltke har mod denne Forestilling kun indvendt (S. 120), at den var »noget vidtløftig«, men dog slaet sig til Taals med den.

2) Anf. Sted S. 117.

stillet udenfor et Godsforhold — hvad der lader os se denne Lov af 1769 paa ejendommelig Maade i Perspektiv af hele den Samfundsudvikling, der vedrører Fæstevæsenets Oprindelse og Afskaffelse.

Det har altsaa endnu paa dette Tidspunkt kunnet ses som et Problem at sikre den Bondes Stilling, der stod »alene« uden nogen Herremand over sig, og der har været Tale om et ganske tilsvarende Motiv til at gaa ind under den ufri Besiddelses Vilkaar som det, der er saa velkendt fra Middelalderens Forhold. Forordningen af 13. Maj 1769 var et Slag rettet mod den feudale Aand, der endnu var saa fremtrædende i danske Samfundsforhold, et Led i Kampen for at hævde det direkte Forhold mellem enhver Undersaat og de offentlige Myndigheder.

Det Vendepunkt, der ligger i denne Forordning, var frem for alt understreget ved den Omstændighed, at en Opmuntring til Bortsalg af Bøndergaarde til Selveje nu traadte i Stedet for det Forbud fra 1761 mod at adsplitte Godser ved Salg, et Forbud, der jo havde været den ligefremme Fastslaaen fra Statens Side af Godsvæsenets Nødvendighed. I H. Stampes oprindelige Udkast var der i selve den paa-gældende Paragraf (§ 2) som Motivering blevet dels henvist til Klager fra »adskillige Jordegodsejere«, som herved havde følt sig hindret i »at gøre en og anden Indretning, som blandt andet kunde have til Hensigt at forvandle Fæstebønder til Selvejerbønder«, dels ogsaa anført, at Forbudet »desuden synes at betage vedkommende Ejere Raadighed over deres eget«. Inden Udkastet gik til Kongens Underskrift, har A. G. Moltke forlangt visse Ændringer foretaget, bl. a. altsaa Strygning af de nævnte Passus, hvoraf den sidste karakteriserer Stampes principielle Respekt for Ejendomsretten, som man vil finde udtrykt flere Steder i hans »Erklæringer« og ogsaa i Forbindelse med den praktiske Anvendelse af Loven af 1761. Godsejeren Moltke var her ikke tilbøjelig til at gaa saa langt som Juristen Stampe.¹⁾

Stampe var jo dog, som før fremhævet, ikke doktrinær Frihedstilhænger paa dette Omraade, men ønskede en offentlig Regulering

¹⁾ Se m. H. t. Stampes Udkast hans »Erklæringer« VI, S. 110. I 1762 erklærede han ved en Lejlighed, at Forordningen af 15. Maj 1761 — hvis Hensigt han iøvrig bekendte at være uvidende om — burde strictissime anvendes (altsaa kun indenfor de snævrere mulige Rammer), saa vidt den indskrænkede Ejendomsret, ifølge hvilken enhver kunde gøre med sit, hvad han vilde (Erklæringer III, S. 513). Ofte har han i Alm. udtalt, at Ejendomsret er og bør være hellig og ikke uden Nødvendighed indskrænkes (se saaledes III, S. 522). Romerretten har vel her paavirket S. som alle andre Jurister.

af Ejendomsforholdene i det Omfang, hvori en saadan Regulering kunde anses for samfundsmæssig nødvendig og gavnlig.

Vi har i det foregaaende set, hvorledes Landvæsenskollegiet optog Spørgsmaalet om at hindre den Udvikling i Retning af Bøndergaardes Nedlæggelse, der stadig foregik til Trods for det gamle Forbud mod at drage Bøndergaarde ind under Hovedgaardsdriften. Den paagældende Forordning udstedtes gennem Rentekammeret efter Forhandling mellem de to Kollegier, men Landvæsenskollegiet var altsaa dens egentlige Ophav, og den løste et Spørgsmaal, Henrik Stampe tidlig havde interesseret sig for.¹⁾

Forordningen af 6. Juni 1769 angaaende Straffens nærmere Bestemmelse for dem, som har ødelagt eller ødelægger Bøndergaarde, udtaler, at Kongen fremdeles for at forebygge Bondestandens Formindskelse og Hoveriets Forøgelse vil se haandhævet de tidligere givne Forbud imod at ødelægge Bøndergaarde og deres Jorder under Sæde- eller Avlsgaardes Brug at henlægge, men dog, paa det at en alt for haard Straf ikke skal blive til Hinder for at sætte disse Anordninger i behørig Exekution, nu vil give en nærmere Anordning. Den tidligere strenge Straf, der var fastsat til intet mindre end det hele Jordegods' Forbrydelse, erklæres for ophævet, og den Godsejer, som herefter nedlægger eller kommer i Besiddelse af nogen efter Forordningens Publikation ødelagt Bondegaard og vedbliver at drive den under en Sæde- eller Avlsgaard, skal for hver Tønde saadan ødelagt Bondegaards Hartkorn betale en Bøde paa 50 Rdlr. aarlig, at regne fra den Tid, Gaarden blev ødelagt, og til den igen er blevet opbygget, forsynet med Besætning og Beboere samt har faaet sine Marker skilt fra Hovedgaarden. Straffen skal ogsaa gælde for de Godsejere, der tidligere i deres Besiddelsestid har handlet mod Loven paa dette Punkt, hvis de ikke inden 2 Aars Forløb genrejser de ødelagte Bøndergaarde; derimod skal de være uden Ansvar for de Overtrædelser, der har fundet Sted i tidligere Besidderes Tid; det skal altsaa have sit Forblivende ved de Ødelæggelser, der saaledes er sket. Hvad angaar de Stykker af Bondegaardes Jord, der er blevet henlagt under Sæde- og Avlsgaardes Brug, skal fremtidig gælde en tilsvarende Regel som for hele Bøndergaarde (Bøden bliver her 40 Rdlr. pr. Td. Htk.), og der bestemmes endvidere en Pligt til at opbygge nedbrændte eller paa anden Maade ødelagte Bøndergaarde, »omend-

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol for Aaret 1769, Nr. 64 med Bilag.

skønt deres Jorder ej bringes under Sæde- eller Avlsgaarde«, inden et Tidsrum af 3 Aar (under en aarlig Bødestraf paa 30 Rdlr. pr. Td. Htk.); paa disse Punkter var der i den tidligere Lovgivning »Huller«, som fyldtes. Endnu i Forordningen af 16. Marts 1725 mod Ødelæggelse af Bøndergaarde var der udtrykkelig (som i Danske Lov og den oprindelige Forordning af 1682) kun taget Sigte paa det Forhold, at saadanne øde Gaardes Jord blev henlagt under Sædegaardenes Brug. I Forordningen af 14. Jan. 1740 var der derimod Tale om, at endel Godsejere havde »søgt at trække deslige øde Gaarde og ubesatte Jorder tilsammen for deraf at gøre anselige Avls- eller Lædegaarde«, og der blev nu nedlagt udtrykkeligt Forbud herimod saavel som mod Henlæggelse under Sædegaarde. Først ved Forordningen af 1769 blev det klart og tydeligt fastslaaet, at der overhovedet ikke gjaldt nogen Ret til at nedlægge eller »ødelægge« Bøndergaarde, hvad der kun stemte med Aanden i de tidligere Bestemmelser.

Naturligvis er det Amtmændene, der skal sørge ogsaa for denne Forordnings nøje Efterlevelse, men desuden faar Præsterne den Opgave at udstede Attester for Forholdet paa de forskellige Godser, Attester, som Godsejerne atter hvert Aar skal levere til Amtforvalterne, fra hvem de videresendes til Rentekammeret.

Saaledes satte Regeringen baade gejstligt og verdsligt Embedsvæsen ind paa at gennemføre en Retsregel, der i sit Princip var gammel og allerede indført i Rigets Hovedlov. Denne Forordning er en Straffelov, hvor Straffens Nedsættelse blot betyder, at det nu skal være Alvor med dens Anvendelse; ogsaa i denne Henseende var den præget af Stampes Tankegang, som den har fundet Udtryk i en anden Sammenhæng, hvor han bestemt har hævdet, at en Straffebestemmelse aldrig bør være saa streng, at man netop i Kraft af dens Strenghed vil vige tilbage for at anvende den.¹⁾

I Rentekammerets Forestilling om Sagen var fremhævet, at den i de to tidligere Forordninger (af 1725 og 1740) bestemte Straf for

---

¹⁾ Se saaledes »Erklæringer« III, S. 79 (en Udtalelse fra 1760) i Anledning af et Spørgsmaal om at hindre »Almuen« paa Skagen i at ødelægge Marchalm: »En mildere Straf, som derhos er indrettet efter de Motiver, der bevæger Folk til at begaa en Misgerning, og just fordi den taalelig let kan eksekveres og af samme Aarsag jævnlig bliver eksekveret, har ofte langt bedre Virkning end en haardere Straf, som just for denne Haardheds Skyld sjældent bliver eksekveret.« Stampe tager her, vel at mærke, ikke Afstand fra strenge Straffe i sig selv, men fra Straffebestemmelser, der ikke praktiseres. Jfr. Præmisserne for Forordning om Straf for grove Tyverier af 27. April 1771. Se om den tidligere Lovgivning vedr. Bøndergaardens Nedlæggelse ovenfor S. 17 f., øvrigt ovenfor S. 70.

Ødelæggelse af Bøndergaarde havde været »alt for streng og uproportioneret med den Forseelse, som samme Forordninger sigtede til at hæmme«; derfor var denne Straf heller aldrig blevet eksekveret, men var, naar man fandt nogen skyldig i Forbrydelsen, blevet formildet til en taalelig Mulkt, under visse Vilkaar til de nedlagte Steders Genopbyggelse.

Indenfor dansk Ret har Forordningen senere staaet som den endelige og meget betydningsfulde Fastslaaen af det Værn for Bondestandens Opretholdelse, som de paagældende Forbudsbestemmelser rummer.

Forordningen af 28. Juli 1769 om Fællesskabets videre Ophævelse i Danmark er den mindst epokegørende af de her omhandlede Love. I Tilslutning til de tidligere Forordninger — dog uden direkte at henvise til dem — fastslaaes det som enhver Lodsejers ubetingede Ret at lade sin Andel i et Fællesskab udfinde, fralukke og indhegne, det sidste eventuelt med de andre Lodsejeres Hjælp, saafremt Indhegningen ogsaa tjener deres Interesse; det paabydes (§ 6), at alle Overdrev paa denne Maade skal være inddelt senest fire Aar fra Forordningens Udstedelse. Ganske vist fastsættes ingen bestemt Straf for Undladelse heraf, men der trues blot mere ubestemt: »De vedkommende Lodsejere have sig selv at tilskrive de ubehagelige Følger, det for dem kunde have, om de ikke holde sig denne Vores allernaadigste og velmente Advarsel efterrettelig.«

Denne Forordning følger saa helt det samme Spor som Frederik V's Forordninger, at den kun tager Sigte paa en Udskiftning mellem Ejere og Byer, ikke tillige mellem de enkelte Brugere af Jord i et Fællesskab. Den har dog været motiveret paa en Maade, der rykkede den ind i samme Plan som de andre Landbolove af 1769. Det hedder i Landvæsenkollegiets, af Stampe affattede, Forestilling om Sagen:

»En Tings Forbedring, være sig Jord eller andet, lader sig næppe iværksætte og erholde uden Arbejde, Omkostning og nogen Slags Fare. Saa længe en Jord eller Grund er tilfælles for mange, er det næppe rimeligt, at nogen vil besørge det Arbejde, gøre den Bekostning og staa den Fare, som dens Forbedring udfordrer, da han forudser, at kun en saare liden Del af Nytten eller Virkningen vil komme paa hans Part. Derimod, naar enhver har sin Jord eller Grund for sig, er den naturlige Drift og Begærlighed, de fleste Mennesker har til at forbedre deres Vilkaar, en tilstrækkelig Bevæggrund og

Drivfjeder til at foretage saadan Forbedring og at udvælge de Midler, som dertil eragtes at være de bekvemmeste.«¹⁾ I denne Betragtning møder vi atter Stampes kraftige og ligefremme Vurdering af psykologiske og sociale Kendsgerninger, den Samfundsopfattelse, der har sat sit Præg paa Landbolovene af 1769.

Det karakteristiske Træk for disse Love tilsammen er, at de sigter i Retning af dels en Selvstændiggørelse, dels en Sikring af Bondestandens Stilling i erhvervs- og samfundsmæssig Henseende. De er bygget paa den Anskuelse, at den almindelige Bondebedrift indenfor Landbruget bør opretholdes, og at dens Indehaver bør være saa fri og selvstændig som muligt i sit daglige Arbejde, helst helt selvstændig. Hermed er angivet en betydningsfuld Retningslinje for den danske Stats Landbopolitik, og sammenlignet med den første Reformlovgivning, der syntes at skulle munde ud i en Konsolidering af Godssystemet, et vigtigt Systemskifte, der er blevet fuldbyrdet i Løbet af 1760'erne.

Dette Skifte er ikke uden Sammenhæng med det gode Udbytte, der havde vist sig af de første private Godsreformer, og var iøvrig et Resultat af de forandrede Magtforhold indenfor Regeringen efter Christian VII's Tronbestigelse og endelig ikke mindst af Idéernes Udvikling i Tiden. Derimod var det alt andet end et selvfølgeligt Resultat af de opadgaaende økonomiske Konjunkturer, der efterhaanden forbedrede Vilkaarene for Reformer paa dette Omraade, men ikke frembød nogen mekanisk Rettesnor for, paa hvilken Maade der bedst kunde og burde reformeres. Det sidste Spørgsmaal maatte jo besvares ud fra Hensynet til de Formaal, man vilde tilstræbe.

Et af disse Formaal var altsaa Bondestandens Bevarelse og havde en direkte Tilknytning til den gamle Tanke og Lov om, at Bondergaarde ikke maatte ødelægges. Der laa i denne Tanke en Mindelse om »Merkantilismen«s befolkningspolitiske Tankegang; det kan ikke betragtes som tilfældigt, at den først var slaaet igennem herhjemme i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede (da hin Tankegang havde haft sin egentlige Blomstringstid), og at den var blevet saa kraftigt fastholdt netop af Henrik Stampe med hans erklærede Tro paa »Folkemængden«s Betydning for et Land.

Som det ideelle Grundlag for Landbolovene af 1769 mødes, kan

---

¹⁾ Stampe: Erklæringer VI, S. 126.

man vel sige, visse »merkantilistiske« med visse »liberale« Tendenser. Der har for Merkantilisme og økonomisk Liberalisme været væsentlig den samme Grundopfattelse af Økonomiens Naturlove som bestemt ved det enkelte Menneskes Trang til at tjene sine egne Interesser; Forskellen laa i den praktiske Politik, i Spørgsmaalene om Statsmagts Indgriben eller Ikke-Indgriben i de økonomiske Forhold.¹⁾ Det maa jo siges, at noget principielt Valg har her ikke foreligget for Stampe og hans Medarbejdere i Landvæsenkollegiet. De har hverken følt sig bundet til det ene eller det andet System; de lod sig blot lede af Tanken om, hvad der var mest gavnligt. Som »Fysiokrater« optraadte de i hvert Fald ikke, naar de vilde fastholde saa megen Kontrol med Ejendomsforholdene og hindre en Udvikling i Retning af stadig mere Stordrift.

Det nye og frisindede hos dem laa først og fremmest i deres Hensyntagen til Bonderne som Mennesker og Statsborgere, i selve det at gøre »Bondestandens Lettelse« til Hovedformaalet for en Landbopolitik, som derved blev Modsætningen til den Politik, der havde skabt Stavnsbaandet som et Middel til at lette Godsejernes Stilling. Landbolovene af 1769 betød et Gennembrud for almen-humane Synspunkter, Sejren for den Tankegang, at Bondestanden havde sin selvstændige Ret, der ikke helt kunde skydes til Side ud fra andre Hensyn, og derfor ogsaa Krav paa, at der blev gjort noget for den, selvom det foreløbig ikke skulde være Stavnsbaandets Løsning.

I Virkeligheden rettede en Landbopolitik, der vilde beskytte og begunstige Udbredelsen af Selvejendom, sig indirekte mod den gældende Stavnsbaandsordning som mod det bestaaende Godsvæsen i det hele. Stavnsbaandet forudsatte jo praktisk talt en Inddeling af Landet i Godser, en kun ringe Udbredelse af Selvejendom; det tabte sin Mening, hvis Selvejet blev den overvejende Besiddelsesform eller blev af fremtrædende Betydning, og hvis det dermed blev nødvendigt at bygge Udskrivningen i stort Omfang paa »Strølægder«.

Der er da god Grund til at betragte de Stampedes Landbolove af 1769 som et betydningsfuldt Vendepunkt i dansk Landbolovgivning, et Vendepunkt, der ved sin hele Karakter svarer nøje til Tendenser, der i den foregaaende halve Snes Aar havde gjort sig gældende indenfor den bonde- og reformvenlige Litteratur. Heller ikke i de

---

¹⁾ Jfr. Eli F. Heckscher: Merkantilismen II (1931), Femte afdelingen.

offentlige Drøftelser var jo Stavnsbaandet hidtil stillet synderligt i Forgrunden, men snarest i Baggrunden; de landborellige Problemer i egentlig Forstand havde samlet Opmærksomheden.

Vi skal i det følgende dvæle ved, hvorledes Spørgsmaalet om en Stavnsbaandsløsning kunde blive rejst i Forbindelse med en Kritik af Regeringens nye Landbolovgivning.

---

7. OPPOSITIONEN MOD DEN POSITIVE LANDBOLOVGIVNING. STAVNSBAANDSLØSNINGEN SOM ET GODSEJERKRAV.

Det enevældige Styres Iver for at samle Erklæringer og Betænkninger om foreliggende Spørgsmaal muliggjorde ofte, at der kunde komme en Art af Opposition til Orde mod Regeringens Foranstaltninger eller Planer.

Endnu førend Landbolovene af 1769 var udstedt, havde der jo for Landets Godsejere været Lejlighed til at udtale sig mod deres hele Tendens i de Erklæringer, der gennem Amtmændene skulde indsendes til Landvæsenskollegiet. I en af disse Erklæringer, der her nærmere skal omtales, blev der, som allerede ovenfor nævnt, ogsaa rørt ved Spørgsmaalet om Stavnsbaandet. Affatteren var A. C. Teilmann til Nørholm og Lunderup, men Medunderskrivere var hans Broder T. R. Teilmann og to andre.¹⁾ Det var en helt lille Gruppe af vestjyske Godsejere i Vardeegnen, der her med en vis frimodig Kraft udtrykte deres Anskuelse.

De skriver i bitter Tone om »vore lærde Avissskrivere«, om »de godt Folk, som aldrig selv har lagt Haanden paa Ploven«, men som dog tillader sig at have den Mening om Hoveriet, at dette meget vel kunde

---

¹⁾ Landv. K.: Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Forbedring i Henhold til Cirkulære af 30. April 1768, H. III, Nr. 2. Erkl. fra Kjergaard, Endrupholm, Lunderup og Nørholm, undertegnet af J. L. Gersdorff, M. Rosenørn, T. R. Teilmann og A. C. Teilmann; denne Erkl. er indgivet til Riberhus Amtmand, desuden foreligger en anden ligelydende, indgivet til Lundenæs og Bøvling Amtmand og undertegnet af A. C. Teilmann alene (H. II, 15). Edv. Holm (4. Bd. I, S. 335, jfr. 303) omtaler den Teilmannske Erklæring og er ikke fri for at bifalde dens Standpunkt uden at se Rækkevidden deraf (»Der var noget i, hvad de udtalte . . .«). T. udgav senere Betænkningen i Trykken (med enkelte Ændringer, saaledes Indføjelse af Hugo Grotius' Navn, hvor der er Tale om »den naturlige Ret«) under Titlen: »Anders Christensens Betænkninger over de i Aaret 1768 for Generallandvæsenscollegium forelagte Spørgsmaal« (1771); tidligere havde jo T. udgivet en Pjece med tilsvarende Indhold (se ovenfor S. 50 f.), men dog med afgjort større Velvilje overfor Tanken om en vis »Bestemmelse« af Hoveriet. Om T. som Godsejer se S. Nygaard i Danske Herregaarde III (1923), S. 584 ff.; han var dygtig, men »muligvis noget streng« mod Bønderne.

undværes. Det kan det imidlertid ikke, mener disse praktiske og erfarne Jyder; Bønderne vil ikke kunne betale nogen Aflosningssum, og Hovedgaardene vil ikke kunne drives uden Hovbønders Medvirken, heller ikke lader det sig gøre at bestemme Hoveriet paa nogen anden Maade, end at det kommer til at omfatte alt det Arbejde, som Godsejerne paa nogen Maade har Brug for (og det ikke alene til selve Hovedgaardsdriften). Hvad der ligger Teilmann endnu mere paa Sinde end de rent praktiske Overvejelser, er dog det principielle Synspunkt: »Det er da en Sandhed, som enhver kan indse, at Hoveriet ikke kan afskaffes uden vores største Fornærmelse«, og han mener at have vist, »at det almindelige derved vilde tabe«; sæt imidlertid blot, at det almindelige vilde vinde, man maa da bestemt hævde at have for svage Skuldre til at kunne bære Byrden for det almindelige: »Man ved af den naturlige Ret, at dersom en Ejendom, Hus eller anden Bygning ligger det almindelige eller dets Vel i Vejen, saa har det almindelige Ret til at gøre Plads imod at betale den private, som det gaar ud over, den foraarsagede Skade. Velan, er Hoveriet det almindelige Vel i Vejen, lad det blive afskaffet. Men lad det almindelige derimod betale Ejernes Skaden!«

Det var altsaa i »den naturlige Ret«s Navn, disse Godsejere mødte frem og protesterede mod Indgriben i deres Ejendomsforhold, og for saa vidt var det ganske logisk, naar de i deres videre Tankeudvikling kom til at opstille Kravet om fuld personlig Frihed for Bondestanden.

Mindre logisk synes det derimod, naar de som en retfærdig Fremgangsmaade til Hoveriets Regulering kunde tænke sig, at Godsejeren fik Lov til »at ligne Hoveriarbejdet mellem alle sine Bønder, saavel Hov- som Fribønder(!)«; noget saadant kunde allerede nu finde Sted efterhaanden ved Fæsteledighed, men for langsomt; uden Tanke om, at hoverifri Bønder kunde have en »naturlig Ret« til at faa deres Kontrakter respekteret, henviser man til, at Godsejeren jo ifølge »Forordningen af 1688« har Ret til at ligne Skatterne mellem deres Bønder.¹⁾ Det Retsstandpunkt, man stillede sig paa, var dog noget bøjeligt efter de Interesser, der skulde hævdes.

Som et andet Middel til at gøre Hoveriet mere taaleligt for Bon-

---

¹⁾ Ved Hartkornsbeskatningen var Principet fra først af, at Jorddrotten kunde lade den ene Beboer paa Godset hjælpe den anden (C. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie I (1908), S. 294), hvad der yderligere var fastslaet i en Forordning af 11. Dec. 1688 (§ 2).

den var det, man tænkte sig en Stavnsbaandsløsning; man udkaster den Tanke, om det ikke maatte være Bønderkarle tilladt at indfæste, paa hvilket Gods de fæste vilde, d. v. s. om de maatte fritages for Stavnsbaandet, hvad der atter naturligt maatte medføre, at Gods-ejerne fritoges for at levere Soldater.¹⁾ Paa den ene Side kunde dette tjene til at stoppe Munden for alle Slags Klager over Hoveriet — thi det hedder: *volenti nulla sit injuria!* —, paa den anden Side vilde de Godsejere, der maaske ikke af egen Drift vilde optræde billigt, bevæges til at gøre det, naar de ellers risikerede, at deres Steder kom til at staa tomme.

Saadan har da A. C. Teilmann ment at anvise en Udvej, hvorved det blev muligt paa simpel Maade at løse Spørgsmaalet om det hele Forhold mellem Godsejer og Bonde, med eet Slag at hugge den indviklede Knude over; han stillede sig blot paa »den naturlige Ret«s Standpunkt og tvivlede selvfølgelig ikke om, at dette Standpunkt var holdbart, ogsaa hvis Talen blev om anden Statsindgriben i Ejendomsforholdene end just Hoverireguleringen; han var den logiske — som vi har set dog ikke helt logiske — Retspolitiker, der krævede Ret for Godsejeren over sit Gods og til Gengæld vilde indrømme Bonden den fulde Ret over sin Person.

Den Teilmannske Erklæring var indgivet før Udstedelsen af Landbolovene af 1769; ikke saa længe herefter skulde der, tydeligt vendt mod Indholdet og Aanden i disse Love, paa en lignende Maade fremkomme tilsvarende Vidnesbyrd om en Stemning blandt Gods-ejerne.

Fra det af Struensee (6. Juni 1771) oprettede »danske Kammer« udgik der 2. Juli 1771 Ordre til Amtmændene om sammen med Landvæsenskommissærerne og de to kyndigste Proprietærer i ethvert Amt at overveje, hvilke Midler der var de kraftigste og bedste til Fællesskabets Ophævelse — det stadig brændende endnu uløste Spørgsmaal — og derefter indsende saavel deres egne som de andres Betænkninger.²⁾

Amtmanden over Nyborg Amt, A. C. Holsten til Holstenshus, er-

¹⁾ For saa vidt var Teilmann ikke egentlig inkonsekvent (som paastaet i Holm: D.-N. H. 4. Del II, S. 279), naar han i en Pjèce fra 1771 vilde mene, at »den største Del af Mandskabet« uden Stavnsbaand let vilde forsvinde fra Landet. Forudsætningen for denne Betragtning var, at der stadig skulde paahvile Godsejerne en Pligt til at stille »Mandskab« for Militsen, og Teilmann tilføjer udtrykkeligt, at han »ikke tager sig paa at forsvare den Indretning at være bundne til Stavn«. (Et Brev fra Anders Christensen til . . . om Kornpriser etc., S. 23).

²⁾ Dsk. Kmr. 2. Dept. Kopibog Litra A. 11. Juni — 23. Nov. 1771, S. 74 f.

klærede (1. August 1771), at en af de største Vanskeligheder ved Fællesskabets Afskaffelse efter hans Skøn var »Bondens uendelige Skrigen, Misfornøjelse, Besværinger og Klagemaal over mageskiftet Jord«, og at det bedste derfor vilde være, »at alle Bønders Fæstebreve ganske blev ophævede og følgelig af Bonden tilbageleveret deres Husbonder, saa at Bønderne, Gaardmænd og Husmænd, med alle deres Børn uden ringeste Undtagelse blev i alle Maader og Henseender fri og ganske løst fra Husbonden og denne ligeledes fra Bonden« — altsaa en fuldstændig Omstyrning af Fæstesystemet i Forbindelse med en Stavnsbaandsløsning. Holsten mener ikke, det vil være farligt paa een Gang at give saa mange Mennesker Friheden; »thi det er ikke Frihed, men Tvang, haard Medfart og Frygt for at blive Soldat, der bringer unge Karle til at løbe bort«. Han fremhæver Bondens Menneskeret: »Bonden er et Menneske ligesom alle andre, hvorfor skulde han da ikke have og nyde den fulde Frihed som andre Mennesker?« Denne Frihed vil blive Staten til usigelig Nytte, og »i Steden for et afskyeligt Had plante Kærlighed, Ven-skab og Fortrolighed mellem Proprietæerne og Bønderne«.

Amtmand Holsten talte altsaa i ikke ringe Grad som en Idealist, men det maa jo ikke overses, at han ogsaa talte til Fordel for sin egen Klasse Godsejernes ubetingede frie Raadighed over Jordegodset.¹⁾

Samtidig med at afgive denne egenhændige Erklæring indsendte Holsten en Betænkning fra Poul Abraham Lehn til Hvidkilde; den gik i samme Retning, men var bredere anlagt og underbygget med flere Ræsonnementer. Det ikke mindst interessante er, at Lehn temmelig direkte angreb Regeringens nye Landbopolitik og henviste til Englands Forhold som det Mønster, der hellere burde følges. I Forbindelse med Spørgsmaalet om Fællesskabet og de Omkostninger, dets Ophævelse vil medføre, ræsonnerer han i sin Betænkning, der er dateret 6. Aug. 1771, paa følgende Maade:

»Hvem skal gøre disse Bekostninger? Hvem skal igennemgaa de derved endog af Bonden selv forefaldende Chikaner? Det skal uden Tvivl Proprietæren. Men hvad forvisser ham om nogen Fordel af sit Arbejde og Bekostning? Endog hans Ejendom disputeres ham, og et nyt unaturligt Fællesskab skal indføres mellem Husbonde og Bonde. Proprietæren indskrænkes efter visse Forslag til hans Hoved- og

¹⁾ Om Holsten som dygtig, fremskridtsvenlig Landmand se Danske Herregaarde II (1922), S. 466 ff.

Sædegaard, og Bonden skal have sin Grund i Arvefæste mod en bestandig Afgift. Derved betages dem begge al mulig Aarsag at gøre nogen Bekostning, da ingen af dem er vis paa, hvem der skal nyde Frugten. Et evigt Had og Sæd til Oprør er saaet i Bonden til sit Herskab, og heraf er fulgt et ikke mindre tykt Blod i alle endog de bedste Husbonder imod Bonden.«

Det er efter Ordlyden af denne Betragtning ikke selve det gamle Godsforhold, der har haft de skæbnesvangre Virkninger for de gensidige Følelser mellem Godsejer og Bonde, men det er de Bestræbelser, der er kommet igang for at skabe en »unaturlig« Omdannelse af det. Det forkerte herved er efter Lehns Mening netop, at der derved blev frembragt en kunstig Ordning, som ikke kunde virke gavnligt til nogen Side. Det rigtige og formaalstjenlige Middel til Fremskridt vilde, hævder han, netop være, »at give Proprietæren fuldkommen Aarsag at bringe enhver Plet Jord til den bedste Fuldkommenhed«, men det maatte forudsætte, at man fra Regeringens Side hverken begunstigede Bonden eller Godsejeren. Man skal simpelthen bære sig ad, som de gør i England — hvad han foreslaar ved følgende Betragtning:

»En Bonde er et Menneske, men hverken mere eller mindre. Giv ham alle de Rettigheder, som enhver Borger i en Stat kan tilkomme. Men tag intet af andres og giv ham. Ophæv alle Love og Forordninger, hvori han sættes i anden Klasse end andre Folk; de behøves ikke. Giv ham sin naturlige Frihed som andre Folk. Hvad ham tilhører, kan ingen betage ham, men hvad han har fæstet, det er: lejet eller forpagtet, kan ikke blive hans derfor, lige saa lidt som jeg kan tilegne mig et Hus, fordi jeg bor til Leje deri.

Naar han saaledes er sin egen Herre, at han unødt og utvungen indgaar sine Kontrakter, da er han Farmer som i England, da er Husbonden forbunden at holde sin Kontrakt og han sin.

Enhver ser sig nok for, hvad han gør, og Bonden er ikke saa let at bedrage, som man tænker.

. . . Naar Husbonden har fri Haand over sin Jord at inddele til Gaarde, Huse og Skovs Opelskning efter Beskaffenhed, naar enhver Kontrakt bliver holdt som den bør, da kommer alt Landet i Hast i Stand.

. . . Naar rette Selvejergaarde og Distrikter er til for dem, som vil og kan købe, og Farmerier for dem, som vil pagte, bliver der Plads for rige og fattige.

. . . Naar Proprietærerne imod at miste Ret til Folket fik en uindskrænket Ret til deres Grund og Ejendom, er de indemmiserede, og dette begynder nu de fleste at indse.« For at ikke Overgangen skal blive for pludselig, foreslaas Stavnsbaandet ophævet gradvis, i visse Tempi, saaledes at det bliver de nulevende ældre Aldersklasser, der først frigives. Iøvrig kan man trygt vente sig de bedste Følger af Friheden: »Et frit Folk faar en ædel Tænkemaade. . . .«

Hvad der i den trykte Litteratur, vi tidligere har betragtet, kun dukker frem som mere ubestemte Antydninger, vel nok uden fuld Klarhed over alle Konsekvenser, møder os i Lehns Erklæring som et gennemtænkt Standpunkt og Forslag: Danmark bør ved Nyordningen af sine Landboforhold tage England til Mønster, den danske Bonde skal loses fra Stavnsbaandet, men samtidig forvandles fra Fæster til almindelig Forpagter eller Lejer, til »Farmer som i England«. En virkelig Overbevisning om det heldige derved for alle Parter synes at præge dette Forslag.¹⁾ Noget saadant Udsyn til fremmede Forhold finder man ikke i en anden Betænkning, der lidt senere — 30. August — indsendtes gennem den samme Amtmand og var forfattet af Jens Lange til Rodkilde. Ogsaa denne Herremand gjorde sig til Talsmand for Stavnsbaandsløsningen i Forbindelse med fuld­stændig fri Besiddelsesforhold. Han karakteriserer haardt Bønderne som Mennesker, der fra Barnsben er »opdragne i Dumhed og Egenraadighed af ligedannede Forældre«, og foreslaar at skabe »ikke en tvungen, men en fri Tvang til det gode« ved at sætte Bondestanden i Frihed og samtidig lade Landbruget være »i fri Haand for Tjeneren saa vel som Husbonden« ved Ophævelse af alle Fæstebreve (tænker sig dog, at Soldaterudskrivningen vedblivende skal knyttes til Godserne, hvilket Amtmand Holsten tager Afstand fra i sin medfølgende Udtalelse).²⁾

Forslaget fra Jens Lange viser slaaende, hvor lidt Tanken om Stavnsbaandsløsning behøvede at bunde i et bondevenligt og filantropisk Sindelag, og at den kunde være udsprunget af en nærmest

1) Om Lehns fremragende Egenskaber som dygtig og human Godsejer se W. Norvin i Danske Herregaarde II, S. 264 ff.

2) Hostens, Lehns og J. Langes Erkl. findes bl. Danske Kammers indk. Breve til Jylland og Fyns Dept. (4. Bureau) 1771, ad Nr. 740. Lehns, med efter Forholdene afpassede Udeladelser og Ændringer, er trykt i Den for Landvæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger I, S. 296—302. Erkl. findes nævnt i Fridericia: Aktstykker, S. 256 f., men slet ikke hos Edv. Holm.

helt modsat Tankegang. J. Lange har jo netop vundet sit historiske Navn som Bondeplager.¹⁾

Saa vel de tre fynske Herremænd, Holsten, Lehn og Lange, som A. C. Teilmann og hans jyske Fæller rejste Kravet om Stavnsbaandsløsning som et udpræget Godsejerkrav, hvor det interessante og vigtige Træk netop er dets Sammenknytning med et Krav om Gods ejernes fulde Ret til at raade økonomisk ganske frit med deres hele Gods, som de vilde. Saaledes fremtraadte her en bestemt Anskuelse om den bedste Løsning af det hele Landbospørgsmaal, en Anskuelse, der var væsensforskellig fra, ja diametralt modsat det, der siden Oktober 1767 fremtraadte som den herskende i Regeringens Politik paa dette Omraade. Disse Godsejere erkendte ligesom de toneangivende Regeringsmænd, at man ikke kunde lade Forholdene blive, som de var; men i Regeringens nye Foranstaltninger saa de en Trusel imod deres Ejendomsret. Herimod opponerede de da, men paa det Grundlag, at de i Stedet for Tanken om en fortsat positiv Landblovgivning opstillede den mere negative, men i sig selv kraftige og virkningsfulde om, at der overhovedet ingen særlig Lovgivning af denne Art skulde være, men blot Frihed i enhver Henseende, fuld Frihed for Godsejeren til at udnytte sin Ejendom, fuld Frihed for Bonden til at raade over sin Jord.

Det var i Virkeligheden danske Fysiokrater, disse jyske og fynske Godsejere fra Tiden omkring 1770, der havde tilegnet sig Troen paa den ubrydelige Naturret og ønskede at gennemføre et engelsk Ideal ved Omdannelsen af Landboforholdene. Det er troligt nok, at de Stemninger, de tolkede, har været ret udbredt blandt deres Standsfæller. I hvert Fald fortjener de at blive opfattet som en Slags Foregangs mænd for Anskuelser, der senere i høj Grad skulde blive fremtrædende. Som Henrik Stampe og hans Fæller kom til at angive den landbopolitiske Retningslinje, der i følgende Tider skulde blive fulgt af den danske Regering, frembyder paa tilsvarende Vis Abr. Lehn og A. C. Teilmann med deres Fæller det første Eksempel paa, hvilken Linje i Anskuelser om Landboforhold der samtidig skulde blive den karakteristiske for Godsejere.

Modsætningsforholdet i den her omhandlede Tid mellem en saaledes indstillet, altsaa ikke egentlig konservativ, men i en vis For-

¹⁾ Se om ham i saa Henseende særlig Povl Hansen: J. L. paa Rødkilde og hans Bønder i »Aarboeg for dansk Kulturhistorie« 1892, S. 105—209. Jfr. ovenfor S. 42 f.

stand radikal-reformvenlig Godsejeropposition paa den ene Side, den Stampedeske socialt indstillede Landbopolitik paa den anden Side, tjener til kraftigere at belyse for os, hvor sammensat Spørgsmaalet om Landboreformer i Virkeligheden var, og hvor lidt selvfølgelig det var, hvilken Løsning det skulde faa. Det var slet ikke saa ligefrem en Afgørelse at lade en stærk Bondebeskyttelse forbinde sig med Bondefrigørelse. At nøjes med det sidste og se helt bort fra det første kunde godt synes at være det mest logiske, konsekvente og retfærdige, bedst stemmende med Tidens nye Aand saa vel som med Landbrugets sande Interesse, foruden at det utvivlsomt vilde passe med det udenlandske Forbillede, som var mest egnet til at gøre Indtryk. Den Godsejer, der mente, at en saadan Løsning ogsaa maatte stemme bedst med hans egen privatøkonomiske Interesse, havde i hvert Fald i mange almene Synspunkter en Støtte, der vanskeligt kunde blive helt virkningsløs.

Det kan egentlig ikke undre, at den i og for sig logiske Tanke, at en Bondefrigørelse maatte gøre en Bondebeskyttelse overflodig eller urimelig, faktisk kom til at sætte sit Præg paa det Reformarbejde, der gennemførtes under den vel nok mest doktrinære og til den snævrreste Form for »Logik« bundne blandt Statsstyrere og Magthavere i Danmark: Struensee.

---

8. DEN STRUENSEE-OEDERSKE LANDBOREFORM.

Ved Kabinettsordre af 4. Sept. 1770 krævede Kongen af General-landvæsenskollegiet en kort og fuldstændig Beretning om dets Virksomhed. Kollegiet afgav 20. Sept. en saadan Beretning; det mente at kunne fastslaa, at der var »sket saa meget, som kunde ventes paa en Vej, som var ganske ny og ubevandret, og af et Collegio, der til Dels formedelst sin egen, til Dels og formedelst sit Øjemærkes Nyhed fandt ved hvert et Skridt tusinde Vanskeligheder, som gamle og igangsatte Collegier er befriede for.«¹⁾

Denne Paaberaabelse af at have udført et efter Omstændigheder godt Arbejde blev uden Frugt. Struensees Erobring af den faktiske Regeringsmagt kom til at medføre ikke blot Generallandvæsenskollegiets formelle Omdannelse til en Generallandvæsenkommission (ved Kabinettsordrer af 19. Nov. og 7. Dec. 1770), men — hvad der reelt var mere betydningsfuldt — Kollegiets Medlemmer med Undtagelse af Schumacher og Scheel-Plessen blev forbigaaet ved Udnævnelsen til Kommissionen og maatte altsaa fratræde Landboforholdenes Styrelse. I den nye Kommission optoges foruden de nævnte Major Pflug og Professor G. C. Oeder samt M. H. Høyer og G. F. Carstens, der begge havde fungeret som Sekretærer i Landvæsenskollegiet (den sidste som »tysk« Sekretær).²⁾

Det var Oeder, der straks blev den egentlige Leder og Hovedperson i Kommissionens Arbejde; ved sin Protektor H. Bernstorffs Hjælp havde han først forsøgt at blive Medlem af Landvæsenskollegiet, og efter at være blevet udnævnt til Kommissionen skrev han, lidt mistænkeligt fralæggende sig Ansvar, til Bernstorff om, hvor ondt det gjorde ham for A. G. Moltke: havde denne blot anerkendt den gode Hensigt i Oeders Skrift om Bondestanden, saa var

---

¹⁾ Landv. K. Kgl. Resol. etc. 1757--73, Læg 1770 (her baade Beretning og Kabinettsordre).

²⁾ Holger Hansen: Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—1772 II, S. 437 ff., Fridericia: Aktstykker, S. 244 f., Halem: Andenken an Oeder (1793), S. 92 ff.

vel ikke sket det, der nu havde fundet Sted — men det var ham kært, at han ikke selv havde haft nogen Finger med i Spillet¹⁾

Moltkes Afskedigelse fra hans forskellige Stillinger var i Virkeligheden et naturligt Led i Struensees Magtbefæstelse; men hvad der havde særlig Betydning ved Landbosagens Udvikling, var den Omstændighed, at den ærgerrige og foretagsomme Oeder fik Løjlighed til at udfolde sig paa dette Omraade som Afløser af Henrik Stampe, der nu var traadt tilbage til sin sædvanlige Gerning i Kancelliet. Iøvrig synes der i Kommissionen at have raadet megen Enighed, og ikke mindst var Høyer, der havde været saa misfornøjet med Forholdene i Landvæsenkollegiet, saa ilde stemt overfor A. G. Moltke, begejstret over Forandringen; han har til Reverdil skrevet om, at Arbejdet nu gik »med en Lyst, en Iver, en Samdrægtighed, der ikke kan være større.«²⁾ Hvad der skabte Begejstring hos denne Kreds af Mænd var, bortset vel nok fra Opfyldelse af personlig Aspiration, Tanken om nu at kunne skyde den Sag frem i Forgrunden, der hidtil havde været holdt stærkt i Baggrunden, nemlig Stavnsbaandsløsningen.

I sit Skrift om Bondestanden fra 1769 havde Oeder særlig talt imod Hoveriet og for Hovedgaardsmarkernes Udstykning; men i nogle »Tilføjelser«, han offentliggjorde i 1770, rejste han mere direkte Spørgsmaalet om »Frihed og Ejendom« for Bondestanden og henviste til »den blomstrende Tilstand i England« som Eksemplet paa, hvad personlig Frihed i Forbindelse med fri Ejendom kunde føre til; dog kun »Friheden«, ikke »Ejendommen« vilde han kræve indført ved Lov (»Die Freiheit . . . fordere ich, das Eigentum fordere ich nicht«).³⁾ Altsaa: medens Oeder i 1769 ikke har stillet noget Krav vedrørende Stavnsbaandet, betonedede han i 1770 først og fremmest Nødvendigheden af en Stavnsbaandsløsning, en Opfattelse, der ogsaa kom til at præge hans derefter følgende Indsats i Regeringsarbejdet.

Til »Overvejelse« for sine Kolleger i Generallandvæsenkommissionen forelagde Oeder en Forestilling, dateret 1. Decbr. 1770. Han nævnte her »et Skridt, som maa gaa foran for al anden optænkelig, nyttig og ønskelig Indretning«, Fællesskabets Ophævelse, men som

1) Bernstorffske Papirer II, S. 582 f.

2) Fra Arkiv og Museum IV, S. 176.

3) G. C. Oeder: Zusätze über die Frage: Wie dem Bauerrstande Freiheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihnen beides fehlt, verschaffet werden könne?, S. 6 og (m. H. t. den engelske »Blomstring«) 33.

det næste Skridt Stavnsbaandets Ophævelse: »Dernæst maa vor Attraa være at forskaffe Bondestanden den samme efter Naturens Ret tilkommende Frihed.« Fæstebonden skal have Mulighed for at sige Nej til de Vilkaar, Godsejeren ved en Gaards Bortfæstning forelægger ham; han skal kunne forlade sit Fødested og søge taaleligere Vilkaar andetsteds. »Var Sagen allerede paa denne Fod, saa vilde Forskrifter til Hoverireglementer være uforholdne, de vilde gøre sig af sig selv, og Regeringen skulde ved dette Slags ligesom ved alle andre Slags Kontrakter ikke have fornøden at interponere sin Autoritet, uden naar det æskes ved manglende Opfyldelse af Kontrakten paa nogen af de kontraherende Parters Side.« Da en pludselig Overgang til Frihedens fulde Brug er saare betænkelig, »saa maa Regeringen imidlertid træde til ved disse Fæstekontraktens Oprettelse, anordne skriftlige Hoverireglementer at blive forfattede og have Indseende dermed«.¹)

Den ejendommelige Følge af Oeders Interesse for Stavnsbaandets Løsning var altsaa blevet, at Hoverireformen, der var hans anden store Interesse, nu kun blev krævet som en rent midlertidig Foranstaltning. I det hele Grundsyn blev der derved ikke nogen absolut væsentlig Forskel mellem Oeder og de Godsejere, der opponerede mod en positiv Landbolovgivning, men gerne vilde bifalde en Stavnsbaandsløsning. Oeder regnede blot med en vis Overgangsperiode; men iøvrig var ogsaa han fysiokratisk indstillet, England var hans Idealland, og han ønskede, at der i det lange Løb skulde blive Tilstande som de engelske i Danmark.

Det var da meget epokegørende, at en nærmere Instruktion for Generallandvæsenskommissionen er blevet affattet i saa godt som fuldstændig Overensstemmelse med den Oederske Forestilling,²) og at derefter Kommissionen forelagde Kongen Udkastet til en Hoveri-

¹) Landv. K. Journaliserede Forslag etc. 1770—71 Nr. 935 (Oederske Afhandlinger), jfr. Fridericia: Aktstykker, S. 248 f.

²) Se herom Fridericia, S. 245 f., Udkastet til den paagældende Instruks blandt Kgl. Res. etc. — Paaskriften: »dieses soll auf deutsch ausgefärtigt werden« er jo karakteristisk for Forholdene paa Struensees Tid, der ogsaa medfører, at alle de officielle Erklæringer og Forestillinger om den danske Bondestands Forhold maa afgives paa Tysk. Under Generallandvæsenskommissionen henlagdes ogsaa Styrelsen af Antvorskov og Vordingborg Krongodser (der tidligere var blevet bestyret af »Overskattedirektionen«). *Åxel Linvald* har udførligt og udtømmende behandlet Reformarbejdet paa disse Godser, der i nogle Aar, indtil deres Bortsalg til Private, gjorde Tjeneste som en Slags agrarpolitisk Forsøgsmark, noget blivende blev ikke udrettet, og heller ikke har de indvundne Erfaringer under de følgende Forhandlinger spillet nogen Rolle (se Afhandlingen »Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—74« i Fra Arkiv og Museum III, S. 234—89, IV, S. 175—226).

forordning, hvis principielle Begrundelse netop laa i, at den skulde være af midlertidig Karakter.

I den Forestilling (dateret 15. Febr.), der ledsagede Udkastet, fremhæves til Indledning, at den hele Hoverisag befinder sig i et Stadium, hvor det er blevet nødvendigt, at der gribes ind med bestemte Reguleringer, da der findes Steder, hvor Bønderne har ladet sig forlede til helt eller delvis at nægte deres Herskaber Hoveritjeneste. Længere fremme gør man opmærksom paa, at de Hoverireglementer, der er blevet udsendt i Henhold til Forordningen af 6. Maj 1769, ikke giver nogen Mulighed for nøjagtig at skønne over Hoveriets Størrelse paa hvert enkelt Sted, men dog giver det Indtryk, at de fleste Godsherrer er tilbøjelige til at forlange et ubilligt og haardt Hoveri.¹⁾ Det er dog ikke denne mere praktiske Begrundelse for den nye Lov, der særlig interesserer, men det Princip, der føres i Marken for den, og som er udtrykt ved følgende Betragtning:

Hvis man blot hidtil havde anset Hoveriarbejdet for at være, hvad det virkelig er og nødvendigvis maa være, nemlig en Del af de Afgifter, en Fæster maa give for Brugen af sin Ejendom, og hvis man derhos havde givet Fæsteren Frihed til at give eller nægte sin Godkendelse til den Kontrakt, der i saadant Tilfælde maa forudsættes, saa turde der sikkert aldrig have været Anledning til at lade Lovgiverens Opmærksomhed beskæftige sig mere med Hoveriydelserne end med enhver anden Sag, hvorom Borgerne i en Stat slutter Overenskomst. Derimod, saa snart en af de kontraherende Parter er berøvet Friheden til at sige nej til de Betingelser, der bliver ham forelagt, saa snart hans Valg ikke kan afhænge af hans frie Vilje, faar Sagen et helt andet Udseende, og den svagere Part bliver berettiget til at nyde Lovgivningens Beskyttelse mod den stærkere Magt, som han efter den Stilling, han har, ikke er sat istand til selv at kunne væрге sig imod. Den gældende Lovgivning stiller utvivlsomt den danske Bonde paa denne Maade, Fæstebrevet er ikke mere nogen fri Kontrakt, og en særlig Lovgivning maa da beskytte den svagere Part mod Undertrykkelse fra den mægtigeres Side. Fejlen ved Hoveriet — fastslaar man — ligger hovedsagelig i, at Bønderne ikke er fri, og

¹⁾ De paagældende Reglementer foreligger nu i 6 Arkivpakker (Landv. K.). »General-Hoverireglementer i Overensstemmelse med Forordningen af 6. Maj 1769, indsendt af Proprietæerne«; en Undersøgelse af dem falder udenfor Opgaven her; deres Udarbejdelse og Indsendelse vidner for saa vidt om, at den givne Lov virkelig blev paagtet. Generallandvæsenskommissionens Forestilling blandt Landv. K. Kgl. Res. etc., Læg 1771.

alt vilde ordnes af sig selv, saafremt Bønderne blot opnaaede den personlige Frihed, der fra Kongens Side er tiltænkt dem.

Meget klart var det ved disse Ræsonnementer udtrykt, at man i Virkeligheden betragtede en Indgriben af Statsmagten i Forholdet mellem Godsejer og Fæster som en Nødhjælp og Anomali, og at det egentlige Maal var en Tilstand, hvor en gennemført Kontraktfrihed gjorde den Slags Indgriben overflødig.

Den ny *Forordning om Hoveriet*, der fik Kongens Underskrift 20. Febr. 1771, blev altsaa en Lov, kun bestemt til at gælde, saa længe Fæstebondens Frihed var indskrænket ved det bestaaende Stavnsbaand.

I dens Præmisser udtales, at Kongen gennem de indsendte Hoverireglementer har erfaret, hvorledes det kun var en ganske lille Del af Jordegodsejerne i Danmark, der har efterkommet det i Forordningen af 6. Maj 1769 givne Paabud om Bondestandens Lettelse, men at de for største Delen har gjort Paastand om ubilligt og uproportionelt Hoveri. Af denne Grund, samt i Betragtning af den Tilstand, i hvilken Bønderne ved Forordningen af 30. Juni 1741 og 1. Juli 1746 § 2 er sat, og indtil nærmere Anordning bliver givet, endnu stadig befinder sig i, har Kongen bestemt at udstede nærmere Regler om Hoveriet. Man anser altsaa Bøndernes egentlige Ufrihed for hidrørende ikke fra Stavnsbaandsordningen af 1733, men fra de senere Forordninger, hvorved Godsejerne dels fik Lov til at aflevere den som Landsoldat afskedigede Bondekarl, der ikke vilde fæste en Bondegaard, til de hvervede Regimenter, dels fik direkte Krav paa, at den Bondekarl, der havde udtjent sin Tid ved Landmilitsen, blev ved Godset med Pligt til at overtage en Bondegaard. Det synes at være Forudsætningen, at blot disse Bestemmelser faldt bort, vilde der ikke blive den samme Anledning til at lovgive om Hoveriet — men iøvrig er jo ved de citerede Ord af Forordningen kun givet en Antydning af, at den blot skulde tænkes midlertidig gældende, indtil eventuelt en Op-hævelse af Stavnsbaandet var gennemført (naturligt nok var man her, hvor det gjaldt den offentlige Meddelelse af Præmisser, noget forsigtig). Det mest afgørende Træk ved denne Lov er da ikke, at den fortsætter den foregaaende fra Maj 1769 og er bygget op paa en Skuffelse over dennes mangelfulde Resultater, men at den udtrykkelig knytter sig til Stavnsbaandets Tilstand som sin Forudsætning. Af mindre Interesse er dens enkelte Bestemmelser (der ikke skulde faa lang praktisk Gyldighed), hvoraf den vigtigste var, at det nor-

male Hoveri for en almindelig Bondegaard paa 6 Td. Htk. skulde omfatte aarlig 48 Spanddage og 96 Gangdage. Modsat, hvad Stampe og hans Fæller havde fundet forsvarligt, vilde Generallandvæsenskommissionen lægge Hartkornet til Grund for Hoveriets Bestemmelse. Men man forudsatte en Bestemmelse udelukkende efter Dage (ikke efter »Hovmaal«).

Et interessant Træk ved Forordningens Udstedelse er det, at det ved kgl. Resolution af 19. Febr. (paategnet Forestillingen) blev paa-lagt Kabinetssekretæren at lade Rentekammeret ekspedere Sagen med den udtrykkelige Tilføjelse, at det var unødvendigt at overgive den til Generalprokurørens Undersøgelse, da Kongen »i disse Sager fuldstændig forlod sig paa Kommissionen«. Man havde altsaa slet ikke mere Brug for Henrik Stampes Indsats paa dette Omraade! Enevoldsmagtens nye Indehaver, Struensee, henholdt sig helt til Oeder, Høyer og de andre Medlemmer af den nye Kommission som sine Tillidsmænd. Særlig kan det antages, at han har været Oeders Meningsfælle og altsaa haft Tanker om en human Omsorg for Bønderne, saa længe det kunde skønnes at være paakrævet, men næret Tro paa, at en almindelig Frihedstilstand for saavel Bønder som Godsejere vilde kunne overflødiggøre særlige Foranstaltninger til Gunst for den ene af Parterne. Den Oederske Indstilling i saa Henseende passede jo ganske med den almindelige Aand og Tendens i Struensees Regering.

Struensee var en Tilhænger af Frihed og Menneskerettigheder, men hans Begreber herom var i saa høj Grad udformet til stejle, doktrinære Forestillinger, at han var istand til at modsætte sig afgjort almennyttige Foranstaltninger, hvis han fandt dem stridende mod de liberale Principer, han havde tilegnet sig.¹⁾ Han var ved sin Politik overfor Byerhvervene paa Nippet til at bryde med al Merkantilisme, men det er et Spørgsmaal, om hans Styre, hvis det var kommet til at vare længe nok, ikke ogsaa vilde have ført til et Brud med al bondebeskyttende Landbolovgivning.

I den Retning gik altsaa rent principielt Hoveriforordningen af 20. Febr. 1771, den eneste Landbolov, der udstedtes i den kortvarige Struenseeperiode; den drejede sig kun om en enkelt Side af Forholdene, men givet er det, at tilsvarende Betragtninger som de, der

¹⁾ Jfr. Holm: D.-N. H. 4. Del II, S. 69 ff. om hans karakteristiske Holdning i den københavnske Frihavnsag.

var bærende for denne Lovs Tendens som en blot midlertidig Foranstaltning, kunde gøres gældende overfor enhver anden Regulering af Jordbesiddelsen (og det skete, som vi har set, faktisk ogsaa fra Kredse af Godsejere); imidlertid opfyldtes ikke under Struensee den Forudsætning, der var Tale om; man naaede ikke saa vidt som til at løse eller blot løse Stavnsbaandet.

17. Aug. 1771 afgav Generallandvæsenskommissionen Forestilling om, hvor vidt det nu vilde være muligt at skænke Bondestanden i Danmark den personlige Frihed.¹⁾ Man fremhævede Betydningen af, at enhver Undersaat fik Frihed til at indrette sine Handlinger, som han vilde, paa de almindelige Loves Grund. Der foresloges en gradvis Overgang, hvorved det første Skridt skulde være at indskrænke Stavnsbaandet til kun at gælde, endda med betydningsfulde Undtagelser, for Aldersklassen fra det 14. til det 34. Aar og at fratage Godsejerne deres Udskrivningsret. Sagen blev imidlertid liggende hos Struensee i de fem Maaneder, han endnu havde at regere i, et Vidnesbyrd om, at selv denne Diktator har ment at staa overfor et Spørgsmaal, hvis Løsning krævede Overvejelse og ikke taalte Hastværk.²⁾

Efter Struensees Fald i Januar 1772 kom en Reaktion paa dette som paa andre Omraader. Den historiske Vurdering af, hvad denne Reaktion i Virkeligheden har betydet, forudsætter en klar Erkendelse af, hvad for en begyndende Udvikling det var, den afbrød. Det var efter al Sandsynlighed en Udvikling i Retning af Stavnsbaandets snarlige Ophævelse, da vi ikke godt kan tænke os, at Struensee kunde have regeret saa meget længere uden, som hans hele Indstilling var, at tage denne Sag op til Løsning; men samtidig var det — som det klart synes at fremgaa af Forudsætningerne og Begrundelsen for Hoveriforordningen af 1771 — en Udvikling i Retning af, at den positive bondebeskyttende Landbolovgivning skulde bortfalde, efterhaanden som det lykkedes at skabe en Tilstand med fuld Frihed for Bønderne saa vel som for andre Samfundsklasser.

Kræfternes frie Spil har under Struensee været Endemaålet indenfor Landboforholdene som paa andre økonomiske og sociale Om-

¹⁾ Oeder synes paa den Tid at være gaaet ud af Kommissionen og er ikke blandt Underskriverne (siden 24. Maj træffer man i det hele ikke hans Navn under nogen Indstilling fra Kommissionen); men med hans Tankegang stemte Forestillingen saa helt overens.

²⁾ Fridericia: Aktstykker, S. 251 ff.

raader. Den Struenseeske Landboreform har historisk set ikke saa meget sin Interesse ved det positive Indhold, den havde, som ved det ejendommelige Forbehold, der knyttede sig til den.

Noget andet er, at den umiddelbart følte af Godsejerklassen som et generende og urimeligt Indgreb i deres Forhold og Rettigheder, og at denne Stemning er gledet ind som et maaske ikke uvæsentligt Led i den almindelige Misfornøjelse, der har tjent til at ægge og styrke den Hofkamarilla, der fældede den uforsigtige Diktator.¹⁾

---

¹⁾ Jfr. Holm: D.-N. H. 4. Del II, S. 57 f., 277 f.; *Holm* fremhæver i sin Skildring af Generallandvæsenskommissionens Virksomhed (S. 51—57) dens Interesse for Stavnsbaandsløsningen, nævner ogsaa, at Hoveriforordningen kun var beregnet paa at gælde, indtil den anden Reform var gennemført — men synes slet ikke at se det historiske Perspektiv i hele denne Ejendommelighed ved Struensee-Tidens Landbopolitik.

---

9. DEN GULDBERGSKE REAKTION. FORORDNINGER OM FÆLLESSKABETS OPHÆVELSE.

Der var i og for sig intet »reaktionært« eller blot mærkeligt i, at »Danske Kammer« i Løbet af 1772 skaffede sig Efterretninger fra Amtmændene om, hvorledes Hoveriforordningen af 1771 virkede i Praksis, heller ikke i den Omstændighed, at Amtmændene derved holdt sig til, hvad der blev meddelt dem af Godsejerne. Det var jo nu engang saaledes, at Godsejerne ogsaa i den Slags Sager blev opfattet som de Underøvrigheder, til hvilke Amtmændene maatte henvende sig for at faa nærmere Besked om de forskellige lokale Forhold. Noget andet er, at Resultatet saa naturligvis maatte blive en Række Fremstillinger af, hvor slet Resultatet var af den omhandlede Forordning, hvis Bestemmelser Godsejerne selvfølgelig ikke havde kunnet forsone sig med.

I en Forestilling til Kongen opregnede »Danske Kammer« samvittighedsfuldt, hvad der blev anført mod den Oederske Lov, at den skabte Splid mellem Godsejere og Bønder, hvilede paa et uheldigt Princip (Hartkornsberegningen), førte til Arbejders Forsømmelse m. m.; som første Punkt fremhævedes, at Bønderne i stor Udstrækning var misfornøjede med den og hellere vilde tilbage til den ældre Ordning. Det var ikke »Danske Kammer«s Mening, at der skulde skabes nogen ny Ordning, der ensidigt var til Herremændenes Fordel og imod Bøndernes Interesse. Med Rette har *Edv. Holm* i sin Skildring af disse Forhold fremhævet, hvor bemærkelsesværdigt det er, at dette nye Arbejde med Hoverisagen i første Omgang satte Frugt i Forslag til en Forordning, der nok vendte sig mod Ordningen af 1771 med dens sikkert nok upraktiske Hensyntagen til Hartkornet, men iøvrig gik ud paa en omhyggelig Bestemmelse af Hoveriet i hvert enkelt Tilfælde ved Amtmændenes og to uvildige Landmænds Mellemkomst; man ønskede at tilvejebringe Reglementer, afpasset efter de forskellige Godsers særlige Forhold, bygget saa vidt muligt paa Overenskomster mellem de to Parter, men i Nødsfald paa Amt-

mandens og hans Bisidderes Kendelse. Dette var — kan det nok siges — i nogen Maade at foregribe den endelige Løsning af Hoverispørgsmaalet, der senere skulde blive gennemført.¹⁾

Under Ledelse af den unge J. G. Moltke, A. G. Moltkes Søn, fulgte »Danske Kammer« i Virkeligheden i Generallandvæsenkollegiets Fodspor, vilde fortsætte Bestræbelserne fra 1768—69, men havde ikke Held med sig. Dets Udkast blev ikke til Lov, og den virkelige »Reaktion« indtraadte, da Landbosagerne i Begyndelsen af 1773 gik fra »Danske Kammer«, der nu ophævedes, over til Rentekammeret, hvis første Deputerede var Gregers Juel, og som kom til endelig at forme den ny Hoveriforordning, der blev Afløser af den Struensee-Oederske Lov.

Forordningen af 12. August 1773, der atter gjorde Hoveriet »ubestemt« i Danmark, fremtraadte dog som en Lov »om nøjere Bestemmelse af Hoveriet for Fæstebonden udi Danmark«. I dens Præmisser henvises til »Erfarenheden«, der i de sidst forløbne 2 Aar har vist, hvorledes det for Fæstebonden ved Forordningen af 20. Febr. 1771 efter Hartkornet bestemte Hoveri paa de fleste Steder ikke udgør det Arbejde, som nødvendig til Sæde- og Avlsgaardes Drift udfordres, men maa befindes at være aldeles utilstrækkelig, »hvorudover mange Jorder imidlertid er blevet udyrkede og ubesaaede samt Korn- og Høhøst saavel som andet Arbejde efterladt til betydelig Tab og Skade ej alene for Ejerne, men endog for det almindelige«. I Rentekammerets Indstilling til Kongen var fremhævet, at de »fast overalt enstemmige Beretninger« stemte overens »med den Erfarenhed, man sig derom ved Kammeret desuden har erhvervet«, altsaa med Rentekammerets eget selvstændige Skøn.²⁾ Det karakteristiske er dog, at man nu atter fra Regeringens Side vilde lægge Godsejernes Opfattelse, Godsejernes Klager til Grund for en Landbolovgivning — ganske som i Tiden før 1766. Herved blev Forordningen af 1773 — modsat hvad den af »Danske Kammer« foreslaaede vilde være blevet —, det, *Holm* rigtigt har kaldt »et reaktionært Skridt ikke alene

¹⁾ Dsk. Kammer: Sager vedk. Fællesskabets Ophævelse og Hoveriets Regulering 1771—73 VI: Kammerets Forestilling og diverse indkomne Sager vedk. Virkningen af Hoveriforordningen af 20. Febr. 1771 1—3, jfr. *Holm*: D.-N. H. 5. Del, S. 134 ff., det gør et lidt ejendommeligt Indtryk, at *Holm* ud fra en »Nutidslæser« Standpunkt er tilbøjelig til at undre sig over, at Amtmændene i deres Indberetninger »saa godt som udelukkende holdt sig til, hvad der meddeltes fra Proprietærer i deres Amt«. Dette er jo, som vi har set, overhovedet den almindelige Fremgangsmaade i det 18. Aarhundrede. Den paagældende Forestilling er dateret 8. Dec. 1772.

²⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1773 Nr. 134.

imod Hoveriloven af 1771, men imod hele den bondevenlige Bevægelse, der havde kunnet følges i en Aarrække«. ¹⁾

Forordningen ophævede alle foregaaende Bestemmelser om Hoveriet og lod end ikke frivillige Foreninger til Hoveriets Bestemmelse være gyldige længere, end begge kontraherende Parter fandt sig fornøjet dermed (§ 16). Det fastsloges som Godsejernes lovlige Ret, at Bønderne skulde forrette det Ægt og Arbejde, der behøvedes for deres Sæde- og Avlsgaarde, og herved blev nu enhver Egns gamle Skik og Brug den eneste Rettesnor (§ 1); men enhver Bonde skulde dog have tildelt visse Lodder i Hovedgaardens Marker og Enge, sit visse Arbejde ved Godningens Udførelse og Hegnet om Hovedgaardens Marker (§ 1, 2, 3 og 4). Foruden om egentligt Avlshoveri var der (i § 6) Tale om »anden Gaardens Tjeneste«, der alene maatte bestaa i Kornets Rensning, Skovning o. s. v., og som skulde bestemmes til visse Gang- og Spanddage ved Reglementer, der udfærdigedes af Amtmanden i Forbindelse med uvildige Mænd; mere tilfældig Tyendegerning, »smaat Hoveri«, maatte anses for afskaffet ved denne Lov, og ligeledes synes det Princip at være udtrykt i den, at der ingensinde maatte paalægges Bønderne mere Hoveri til Avlingens Drift end de Lodder, der een Gang for alle skulde være enhver tildelt (da det i § 14 hedder, at naar nogen Bonde af en eller anden Aarsag unddroges fra at gøre Hoveri til Hovedgaarden, skulde Husbonden selv være forpligtet at udrede det Hoveri, som af ham var blevet forrettet). Saaledes ses det dog ogsaa ved denne Forordning, at en »Reaktion« ikke let lader sig gennemføre fuldstændigt, naar der først een Gang har været sat ind med alvorlige Bestræbelser for at omdanne en gammel Tilstand;²⁾ kraftigt var i hvert Fald Tilbage-skridtet, set fra et bondevenligt og socialpolitisk Standpunkt. Regeringens Landbopolitik var ikke længere en Bestræbelse for at lette Bøndernes Stilling, men bestemtes i det væsentlige atter, som i sin Tid ved Stavnsbaandets Indførelse, ud fra Godsejerssynspunktet; Maalet var ikke længere, som ved Lovgivningen i 1769 og 1771, at gøre Bonden til en saa selvstændigt arbejdende Mand som muligt, men at sikre Godsejerne Arbejdskraft.

Naturligvis hænger dette sammen med, at den »guldbergske« Re-

¹⁾ Holm: D.-N. H. 5. Del, S. 142.

²⁾ Jfr. ogsaa, at en Forordning af 27. Nov. 1775 ang. Brugen af stemplet Papir gav visse Regler om Førelsen af Skatte- og Fæsteprotokoller med det erklærede Formaal, at Fæsteren »ej af Husbonden blev fornærmet« (§ 10).

gering var under en stærk konservativ Godsejerindflydelse. Hvad Guldberg selv angaar, havde han ganske vist personlige Forudsætninger, der ikke uden videre har kunnet forudbestemme ham til saa eensidigt og snævert at blive Godsejernes Mand. Han stammede jo fra et fattigt Borgerhjem, og hans egen Søn har skildret ham som »en Frembringning af Tidsaanden fra 1660«, paavirket under sin Opvækst af en borgerlig-gejstlig Kreds, hvori der levede stærke Traditioner om Aristokratiets gamle Overgreb og det lykkelige ved Enevældens Indførelse.¹⁾ Det viser Guldbergs aandelige Begrænsning, at ikke denne Paavirkning senere kunde sætte anderledes Frugt, end den gjorde. Han blev med al sin Kærlighed til Kongehuset og Kongemagten, trods sine borgerlige Instinkter og sin nationale Holdning, en Forsvarer for »Aristokraterne«s sociale Magtstilling, en Enevældens Tilhænger, der ikke forstod, hvilke Opgaver det var Enevældens historiske Kald at løse. Med Hensyn til de aandelige Forudsætninger vil det jo ligge nær at sammenstille Guldberg og Erik Pontoppidan; Guldbergs Tankegang bundede — som hans »Verdenshistorie« viser — i en snarest endnu mere orthodox Verdensopfattelse end Pontoppidans; men medens Pontoppidan, skønt tilhørende en ældre Tid, ud fra sin almindelige Indstilling blev en banebrydende Fremskridtsmand, slog Guldbergs Livsanskuelse blot ud i steril Konservatisme.

Iøvrig foreligger der ikke Vidnesbyrd om, at Guldberg paa nogen fremtrædende Maade har søgt at gøre sin Mening og Vilje gældende i Landbosagerne. *Edv. Holm* mener endog at kunne fastslaa, at »selvom han slet ikke havde været til, vilde Statsmagtens Holdning i denne Tid have været den samme med Hensyn til Landboforholdene«.²⁾ Naturligvis kunde det dog have gjort en Forskel, om der paa Guldbergs Plads havde staaet en Mand med andre Forestillinger paa dette Omraade end den, at en Fjernelse af det Aag, der hvilede paa Bondestanden, ikke vilde undgaa at ryste Staten i dens Grundvold. Maaske var det ikke saa stor Skade til, at der ikke gjorde det; »Reaktionen« under Guldberg maa ses i Sammenhæng med de Tendenser, der prægede »Fremskridtet« under Struensee, og som ikke faldt sammen med dem, der skulde blive de ledende efter 1784. Men man bør maaske heller ikke lade helt ude af Betragtning det Synspunkt, en Historiker som *C. Paludan-Müller* har anlagt³⁾: at det

1) Chr. Høegh-Guldberg: Et Par Ord om Ove Høegh-Guldberg (1841), S. 4 f.

2) Holm: D.-N. H. 5. Del, S. 465.

3) Bemærkninger i Anledning af C. Plougs Artikel i »Fædrelandet« Nr. 642—649 om Ove Høegh-Guldberg som Statsmand (1841), S. 28 f.

store Reformværk, der tiltrængtes, krævede et fastere dynastisk Grundlag end det, der blot midlertidig frembød sig gennem Arveprinsens Person.

Det karakteriserer det guldbergske Syn, at det genoptager og fortsætter Linjen fra Frederik V's Tid, med Hensyn til de store Spørgsmaal vedrørende Bondestandens Stilling og Landboforholdene, som angik dels Stavnsbaandet, dels Fællesskabet. Reglerne om Stavnsbaandet fik nu en sidste Skærpelse, hvorved Godsejerne fik udvidet deres Forpligtelse til at stille Soldater, men samtidig ved udtrykkelige Bestemmelser deres Ret til at bruge Soldatertjenesten som Tvangsmiddel.¹⁾ Hvad Lovgivningen om Fællesskabet angaar, er det værd at fremhæve, at denne epokegørende Landboreform, som fik et vigtigt Stød fremad ved det guldbergske Styre, ved sin hele Karakter ikke kom i Modstrid med Styrelsens almindelige Linje.

Fællesskabets Ophævelse var en Sag, rejst ud fra rent landbrugsmæssige Motiver og uden Forbindelse med Spørgsmaalet om en Ændring i Bondestandens samfundsmæssige Stilling. Om denne Sag stod der ingen egentlig Strid, selvom der havde kunnet ytre sig Betæneligheder, og en Nationaløkonom som O. D. Lütken ikke var blandt dens Tilhængere. Politisk gled den glat nok igennem, omend Vanskelighederne ved dens praktiske Gennemførelse bevirkede, at det blev i flere Tempi.

Ved Forordningen af 28. Juli 1769 var der givet en bestemt Ret til at kræve Jord udskiftet, men Forudsætningen var, at det var de fleste Ejere i en By eller dog Ejerne af det meste Hartkorn, som rejste Kravet; i saa Fald var de øvrige Ejere pligtige til at afholde Omkostningerne. Et afgørende Skridt fremad var det da, at det ved *Forordning af 13. Maj 1776* blev fastsat: 1) at naar blot en Lodsejer i en By, hvad enten han ejede lidt eller meget af Hartkornet i Byen, forlangte Byens Mark fraskilt og indhegnet, skulde de øvrige i Byen ligesom de paagrænsende Byer og Lodsejere deltage i Omkostninger og Indhegning, 2) at naar efter en saadan Udskiftning mellem forskellige Byer en Lodsejer i den enkelte By fandt det tjenligt at faa sin hele Andel af Byens Marker og Enge inddelt for sig paa 1, 2 eller 3 Steder, da burde de øvrige Lodsejere ikke være derimod, men enhver, uagtet han maatte være sindet at lade sine Bønders Jorder ligge i Fællig med hinanden, være pligtig til at befordre dette saa nyttige Værk ved ikke alene at lade sig tildele sin Jord for sig, men

¹⁾ Se Fridericia: Aktstykker, S. 260 ff.

ogsaa ved at tage Del i de paaløbende Omkostninger. Kunde der ikke opnaas frivillig Overenskomst mellem Parterne, skulde de fornødne Afgørelser træffes af Amtmand og Landvæsenskommissærer, i sidste Instans af Rentekammeret. I Rentekammerets Motivering for disse Bestemmelser blev henvist til lignende Regler, der tidligere var givet for Slesvig og Holsten (ved Forordninger af henholdsvis 26. Januar 1770 og 19. November 1771).

Det blev ogsaa i den nævnte Forordning (§ 11) bestemt, at der aarlig skulde anvendes 1000 Rdlr. af den kgl. Kasse til Hjælp ved den Udflytning af Gaarde fra Landsbyerne, der kunde blive nødvendig ved Ophævelsen af Fællesskabet i en By, hvad enten det saa drejede sig om Selvejere, Proprietærs eller andre Lodsejeres Bønder. Bestemmelsen vidner om Regeringens Interesse for den rent individuelle Udstykning i Landsbyerne, Markernes gennemførte Udskiftning ikke blot mellem de enkelte Byer og Ejere, men ogsaa mellem de enkelte Beboere i en Landsby. I Rentekammerets Forestilling var fremhævet, at »siden de fleste Bønder i Danmark er Proprietær-Bønder«, var det lige saa vigtigt at Præmierne blev udsat for disse som for Selvejerbønder, »da Nyttens af begges Udflytning er for det almindelige lige betydelig« (en Plakat af 20. Marts 1771 havde kun stillet visse Præmier i Udsigt for Selvejere og kgl. Bønder). Imidlertid blev Udskiftning af Fæstegods ganske afhængig af Godsejernes Vilje, og Fæsteren blev ikke i dette Forhold nogen selvstændig Person, der kunde gøre et Krav gældende paa egne Vegne.¹⁾

Det væsentligste i Forordningen af 1776 gik over i den store *Forordning af 23. April 1781*, der blev Hovedloven om Udskiftningen og Udflytningen. Den var efter sin Karakter en Kodifikation af alle de tidligere udstedte Bestemmelser med vigtige Tilføjelser.²⁾ Helt igennem tog den Sigte paa Ophævelsen af det gamle Driftsfællesskab, men tilsigtede derimod ingen Ændring i de bestaaende Ejendomsforhold, den almindelige Regel var, at enhver skulde have Vederlag for det, han før Udskiftningen havde været i virkelig Besiddelse af, men Reglen fik en karakteristisk Undtagelse: det blev (i § 20) fast-

¹⁾ Se m. H. t. den paagældende Forestilling Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1776, Sag Nr. 54.

²⁾ Jfr. Rentekammerets Forestilling i Relations- og Resolutionsprotokol 1781 Nr. 107. Forordningen af 1781 gennemførtes under Ledelse af J. G. Moltke, der da var Chef for Rentekammeret og saaledes kom til at fuldføre en Lovgivning, der var indledet af hans Fader A. G. Moltke. Forordningen af 1776 udarbejdedes og udstedtes derimod, medens Gregers Juel endnu var Rentekammerets første Deputerede.

slaaet, at Jorddrotten uden videre, efter Udskiftningen, kunde gøre sine Bønder lige i Hartkorn, Jorder, Afgifter og Hoveri, ligesom han ogsaa kunde oprette nye Gaarde, paa disse Punkter skulde senere den store Landbokommission finde Anledning til at gennemføre Ændringer.¹⁾

Det blev ved Forordningen af 1781 (§ 21) bestemt, at der skulde være et vist Fond af Statsmidler, hvorfra der kunde ydes Beløb fra 50 til 100 Rdlr. til Byggehjælp ved Bøndernes Udflytning, det være sig saa »Vore egne Bønder, Selvejere, Jordegodsejere eller andre Jorddrotters Bønder«. Der kan ikke heri have ligget en saa betydningsfuld Opmuntring som i den senere Forordning af 15. Juni 1792, hvorved det blev tilladt Jordegodsejere at fordele Renten af de paa Udskiftning og Udflytning anvendte Bekostninger paa deres Fæstebønder i den By, hvor Udskiftningen var gennemført paa en saadan Maade, at hver Mand havde faaet sin Jord for sig selv (ved Forordningen af 1781 § 26 var denne Tilladelse givet beneficerede Embedsmænd). Det er et Spørgsmaal, om ikke denne Bestemmelse, givet i Sammenhæng med den egentlige Reformtids maalbevidste Bestræbelse for at nyordne de sociale Forhold paa Landet, blev den allermost betydningsfulde og epokegørende for Arbejdet paa at naa det store Maal, der allerede var klart opridset af Henrik Stampe og ikke fornægtet under Guldberg: rationel Udskiftning af Jorden ikke blot mellem de enkelte Ejere, men ogsaa mellem de enkelte Brugere.²⁾

---

¹⁾ Jfr. nedenfor S. 142.

²⁾ Spørgsmaalet vilde kunne besvares af den, der paatog sig at skildre Udskiftningens Historie, en for dansk Samfundshistorie betydningsfuld Opgave, der hidtil har været forsømt (jfr. Henrik Pedersen i Historisk Tidsskrift 9. R. VII, S. 168), og som vel iøvrig, ved den omfattende Stofsamling, der vilde blive nødvendig, maatte egne sig til at blive løst gennem moderne institutmæssige Metoder.

---

10. DE PRINCIPIELLE MODSÆTNINGER I DEN REFORMVENLIGE LITTERATUR OMKRING 1784.

Det vil ikke for vor Opgave være nødvendigt at behandle hele den ret omfattende Litteratur vedrørende Landboreformer, som fremkom i Struenseetiden og den guldbergske Tid.¹⁾ Den litterære Bevægelse for Reformen fortsattes, og det kom til meget karakteristiske Udtryk for den absolutte Modstand; men hvad der for os har særlig Interesse, er at se de karakteristiske Modsætninger, der netop ved den Tid, da Regeringsmagten skulde blive sat ind paa de store, vidtrækkende Afgørelser, gjorde sig gældende mellem de Skribenter, der tog til Orde for en Ændring af de bestaaende Forhold. Netop mellem de mest fremtrædende og paaagtede moder vi en betydningsfuld Forskel i Synspunkterne.

Nævnes skal her først C. W. Munthe af Morgenstjerne og hans karakteristiske Skrift fra 1783: »Det danske Landvæsens Forfatning«. Her forsvares ivrigt den bestaaende »Indretning« i Landbruget, d. v. s. Godsvæsenet med tilhørende Hoveri, der hævdes ikke at være trykkende for Bønderne; men samtidig tales der i varme Ord om Menneskenes Ret til at være befriet for Trældom, om Fordelene ved en Ordning, der tillader Godsejere og Bønder som frie Mænd at slutte frie Kontrakter, og der stilles derfor Forslag om Ophævelse af Stavnsbaandet. Morgenstjerne var altsaa en frihedskærlig Mand, paavirket af sin Tids ledende Ideer, han kunde roses offentlig af N. D. Riegels for sit smukke Sindelag;²⁾ men længere end til »Friheden« gik hans Tankegang ikke; som Reformven var han helt paa

¹⁾ Se Holms Fremstillinger i hans store Værk 4. Del II, S. 277 ff., 5. Del, S. 412 ff. om den Guldbergske Tid, det udførlige Kapitel i »Kampen om Landboreformerne i Danmark«, S. 44—73. Den i det flg. fremhævede Modsætning mellem de litterære Reformvenner ligger det naturligvis udenfor Holms Synspunkter at undersøge med nogen større Interesse eller paa mere indgaaende Maade; Chr. A. Fabricius omtaler han kun ret flygtigt (se Kampen etc., S. 195 f., D.-N. Hist. 6. Del I, S. 340 f.). Jfr. ovenfor S. 5).

²⁾ Lærde Efterretninger 1783, S. 313.

Linje med de Godsejere, der omkring 1770 havde formuleret Krav til Regeringen om en Stavnsbaandsløsning.

Mærkeligere er det, at vi ved nærmere Eftersyn finder en Forfatter som Tyge Rothe staaende paa et Standpunkt, der i Virkeligheden var væsentlig det samme.

Tyge Rothe har *Edv. Holm* givet det Skudsmaal, at »hans Behandling af Landboforholdene var den dybestgaaende og i almene Grundsætninger mest begrundede i hele hin Tids Landbolitteratur her i Landet«. ¹⁾ Det er værd at se lidt nærmere paa disse Grundsætninger.

Som historisk-filosofisk Forfatter har Rothe skildret »Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa« og vist et klart Blik for Sammenhængen mellem kristelig Religionslære og Anerkendelse af Menneskerettighederne. Han har paavist den gammel-nordiske Odelsfrihed i sit Skrift om »Nordens Statsforfatning før og efter Lenstiden«. For hans landbopolitiske Tankegang var dog Udgangspunktet et hverken kristelig-humant eller nordisk-historisk, men laa i en økonomisk Betragtningssmaaede, der var bestemt ved Paavirkning fra udenlandsk teoretisk Litteratur — og ved hans egne praktiske Interesser som Godsejer. ²⁾

Meget betegnende finder vi som Motto for første Bind af hans 1784 udgivne Skrift om »Landvæsenssystemet« ³⁾ et Citat fra Arthur Young (om, at det først fornødne i Storbritanniens Politik skal være Landbrugets Opmuntring). Rothe vil i Erkendelsen af, at Landbospørgsmaalet ikke først og fremmest drejer sig om tekniske Forbedringer, men om tiltrængte Ændringer i Lovgivningen, skrive en Vejledning i dansk Landbrugspolitik; det gør han ud fra engelske og franske Ideer, som en Lærling af Arthur Young og Fysiokraterne.

Rigdom skal der være hos et Folk, hævder Tyge Rothe, og Rigdom er det samme som Nationalvelstand, befæstet ved Frihed og Tryghed og den enkeltes Ret til at frugtbargøre sine Kræfter; men »Agerdyrkningen er Rod, er Livs, er Krafts Kilde for Ståtens Almenvel«; »paa Landvæsenssystemet og paa Agerdyrkningen hviler de andre Ståtens Velstandsgrene«. Derfor er det saa vigtigt, at man faar

¹⁾ Holm: Kampen etc., S. 65.

²⁾ Se om hans private — overfor hans Bønder ikke videre hensynsfulde — Godsadministration J. V. Christensen: Tider og Skikkelser i Midtsjællands Historie VI (1924), S. 82 ff.

³⁾ »Danske Agerdyrkeres, især den til Hovedgaarden hæftede Fæstebondes Kaar og borgerlige Rettigheder, for saa vidt samme er bestemt ved Lovene; eller vort Landvæsenssystem, som det var 1783, politisk betragtet ved Tyge Rothe«.

andre og bedre Love om Landboforholdenes Indretning. Rothe vil naturligvis have Stavnsbaandet ophævet, dog kun med Forsigtighed, ikke pludseligt; men er der Tale om, at Hoveriet skulde ophæves ved Lov, forstaar han det ikke, »ubegribeligt, at nogen, der tænker, og der har en god Mands Sindelaug, kunde ønske, at et Monarkens Bud hævede Hoveriet«; det maa i en fri Stat være lovligt at betale Brug af Jord med frivillig bestemt Arbejde. Selv med en virkelig Bestemmelse af Hoveriet kan Rothe vanskeligt forsone sig, omend han erklærer sig for villig til som Undersaat at bøje sig for Kongens Bud i det Stykke. »I England«, siger han, »har man ingen Akt for Hoveriets virkelige Bestemmelse; men i England er livegne med det ubestemte Hoveri betyngede Bønder gangne over til at være fri Pagtere; det er saa sket, fordi man har fulgt Naturen i den Sags Behandling.«¹⁾

Det var Kernen i Tyge Rotheres Opfattelse, at man ikke i disse Forhold kunde gøre noget bedre end »at følge Naturen«; han var i Virkeligheden en temmelig renlivet Fysiokrat, og det har mindre Interesse, at han ikke vidste at give nogen klar Besked om, hvilke Midler man efter hans Skøn bedst kunde anvende til Løsning af de foreliggende Spørgsmaal; Maalet, han angav, var klart nok og karakteriserer tilstrækkeligt hans hele Stilling: man skulde tilvejebringe en Ordning med et frit Forpagtningssystem, hvor, som i England, den gode Jorddrot, Statens bedste Støtte, sad paa sin Hovedgaard, omgivet af »Pagtere«, der ved deres Flid, Vindskibelighed og frie Kaar var sat istand til at svare ham saa rigelige Afgifter, at han havde let ved at undvære deres Hoveri. Tyge Rothe repræsenterer i sine Skrifter i høj Grad det engelske Ideal, der allerede paa et saa tidligt Tidspunkt var blevet ført frem i den litterære Diskussion om Landboreformer i Danmark.

Tyge Rothe var ogsaa den ivrige Talsmand for Betydningen og Bevarelsen af de store Jordlodder, og i et særligt »Anhang« til sit Hovedskrift om »Landvæsenssystemet«²⁾ har han (1785) hævdet den Anskuelse, at smaa Bøndergaarde burde sammenlægges til store; dog tænker han sig ikke, at de enkelte Bøndergaarde skal blive større end 100 à 110 Tdr. Land; men den virkelige logiske Konsekvens af

¹⁾ Anførte Skrift S. 8, 322 f., 326 f., jfr. Første Anhang til dette Skrift S. 4 (ang. Rigdom og Nationalvelstand).

²⁾ »Er Staten bedst tjent med store eller med smaa Bøndergaarde? Og var det en rimelig Bøn til Regeringen, at smaa Jordlodder — enhver Fæsters Ret uforkrænket — maatte lægges sammen for at udgøre store?« Se særlig dette Skrift S. 26 f.

hans Anskuelse maa iøvrig være — skønt han ikke udtrykkelig drager den —, at der bliver Sammenlægningsfrihed ikke mindre end Forpagtningsfrihed ved den fremtidige Ordning af Landbrugets Besiddelsesforhold.

Ved Vurderingen af de forskelligartede Stemninger, der prægede Situationen omkring 1784, da de store Reformere for Alvor skulde til at tage deres Begyndelse, er den interessanteste Modsætning ikke den, der bestod mellem en Fremskridtsmand som Tyge Rothe og en konservativ Forsvarer af Stavnsbaandets hele Samfundsordning som f. Eks. Grev F. W. Wedel-Jarlsberg,¹⁾ men den betydningsfulde Forskel mellem Rothe og en anden fremtrædende Skribent, der stod paa Reformvenlighedens og Fremskridtets Side i Diskussionerne: Christian Albrecht Fabricius.

Denne Mand kunde se paa Forholdene uhildet af Godsejerinteresser, fra Statstjenerens og Embedsmandens Standpunkt. I et Skrift: »Tanker om de nye Indretninger i Landbruget«, udgivet 1784, hævder han overfor Morgenstjerne, at der ikke kan være Tale om sand borgerlig Frihed for Bønderne, uden at de tillige faar Ejendom. Byernes Borgersønner har, siger han, dog Ret til at arve deres Forældres Ejendom (men hvad har Fæsternes Sønner?), et Ræsonnement, hvis Logik naturligvis er lidt mangelfuld, men det var heller ikke i det formelt logiske, Fabricius havde sin Styrke, men i det sikre politiske Skøn, han forstod at anvende i Spørgsmaalet om, hvad der burde og kunde blive Landbolovgivning i Danmark.²⁾

»At give Bønderne fri for Hoveri, at meddele dem Ejendom til den Jord, de vilde dyrke, dette er især det, alle sande Patrioter ønsker« — mener han; naar det er gennemført, vil Stavnsbaandet af sig selv tabe sin Betydning.³⁾

Fabricius repræsenterede overfor Morgenstjerne og Rothe den Kategori af Reformvenner, der hævdede den positive, socialpolitiske Landbolovgivnings Betydning og blot tilkendte Stavnsbaandsløsningen en sekundær Betydning; med meget Eftertryk forsvarede han sine Anskuelser.

Direkte mod Rothe vendte han 1786 et Skrift om frie Forpagtninger og Sammenlægning af Bøndergaarde.⁴⁾ Fabricius har selv læst

1) Se Holm: Kampen etc., S. 52 ff.

2) Anf. Skr. S. 42.

3) Anf. Skr. S. 47.

4) »Noget om de frie Forpagtninger og store Jordlodder af Bøndermarkerne. En

hos Arthur Young, hvorledes det i England er Skik at bortforpagte Gaarden for Tidsrum fra 7 til 21 Aar. »Men hvor stridende er ikke dette mod vor Forfatning, mod Danmarks Konstitution og Love?« Kan det tænkes, spørger Fabricius, at den landsfaderlige danske Regering saaledes vilde glemme den Omsorg, den fra den ældste Tid har vist for at bevare enhver Bonde ved hans Jord, og indlade sig paa »en saadan Kuldkastning i vort Landvæsenssystem?« Han vil ikke tro, at noget saadant kan blive til Nytte for Staten og Bonden, og nogen Ret for Herremanden vil han ikke her anerkende. Tværtimod mener han, at man ikke kan vente, at Kongen skal give Afkald paa den Ret, han hidtil har haandhævet overfor Landets Bøndergods. Er det ikke saaledes, spørger han, at Hovedgaardsmarkernes Ejere »ikkun af disse Bøndermarker imod visse Byrder har nydt en ved Lovene for en stor Del fastsat Fordel og saaledes under meget indskrænkede Vilkaar har været Besiddere af samme? Har de ikke været pligtige bestandig til Statens Tjeneste og Nytte at holde et vist Antal Familier paa disse Jorder? Har ikke Landgilden ved vor ældste Land-Matrikel været bestemt, og skulde der ikke paaligge Regeringen til alle Tider at paase, at samme tages saa moderat, at de Mennesker, som Staten fordrer, kan leve derved? Skulde det ikke være lige saa skadeligt at drive Aager med disse Jorder, som det er at drive Aager med Penge, der udlaanes til andre frie Borgere?«¹⁾

Gennem dette Ræsonnement opstiller Fabricius en Grundsætning af betydelig mere original og banebrydende Beskaffenhed end al den fysiokratiske og Youngske Visdom, vi finder hos Tyge Rothe; han mener, at det i Danmark allerede ved tidligere Lovgivning er gjort til faktisk Retstilstand, at en Godsejer ikke ejer sit Bondegods med samme Ret som sine Hovedgaardsmarker eller med samme Ret som Husejeren i en By sit Hus, men med bestemte til Samfundets Vel sigtende Indskrænkninger, i hvilke fremtidig Lovgivning nødvendigvis maa tage sit Udgangspunkt.

Som Rothe i sin Grundopfattelse af Landboforholdene er Økonom, er Fabricius Socialpolitiker. I de nationale Traditioner for en bondebeskyttende Landbopolitik finder han altsaa Begrundelse for, at det nu var det store Maal for en Reformlovgivning at bevare Bondegaardene paa Bondehaand, at opretholde en talstærk Gaardmands-

---

Fortsættelse af Tankerne om de nye Indretninger i Landvæsenet ved Christian Albrecht Fabricius.«

¹⁾ Anf. Skr. S. 7 f., 10 f.

klasse i Landet og saa vidt muligt sikre dens Selvstændighed. Det er Idéerne fra Lovgivningen af 1769, ført ud i kraftige Konsekvenser. Ligesom man dengang havde begyndt at regulere Hoveriet, kunde Fabricius tænke sig, at det ikke var »mere uretfærdigt, ubilligt og mod vores Konstitution, naar Indfæstningssummen, for at vedligeholde Almuen, den vigtigste Klasse, som udgør Folket, blev bestemt« (ligesom at Tienden blev bestemt til noget vist i Overensstemmelse med den nuværende Værdi for Tiendeejerne).¹⁾

Overfor Rothes engelske Idealer vil Fabricius bevidst fastholde en dansk Linje i det hele Landbospørgsmaal. Efter hans Opfattelse kan man ikke i Danmark regne efter Englands Forhold, som man dog ikke fra Danmark helt formaar at overskue med Hensyn til Udvikling og Forudsætninger: »Nej! lad os have Øjnene henvendt paa Danmark alene, paa Danmarks Konstitution, paa sammes ældgamle Landvæsens Forfatning, som endnu kan kendes af tydelige Love, og hvilken ved ingen fjendtlige Erobringer og ved intet af Folket af nogen udvortes Magt paatvunget Lenssystem nogensinde er blevet kuldkastet. Lad os følge det naturligste og de Erfaringer, vi har og hver Dag ser, som viser os en langt bedre og sikrere og hastigere Vej til at ophjælpe vort Landvæsens Forfatning uden nogens Fornærmelse og hvorved vore Bønder, som Borgere i Staten, faar største Lyst og vissest Held i deres egen Stilling at virke til at forfremme det almindelige Vel. . . . Giv dem Frihed og Ejendom!«²⁾

Saa nogenlunde lige i Værdi og Betydning med Selveje stod efter Fabricius' Skon Arvefæste,³⁾ og det maa følge af hans hele Grundsyn, at han har betragtet Bevarelsen af det bestaaende Livsfæste med eller uden visse tidssvarende Ændringer som langt at foretrække frem for Indførelse til Danmark af det fremmede Forpagtningssystem, som begejstrede Tyge Rothe.

Rothe og Fabricius repræsenterer, som nævnt, de mest afgørende Modsætninger i den landbopolitiske Problemdebat omkring 1784. Af de to blev kun Fabricius — men først 1790 — Deltager i Kommissionsarbejdet; vi ved ikke, i hvilken Udstrækning de hver for sig er blevet læst i de ansvarlige Kredse⁴⁾ og saaledes som Teoreti-

¹⁾ Anf. Skr. S. 11.

²⁾ Anf. Skr. S. 26 ff., 33.

³⁾ Anf. Skr. S. 73.

⁴⁾ Rothes Ulæselighed paa Grund af forskruet Stil har jo nærmest været berygtet. B. W. Luxdorph skal have brugt Vittigheden, at han vilde læse R., naar han blev oversat, men har dog 1784 noteret i sin Dagbog: »Udlæst Rothes ypperlige, men be-

kere er kommet til at paavirke Praktikere. Vi ser imidlertid, at det var de Tanker og Tendenser, der i deres Skrifter stod overfor hinanden, som ogsaa kom til at brydes under det praktiske Lovgivningsarbejde. Selve det konservative Standpunkt, at alt ved Landboforholdene helst maatte forblive væsentlig som hidtil, kunde endnu hævdnes med Lidenskab i Litteratur, men tabte fra 1784 al Mulighed for at blive bestemmende indenfor Regeringen. Spørgsmaalet blev nu her slet ikke mere, hvor vidt der overhovedet skulde reformeres, men hvorledes det skulde ske.

---

synderlige Bog om Landvæsenssystemet, ligesom det ses, at han senere har læst Tillægget. (Dansk biografisk Leksikon ved Bricka 14. Bd., S. 369, Luxdorps Dagbøger ved Nystrøm II, S. 310, 357). Om Fabricius' Udnævnelse til Medlem af den store Landbokommission, hvor han ikke synes at have faaet større Betydning, jfr. nedenfor S. 179.

---

11. DEN STORE LANDBOKKOMMISSIONS NEDSÆTTELSE.

Regeringsskiftet 1784 førte den faktiske Udøvelse af Regeringsmagten over til en ny Kreds af Mænd, mere fremskuende, mere dristig og foretagsom, meget mindre konservativ end den, der i en Aarrække havde haft Styrelsen. Selve Kongedømmet fik fra nu af sin Repræsentant i den unge Kronprins; der kunde atter regeres i Tilknytning til Kongehusets Hovedlinje og derved utvivlsomt paa sikrere og tryggere dynastisk Grundlag, end der havde frembudt sig gennem Arveprins og Enkedronning. Som hans Fader Christian VII havde været det, inden hans Sindssyge brød ud, var ogsaa den vorde Frederik VI straks let tilgængelig for Tanker om at sætte den kongelige Magt ind til Hjælp for den undertrykte Bondestand. Kronprins Frederik blev uden Vanskelighed vundet for Chr. D. Reventlows Planer som hans Fader i sin Tid for Saint Germain's og Reverdils. Det er, som om der blot ved den kongelige Stilling var skabt en instinktiv Magt, en umiddelbar Tilskyndelse, der kunde indgyde selv umodne Ynglinge, ja vel ganske særlig netop unge Mennesker uden udviklet Skepsis og Betænkeligheder, Følelsen af et stort og tvingende Kald. Det er ikke helt til at overskue, hvad det kan have betydet for det danske Folk, at de Mænd, der havde sat sig til Maal at gennemføre Bondens Frigørelse, fra første Færd kunde gøre det med begejstret Tilslutning og trofast Støtte fra en ung og begejstret Regent, straks troende fuldt og fast paa Opgavens Vigtighed.¹⁾

De konservative Ministre, der ogsaa fandtes i Statsraadet efter 1784, særlig Schack-Rathlou og F. C. Rosenkrantz, kunde ikke hindre den hastige Fremgang, Arbejdet med Landboreformer nu fik. Nedsættelsen af den saakaldte lille Landbokommission (3. Nov. 1784 med Amtmand Heinrich Levetzow, Chr. D. og J. L. Reventlow samt V. A. Han-

---

¹⁾ Se om Kronprinsens Holdning Holm: Kampen om Landboreformerne, S. 108 f.; jfr. Bobé: Efterladte Breve fra den Reventlowske Familiiekreds I, S. 87 ff. 5. Dec. 1786 skriver Chr. D. Reventlow til sin Søster: » . . . der Herr ist mit uns, und Er hat nicht umsonst Seinen Knecht so jung und doch im Guten so verständig auf seinen Thron gesetzt . . . « (anf. Sted S. 89).

sen som Medlemmer) var ikke epokegørende. Det drejede sig (som allerede *Edv. Holm* har fremhævet) egentlig kun om en Genoptagelse af, hvad der var indledet 8 Aar tidligere, da man traf Beslutning om Reformen paa Københavns Amt.¹⁾ Videre kan bemærkes, at i 1780'erne som i 1760'erne var og blev det Hørsholm og Bernstorff, der for den almindelige Opfattelse gav det egentlige banebrydende og afgørende Bevis for Nyttens af at skaffe Bønder Frihed og Ejendom under betryggende Former; til dette Eksempel og til heldigt gennemførte Forandringer paa slesvigske og holstenske Domæner henviser en reformvenlig Forfatter som Chr. A. Fabricius.²⁾ Iøvrig skred de Reformen paa Frederiksborg og Kronborg Amter, som det var den lille Landbokommissions Opgave at gennemføre, ganske vist hurtigt frem, men dog ikke saa hurtigt, at de var noget gennemført Eksperiment, da den store Kommission med det almene og meget videre Sigte blev nedsat.

Opgaven for den lille Kommission var at udtale sig om: »paa hvad Maade og ved hvilke Midler samtlige Vore Fæstebønder og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter, saa vidt muligt, kunde forbedres ved den fordelagtigste økonomiske Indretning og ved, efter Omstændighederne, især hvor det kan ske uden Afgang udi Vore Indkomster, at forunde dem Ejendom.« I Kommissionens Betænkning stilledes en Række udførlige Forslag om praktiske Foranstaltninger, og det hele gennemførtes som et meget planmæssigt Forsøg i omhyggelig Udskiftning og Udflytning, nøjagtige Taksationer og Opmaalinger, Grundforbedringer og andre tekniske Fremskridt, Hoveriets Afskaffelse eller Formindskelse, Indførelse af Selveje eller Arvefæste, Skolevæsenets Forbedring, ja endog »de unødvendige Kroers Afskaffelse« og Tilvejebringelse af »de fornødne Jordemødre«. Hvad der tilstræbtes og udrettedes, afspejler i høj Grad en landsfaderlig Aand, ud fra hvilken det ses som Maalet at betrygge Bøndernes Stilling og fremme deres Velfærd ved saa mange positive Foranstaltninger som muligt.³⁾

For saa vidt var det ogsaa kun en Genoptagelse af, hvad der alle-

1) Jfr. om den lille Landbokommission i det hele Holm: Kampen om Landboreformerne, S. 98 ff., D.-N. H. 6. Del I, S. 56 ff.

2) Tanker om de nye Indretninger i Landvæsenet, S. 106 ff. og 80 ff.

3) Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1784 Nr. 266. V. A. Hansen: Beskrivelse over de efter en kgl. Commissions Forslag paa Frederiksborg og Cronborg Amter foretagne Indretninger (1790).

rede var indledet i Aarene nærmest efter Christian VII's Tronbestigelse, naar man i Tiden efter Kronprins Frederiks Overtagelse af Regeringen ikke slog sig til Taals med at gennemføre en lokal Krongodsreform, men tillige hurtigt tog fat paa et Kommissionsarbejde til Løsning af Spørgsmaalet om Bondestandens almindelige Vilkaar. Den Reventlow-Colbjørnsenske Landbokommission af 1786 svarer her ganske til den Reverdil-Stampeske Landvæsenskommission af 1767.

Overmaade karakteristisk for Forhold og Forudsætninger var den Anledning, der blev givet til Nedsættelsen af den store Kommission. Det var 11. Sept. 1783 — altsaa endnu i Guldbergs Tid —, at Jens Bjerring, Herredsfoged i Viborg, til Rentekammeret indgav et Forslag om, at de Taksationsmænd, der skulde foretage det fornødne, naar et Fæstested efter Fæsterens dødelige Afgang skulde takseres »i Brystfæld«, burde »paa lovbefalet Maade ved Retten udmeldes« og derefter foretage deres Forretning som en almindelig offentlig Retshandling. Hvad denne jyske Retsembudsmand fandt uheldigt ved den gældende Ordning, hvorefter den paagældende Taksation kunde finde Sted paa ganske ukontrolleret Maade, var naturligvis den Mangel paa Garanti, den frembød for Fæsteren, den Chance for Vilkaarlighed, den gav en dertil sindet Godsejer. En Statsembedsmand, Repræsentant netop for den Embedsklasse, der nu var ved at vokse frem til større Betydning og Selvbevidsthed, vilde have Statens Autoritet gjort gældende paa et af de Punkter, hvor den i Ordningen hidtil havde været helt præget af det feudale Princip i de bestaaende Forhold.

Umiddelbart blev Resultatet heraf et Cirkulære til samtlige Amtmænd (30. Sept. 1783) om, hvorledes de saa paa denne Sag. Der var i Danmark, bortset fra Bornholm, 24 Amtmænd; af dem erklærede sig kun 8, altsaa en Tredjedel, for en Nyordning som den af Bjerring foreslaaede, og med et Par Undtagelser (en af dem var den som landøkonomisk Forfatter kendte Morgenstjerne) holdt alle de Godsejere, som endel af Amtmændene efter Sædvane havde raadspurgt, bestemt paa, at der ingen Forandring tiltrængtes, men var enige om, at det omhandlede Forslag hverken vilde gavne »det almindelige« eller (som Forvalteren ved Stamhuset Rosenfeldt udtrykte sig) »blive fattige Enker med uopdragne Børn« til nogensomhelst Nytte. Nu som før var den almindelige Godsejer ikke til at faa i Tale, hvor det gjaldt

en Indskrænkning i hans hævdvundne Ret over Bøndergodset; i denne Henseende reagerede han i 1783 ganske som han havde gjort i 1768 overfor Landvæsenskollegiets Cirkulære.¹⁾

Videre end til Indhentning af de omtalte Erklæringer kom Sagen ikke, saa længe J. G. Moltke var Rentekammerets Chef; men efter Regeringsforandringen 1784 og efter at Chr. D. Reventlow var tiltraadt Rentekammerets Ledelse, kom det Bjerringske Forslag atter under Overvejelse, og der indhentedes Erklæringer fra to Jurister i fremragende officielle Stillinger: dels Generalprokurør O. L. Bang, dels Kammeradvokat Chr. Colbjørnsen. De skulde erklære sig ikke blot om, hvorvidt det var mere stemmende med Ret og Billighed, at Proprietærer og Beneficiarer, i Stedet for de hidtil af dem selv valgte Vurderingsmænd i Fæstebøndernes Dødsboer, blev pligtige til at lade Mænd udnævne ved Retten, eller ogsaa at Proprietæren i hvert Tilfælde udnævnte en, Dødsboet en anden Taksationsmand. De skulde give deres Skøn bl. a. om, hvorvidt det var lovligt at drage en Fæster til Ansvar for Mangler, der ikke stammede fra hans Besiddelsestid, men allerede havde været til Stede ved hans Overtagelse af Fæstet, at frasætte en Fæster Gaarde uden Dom eller ogsaa at bruge denne Fremgangsmaade: »først selv at beskrive, hvad Bonden har i Gaarden, hvad der mangler paa Bygning, Besætning og Sædekorn, sætte ham først fra Gaarden og siden tage Dom over ham«. ²⁾

Det henstilledes, om det ikke vilde være rigtigt »for at opnaa den fornødne Oplysning« i dette Forhold, naar en ny Fæster tiltraadte nogen Gaard eller noget Hus, da at foretage en Taksation over Bygningers og Besætningers Tilstand og at vedhæfte den Fæstebrevet.

De Spørgsmaal, Bang og Colbjørnsen skulde behandle, vidner om Overvejelser, der gik langt ud over det Bjerringske Forslag; de forudsatte altsaa, at der gik mange og store Misbrug i Svang under de raadende Forhold, da det var anerkendt Skik, at Herremanden paa saa vigtige Felter kunde optræde som den »vurderende« og dømmende i de Mellemværender, han selv havde med Fæsteren. Det var paa Forhaand givet, at saavel Bang som Colbjørnsen ud fra deres almindelige Retsstandpunkt og ud fra den Tidsaand, der prægede begges Tankegang, vilde udtale sig for en Ændring i denne Tilstand.

¹⁾ Rentek. Landvæsenssager ad Journal C. C. 136—137/1785 (her findes ogsaa en resumerende Oversigt over de forskellige Erklæringer, ligeledes Bjerrings Forslag).

²⁾ Den for Landvæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger (i det flg. citeret som L. K.) I, S. 13, 15, 16, 19, 21, 22.

Meget skarpt udtalte O. L. Bang¹⁾ sig mod Følgerne af, at man overlod en Bonde en brøstfældig Gaard, men senere stillede Krav til ham, som om det var en Gaard i god Stand, han fra først af havde modtaget: . . . »paa de Godser, hvor saadant gaar i Svang, er Bonden aldeles undertrykt, en undertrykt Mand kan hverken ville vel eller handle vel; det Øjemed, som alle Skabninger har for sine Gerninger, som er sit eget Vel, mangler ham; . . . han maa endelig høre op at ville sit eget Bedste, thi han ser, han kan ikke naa det . . .; en Bonde maa være i en saadan Forfatning, at han i sit Arbejde kan leve, ligesom og at han uden Arbejde ej kan det . . .«²⁾ Vi finder altsaa hos Bang det samme psykologiske Grundsyn som hos Stampe: man maa bygge paa Menneskets Trang til at arbejde i sin egen Interesse og for sin egen Lykke og derfor ordne Landboforholdene saaledes, at heller ikke Bonden hindres i at realisere dette almenmenneskelige. Bang ønsker en effektiv retslig Kontrol med alle Forhold vedrørende et Fæstesteds Varetagelse og rette Brug; det er Herreds- og Birkefogeder, der skal gennemføre denne Kontrol, og det er ogsaa dem, der efter Bangs Skøn vil være mest praktisk at anvende som Taksationsmænd for Fæsteres Dødsboer.

Colbjørnsen³⁾ udtrykker sin Grundopfattelse ved at fastslaa, »at Fæstebøndernes Vilkaar er alt for usikre, naar de ingen anden Beskærmelse har imod Forurettelser af deres Jorddrotter end disses Tænkemaade, thi endog de, der er saa lykkelige at have de bedste Herskaber, maa dog altid leve i Uvished om deres egen og deres Børns tilkommende Skæbne, naar Godset engang kommer i en anden Ejermands Haand; »Fæstebøndernes Rettigheder bør altsaa bestemmes ved en Lov, og denne maa, da den skal beskytte en ringere Stand mod en mægtigere, gives saadan Styrke og Fasthed, at denne sidste ikke ved sin Vælde og hins Svaghed skal kunne rokke den eller hindre dens alvorlige Haandhævelse.«⁴⁾

Med disse Ord var der givet Program for en Landbolovgivning, der ikke alene skulde skabe ordnede og i formel juridisk Henseende uangribelige Retstilstande, men ogsaa være praktisk afpasset efter de foreliggende reelle Behov. Det bestemmende for Colbjørnsens Indsats i Landboforholdenes Omdannelse blev fra først til sidst den Op-

1) L. K. I, S. 13 ff.

2) L. K. I, S. 15 f.

3) L. K. I, S. 22 ff.

4) L. K. I, S. 23 f.

fattelse, at Bondestanden som den svagt udviklede Stand, den var, ikke blot behøvede en Frigørelse fra Stavnsbaandet, men herefter tillige en langt kraftigere Beskyttelse fra Statsmagtens Side, end der hidtil var blevet den til Del.

Hvad den foreliggende Sag angik, holdt Colbjørnsen paa, at det var Dommeren, der burde udnævne de paagældende Synsmænd, en Ordning, han ikke blot fandt mest upartisk, men ogsaa overensstemmende med et Paabud i Danske Lov.¹⁾ Som »Hovedregler« opstiller han følgende: »At en Proprietær, der bortfæster en Gaard, skal være forbunden til at overlevere den tillige med Besætningen og Gaardens Inventarium til Fæsteren ved en ordentlig og lovbeskikket Syns- og Taksations-Forretning. . . . At Proprietæren som Skifteforvalter ikke maa paakende sin egen Fordring i Fæsterens Bo, men at saadant bør ske af Stedets Dommer. . . .«²⁾

Det var O. L. Bangs og Chr. Colbjørnsens Erklæringer (dateret henholdsvis 7. Jan. og 4. Marts 1785), der i Forening med den jyske Herredsfogeds Forslag blev Udgangspunktet for Nedsættelsen af den store Landbokommission. Det hedder i Rentekammerets Forestilling om denne Sag (af 11. Juli 1786)³⁾: »Kammeret har ved disse Betænkninger set sig styrket i dets Formening, at Bøndernes Kaar i Henseende til disse Punkter trængte til nøjere Bestemmelser, men det har tillige fundet, at disse ikke er de eneste, men at Proprietærernes, Fæstebøndernes, Husmændenes og det ved Fødestavns-Rettigheden bundne Mandskabs Rettigheder og Pligter imod Staten og mod hinanden indbyrdes i mange Henseender trænger til nøjere Bestemmelse; thi mange af disse Rettigheder og Pligter ere enten ved Lovene ubestemte, eller og haver almindelig Brug og Skik indført adskilligt, som er tværtimod Lovene.«

Ikke for at ophæve Stavnsbaandet — hvorom der saa lidt er Tale i Rentekammerets Forestilling, at denne snarere synes at forudsætte dets fortsatte Opretholdelse — vil man have en Kommission nedsat, men for at omskabe den hele Landboret, saaledes at den bliver stemmende med almindelige retslige Grundsætninger og en virkelig Hindring for Undertrykkelsen og Vilkaarligheden. Kammeret erkender,

¹⁾ I D. L. 1—17 var, uden særlig Tale om Forholdet med Godsejer og Fæster, fastsat den Regel, at »naar nogen beklager sig forurettet at være paa Jord, Eng . . . etc., da skal af Dommeren uvillige Dannemænd nævnes, som skulle komme paa Aastederne . . . etc.«

²⁾ L. K. I, S. 24.

³⁾ L. K. I, S. 7 ff.

at de fleste Godsejere indser, at deres egen Velstand beror paa Bøndernes, men der findes ogsaa mindre gode Godsejere, og der findes ikke mindst Forvaltere og Forpågtere, »en Klasse af Mennesker, for en stor Del uden Opdragelse og uden anden Hensigt end hastigen at berige sig selv«: »Vi tror derfor, at det er meget nødvendigt, at ved vilkaarlig Behandling sættes de muligste Grænser, og formener altsaa, at ikke alene de omkorresponderede Punkter, men ogsaa alt det, som imellem Proprietærer og Fæstebønder er ubestemt, bør saa vidt muligt nøjere bestemmes til fælles Fordel for dem begge. . . .«¹⁾ Nøjere Bestemmelse tiltrænges med Hensyn til de forskellige Former for Hoveri, overhovedet med Hensyn til Godsejernes forskellige Rettigheder overfor Bøndergodset og Bøndernes Forpligtelser overfor Herremanden.

Det betegnes i Forestillingen som uvist, hvorvidt »Fødestavns-Rettigheden strækker sig videre end til dem, som enten er Soldater eller kan blive det, eller ogsaa til dem, som har udtjent, fyldt deres 40 Aar eller er utjenstdygtige« (her var der altsaa ikke Tale om Stavnsbaandets Afskaffelse, men om dets nøjere Bestemmelse eller Afgrænsning). Det maatte efter Rentekammerets Skøn paalægges Kommissionen »at gaa tilbage til de Rettigheder og Pligter, som i Kraft af Vornedrettighedens Ophævelse maatte forblive hos Husbonde og Fæstebønder, at anmærke, hvorledes disse ved de udgaaende Anordninger er forandrede eller nøjere bestemte, og allerunderdanigst at foreslaa, hvorvidt disse Bestemmelser eller Forandringer bør at beholde deres Kraft eller ikke« (til Forandringerne hørte unægtelig Stavnsbaandets Indførelse, men det skulde altsaa staa Kommissionen frit for at tage hvilken Stilling den vilde til Spørgsmaalet om Stavnsbaandets videre Opretholdelse).²⁾

Det kgl. Kommissorium, der 25. August 1786 udstedtes for en Landbokommission,³⁾ byggede paa Rentekammerets Forestilling og henviste dertil. Det fremhæves i Kommissoriet, at Lovene ikke tilstrækkeligt synes at bestemme Jorddrottens og Fæstebondestandens indbyrdes Rettigheder og Pligter, i det hele ikke er saa fuldstændige og tydelige, som de kunde være, men at Kongen maa anse det for en af sine helligste Pligter paa det kraftigste at haandhæve og beskytte enhver Mand uforkrænket ved sin lovlige Ejendom og Rettigheder:

1) L. K. I, S. 8.

2) L. K. I, S. 9 og 12.

3) L. K. I, S. 3 ff.

»Saa er det . . . , at Vi allernaadigst ville og herved befale, at en Commission skal nedsættes for nøje at igennemgaa og overveje, samt i Overensstemmelse med bemeldte Vores allernaadigste Hensigt at bringe i Forslag, saavel til enhver vedkommendes som til Statens almindelige Fordel alle de Poster, som saavel i Henseende til det juridiske som til det økonomiske enten endnu aldeles ikke er bestemte i Lovene og Anordningerne eller og ikke er nøje nok oplyste og sat ud af hinanden angaaende det Forhold, som imellem Proprietærer eller Selvejere¹⁾ paa den ene og Fæstebønder, Husmænd samt andre af Bondestanden, der er bundne ved Fødestavnen, paa den anden Side. Vi ville, at alle disse Posters Bestemmelse skal grundes paa de Rettigheder og Pligter, som efter at Vornedrettigheden er ophævet bør have Sted imellem Jorddrotten og Bondestanden, og skal det derfor paalægges Commissionen, hvor den maatte finde, at disse ved senere Anordninger eller ved indførte Skikke er forandrede eller tilsidesatte, at gøre allerunderdanigst Forestilling om, hvorledes de igen kunde sættes i Kraft. Overhovedet skal Commissionen være forpligtet at se paa alt, hvad der kan tjene til Forbedring af Bondestandens Vilkaar, saa vidt kun saadant kan ske, uden at nogen af Jorddrotternes lovlige Ejendomsrettigheder derved indskrænkes, og uden at Jorddrotterne hindres i deres Godsers lovlige Brug og Benyttelse, og derfor befaler Vi herved, at Commissionen skal og indkomme med derhen sigtende Forslag.«

Som Landvæsenskommissionen af 1767 havde skullet stille Forslag til »Lettelse« af Bondestandens Kaar, blev det altsaa paalagt Landbo-kommissionen af 1786 at overveje disse Kaars »Forbedring«. Nu som dengang blev det ikke direkte foreskrevet, at Kommissionen skulde arbejde for Stavnsbaandets Ophævelse; men naar i Kommissoriets af 1786 faktisk Tilstanden efter Vornedsskabets Ophævelse 1702 blev gjort til en Norm for de Ændringer i den bestaaende Tilstand, der skulde gennemføres, kunde dette jo meget vel tolkes som en *indirekte* Anvisning i den Retning, at Stavnsbaandet ikke længere kunde oprettholdes; efter Kommissoriets Ordlyd kunde der endda ikke paa dette Punkt synes at være noget frit Valg mellem forskellige Muligheder, saaledes som der dog tydeligt havde været i Rentekammerets Forestilling, og for saa vidt kan Kommissoriets siges at være blevet mere

---

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 17, Fodnote.

vidtgaaende end denne og altsaa i Virkeligheden at give en Forskrift vedrørende Stavnsbaandet.

I Statsraadet har Schack-Rathlou og F. C. Rosenkrantz utvivlsomt modsat sig denne Forskrifts Indførelse, og den har da heller ikke fundet Sted saa tydeligt, at der ikke kunde være Tvivl om, hvorvidt den i det hele forelaa; noget egentligt Hovedpunkt i Kommissoriet udgjorde den i hvert Fald ikke. Det er Schack-Rathlou, der først havde formuleret Udkastet til et Kommissorium, et Udkast, der ikke havde rummet nogen Hentydning til Vornedskab og Stavnsbaand. *Edv. Holm*, har ment, det nødvendigvis maa have været A. P. Bernstorff, der under Statsraadsforhandlingerne fik en saadan Hentydning sat ind. Nærmere ligger det dog vistnok der at tænke paa Henrik Stampe, i hvis Aand det jo netop var at fremhæve Vornedskabet paa denne Maade og som vel paa dette Tidspunkt var aldrende og svag, men næppe for svag til at gøre en vis Indsats. Saaledes har da den ledende Aand i Kommissionsforhandlingerne fra 1767 til 1770 haft Lejlighed til at yde den nye Tids Mænd sin betydningsfulde Støtte.¹⁾

Den store Landbokommissions Nedsættelse skaber Epoke ikke ved noget enkelt, detailleret Paabud om, hvorledes den fremtidige Ordning af Landboforholdene skal være, men ved det almindelige Krav om fuldt ordnede, helt igennem lovligt bestemte og retslig betryggende Forhold. Enevældens Regering udstedte ved denne Handling sin egentlige Krigserklæring mod den feudale Tilstand, der hidtil havde ladet hvert Gods i Landet bestaa som et særligt, patriarkalsk styret Samfund, der kun ufuldkomment og ufuldstændigt var underlagt en almindelig Landslovgivnings tvingende Regler. Støttet til sine bedste Jurister og ansporet af dem indledede Regeringen en Kamp for at sætte Statens Vilje og Statens Retshaandhævelse i Stedet for privat Egenraadighed og umiddelbare Sædvaner. Hovedsagen principielt som praktisk kunde derfor ikke være det mere negative at give Anvisning paa en Ophævelse af gældende Love, men maatte blive at forlange Udarbejdelsen af en ny Lovgivning, der kunde skabe en helt anden Retstilstand end den hidtil bestaaende.

---

¹⁾ Holm: Kampen, S. 114, Personalhistorisk Tidsskrift 1924 (Stampes Livserindringer), S. 52, der lader antage, at S. i 1786 dog ikke har været helt uden Livskraft og Virkeevne. Ved Velvilje fra Oberstløjtnant Th. Thaulow har jeg haft Lejlighed til at se Schack-Rathlous Udkast, der findes i Arkivet paa Ravnholt.

Medlemmer af Landbokkommissionen blev Luxdorph, P. Aagaard og O. L. Bang fra Kancelliet, Chr. D. Reventlow, J. Erichsen — ved hans Død snart efter afløst af J. E. Colbjørnsen — og V. A. Hansen fra Rentekammeret, som Jurister de to Højesteretsassessorer Cordsen og Fridsch, den forhenværende Højesteretsassessor B. Eichel samt Hof- og Stadsretsassessor A. Bang, som Landmænd Kr. L. Scheel-Plessen, Baron P. A. Lehn, M. Quistgaard og P. Wormskjold, endelig som militær sagkyndig i Spørgsmaal vedrørende Stavnsbaandet Generalauditor W. Bornemann og som Sekretær Chr. Colbjørnsen.

Hvad der her virker slaaende, er Omsorgen for at faa megen og god juridisk Sagkundskab til Raadighed. Embedsmænd og Jurister udgjorde det store Flertal overfor »Landmændene«. Anledningen til Kommissionens Nedsættelse var givet ved et enkelt retsligt Spørgsmaal, rejst overfor Regeringen af en Embedsmand, det var dens Opgave at skabe en ny Retstilstand i det hele Forhold mellem Godsejere og Bønder, og paa Forhaand havde en Repræsentation for Embedsvæsen og Jura altsaa faaet det afgørende Ord. Hermed var det givet, at Kommissionen vilde løse sin Opgave i Overensstemmelse med det enevældige Kongedømmes Aand og Idé — men naturligvis ikke, hvorledes denne Løsning i alle Enkeltheder vilde blive.

Af de to Mænd, der blev Kommissionens ledende, var Chr. D. Reventlow paa een Gang Embedsmand og Godsejer med store førstehaands Erfaringer om Landbrug og Landboforhold, medens Chr. Colbjørnsen først og fremmest havde sit Kendskab til disse Forhold fra sine Erfaringer under praktisk juridisk Gerning. Colbjørnsen saa paa de foreliggende Spørgsmaal udelukkende som Embedsmand og Statsmand; men ogsaa i menneskelig Personlighed og Temperament var han forskellig fra Reventlow. Til en vis rolig Harmoni og Optimisme, der prægede Reventlow, svarede hos Colbjørnsen en langt mere lidenskabelig, til Tider bitter og ikke saa lidt pessimistisk Livsindstilling; naturligvis drejer det sig her først og fremmest om individuelle Træk,¹⁾ ikke om nogen typisk Modsætning efter Stand og Herkomst eller mellem Holstenerne og Nordmænd. Colbjørnsen var vel udrustet

¹⁾ Den personlige Forskel mellem de to har paa denne Tid ogsaa haft en saa privat Baggrund som meget forskelligartet Helbredstilstand og dermed følgende forskelligt Syn paa egne Livsmuligheder. »Ich sterbe die ersten 50 Jahre noch nicht«, jubler Reventlow i det Brev fra 1786, hvor han udtrykker sin Begejstring over alt det forestaaende (Bobé: Efterladte Papirer I, S. 89); »en haard Sygdom, der førte ham nær til Graven og endnu for det meste holdt ham ved Sengen« — det er derimod den Undskyldning, Colbjørnsen i 1785 har anført for sin lidt sene Besvarelse af Rentekammerets Forslag (L. K. I, S. 31).

til som Reformator at rydde virkningsfuldt op i en forældet og uddartet Samfundstilstand, alene fordi han efter sit hele Sindelag ikke kunde være tilbøjelig til at undervurdere dens Mangler og Skader.

Landbokkommissionen kom til at virke i stor Selvstændighed, men fik ikke nogen Ret til direkte at levere sine Forestillinger til Kongen (men har dog formuleret dem som allerunderdanigste Forestillinger). Det forretningsmæssige Mellemed blev her, efter den enkelte Sags Karakter, enten Rentekammeret eller Danske Kancelli (i Sager vedrørende Bondestandens almindelige Retsforhold ogsaa overfor Godsejerne sidstnævnte, i Sager vedrørende f. Eks. Hoveriets Ordning samt Udstyknings- og Sammenlægningsregler førstnævnte Kollegium). For Rentekammeret var Chr. D. Reventlow Chef, og 1788 blev Chr. Colbjørnsen Generalprokurør i Kancelliet. Først 1797 blev Reventlow Statsminister (Colbjørnsen aldrig), men det betød ogsaa mindre, da det var gennem Kommissionen og Kollegierne, den virkelige afgørende Indflydelse skulde øves. Statsraadsforhandlingerne — indtil 1797 med A. P. Bernstorff som Midtpunkt¹⁾ — har i det væsentlige kun tjent til Sanktion af de fra Kollegierne indbragte Forslag, hvad der vil sige, at ogsaa »Kongemagten« i egentlig Forstand under dette Enevældens største Reformværk har kunnet indskrænke sig hertil. Der er intet mere talende Vidnesbyrd om den virkelige Karakter af dansk Enevælde, end at de store Landboreformer kunde gennemføres paa en Tid, da Kongen var en sindssyg Person (der ikke desto mindre præsiderede i Statsraadet og der gav alle Love sin Underskrift!) og hans faktiske Stedfortræder, Kroprinsregenten, en uerfaren ung Mand (som allerede fremhævet, behøver man dog ikke derfor at undervurdere Betydningen af, at den unge Kronprins fra første Færd med saa stor Varme og saa ubetinget Tilslutning fulgte de Mænd, der vilde løse denne Sag — ganske i Lighed med hans Faders Optræden straks efter hans Tronbestigelse 1766).

Paa Grund af Forretningsgangen vil man kunne finde nogle af Landbokkommissionens Forestillinger og Udkast indført i Kancelliets eller Rentekammerets Protokoller sammen med de kortere Forestillinger, Kollegierne i Forbindelse hermed har afgivet paa egne Vegne, overvejende som en Slags formelle »Følgeskrivelser«. Iøvrig kan Gangen i Kommissionens Forhandlinger følges gennem de summariske Referater i den efterladte Forhandlingsprotokol (indtil 5. Maj

---

1) Jfr. nedenfor S. 169.

1805, efter hvilken Tid Kommissionen ikke har været samlet, men kun har foretaget skriftlige »Deliberationer«). Blandt de mange Bilag til Protokollen foreligger et stort Antal skriftlige Udtalelser og Udkast, hvorved det bliver muligt i betydelig Udstrækning at faa et Indtryk af de enkelte Medlemmers Meninger og Indsats, af Brydningerne mellem de indbyrdes modstridende Opfattelser indenfor Kommissionen.¹⁾

---

¹⁾ Kun hvad der vedrører Forhandlingerne om de Love, der udstedtes 1787 og 1788, foreligger efter kongelig Ordre trykt. For den følgende Tid er Kommissionens Protokolreferat og Akter utrykte (se om disse Papirer Vejledende Arkivregistraturer II, S. 218).

---

12. HOVEDMODSÆTNINGEN INDENFOR DEN STORE LANDBOKKOMMISSION. DEN AFGØRENDE SEJR FOR KRAVET OM BONDEBESKYTTELSE.

Chr. Colbjørnsen fremlagde allerede i Kommissionens første Møde (18. Sept. 1786) et Slags Program for dens Arbejde.¹⁾

Af Kommissoriets Ord om, at Bøndernes Kaar skal bestemmes efter den Forfatning, i hvilken de var sat ved Vornedskabets Ophævelse, drager Colbjørnsen uden Tøven og Tvivl den Slutning, at alt Stavnsbaand maa ophøre, naar en Person af Bondestanden enten har faaet sin Afsked fra Krigstjenesten eller ogsaa har opnaaet den Alder, at han ikke kan antages til Soldat — thi »Landmilitindsretningen er nu efter Vornedrettens Ophævelse den eneste Grund, hvorfor det unge Mandskab er pligtigt at pleje Fødestavn«. ²⁾ Det sidste Ræsonnement var den gamle Stampeske Betragtning; fra forskellige Forfatteres Skrifter³⁾ har Colbjørnsen hentet Impulserne og Materialet til den historiske Begrundelse for sit Standpunkt: »I Oldtiden var Danmarks Bønder et frit Folk«, men derefter begyndte Lensaaget at indsnige sig, og der opstod et Vornedskab, der varede, indtil Frederik IV »brød disse Lænker«; senere er saa »dels ved Misbrug, dels ved Lovgivelse selv« Vornedrettens mest trykkende Byrder ikke alene blevet igen indført, men endog udstrakt over hele Landet.⁴⁾

Colbjørnsen havde i høj Grad tilegnet sig den Opfattelse, at Kampens egentlige Maal var at bortrydde en Samfundstilstand, der efter sit virkelige Væsen bundede i en Lensvæsenets Tidsalder, da Kongemagten havde været indskrænket, men Adelen overmægtig.

Dette Grundsyn paa Forholdene kom ogsaa til at bestemme hans Holdning overfor andre Spørgsmaal end Stavnsbaandsløsningen.

¹⁾ L. K. I, S. 31 ff.

²⁾ L. K. I, S. 34.

³⁾ Han henviser direkte til Andreas Schytte og Kofoed Anker; iøvrig synes man at spore Paavirkningen fra Tyge Rothe, vel i den danske Historieskrivning den egentlige Ophavsmand til de store Forestillinger om Oldtidens Folkefrihed, der ogsaa skulde komme til at spille en saa betydningsfuld Rolle i det 19. Aarhundredes liberale Historieskrivning.

⁴⁾ L. K. I, S. 32 f.

Hele hans Indstilling med Hensyn til de landboretlige Reformer, hans Tro overhovedet paa Nødvendigheden af en omfattende Reformlovgivning udsprang fra den Tanke, at der under de bestaaende Forhold raadede en feudal Vilkaarlighed og Lovloshed, som det nu var Statsmagtens og Lovgivningens Opgave at faa afhjulpet. Han følte sig som den, hvis Kald det var at arbejde paa Gennemførelse af den enevældige Centralstyrelses historiske Mission: Opbyggelse af et med Enevældens Statsform overensstemmende Samfund.

Under Landbokommissionens Forhandlinger hævdede Colbjørnsen energisk Retsstandpunktet i alle Spørgsmaal, der angik den tiltrængte legale Nyordning af Forholdet mellem Godsejer og Fæster. Vi lærer ham at kende som den begejstrede, næsten fanatiske *Jurist*, der ligesom harmdirrende kan citere Danske Lov 1-1-3 om, at ingen maa tage sig selv til Rette, og derpaa spørger med Eftertryk og Ud-hævelse: »Er Godsejerne i Danmark undtagne fra det almindelige Lovens Bud til alle Borgere i Staten, dette store Bud, paa hvilket al borgerlig Sikkerhed grunder sig, og uden hvilket intet borgerligt Selskab kunde bestaa: *Ingen maa tage sig selv til Rette, men hver skal tale og dele sig til Rette?* . . . Det er Statens urykkelige Grundvold. Den indbefatter Kongens Enevoldsmagt, Lovens Majestæt og den Lydighed, alle Undersaatter er begge skyldige.«¹⁾

Der kunde derfor ikke for Colbjørnsen være Tale om, at Godsejeren skulde have nogen Ret til at paakende sine egne Fordringer i en Fæsters Dødsbo; energisk hævdede han overfor Wormskjold og V. A. Hansen, som holdt paa denne Ret for Godsejerne, at noget saadant ikke kunde finde Sted. Paa den anden Side — hvad der er lige saa karakteristisk — vilde han ikke gaa saa langt som Luxdorff og O. L. Bang, der vilde fratage Godsejeren den hele Skifteforvaltning paa Godset. »Efter min Mening«, ræsonnerede han, »maa enhver Mands lovlige Rettigheder være lige saa hellige som hans Ejendom; thi hvad enten man fratager ham en Del af Ejendommen selv eller nogen af de derved hæftede Herligheder, som bidrager til at øge dens Værd, er i sig selv det samme.«²⁾ Dette var jo en temmelig kraftig juridisk-økonomisk Fortolkning af det ukrænkelige ved bestemte velerhvervede Rettigheder; men overordentlig betydningsfuldt blev det, at Colbjørnsen var rede til væsentlig at lempe og i stor Udstrækning at tilpasse sit tilsyneladende saa stejle Princip, saa-

¹⁾ L. K. I, S. 219, jfr. S. 229.

²⁾ L. K. I, S. 226 ff.

snart det drejede sig om en i hans Øjne virkelig nødvendig Beskyttelse af Bondestanden.

Nogen tilstrækkelig Anledning fandt han ikke til at forbyde en Godsejer straks — før Doms Afsigelse, men vel at mærke kun ved Hjælp af Rettens Midler — at suspendere en Fæster fra Gaardens Brug. Lovhjemmel for dette fandt han i Danske Lovs Bestemmelser (1-21-11 og 12) om, at enhver Ejer skulde have Magt til at arrestere Lejerens Gods, naar denne ikke til bestemt Tid betaler sin Leje; han saa altsaa her blot Fæsteforholdet som et Lejeforhold i Lighed med alle andre.¹⁾ V. A. Hansen — paa een Gang Godsejer og Embedsmand — havde derimod villet have en Domsafsigelse som Betingelse for, at Fæsteren kunde hindres i Brug af Fæstet. Han var selv klar over, at denne Anskuelse ikke »gjorde hans Hjerte nogen Skam»: »Jeg har antaget den faste Grundsætning aldrig at handle anderledes mod Bonden og følgelig aldrig heller at foreslaa andet i Hensigt til ham, end hvad jeg vilde, der maatte vederfares mig selv, ifald jeg var Bonde.« Hansen var altsaa overfor de foreliggende Spørgsmaal stærkt etisk og følelsesmæssigt indstillet, men der blev ikke derigennem over hans Anskuelser det systematiske og konsekvente, der for Colbjørnsens Vedkommende fulgte af hans kraftige Retsstandpunkt.²⁾

Intet andet Hensyn kan for Colbjørnsen veje op mod dette, at Retfærdigheden sker Fyldest, mindst af alt, at der kan knytte sig nogle Omkostninger dertil. Kommissionsmedlemmet Quistgaard indvendte noget saadant mod en Ordning med lovlige Syns- og Taksationsforretninger ved Fæstestedets Overlevering til Fæsteren; straks fejede Colbjørnsen ham til Side med følgende Betragtning: »Den eneste Grund, Hr. Justitsraaden anfører mod Commissionens Beslutning i denne Henseende, er *Synsforretningens Bekostning*, men denne (som næppe beløber sig til et Par Rigsdaler) er virkelig saa ringe, at den ikke kommer i Betragtning mod den Fordel at nyde Sikkerhed og Beskærmelse imod Forurettelse i en saa vigtig Post som den her omhandlede.« Iøvrig havde Quistgaard bemærket noget om, at Statskassen i visse Tilfælde burde afholde disse Udgifter, og tilføjet, at da vilde enhver Proprietær med allerunderdanigst Taknemmelighed efterleve Forslaget; men hellere skulde han have sparet disse Ord,

1) L. K. I, S. 217 f.

2) L. K. I, S. 221; jfr. m. H. t. Hansens Standpunkter særlig hans store Betænkning S. 105—38.

for Colbjørnsen bemærkede hertil ikke blot, at Bekostningen ved den ny Indretning burde falde i deres Lod, som den skulde tjene til Sikkerhed, men gjorde fra sin Side denne hvasse og snærende Tilføjeelse: »Iøvrigt er det vel ikke at tvivle paa, at jo enhver Proprietær med *allerunderdanigst Lydighed* vil efterleve, hvad Hs. Majestæt allernaadigt maatte finde fornødent at befale til det almindelige Bedste, omendskønt Allerhøjstsamme ikke ansaa det passende at gelejde sin Anordning med nogen Præmie af sin Casse.«¹⁾

Colbjørnsen vidste, at han i Behandlingen af disse Sager repræsenterede ikke blot Retten, men ogsaa den Magt, det var nødvendigt at kunne stille bag ved Retten, og kunde derfor ligesom føle en Trang til at triumfere paa Statens og Kongemagtens Vegne.

Lige saa karakteristisk som denne Holdning hos Juristen og Statsmanden Colbjørnsen virker den Bitterhed, en Godsejer som Quistgaard lagde for Dagen ved Tanken paa de Folk, der nu paa det offentlige Vegne skulde have en ikke tidligere kendt Adgang til Indblanding i Godsernes Forhold og — hvad der maatte synes ham Topunktet — derved i visse Tilfælde ogsaa til at tjene Penge. Godsejeren kunde have retfærdigt Krav paa, som naar f. Eks. den sidste havde en større Sum tilgode i et forarmet Dødsbo, der ikke var istand til at svare til hans Fordringer: »Hvor tungt, ja jeg tror at sige ubilligt var det da ikke, om Bekostningerne ved hin Udmeldelse og Forretning tillige skulde ske for Proprietærens Regning og uvedkommende(!) profitere og gøre sig Fordel af det, han mistede . . ., thi hvad Dommere, Skrivere og Taxeringsmænd fik for disse Anstalter, gik jo altsammen fra Proprietæren, da det skortede i det, han af Boet for sin Fordring skulde have.« Godsejeren har, mener Quistgaard, saa mange Byrder i Forvejen, at han ikke endnu oven i Købet skulde besværes med paa en ny Maade at contribuere til Rettens Betjening og andres Gevinst eller Sportler. Og han gør om Ophavet til en saadan Tanke følgende Bemærkning: »At en Herredsfoged fra Jylland har gjort Forestilling og Forslag derom, dertil falder den bevægende Aarsag saare let i Øjnene; thi gik det an, havde han derved skaffet sig selv og sine Medcolleger en aarlig skikkelig Accidence, og ingen tabte jo derved uden Proprietærerne. . . .«²⁾

I Kampen om Landboreformer laa et bittert Sammenstød mellem det gamle Jorddrotvælde og nye Embedsmandskrav; som »Klasse-

¹⁾ L. K. I, S. 305.

²⁾ L. K. I, S. 272 f.

kamp« betragtet foregik den ikke mellem Landbrugets forskellige Lag, men i høj Grad mellem Jurister paa den ene, Godsejere paa den anden Side. Der var et tydeligt Moment af Had i den kraftige Liden-skab, med hvilken Colbjørnsen hævdede Statens og Bondens Sag overfor genstridige Godsejere.

Paa den anden Side var det heller ikke Venlighed overfor den juridiske Embedsklasse, der lyste frem hos Baron Lehn, naar han forsvarede Godsejernes Krav paa stadig at være »den første Instans og Embedsmand samt Skifteforvalter paa sit eget Gods«. Lehn vilde nok staa under en Amtmand eller Stiftamtmand, men (en for de fore-liggende Problemer højst karakteristisk Betragtning) »ikke under Kommando af Herredsfogeder«. Naar Godsejeren enten personlig eller ved en af ham selv udnævnt Justitiarius forrettede Skifte, vilde ved-kommende i hvert Fald vinde den Fordel, at det blev »suffisante Folk«, der eventuelt gjorde ham Uret. »Thi« — mener Lehn — »om man end ved en juridisk Eksamen kan inoculere de saakaldte Rettens Midler, baade i Vittighed og Forstand, bliver de dog ikke derved vederhæftige til at erstatte, hvad Uret de gør. Det er dog lige saa rimeligt at formode af dem som Lejesvende, hvis Fordele aldeles ingen Connexion har med Folket, som af Herremanden, hvis hele Velfærd beror paa en fornuftig Omgang med sine Underhavende.«¹⁾

Lejesvende — med et saadant Skældsord vilde altsaa en Godsejer stemple den Embedsklasse, der nu paa Statsmagtens Vegne vilde gribe ind i Godsvæsenets Forhold og med Lovforskrifter begrænse den gamle feudale Frihed. Den Forbitrelse, der saaledes kom til Orde, var magtesløs.

Det blev den store Triumf for Juristen Colbjørnsen, at han fik Til-slutning fra Flertallet i Landbokommissionen ikke blot til Tanken om en ny skreven, dokumenteret, helt igennem bestemt Ret for Bøn-derne, men ogsaa til Kravet om en *særlig* Ret for dem, et Krav, byg-get paa det Synspunkt, at Bondestanden heller ikke efter en Løsning af Stavnsbaandet vilde blive istand til at opnaa en tilfredsstillende Retsstilling uden en Beskyttelse fra Statsmagtens Side, der gik videre end til Gennemførelse af almindelige Retsprincipper.

I Landbokommissionens af Colbjørnsen udarbejdede Forestilling til Kongen af 24. Maj 1787²⁾ var dette Synspunkt udtrykt ved føl-gende Betragtning, der af Kommissionen opstilles som »en alminde-

¹⁾ L. K. I, S. 301 f.

²⁾ L. K. I, S. 369.

lig Grundregel«, før den gaar over til at opstille sine enkelte Forslag vedrørende en Omordning af Forholdet mellem Godsejer og Fæster:

»Da det er en væsentlig Egenskab hos enhver god Lovgivning, at den maa være ledsaget med saadanne Midler, som formaar at virke dens Efterlevelse, saa følger deraf, at en Lov, der ikke gives for Undersaatter af lige Kaar, men har til Hovedøjemærke at bestemme de Rettigheder, som tilkommer en enfoldig og uformuende Klasse af Borgere i Forhold til en mere ophøjet og oplyst Stand, nødvendig maa omgærde hines Ret med saa megen Omhyggelighed og anvende saa kraftige Tvangsmidler¹⁾ til sammes Overholdelse, at disse kan være Borgen for Lovens Opfyldelse.

I enhver Stat er Bønderne i Almindelighed de mest uoplyste og enfoldige af Landets Indbyggere. I Danmark, hvor fast alle Jordejendomme tilhører Proprietærene, og Selvejernes Tal er meget ringe, maa den største Del af Bondestanden ernære sig som Fæstere og Husmænd.

Om disse endog fritages fra Stavnsbaandet til Godsejerne, bliver dog deres Kaar altid ringe i Forhold til hine, som er deres Herskaber, og fra hvis Myndighed de ikke efter deres Forfatning i Staten kan unddrages. Det er altsaa nødvendigt, at den Lov, ved hvilken deres Rettigheder, i Hensigt til Jordrotterne, skal bestemmes, maa gives saadan Fasthed og Styrke, at den kan bestaa ved sig selv og tillægges saadanne Haandhævelsesmidler, der kan være tilstrækkelige til at beskærme dem imod Forurettelse og afværge de Misbrug, som Erfarenhed har vist at være naturlige Følger af Godsejernes Overmagt paa den ene og Bondestandens Ukyndighed og Uformuenhed paa den anden Side.²⁾

Baade de ældre og nye Love bærer Vidne om, at Danmarks Lovgivere har kendt Nødvendigheden af at komme Bondestandens Afmægtighed og Enfoldighed til Hjælp.«

Ifølge denne Betragtning var det altsaa givet, at der gennem Lovgivningen maatte træffes særlige Forholdsregler for at forsvare Bønderne som den svagere, fattigere, mindre oplyste Part overfor Gods-

1) I Colbjørnsens oprindelige Udkast var her brugt det mildere Udtryk: »Haandhævelsesmidler«; med hans egen Haand er det blevet ændret til det skarpere (Landbok. af 1786, 25. August, ad Nr. 59, Nr. 1).

2) Der havde her i det oprindelige Udkast været Tale om »Tvangsmidler, der kunde være tilstrækkelige til at beskærme deres Rettigheder og afværge de Misbrug, for hvilke de alene kunne være udsatte«. Den endelige Formulering giver et stærkere og mere talende Udtryk for den Opfattelse af de sociale Forhold, der var bestemmende for Colbjørnsen.

ejerne som den stærkere, rigere, mere oplyste. Den hele Betragtningmaade, der blev grundlæggende for Indholdet af de danske Landbo-reformlove, var i udpræget Grad humanitær, netop hvad man i senere Tid har kaldt »socialpolitisk«.

Forestillingen var underskrevet af ialt 12 Kommissionsmedlemmer, nemlig: Luxdorph, Scheel Plessen, Reventlow, Cordsen, Bornemann, (O. L.) Bang, (Chr.) Colbjørnsen, Bartholin Eichel, Hansen, Fridsch, (J. E.) Colbjørnsen, (A.) Bang. Interessant er det imidlertid, at der var Medlemmer, som ikke vilde deltage i Underskriften. Et Par af disse Medlemmer, Godsejeren Wormskjold og Kancelliembedsmanden P. Aagaard, har udtrykkelig begrundet deres afvigende Holdning i særlige Vota, som kom til at ledsage Kommissionens Forestilling.¹⁾

Wormskjold og Aagaard erklærede begge, at de ingen Del havde i de Beslutninger, hvorpaa Forestillingen byggede, og at de heller ikke ansaa det for passende at indgive en Forestilling i denne Retning, forinden der var truffet Bestemmelse om Stavnsbaandets Ophævelse. Deres Hovedsynspunkt var, at der ikke behøvedes særlige Midler til Beskyttelse af Bonden, naar han først var blevet en Mand, der i fuld personlig Frihed skulde slutte den Kontrakt, han blev enig om med Godsejeren.

Wormskjold var — hedder det i hans afsluttende Votum — overbevist om, at »Bonden i Almindelighed, i det mindste den jyske Bonde, naar han ikkun tilstaaes den højst billige og naturlige Frihed at kunne, om Fæstegaardes og disse Besætnings og Inventaries Modtagelse og Aflevering, kontrahere med hvilken Jorddrot han vil og under saa fordelagtige Vilkaar, som han for godt befinder, hverken savner Oplysning, Mod eller Overlæg til at vogte sig for Fornærmelse uden at bindes til vidtløftige og kostbare Formaliteter, naar han ikke anser disse til sin Sikkerhed fornødne« (det skal han altsaa efter Wormskjolds Mening selv have Ret til at skønne over).²⁾ Aagaard erklærer sig ikke indsigtfuld nok til at kunne bestemme, hvad der kunde betragtes som nødvendigt nu mere end forhen at foranstalte til Beskærmelse af Bonden, men vil dog tro, »hvad ej de fleste i Almindelighed holder for«, at alt saadant vilde falde af sig selv, naar Stavnsbaandet først blev ophævet og Bønderne saaledes sat istand til frit at vælge og kontrahere, som de fandt det for sig og deres Afkom i Tiden bedst tjenligt. Aagaard henstiller da, om ikke Stavnsbaandets

¹⁾ L. K. I, S. 363—67, jfr. andre Indlæg af Wormskjold S. 158 ff. og 222 ff.

²⁾ L. K. I, S. 362 f.

Ophævelse er det vigtigste og det, der først bør ske, og om ikke en Bekendtgørelse heraf straks vilde bevirke, at de Godsejere, der havde givet deres Bonder Anledning til Misfornøjelse, vilde søge at behandle dem mere lemfældigt for at kunne beholde dem paa Godset i den nye Frihedstid.¹⁾ Kort sagt: Aagaard mener, ganske ligesom Wormskjold, at det er Friheden, der alene skal kunne gøre det, at Stavnbaandets Ophævelse i sig selv vil forslaa til at hidføre tilfredsstillende Forhold.

Aagaard og Wormskjold forfægtede altsaa indenfor Landbokommissionen, uden at lade sig kue af Modsynspunkter, den samme Anskuelse, der allerede mange Aar før var blevet hævdet af Godsejere, der krævede Stavnbaandsløsning som den eneste fornødne Reform, den, der principielt var blevet udtrykt i den Struensee-Oederske Hovedforordning, den, der i Virkeligheden prægede Tyge Rothes landbopolitiske Indstilling, den, der paa mest prægnant Maade var blevet formuleret af Lehn ved at opstillet Løsenet: *gør Bonden til Farmer som i England.*

Lehn var nu Medlem af Landbokommissionen, og for denne fremlagde han, med passende Ændringer, sin gamle Betænkning fra 1771.²⁾ Han var nu som dengang Tilhænger af en Stavnbaandsløsning, der foregik ikke pludseligt, men langsomt. I et særligt Indlæg herom betonedede han, at han altid havde betragtet Bondestandens Frihed »som det eneste Middel« til at bringe Bondestandens Medlemmer i samme Stilling som andre uskyldige Mennesker — og til at bringe Godsejerne i Sikkerhed »for disse idelige og heftige Angreb paa Ære og Gods, og man kan sige paa Livet med, snart af rene, snart eenfoldige og som oftest onskabsfulde Aarsager, hemmelige eller aabenbare, for at gøre de med Landets Velfærd mest forbundne Borgere i Staten mistænkelige for Tronen og selv at krybe i Vejret i disses Sted.«³⁾ Det er bitter og ligefrem Tale, vi møder i de sidste Sætninger — som det overhovedet er det forfriskende ved disse Forhandlinger, at Tonen har været saa temmelig stærk og oprigtig menneskelig, men just ikke i nogen særlig Grad parlamentarisk.

Lehn synes personlig kun at have deltaget i ganske enkelte Kommissionsmøder (i December 1786 og Januar 1787), for hvilke man finder hans Underskrift i Forhandlingsprotokollen. Anderledes gik

1) L. K. I, S. 365 f.

2) L. K. I, S. 296 ff., jfr. ovenfor S. 90 ff.

3) L. K. I, S. 258 f.

det ikke den eneste egentlige Reformmodstander i Kommissionen, Quistgaard. Han har i December 1787 forgæves søgt at gaa ud af Kommissionen — »opbragt over Colbjørnsens Svar paa hans Betænkning og over det, hans Ansøgning om Adelskab var afslaaet«, som en privat Optegnelse mener at kunne fastslaa.¹⁾ Landbokommissionens udprægede Godsejerrepræsentanter har haft en ubehagelig Følelse af, at her mødte de Embedsvæsenet og Juraen paa en saa overvældende Maade, at der intet var at stille op med Modstand. I sin Fortvivlelse citerede Quistgaard Frederik IV's Forordning af 20. Febr. 1717 mod »nyttige Projektmagere«,²⁾ men har dog vel ikke selv troet, at dette nyttede; set ud fra den Samfundsopfattelse, der havde sat Frugt i saadanne karakteristiske Lovparagraffer i den Holbergske stationære Tidsalder, var ganske vist Chr. Colbjørnsen en overmaade dristigt, ja dumdristigt fremstormende »Projektmager«.

Han var selve Personifikationen af en revolutionær Enevælde, og om den Styrke og Energi, hvormed han forfulgte sine Maal og ovede Indflydelse paa sine Kolleger i Kommissionen, vidner det, at han kunde samle et saa stort Flertal om en fælles Udtalelse, skønt ikke hver enkelt Medunderskriver kan antages helt igennem og efter sin inderste Overbevisning at have delt alle dens Synspunkter.

Der kan i saa Henseende anføres en Ytring af Assessor A. Bang i den af ham afgivne Promemoria: »Har derimod Bonden Frihed til, i det mindste naar han har udtjent ved Landmilitsen, at nedsætte sig paa hvad Gods han vil, saa er han, som hans øvrige Medborgere, en fri Mand, sikker for Proprietærens Undertrykkelse, og arbejder for sig med samme Lyst og Drift, hvorved hver anden fri Mand søger at erhverve Brødet for sig og Familie. Fæstekontrakter bliver da, som de bør at være, frivillige Foreninger imellem frie Folk, hvorved enhver af de kontraherende nok vil vide at forsikre sig imod fornærmelige Vilkaar og ikke indgaa mere eller andet, end hvad der stemmer med hans egen Fordel. . . .«³⁾

Dette var jo Udtryk for det samme principielle Grundsyn som det, vi finder hos Wormskjold og Aagaard. Alligevel skrev altsaa ogsaa A. Bang under paa den Kommissions-Forestilling, hvis betydningsfulde ledende Tanke netop var, at Fæstebonden, selvom han blev frigjort for Stavnsbaandet, ikke stod i sit Forhold til Godsejeren som

1) Luxdorps Dagbøger II, S. 377, Fodnote 1.

2) L. K. I, S. 279.

3) L. K. I, S. 179.

enhver anden fri Mand til sin Medkontrahent, men behøvede et særligt Værn i Lovgivningen.

Colbjørnsens Sejr var fuldstændig, da samtlige de positive Lovbestemmelser, Kommissionens Forestilling gav Anvisning paa, efter Behandling i Statsraadet alle blev godkendt og udstedtes i to Forordninger.

I Statsraadet protesterede Schack-Rathlou forgæves imod, at der blev gennemført en saa vidtgaaende Omdannelse af Landbolovgivningen.¹⁾ I den Tid, de bestaaende Love om Landbovæsenet havde eksisteret, havde — gjorde han opmærksom paa — Staten udholdt lange og svære Krige samt prøvet adskillige store Landeplager og dog lykkelig overstaaet det altsammen; den økonomiske Stilling havde i en Aarrække været god, og da Landhusholdningen ubestridelig havde været en af Kilderne til denne Velstand, hvorfor da gennemføre en saadan Hovedforandring og ikke blot en Afskaffelse af Misbrug?

Imidlertid var det meget langt fra at være en økonomisk motiveret Betragtning, der laa til Grund for Kommissionens Forslag. Dets Motivering er skrevet af en Jurist og Politiker til Forsvar for en bestemt retslig og politisk Opfattelse af, hvad der burde være den agrariske Samfundsordning. Det var ved Forordningerne af 8. Juni 1787 ikke nye økonomiske Principer, der fastsloges; men det var en Rets- og Statstanke, der trængte igennem paa Trods af Traditioner og en Samfundsklasses Modstand. Ser vi nærmere paa Indholdet af disse Forordninger, vil vi finde, at de paa vigtige Punkter skabte en særlig beskyttet Stilling for Bondestanden; en bestemt Retningslinje var dermed angivet ogsaa for den følgende Tids Reformers, en afgørende Sejr var vundet for Kravet om, at den ny Retstilstand skulde skabes ikke alene ved frigørende, men ogsaa ved beskyttende Foranstaltninger.

---

1) Bilag til Sj. aabne Breve 1787 Nr. 463 (vedr. Frd. af 8. Juni, heriblandt »underdanigst Betænkning« af Schack-Rathlou, dateret 1. Juni 1787).

---

13. DE COLBJØRNSSENSKE FORORDNINGER AF

8. JUNI 1787.

Den store (gennem Kancelliet udstedte) Forordning »angaaende de Rettigheder og Pligter, som bør have Sted mellem Jorddrotter og Fæstebonder i Danmark ved Fæstegaardes Til- og Fratrædelse med videre« siger i sine Præmisses, at Kongen anser Landvæsenets Fremmelse som den naturligste og varigste Kilde til Statens Velstand og »Haandhævelsen af de Rettigheder, som tilkommer enhver af hans kære og tro Undersaatter efter sin Forfatning« (d. v. s. efter hans sociale Stilling og menneskelige Trin) som den tryggeste Grundvold for den borgerlige Frihed og Sikkerhed. Det karakteristiske er, ved Sammenligning med de ældre Landbolove af 1769, at Hensynet til den almindelige Retstilstand er skudt frem paa Side med Hensynet til »Landvæsenet«.

I Forordningens § 1 fastslaas, at enhver Godsejer eller Jorddrot, som bortfæster en Gaard, skal være forbunden til at overlevere dennes Bygninger tillige med dens Besætning og tilhørende Gaardsredskaber ved en ordentlig og lovlig Syns- og Taksationsforretning, som ved Fæsterens Fratrædelse eller Dødsfald kan tjene til Efterretning om den Tilstand, i hvilken de af Fæsteren har været modtagne, for at Fælden derefter kan beregnes. Paa samme Maade skal Huse, der fæstes paa Livstid, ved Synsforretning overleveres. § 2 bestemmer, at denne Synsforretning skal være Betingelse for, at Jorddrotten kan kræve Godtgørelse for Gæld af Bonden eller hans Dødsbo, ligesom for, at Jorddrotten skal kunne udsige Fæsteren af Gaarden paa Grund af Mangel paa Vedligeholdelse, »og skal det ikke anses som nogen Undskyldning for Proprietærens Efterladelse af sin Pligt i denne Henseende, om Fæstebonden endog kunde være formaat til at fraskrive sig sin Ret til at paastaa Gaarden med dens Tilhørende overleveret efter Syn«. Ved denne sidste Bestemmelse gør Lovgivningsmagten sig direkte til Forsyn for Bonden og vil hindre, at han ved eget Samtykke skulde blive draget ind i et Kontraktforhold, som man finder stridende mod hans Interesse.

Efter § 3 skal der til Syns- og Taksationsforretninger, saavel ved Fæsterens Til- som Fratrædelse eller efter hans Død, af Herredsfogeden udnævnes »2 uvillige og erfarne Mænd af et fremmed Gods«, og den Besigtigelsesforretning, der foretages ved Fæstets Overlevering, skal til fremtidigt Bevis vedhæftes Fæstebrevet. Ved denne Paragraf gennemførtes altsaa Herredsfoged J. Bjerrings Forslag, der havde været den oprindelige Anledning til det hele betydningsfulde Kommissionsarbejde.

Naar Gaardens Bygninger befindes brøstfældige ved en ny Fæsters Tiltrædelse, og Husbonden vil have dem istandsat, da maa saadant — ifølge § 4 — ikke ske ved at give Fæsteren Erstatning for Manglerne i Penge; men Jorddrotten bør selv besørge Forbedringerne og bevise samme ved Synsforretning, hvilket atter var en Bestemmelse, hvorved der til Fæsterens formentlige Tarv var sket en Begrænsning af Friheden i det hele Kontraktforhold mellem ham og Jorddrotten.

Naar en Fæster i sin Besiddelsestid enten har istandsat eller af nyt opført saadanne Bygninger paa Gaarden, som er nødvendige til dens Drift, skal han og hans Arvinger ved Fratrædelsen have Erstatning derfor af Jorddrotten; men hvis det drejer sig om Bygninger, der ikke tidligere har været paa Gaarden og ikke er nødvendige for Avlingen, har Fæsteren ikke Krav paa nogen Erstatning, og hvis Guds-ejeren ikke vil købe dem af ham, skal han enten være pligtig til at bortflytte dem eller risikere at have Retten over dem forbrudt til Husbonden (§ 5). Her var der altsaa bestemt en vis begrænset Erstatningsret for Forbedringer paa Fæstestedet, men efter den hele Sammenhæng og Ordlyd, der utvivlsomt gjorde det naturligt at trække snævre Grænser for Begrebet »nødvendigt«, en saa begrænset, at Forklaringen maa søges i en Tilstand, hvor man endnu regnede med temmelig stationære Forhold indenfor Landbruget, ikke med noget Behov for mere omfattende driftsmæssige Nyanlæg eller med nogen Trang hos Bonden til at indrette sin Gaard og Bolig væsentlig anderledes og bedre end Forfædrenes.

»Enhver Jorddrot, som herefter bortfæster en Bondegaard, skal være pligtig til at overlevere Fæsteren fuldkommen Besætning dertil af saa mange dygtige Arbejdsheste tillige med Vogne, Plove, Harver og Sædekorn af alle Slags, som til Gaardens Sæd, Avlingens Drift og Hoveriet behøves.« Uvildige Mænd skal ved Besigtigelse afgøre, om Besætning og Inventar virkelig er tilstrækkelige; hvis Besætningen er for ringe, skal Bonden være fri for Hoveriarbejde, indtil der er leveret

ham fuld Besætning, og er den saa ufuldkommen, at den ikke forslaar til Fæstegaardens egen Avling, skal han ydermere være befriet for at svare Landgilde, indtil Husbonden skaffer ham de i saa Henseende fornødne Arbejdsheste. Derimod skal det paaligge Fæsteren at vedligeholde den Besætning og det Inventarium, som han ved Tiltrædelsen har modtaget, og i hans Dødsbo gaar Husbondens Krav i saa Henseende (i Overensstemmelse med en Forordning af 15. Januar 1701) frem for al anden Gæld (§ 6).

Ved forskellige Paragraffer (7—11) er der givet Bestemmelser om, hvorledes der ved Herredstinget skal udnævnes uvildige Mænd til Besørgelse af de fornødne Syns- og Taksationsforretninger, og om den nærmere Fremgangsmaade ved disse Forretninger, og iøvrig udstedtes — ved Siden af Forordningen — en særlig »Forskrift« for saadanne Synsmænd.

En Jorddrot skal altid gaa frem paa den i Danske Lov befalede Maade, naar han vil have en Fæster sat fra Gaarden, inden endelig Dom i saa Henseende er faldet, og Amtmanden skal i dette Tilfælde beskikke Bonden fri Prokurator (§ 12).

Fæstebondens Erklæring, under Arrest- og Udkastelsesforretningen, om at være tilfreds med at udsættes fra Gaarden skal ikke anses gyldig, med mindre han bekræfter og igentager den til Tinge for Retten. Indtil en endelig Dom er faldet (dog ikke længere end 3 Maaneder), skal Husbonden være pligtig til at skaffe en udsat Fæster Husly (§ 13 og 14).

Husbonden kan ikke paakende sine egne Fordringer i det Bo, hvor han er Skifteforvalter, men disse Fordringer maa paakendes af Stedets almindelige Dommer, »og skal det tillige være denne Dommers Pligt nøje at paase, at ikke den afdøde Bondes Enke og Børn bliver fornærmet, omendskønt de selv af Ukyndighed kunde have manglet at iagttage deres Ret«. I Tilfælde af, at Birkedommeren paa Godset skulde tillige staa i Husbondens private Tjeneste, skal dennes Fordring i Bondens Bo paadømmes af Herredsfogeden. (§ 15).

Den sidste Paragraf i Forordningen (§ 16) indskærper Fæsterens Pligt til at vise Hørighed og Lydighed overfor Jorddrotten og paalægger Dommeren at anvende passende alvorlig Straf mod dem, der forsaa sig mod de her gældende Anordninger. »Derimod skal den fra gammel Tid af indførte og af en Del Godsejere eller deres Forvaltere endnu brugelige Omgangsmaade: paa egen Haand at lade Bønderne straffe med Træhesten, Halsjernet, det saakaldte Fængsel i Hullet

og deslige, aldeles være forbuden, og dersom nogen Husbond herefter befindes at øve saadan Behandling imod sit Gods' Bønder, skal han derfor anses, som om den var vederfaret en fremmed.«

Det er den sidste Bestemmelse, der er blevet den berømteste af alle dem, der rummes i den omfattende Forordning, og den er i almindelig Opfattelse blevet anset som den egentlig epokegørende. I Virkeligheden var den et naturligt og selvfølgelig Led i en Række Bestemmelser, hvis samlede Formaal var at ophæve enhver Suverænitæt for Godsejeren i Forhold til hans Fæstebønder og at føre hele dette Forhold ind under almindelige Love og Retsregler. Det epokegørende ved den store Forordning af 8. Juni 1787 er ikke, at den vil afskaffe enkelte gamle Misbrug, men at den vil skabe en fast, lovbestemt Retstilstand i Forhold, hvor der tidligere havde manglet en saadan.

Den mindre Forordning af 8. Juni 1787 (udstedt gennem Rentekammeret) angaaende »de Tilfælde, i hvilke Fæstebønder i Danmark kan af Husbonden imod Godtgørelse fratages nogen Del af deres fæstede Gaardes Jorder, samt hvorvidt Fæstebønderne er forpligtede til at lade deres i Fæste havende Gaarde udflytte«, gav vigtige supplerende Bestemmelser.

I første Paragraf bestemtes det, at Husbonden i de Tilfælde, hvor han formedelst nyttige Indretninger paa sit Gods fratager en Fæstebonde noget af hans Jord eller Ejendom, ikke blot skal yde ham billig Afkortning derfor i Skatter, Landgilde og Hoveri, men endog forholdsmæssig Tilbagebetaling af de ved Tiltrædelsen givne Indfæstningspenge. Iøvrig maa Husbonden, uden Bondens Minde, kun i følgende Tilfælde skille ham ved noget, han har i Fæste og Brug, nemlig: a) for ved Udskiftning af en By at skabe Lighed i Hartkorn og Hoveri (i Henhold til Forordningen af 23. April 1781 § 20), men ikke for at oprette nye Bondergaarde, b) af Hensyn til Skoves Fredning og Opelskning, i hvilket Tilfælde dog Amtmanden og Landvæsenskommissæren skal afgøre, om Gaarden ogsaa derefter bliver fuldkommen tilstrækkelig til en Gaardmandsfamilies Underhold, c) for at tillægge Husmændene noget af Byens Jorder til Brug ikke blot ved Udskiftningen, men ogsaa senere, idet der dog i et saadant Tilfælde, altsaa efter Udskiftningen, kun maa fratages en Gaard ialt 4 Td. Htk. Ved samme Forordnings anden og sidste Paragraf fastslaas det, at Fæstebønderne ikke kan modsætte sig en Beslutning fra Godsejerens Side om, at deres Gaarde skal udflyttes, men tværtimod

(som allerede bestemt i Forordningen af 1781 § 25) bidrage dertil med saa meget Arbejde, de selv kan forrette. »Og dersom nogen skulde befindes at nægte eller efterlade det Arbejde, som falden er i hans Lod, da skal Husbonden være berettiget til uden Ophold at lade det forrette paa den modvilliges Bekostning og igen hos ham indhente samme, efter Amtmandens Resolution, uden videre Lovmaal og Dom. De til Udflytningen medgaaende Bygningsmaterialer og de nødvendige Haandværksfolks Arbejds løn skal derimod af Jordrotten selv tilvejebringes og udredes.« Ved denne sidste Bestemmelse gik man altsaa endnu ud fra, at Omkostningerne ved Fæstegods' Udskiftning og Udflytning rettelig burde paahvile Godsejerne og ikke paalægges Fæsterne.

Forordningerne af 8. Juni 1787 udtrykker tilsammen, at Fæsteforholdet ikke skal kunne opfattes som et almindeligt Kontraktforhold, hvor Parterne kan indrette sig efter deres frie Forgodtbefindende. De tilstaar Fæsteren Rettigheder, som han ikke blot til enhver Tid skal have Adkomst til at gøre gældende, men heller ikke til nogen Tid paa lovlig Maade skal kunne give Afkald paa, paalægger derimod Godsejeren Forpligtelser, som han, uanset Fæsterens personlige Holdning i det enkelte Tilfælde, altid har at opfylde. Saaledes er ved disse Love paa vigtige Punkter den Opfattelse gennemført, at der ved Fæstevæsenets fremtidige Ordning først og fremmest skal tages Hensyn til Bondestandens Velfærd og praktiske Interesse; der er set bort fra Tanken om formel Ligeret, og Staten har hævdet sin Ret til at beskytte den svage overfor den stærke.

For saa vidt fortsættes en gammel Tradition i dansk Lovgivning og ogsaa Linjen fra Landbolovene i 1769. Det epokegørende er, at det sker i Sammenhæng med og som Forberedelse for en Stavnsbaandsløsning. Lovgivningen af 1787 tager Sigte paa en Tilstand, hvor Bonden ikke længere er stavnsbunden, men personlig fri.

---

14. STAVNSBAANDSLØSNINGEN.

Landbokkommissionen havde indledet sit Arbejde med de rent landboretlige Spørgsmaal. Først fra Januar 1787 tog den Spørgsmaalet om Stavnsbaandet op til mere systematisk Behandling. Paa Colbjørnsens Forslag var dog allerede 30. Okt. blevet vedtaget en foreløbig almindelig Beslutning om, at Stavnsbaandet skulde ophøre, undtagen for saa vidt det var grundet paa Landmilitindsdelingen, saaledes at altsaa alle Personer af Bondestanden, der var afskedigede fra Krigstjenesten eller erklæret for utjenstdygtige, eller som havde opnaaet den Alder, da de ikke mere kunde antages til Soldater, skulde have Lov til at nedsætte sig i Landet, hvor de vilde.¹⁾

Spørgsmaalet om Stavnsbaandet gav Anledning til vidtløftige Drøftelser, men ikke paa samme Maade som de andre Spørgsmaal en Anledning til dybtgaaende principielle Modsætningsforhold.

I en Afhandling om »den store Landbokommission og de militære Kollegier 1786—88« har *Rockstroh* gjort opmærksom paa, hvorledes den egentlige Kamp om Stavnsbaandets Løsning stod mellem Landbokommissionen paa den ene, de militære Kollegier paa den anden Side, medens der indenfor Kommissionen kun hævdede sig en enkelt Stemme for, at der vedblivende skulde være dette Baand paa Bønderne.²⁾

Den ene, der hævdede dette Standpunkt, var Quistgaard til Gjerdrup, medens alle andre principielt var Tilhængere af en Stavnsbaandsløsning.

Særdeles interessant er det dog at se Quistgaard i Erkendelse af — som han selv siger — at hans »Stemme i Commissionen ikkun er een«, stille et subsidiært Forslag til Kommissionen angaaende »den

---

¹⁾ L. K. I, S. VI f.

²⁾ Historisk Tidsskrift 9. R. VI, S. 96—111. *Rockstroh* finder det karakteristisk for Holms Fremstilling, at den lader det forblive et Spørgsmaal, *naar, hvor og hvorledes* egentlig den hele »Kamp« om Landboreformerne har fundet Sted. Jfr. m. H. t. de Forhandlinger, der gik forud for Stavnsbaandsløsningen, Holms Skildringer i Kampen etc., S. 123 ff., D.-N. H. 6. Del I, S. 76 ff.

reciproque Løsning af Forbindtlighederne«: »Ligesom Bonden faar fri Raadighed over sin Person, saa bør Poprietæren og have fri Raadighed over sin Ejendom« (d. v. s. saavel Forpagtnings- som Sammenlægningsfrihed) . . . ; »og naar Proprietæren saaledes indsættes i sine naturlige Rettigheder over sin Ejendom, kan og bør han aldeles ej fortryde paa, at Bonden og nyder sin naturlige Frihed lige med andre Stænder i Riget.«¹⁾

Principielt, for at undgaa en »Rystelse i Statslegemet«, holdt Quistgaard paa Stavnsbaandets Opretholdelse, men paa den nævnte Betingelse kunde han altsaa tænke sig at se dets Ophævelse uden »Fortrydelse«. Han nærmede sig herved dem, der holdt paa Stavnsbaandets Ophævelse som en i sig selv tilstrækkelig Foranstaltning, overflødiggende mere positiv Lovgivning.

At det dog kun var en lille Kreds af Medlemmer, de hyldede denne Anskuelse, viste sig ved Vedtagelsen af den store Indstilling til Kongen angaaende de landboretlige Forhold. For den modsatte Anskuelse var Stavnsbaandsløsningen kun et enkelt Led i de Reforme, der skulde gennemføres, men ganske vist et meget vigtigt Led, da det først derved blev muligt, at de andre Reforme kom til at svare til deres Hensigt. »Hvorledes det skulde være gør ligt at forfatte gode og tilstrækkelige Love til Bondestandens Beskærmelse og forfatte dem saaledes, at de kan overholdes, naar dette skulde ske under den Betingelse, at Stavnsbaandet maatte vedblive, det indser jeg ikke —« erklærer Assessor Fridsch; saa længe Bonden og hans Familie staar i livsvarig Afhængighed af Jorddrotten, maa han endog, for at undgaa ubehagelige Følger for sig og sine, bidrage til, at de Love, som er givet til hans Fordel, gøres frugtesløse: »Jeg anser derfor denne Post som den vigtigste og som den første, der maa tænkes paa« (Erklæringen er dateret 23. Okt. 1786). Fridsch mente altsaa, at Bondefrigørelsen var en uomgængelig Forudsætning for en effektiv Bondebeskyttelse, men saa den for saa vidt ikke som noget Maal i sig selv.²⁾

Ogsaa Chr. Colbjørnsen saa Stavnsbaandets Ophævelse som nødvendig, alene for at Fæsteforholdet kunde faa den Karakter, det absolut burde have: »Godsejernes og Fæsternes indbyrdes Rettigheder og Forpligtelser grunder sig blot paa den imellem dem oprettede Fæstekontrakt. Og Loven fordrer som en væsentlig Egenskab hos enhver Kon-

1) L. K. II, S. 430 ff.

2) L. K. I, S. 153 f., jfr. Bemærkninger af Assessor Bang S. 181 f.

trakt, at den skal være frivillig indgaaet for at anses for gyldig. Den Forpligtelse, som man er tvungen til at indgaa, kan altsaa ej fortjene Navn af Kontrakt.« Atter her talte Colbjørnsen som den udprægede Jurist.¹⁾

Iøvrig betragtede han den personlige Frihed som en selvfølgelig Menneske- og Borgerret, Trangen dertil som Menneskets dybeste Lidenskab;²⁾ og han vilde ikke vide af, at Stavnsbaandets Tvang skulde være nødvendig for Folkemængden, overhovedet ikke anerkende, at det for enhver Pris skulde være nødvendigt at faa Landet fyldt med Mennesker («Statens Fordel er ikke at have mange Mennesker, men at eje frie, vindskibelige og nyttige Indbyggere».)³⁾ Det Synspunkt, vi først og sidst møder hos ham, og som ganske særlig karakteriserer hans Tankegang, er dette, at det for selv Statens Skyld og som en naturlig Konsekvens af den enevældige Regeringsform var nødvendigt at gennemføre en helt ny Samfundstilstand — altsaa en Art statspolitisk Synspunkt.

For Colbjørnsen betyder Stavnsbaandet simpelthen, at den ene Borger og Undersaat staar i et aldeles urimeligt Forhold til den anden, dets Ophævelse, at Bonden kommer i det rette og rimelige Forhold til Kongen og »Fædrelandet«, der nu først for Alvor aabner sig for ham. Stavnsbaandsinstitutionen kommer ikke »overens med Landets Regerings-Forfatning, efterdi den svækker den umiddelbare Forbindelse, i hvilken Folket bør staa til Regenten.« Godsejeren skal ikke være som en Vasal, der kommer Landsherren til Hjælp med Krigsfolk. I et Land, hvor Folket har overdraget Enevoldsmagten til sin Konge, tilhører hele Folket Kongen og Fædrelandet. Godsejeren er Undersaat lige saa vel som de, der bebor hans Grund, og han skal ikke bestemme, hvilke af Godsets Indbyggere, der skal tjene Staten. »En saadan herskabelig Myndighed sætter ham alt for nær ved Tronen og krænker paa een Gang baade den kongelige Magt og Medundersaaternes Rettigheder.«⁴⁾

I Drøftelsen af de landboretlige Spørgsmaal, der blev afgjort ved

1) L. K. I, S. 35.

2) L. K. I, S. 342 f. Beviset for Menneskets Frihedskærlighed finder C. i de Vanskeligheder, der har frembudt sig for at faa det underlagt en Statsordning: »Der udfordredes hele Aarhundreders Tilberedelse, vejledet af Philosophie og Statsklogskab, for at bringe et Folk, som er vant til at leve i den naturlige Frihed, til at underkaste sig de borgerlige Love.«

3) L. K. I, S. 34 f.

4) L. K. I, S. 341, II, S. 627.

Forordningerne af 1787, indtog Reventlow en vis tilbagetrukken Stilling og har i det væsentlige nøjedes med at erklære sig enig med Colbjørnsen.¹⁾ Med mere selvstændig Iver optraadte han i Stavnsbaandssagen. Allerede 24. Oktober 1786 har han afgivet en længere Erklæring om Stavnsbaandets Ophævelse,²⁾ præget af hans Tro paa, at denne Foranstaltning i enhver Henseende vilde være til Gavn, men ikke til Forurettelse for nogen. »Da Vornedrettigheden ved Forordningen af 1702 aldeles er ophævet, saa kan der« — siger han — »ingen Tvivl være om, at Proprietæren ingen Ret har til Personer af Bondestanden, og at de, om Landmilitorsordningen ikke var til, efter Lovens Mening maatte anses som frie Folk.«³⁾ Udgangspunkt for Begrundelsen af Stavnsbaandsløsning danner ogsaa for Reventlow den Betragtning, at det principielt afgørende allerede har fundet Sted ved Frederik IV's Ophævelse af Vornedskabet; men saavel i det allerede anførte Indlæg som i flere andre, han fik Lejlighed til at fremføre i denne Sag, udviklede han naturligvis mange andre Synspunkter til Forsvar for en Reform, der utvivlsomt har ligget ham personligt dybt paa Sinde.

Reventlow var fyldt af en tillidsfuld og udpræget Optimisme i sin Tro paa de heldige Virkninger, Bondestandens Frigørelse vilde faa for det hele Samfundsliv. Et Medlem af Kommissionen som O. L. Bang var noget ængstelig for, at der skulde blive en for stor Tilstrømning af Bønderbørn til andre Næringsstænder, der i Forvejen havde Folk nok; han troede paa Nødvendigheden og Nyttens af en vis Erhvervsregulering⁴⁾ og vilde helst bevare en vis Kontrol fra Godejernes Side overfor det unge Mandskab; sammenholder man hermed hans Opfattelse af de andre foreliggende Spørgsmaal, bliver han iøvrigt et Eksempel paa, hvorledes ogsaa umiddelbart forud for den

1) Jfr. L. K. I, S. VIII.

2) Jfr. L. K. I, S. 189 ff.

3) L. K. I, S. 189 f.

4) L. K. II, S. 413 ff.: »Aarsager, hvorfor jeg han tiltræde Hr. Justitsraad Colbjørnsens Plan«. Jfr. om Bangs Standpunkter ovenfor S. 137 og nedenfor S. 250. — Det kan her nævnes, at Barth. Eichel indledede sin Deltagelse i Forhandlingerne om Stavnsbaandet med, trods begejstret Frihedsvenlighed i det principielle, at stille sig paa et saa »moderat« Standpunkt, at han i Virkeligheden foreslog at blive ved Ordningen af 1733 blot uden de senere Tilføjelser og med visse Modifikationer. Efterhaanden som Arbejdet med Sagen skred frem, skiftede han imidlertid Anskuelse, og han erklærede i et stort polemisk Indlæg, som han affattede mod Generalitetets Betænkning, at han »med Glæde« havde fraveget sin forrige Mening. (L. K. I, S. 139—53, II, S. 401—12, 535—51, særlig S. 402 f. og 540.)

store Afgørelse Moderation i Stavnsbaandssagen kunde forenes med vidtgaaende Radikalisme i de almindelige bondebeskyttende Foranstaltninger.

Reventlow erklærer udfra sin meget liberale Opfattelse: »Jo lettere det kan gøres ethvert Menneske i Staten lovligen at søge den Stilling, som han anser sig at være nyttigst, jo mere vil Statens Gavn ved alles fælles Bestræbelser fremmes, og Erfaringen vil mere og mere vise, hvor utidig den Frygt er, at en eller anden Stand, til Skade for det hele, skulde blive for talrig; thi Tingenes Natur, enhvers sande Fordel, vil give enhver Stand det Forhold til det hele, som den bør have, meget bedre, end om Forholdet ved kunstige Regler af Regeringen bestemmes. . . .« Paa den anden Side var Reventlows Frihedsbegreb ikke saa skarpt udformet, at det ikke meget vel kunde forliges med visse Reguleringer af det unge Mandskabs Bevægelsesfrihed. Bondestandens Frihed bestod for ham, som han udtrykkelig har fremhævet, »ikke i den Rettighed at omrejse hele Riget, men deri, at han ikke er nogen enkelt Mands vilkaarlige Behandling underkastet.«¹⁾

I Slutningen af sin første Udtalelse om Sagen dvælede Reventlow ogsaa ved Spørgsmaalet om, hvorvidt der burde tilstaaes Godsejerne visse Fordele til Gengæld for Ophævelsen af denne Ret over Bønderne. Naturligvis var der hos Reventlow slet ingen Sympati for vidtgaaende Idéer i denne Henseende. Udtrykkelig tog han Afstand fra Tanken om frie Forpagningsforhold som de engelske. Forhold, som efter hans Skøn nødvendigvis maatte blive trykkende for Bønderne (»der klages over, at dette paa mange Steder i Engelland selv skal være Tilfældet«). Derimod kunde han tænke sig, at Forpagtninger paa længere end en Mands Levetid vilde være uskadelige for Bondestanden; ligeledes vilde han læmpe Godsejernes Pligt til at besætte øde Gaarde og tilstaa dem lovlig Ret til at forhøje Landgilden ved Fæsterskifte.²⁾

Om den særlige Grundighed, hvormed Reventlow gik op i Arbejdet med Stavnsbaandssagen, vidner det, at han vedlagde sit mest omfattende Forslag i denne Sag (af 12. Marts 1787) en Række Tabeller til Oplysning om de paagældende Forhold.³⁾ Her fik Landbokommisjonen altsaa noget positivt Materiale at arbejde med, medens den i

¹⁾ L. K. II, S. 467 (jfr. S. 527) og 526.

²⁾ L. K. I, S. 205 ff.

³⁾ Se Anhang til L. K. II.

de store Spørgsmaal om det almindelige Retsforhold mellem Gods- ejere og Bønder maatte klare sig uden den Slags Hjælpemidler.

En særlig Iver viste Reventlow for Oprettelsen af Soldaterhuse med Jordtilliggende (efter den svenske »Inddeling«s Mønster),¹⁾ og han blev Ophavsmand til en Bestemmelse i Forordningen af 20. Juni 1788 (§ 39), som opmuntrede hertil. Paa meget vigtige Punkter kom Reventlow ved sine Forslag til at præge den Ordning, som blev vedtaget.

Allerede i sin Betænkning af 24. Okt. 1786 foreslog han, at Stavnsbaandet efter en gradvis Overgang, der maatte anses for nødvendig, skulde helt ophøre Aar 1800 og Mandskabet derefter — indtil det har udtjent — kun være bundet til Udskrivningsdistrikterne (tilsvarende Forslag, omend i mindre bestemt Form, blev iøvrig stillet af V. A. Hansen i en Erklæring af 20. Okt.). Med stor Bestemthed formulerede Reventlow straks Kravet om, at Soldater fremtidig burde udtages efter Hartkornets Størrelse, ikke efter Folkemængden.²⁾ »Erfaringen« — siger han i en senere Erklæring —, »har desværre lært os, hvor farlig den militære Inddeling efter Hartkornet er for Bondestandens Frihed, og hvor let det er ved samme at finde Paa-skud til at berøve Bondestanden Friheden.«³⁾ Reventlow vilde dog have, at Godsejerne skulde føre Tilsyn med Sessionsrullerne og derfor ogsaa have Ret til at udpege Lægds mændene paa deres Godser (en Opgave, der for Strøgodssets Vedkommende burde overtages af Amtsforvalteren);⁴⁾ han vilde, at der paa et saadant Punkt skulde opretholdes den naturlige, patriarkalske Forbindelse mellem Godsejeren og hans Gods' Bønder, og frygtede ikke herved nogen Fare for Stavnsbaandets Genindførelse, men udtrykker i denne Sammenhæng sin Overbevisning om det umulige i, at danske Bønder igen kunde blive stavnsbundne: »Lige saa umuligt holder jeg dette, som at vi igen skulde tabe alle Reformationens Fordele.«⁵⁾

Skønt Tro paa Friheden og et humanitært Sindelag saa aabenbart var Reventlows ledende Motiver under hans Reformarbejde, er det dog ikke saa mærkeligt, at vi i hans Betragtninger og Forslag i nogen

1) L. K. II, S. 578—83, samt i det flg. flere Erklæringer dels fra ham, dels fra andre.

2) L. K. I, S. 197 og 190, jfr. V. A. Hansens Erkl. S. 126 f., 138, ligeledes Fridsch og Cordsen S. 157 f. og 187 f. (Erkl. af 23. Okt. 1786).

3) L. K. II, S. 471.

4) Forordningen af 20. Juni 1788 (§ 9) fastsatte, at Lægds mændene skulde *foreslaas* til Udnævnelse af henholdsvis Godsejere og Amtsforvaltere.

5) L. K. II, S. 462 f.

Maade kan spore ikke blot Godsejeren, men ogsaa den i Landbrugets Fremskridt stærkt interesserede Mand. Dette er kun naturligt efter alle hans Forudsætninger. Udfra Jorddyrkningshensynet ønskede han saaledes flere særlige Undtagelser fra Landmilitstjenesten, saaledes skulde Mænd udenfor Bondestanden, der nedsatte sig paa Landet for at drive Bondehaandtering, kunne befri deres Børn ved at bygge et Hus og nedsætte en Familie deri, og enhver tjenestepligtig skulde have Ret til i sit Sted at stille en tjenestedygtig Karl.¹⁾ Det sidste Forslag er for Reventlows egen Bevidsthed ikke kommet i Modstrid med en anden Tanke, han samtidig har hævdet, nemlig den, at Gaardmandssønner burde være de første, som Pligten skulde paa-hvile, da de maatte tænkes at ville blive de mest forsvarsivrige; naar der i Fremtiden, ræsonnerede han, blev større Velstand i Bondestanden, da vilde Gaardmandssønner ikke saa let flygte bort fra deres Fædreneary, men stride for deres Hjem som Nordmænd og gamle Danske, »Husmænd og Indersters Sonner kunde lettere være ligegyldige i Landets Forsvar.«²⁾ Allerede i sin første Betænkning om Sagen har han peget paa Nødvendigheden af at fritage de Bondesønner, som med Held lagde sig efter Videnskaberne. »Og« — tilføjede han —, »dette Tilfælde vil møde tit, naar Bondestanden begynder at opløfte sig af Stovet.«³⁾ Helt igennem præges Reventlows Holdning overfor denne Sag af hans lyse Tro paa Bondestandens Fremtidsmuligheder. Iøvrig saa han lysere end Colbjørnsen paa Bondestandens øjeblikkelige Tilstand; Colbjørnsen mente, at de fleste Fæstebønder var fattige, Reventlow derimod, at de fleste var velhavende, for saa vidt som de dog havde deres Udkornme.⁴⁾

Reventlows Forslag af 23. Okt. 1786 kan siges at være Grundlaget for den Plan til Spørgsmaalets Løsning, som Colbjørnsen havde færdig 6. Januar 1787, og som han har udarbejdet i Forening med Fridsch. Denne Plan, hvorved det første Udkast til en formelig Lov blev givet, udgjorde Chr. Colbjørnsens væsentligste Indsats i Stavnbaandssagen.⁵⁾

Det var mod det Colbjørnsenske Udkast, Generalitetskollegiet fik Lejlighed til at rette sin Kritik, der formedes som en udførlig Be-

1) L. K. II, S. 484 f.

2) L. K. II, S. 480.

3) L. K. I, S. 193.

4) L. K. I, S. 344, II, S. 458.

5) L. K. I, S. 340—61, se om Fridschs Medvirken S. 347, om Forholdet til Reventlow jfr. Bemærkning af denne selv L. K. II, S. 516.

tænkning. Generalitetet vilde her bestride Kommissionens Ret til overhovedet at tage denne Sag op, erklærede det for fornøftstridigt at ophæve den bestaaende Ordning, hvor Godsejeren var den solide »Cautionist« for Rekruteringen, udmalede, hvor unaturligt det var at lade Bonden gaa Soldat maaské for et Gods, han aldrig kendte, og ikke som nu »for det Gods, hvor hans Fader, Broder og nærmeste Venner bor«. Skulde Soldatertjenesten være en personlig Pligt, forstod Generalitetet iøvrig ikke, hvorfor Bondestanden mere end nogen anden Stand skulde opfylde denne Pligt.¹⁾ Naturligvis var alle disse Argumenter frugtesløse overfor Reventlow, Colbjørnsen og ogsaa alle de andre frihedsvenlige Kommissionsmedlemmer. »Imidlertid« — mente saaledes Luxdorff —, »har ethvert Menneske, Bondekarl eller anden, ustridig sine naturlige Rettigheder; har Gud givet os saa ypperlige Sjæleevner, da er det sket, for at vi skulde udvikle dem. . . .«²⁾

Colbjørnsen ramte Generalitetets Argumentation jo paa det allerømmeste Punkt, hans Anskuelse om Bondestandens rette Forhold til Stat og Konge, og i bitre Ord gav han Udtryk for sin Harme over Generalitetets »Maleri« af den stavnsbundnes samfundsmæssige Stilling — et »Maleri«, der bar sit utvivlsomme Præg af gammeldags godsejerlige Forestillinger.³⁾

I Foraaret 1788 blev Arbejdet med Stavnsbaandssagen tilendebragt. 28. April samledes Kommissionen og underskrev den færdige Forestilling til Kongen.⁴⁾ Den indledes med en historisk Oversigt, hvori man fremhævede Frederik IV's »mærkelige« Lov af 1702, ved hvilken Vornedskabet »til evig Tid« var blevet ophævet, og iøvrig paa-beraabte sig Kommissoriets Ord om, at Bestemmelsen af Jorddrotts og Bondestands indbyrdes Rettigheder skulde finde Sted med denne Lov som Grundlag. Underskrifterne er givet af de samme Medlemmer, der havde underskrevet Forestillingen af 24. Maj 1787, plus desuden Wormskjold, som jo dengang havde afgivet et protesterende

---

¹⁾ L. K. II, S. 441, 447, 450, 453. Et Citat, der paa kuriøs Maade viser Tidens Folkeformerelsesiver er følgende (hentet fra Generalitetets Bemærkninger til de enkelte Punkter i Colbjørnsens Forslag): »En af Krigs- og Lands-Commissarierne har anmærket, at naar en Enkes Søn skal forskaanes, saa vilde den Kærlighed, hun bærer for sin Søn og den Angest, hun fortæres af, at han skal kunne blive Soldat, aldeles holde hende fra nyt Ægteskab og saaledes standse Børneavlingen paa det Sted endel Aar.« (S. 451).

²⁾ L. K. II, S. 507.

³⁾ L. K. II, S. 622.

⁴⁾ L. K. II, S. XXX, 748—86.

Særvotum. Nu nøjedes han med at indsende en særlig Promemoria vedrørende specielle Spørgsmaal ved Rekruteringen.¹⁾ Quistgaard var jo Kommissionens eneste principielle Modstander af Stavnsbaandsløsningen, og han havde vistnok forlængst opgivet al Kamp. Baron Lehn har ligeledes paa et tidligt Stadium ophørt med at kæmpe for sit Standpunkt; han var jo erklæret Tilhænger af en Stavnsbaandsløsning, men ønskede at bevare en Inddeling i Lægder efter Hartkornet.²⁾

Forordningen af 20. Juni 1788 fulgte i eet og alt Landbokommis­ sionens Forestilling. I dens Præmisser siges, at Kongen til Gavn for sig selv og det almindelige og for at opmuntre Bondestanden til »Vindskibelighed, Mod og Fædrelandskærlighed« vil haandhæve sine Undersaatter af denne Stand i deres Rettigheder, »især den personlige Frihed, som af Kong Frederik den Fjerde i Forordningen 21. Febr. 1702 ved den i nogle Provinser brugelige Vornedsrets Ophævelse er blevet dem skænket, og som ikke mindre tilkommer denne end de øvrige Stænder«. Forordningens Hovedbestemmelser er, at Stavnsbaandet skal ophøre allerede fra 1. Jan. 1800, men straks for alle over 36 eller under 14 Aarsalderen, og at Pligten til Soldatertjeneste fremtidig — efter en Inddeling paa Grundlag af Folketallet — skulde hvile som en personlig Pligt paa alle, der var født indenfor den Stand, der drev Bondehaandtering — med visse Undtagelser, som blev gjort af praktiske Grunde og bl. a. i Overensstemmelse med de ovenfor (S. 150) omtalte Forslag af Chr. D. Reventlow. Principielt og absolut undtagne blev egentlig kun bondefødte Akademikere, og i Almindelighed kunde en Mand af Bondestanden ikke, uden ved at købe eller forpagte 200 Tdr. Land af en Hovedgaards Marker, befri sine Sønner for Indskrivelse i Reserverullen (§§ 24 og 32). For saa vidt bevaredes en Form for Stavnsbaand, som det blev paalagt de i Rullen indskrevne ikke at forlade vedkommende Amt uden Amtmandens Tilladelse (§ 6); den store Forandring var, at den tjenstpligtige ikke blot havde faaet et meget videre Rum at røre sig paa, men nu ikke var underkastet en privat Herres, men en offentlig Myndigheds Kontrol. Ved Stavnsbaandsløsningen mistede Militærordningen sin snævrere Forbindelse

¹⁾ L. K. II, S. 745—47.

²⁾ L. K. II, S. 329 f., se ogsaa Colbjørnsens Modbemærkninger S. 338 ff.: »Den Pligt at tjene Kongen og forsvare Fædrelandet bør, som meget rimeligt, være almindelig . . .«. Om Kampen i Statsraadet, Schack-Rathlous og Rosenkrantz' forgæves Modstand og derpaa følgende Fratræden som Ministre se Holm: D.-N. H. 6. Del I, S. 81 ff., Kampen etc., S. 148 ff.

med den egentlige Jordlovgivning; men samtidig skabtes der paa en vis Maade et nyt Princip i dansk Lovgivning, en skarp Standsdeling mellem den til Soldatertjenesten pligtige Samfundsklasse og alle andre. Det drejede sig principielt om en medfødt Pligt, hvorved ikke vedkommendes egen, men hans Faders Stilling var afgørende.

Det blev ikke sagt til Motivering, at de særlige Pligter, der ved Forordningen af 20. Juni blev paalagt Bondestanden, skulde opfattes som modsvarende de særlige Rettigheder, der ved Forordningerne af 8. Juni 1787 var tilstaaet Standen. Ved begge Lovgivningsarbejder var der i Virkeligheden bygget paa den Forudsætning, at Bondestanden maatte have en særlig Stilling i Samfundet.

Forholdsvis hurtigt og uden større Vanskeligheder var det gaaet med at faa gennemført disse betydningsfulde og vidtrækkende Reforme. Landbokommissionen var i Ordets egentlige Forstand en Kommission, et Raad af Mænd med det betroede Hverv at udarbejde Love, som derefter den af alle andre Faktorer uafhængige Enevoldsmagt kunde sætte i Kraft.

Det mindst udviklede Problem blandt dem, der nu skulde løses, laa, naar alt kom til alt, i Stavnsbaandsløsningen, der i sig selv blot var Spørgsmaalet om at ophæve en ved bestemt Lovgivning indført, kun faa Aartier gammel Institution. Større Vanskelighed knyttede der sig naturnødvendigt til den Opgave fra Grunden at reforme de sociale Forhold af gammel, indgroet Natur, i hvilke Stavnsbaandet havde haft sit Udspring og sin Forudsætning.

---

15. FORSKELLIGE BESTEMMELSER TIL FREMME AF BONDESTANDENS SELVSTÆNDIGHED. FÆSTEFORORD- NINGEN AF 1790.

Der er her Tale om en Række Bestemmelser og Forordninger, hvis samlede Tendens svarer til Formaalet med Landbolovene af 1769, med Forordningerne af 8. Juni 1787; Tendensen er at fremme Bondestandens Selvstændighed, at styrke Bondebrugets hele Stilling.

Til Dels drejer det sig om Bestemmelser, der er gennemført endnu før Nedsættelsen af den store Landbokommission, og først maa nævnes en kgl. Resolution af 8. December 1784, hvorved de nye Regeringsmænd udtrykte deres Vilje til at fremme Udbredelsen af Selvejendom i Fortsættelse af den Politik og de Grundsætninger, der var blevet gennemført i sin Tid under Henrik Stampes Ledelse. Forordningen af 13. Maj 1769 havde tilladt Godsejerne at reservere sig »Herligheden« over bortsolgt Fæstegods og dermed foruden Jagtret, Birkeret m. m. ogsaa Skattefrihed for deres Hovedgaarde, men de skulde til Gengæld vedblive at være ansvarlige for det bortsolgte Gods' kgl. Skatter og Kontributioner. Ved nævnte Resolution af 1784 blev det paa Rentekammerets Forslag, som et af de første Udslag af Chr. D. Reventlows Landbopolitik, bestemt, at Godsejere, der fremtidig bortsolgte deres Bondergods, kunde, efter Ansøgning til Rentekammeret, vente at faa Tilladelse til at forbeholde sig »Frihed« for Hovedgaardene, ogsaa uden at de paatog sig nogen Forpligtelse overfor det bortsolgte Gods. Desuden fastsloges det, at der ogsaa for de nye Selvejere, der efterhaanden blev, skulde gælde den Beskyttelse, hvorom Forordningen af 13. Maj 1769 handlede.¹⁾

Ogsaa paa mere direkte Maade kom Staten herefter til at give sin Støtte til Køb og Salg af Bøndergaarde til Selveje.

Da Finanskollegiet 28. Juni 1785 indgav Forestilling til Kongen om Afbetaling af Statens Gæld til Banken og Indretning af »et synkende

---

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1784 (Forestilling af 30. Nov.) Nr. 294. Se iøvrig om videre Regler i denne Retning nedenfor S. 337 f.

Fond«, stillede det samtidig Forslag om Oprettelse af en offentlig Laanekasse til Understøttelse af Landets Produktion. Det er et karakteristisk Vidnesbyrd om — sikkert nok i Forholdene velbegrundet — finansiell Optimisme, at et saadant Forslag kunde stilles netop i Forbindelse med en Sag vedrørende Statens Gældsforhold. Kongen resolverede straks, at der skulde stilles et Beløb af 750.000 Rdlr. til Raadighed for Formaalet, og udbad sig en nærmere Forestilling om Spørgsmaalet. En saadan blev afgivet det følgende Aar og resulterede i *Forordningen af 16. August 1786* om Oprettelse af en Kreditkasse til Støtte for Erhvervslivet i Danmark og Norge.

For Danmarks og Hertugdømmernes Vedkommende skulde denne Støtte først og fremmest ydes til Foranstaltninger, som sigtede umiddelbart til at forbedre Tilstanden for Fæstere og andre, der beboede Ejendomme, som ikke tilhørte dem selv, ved at skaffe dem saa vidt muligt Ejendomsrets Vilkaar og Fordele, enten ved ligefrem Meddelelse af denne Ret eller dog Besiddelsesformer som Arvefæste og meget lange Forpagtninger. Udtrykkelig fastsloges det senere — ved en Kancelliskrivelse af 18. April 1789 —, at der af Kreditkassens Midler med den for de enkelte Tilfælde passende Forsigtighed kunde ydes større eller mindre Laan til Fæstebønder, der ønskede at købe de Gaarde, de havde i Fæste.¹⁾

Ved at skabe denne Ordning med Statslaan for Bønder til Erhvervelse af Selveje havde Statsmagten paa meget eftertrykkelig Maade vist sin Interesse for en Udvikling bort fra Fæstevæsenet og frem til selvstændig Ejendomsbesiddelse for en saa stor Del af Landets Gaardmandsklasse som muligt. Det passede med de Bestræbelser efter at hævde Gaardmandsbrugets Rettigheder, som under Landbo-reformerne synes at have samlet de ledende Kræfter i Staten til ensartet Handling.

Et enkelt Led i denne Stræben var den vigtige Forandring, der fandt Sted i Lovgivningen om Kvæghandel, en Ophævelse af det Privilegium, Herremænd og Byborgere hidtil havde haft til at fede og udføre Staldøksne. Om denne Sag var der 2. Maj 1787 blevet nedsat en talstærk Kommission med bl. a. Schimmelman, Chr. D. Reventlow og Chr. Colbjørnsen som Medlemmer. I den Betænkning, Kommissionen har afgivet, var stærkt fremhævet det Motiv, der laa i Kvæghandelens Tilbagegang, der søgtes belyst ved statistiske Ta-

¹⁾ Finanskollegiets Forestillingsprotokol 1785 Nr. 131, 1786 Nr. 173, Fogtmanns Reskriptsamling for 1789.

beller; men man fandt det dog ikke (som Slutning paa Betænkningen) overflødig at give en juridisk-principiel Begrundelse for det revolutionære Skridt, der skulde tages, og selvfølgelig er Argumenterne her opstillet af Colbjørnsen.

Stændernes Privilegier var, udvikledes det, ikke mindre end de almindelige Borgerrettigheder vigtige i Kongens Øjne. Spørgsmaalet var imidlertid ikke blot, om Kvæghandelen havde været et Privilegium for Adelen og Borgerne, men om det havde været et *udelukkende* Privilegium, og dette sidste maatte afgøres ved en Forstaaelse strictissimæ interpretationis, d. v. s. det maatte ved klare og udtrykkelige Ord være forkyndt i Loven, at enhver anden Samfundsklasse var udelukket fra nogensinde at kunne faa Del i Privilegiet. Noget saadant var ikke Tilfældet, og der kunde da ikke være noget i Vejen for, at Kongen gav det samme Privilegium til andre; var der iøvrig sket nogen Krænkelse af Privilegiet, da maatte det være dengang, da Privilegiet blev udstrakt til *enhver* Sædegaardsejer (de borgerlige ikke mindre end de adelige). Iøvrig — anførte man desuden — kunde et Privilegium bortfalde ved non usus («Det er oplyst, at en meget stor Del af Sædegaardene i Jylland ikke befatter sig med at opstalde Øksne»).

Saaledes forstod den danske Enevældes Jurister, ved Hjælp af passende Fortolkning, at komme gamle Privilegier til Livs uden principielt at underkende deres Berettigelse. En højtidelig Afsværgen eller Fordømmelse var overflødig her i Landet. Der hævdedes blot en Ret for Kongen til at gøre alle sine Undersaatter »privilegerede«.¹⁾

Forordningen af 11. Juni 1788 tilstaar (altsaa kort før Stavnbaandsløsningen) alle og enhver den Ret til at fede og udføre Øksne, der hidtil havde været forbeholdt Godsejere og Byborgere, ligestiller altsaa paa dette Punkt den lille og den store Landbrugsbedrift, foreskriver desuden Toldnedsættelse og andre Lettelser.

I Tiden nærmest efter Stavnbaandsløsningen foregik det afgørende Arbejde med de Spørgsmaal, der angik Bondestandens Retsstilling, ogsaa for saa vidt Forholdet til Godsejerne angik, ikke indenfor Landbokommissionen, men indenfor Kancelliet. I Tiden fra 28. April 1788 — den Dag, da Forestillingen angaaende Stavnbaandet blev underskrevet — og indtil Februar 1790 er der kun blevet holdt ganske enkelte Møder i Kommissionen (et Møde i Maj 1788 og et Møde i

¹⁾ Generaltoldkammeret, Danske Forestillinger 1788 Nr. 47 (her ogsaa Kommissionens Forestilling).

Maj 1789). Men 29. Aug. 1788 indtraadte Chr. Colbjørnsen som Generalprokurør i Kancelliet og blev derved istand til at sætte sit Stempel paa de Beslutninger, som blev taget herfra.

5. April 1788 havde Byfoged Selmer i Skive til Kancelliet indgivet en Klage over, at Herremænd i Jylland misbrugte den Bestemmelse i Danske Lov (3-13-3), hvorefter en Husbond, der selv vilde bebo en Fæstegaard, kunde opsigte Fæsteren til Fraflytning; Misbruget bestod i, at Bortsalg af Fæstegods fandt Sted under den Forudsætning, at ogsaa en tilfældig ny Ejer straks kunde gøre en Ret gældende ifølge den nævnte Bestemmelse. Atter havde saaledes en af de underordnede Retsembeds mænd rejst et for Bondestanden vigtigt Retspørgsmaal overfor Regeringen. Selmers positive Forslag gik ud paa, at der for Danmark gives en lignende Lov, som der allerede for et tilsvarende Forhold (mellem Jorddrotter og »Lejlændinge«) 18. Oktober 1780 var givet for Norge; han sluttede sin Klage med patetisk at tilraabe Kancelliet: »Højbydende og naadige Herrer, tænk paa disse elendige og ulykkelige Tilstand, hvilke med Tavshed lig de umælende sukker i Støvet til Oberherren og hans Collegier.«

Kancelliet raadspurgte Rentekammeret, der imidlertid (i Promemoria af 7. Juni 1788) fraraadede at gøre noget ved Sagen, da Forholdene laa anderledes i Danmark end i Norge, og da der ved en saadan Ændring vilde blive større Vanskeligheder for Bondestanden ved Erhvervelse af Selvejendom. Den endnu fungerende Generalprokurør, O. L. Bang, foreslog, at man skulde sikre Fæsteren en vis Forkøbsret til hans Gaard. Der blev (12. Juli) skrevet til Landbo-kommissionen om Sagen, hvilket dog ikke har faaet Betydning. Derimod blev det af Betydning, at Colbjørnsen snart efter tiltraadte Stillingen som Generalprokurør.

Der kom fra ham til at foreligge en konkret Sag vedrørende den omhandlede Bestemmelse i Loven, nemlig en Supplique til Kancelliet, fra en jysk Bonde, Simon Simonsen i Saxild By, der gennem 45 Aar havde siddet inde med sin Fæstegaard, uden at Husbonden, Lüttichau paa Aakjær, (ifølge Colbjørnsens Erklæring) havde haft andet at klage paa ham, end at han var — Kaffedranker. Lüttichau ønskede at bortsælge Gaarden og lod derfor gaa Bud til Fæsterens Son, Jens Simonsen, om han vilde købe den, da den ellers vilde blive solgt til en anden. Da Supplikanten udbad sig en Frist paa 4 Dage for at skaffe Penge, solgte Lüttichau straks Gaarden til »en navnkundig Mand nemlig Rasmus Nielsen (hedder det i Simon Simon-

sens »Supplique«), som allerede adskillige Gange havde, ved at købe Gaarden pro forma, ladet sig bruge af Kammerherren til at udpine en høj Betaling af 220 Rdlr. pr. Td. Hartkorn af Fæsteren, hvilket ogsaa efter Supplikantens Formening var hans Hensigt her, da han lovede ham, at Rasmus Nielsen skulde overlade ham Gaarden imod 220 Rdlr. pr. Td. og en Douceur«. Da Fæsteren nægtede paa Grund af Uformuenhed at betale Gaarden saa dyrt, lod den ny Ejer ham udsige af Gaarden »uden dertil at anføre nogen lovlig Aarsag«.

Sagens Fremstilling giver os et meget klart Udtryk af Maal og Midler ved en Godsejers Udnyttelse af den paagældende Lovparagraf, der altsaa simpelthen tjente ham som Udvej til at opnaa højere Priser ved Bortsalg af Fæstegods.

Colbjørnsen indstillede (12. Nov. 1788) til Kancelliet, at den supplikerende Bonde fik beneficium paupertatis til at faa sin Sag paa-dømt efter Lands Lov og Ret, men erklærede samtidig, at den norske Lov af 1780 burde udvides til at gælde for Danmark, og tilbød at udarbejde et Udkast hertil. Resultatet blev da *Forordningen af 16. Januar 1789*, der fastslog, at Danske Lov 3-13-3 ikke skulde forstaaes som tagende Sigte paa andre Jorddrotter end den, der selv havde overdraget Gaarden til Fæsteren, saa at denne saavel som hans Enke, selvom Ejendomsretten skulde gaa over til andre, kraftigt skulde haandhæves i den Besiddelsesret, som den paagældende Lovparagraf hjemlede dem.¹⁾

Ved denne Forordning havde Kancelliet altsaa paa en Maade, der efter alt at dømme var betydningsfuld, søgt at forebygge en Risiko, der truede Bønderne ved det stadig mere fremadskridende Bortsalg af Fæstegods til Selveje. Rentekammeret havde været ængstelig for, at der skulde blive sat en Hemsko paa denne Udvikling; men paa Trods af disse Betænkeligheder fastholdt og gennemførte Colbjørnsen ogsaa her det kraftige Retsstandpunkt.

Ved en anden Forordning, der udkom det følgende Aar, greb Kancelliet ind overfor en for Bondestanden endnu mere faretruende Tendens til at bryde gammel Lovgivning; det blev indskærpet, at Fæsteforholdet altid, som foreskrevet i Danske Lov, skulde være et livsvarigt Forhold.

Anledningen hertil var givet af en af de overordnede lokale Embedsmænd. I Forbindelse med Kreditkassens Virksomhed havde

¹⁾ D. Kanc.: Indlæg til Sjæll. Reg. Nr. 30, ¹⁰/₁ 1789, Suppliqueprotokol Sidste Halv-aar 1788 Nr. 1417.

Amtmand over Nyborg og Tranekær Amter Schuhmacher indberettet til Kassens Bestyrelse, at der var nogle Godsejere, som bortlejede deres Fæstegaarde enten paa visse Aar eller paa Opsigelse. Kreditkassen lod en Ekstrakt af denne Beretning gaa videre til Kancelliet, hvor derefter Chr. Colbjørnsen udarbejdede Udkast til en Forordning, som fra Kancelliet blev forelagt Kongen i Statsraadet og derefter udstedt som Lov.¹⁾

Ved *Forordningen af 19. Marts 1790* erklærer Kongen: at han med Mishag har fornummet, at endel Jorddrotter i Danmark mod Lovens udtrykkelige Bud (i 3-13-1 og 4) udsteder Fæstebreve paa visse Aar eller paa Opsigelse, »hvilken Omgangsmaade baner Vej til Udsugelser og kvæler al Lyst til Vindskibelighed hos Fæstebønderne«. »Saa have Vi, i Hensigt til Agerdyrkningsvæsenets Opretholdelse og Bondestandens Haandhævelse i dens Rettigheder, fundet nødvendigt at sætte Grænser for disse Misbrug og med Kraft at beskærme Fæsterne i deres Besiddelsesret for dem selv og deres Enker, som ved førnævnte Lovs Artikler nu er og ved vore Fædres ældre Lovgivning i flere Aarhundreder har været dem hjemlet; thi befaler Vi herved allernaadigst, i Overensstemmelse med Lovens 5. Bogs 1. Kapitel, at alle hidindtil udgivne Fæstebreve, hvad enten de lyder paa visse Aar eller paa Opsigelse, dog bør gælde for Bonden og hans Hustrus Livstid, saa længe hun er Enke og de begge efterkommer deres Forpligtelser, samt at enhver deri anført Indskrænkelse imod Lovens Forskrift skal anses uefterrettelig. Enhver Jorddrot, der herefter handler mod D. L. 3-13-1 og 4, skal tiltales og straffes som Kongens Befalingers modvillige Overtræder.«

Med denne Forordning skulde der altsaa være skabt en ny Betryggelse af Fæsteklassens Stilling og ligeledes Sikkerhed for, at Bortsalget af Fæstegods til Selveje kom til at foregaa under de Vilkaar, som i denne Henseende maatte følge af Fæsteforholdets livsvarige Karakter. Det blev faktisk ikke muligt at opnaa højere Pris end den, hvortil en Fæster selv vilde taksere Forskellen mellem en Selvejers Stilling og sine hidtidige for hele Resten af hans Levetid garanterede Kaar.

Rent juridisk var der al god Grund til denne Forordning. Retsreglen om Livsfæste var ganske vist, som Præmisserne fremhævede, gammel i Danmark. Den kan vel muligvis oprindelig have bundet

---

¹⁾ D. K. Forestillingsprotokol 1. Kvartal 1790 Fol. 410—11.

mere i Hensyntagen til Godsejernes Interesser end just til Bøndernes; kunde Fæsteforholdet ikke opsiges fra Husbondens Side, var til Gæld heller ingen Opsigelse mulig for Fæsteren, der for saa vidt derigennem var bundet til Stavnen for Livstid (men dog formodentlig har haft meget let ved at frigøre sig til enhver Tid, naar nogen anden har villet sætte Penge ind paa at komme i hans Sted). Det var Frederik I, der (ved en Forordning af 14. Maj 1523) først havde bestemt, at en Fæstebonde, der opfyldte sine Forpligtelser, ikke maatte udvises af den Gaard, han havde i Fæste. Ret for Enkerne til at beholde Gaardene efter deres Mænds Død er for Krongodssets Vedkommende indført ved Frederik II's Forordning af 23. Okt. 1565, og ved Danske Lov 3-13-4 er dette gjort til almindelig gældende Ret. Selv Generalprokurør Henrik Stampe kan dog i en af sine Erklæringer udtale Tvivl om, hvorvidt det var en Proprietær eller Selvejerbonde forbudt at leje en Gaard eller et Hus til en anden enten paa visse Aar eller paa de Vilkaar, at han efter et Fjerdingsaars eller et halvt Aars lovlige Opsigelse skulde forlade Stedet og flytte bort.¹⁾ Udtrykkelig forbudt efter Lovens Bogstav var dette strengt taget ikke; men et saadant Forbud i en eftertrykkelig Form, der ikke kunde misforstaas eller omfortolkes, bliver altsaa gennemført ved Forordningen af 19. Marts 1790.

Forbudet betød, at en Hindring var skabt for at kunne omgaa de nye Regler vedrørende Fæstevæsen. 1. August 1791 indberetter Stiftamtmand Levetzau i Aalborg, at det i de ham underlagte Amter ikke var sjældent at lade Fæstekontrakterne fremtræde som Forpagnings- eller Lejekontrakter »alene for at undgaa den ved Forordningen af 8. Juni 1787 befalede Syns- og Overleveringsforretning«. Kancelliet svarede, at Forordningerne af 8. Juni 1787 uden nogen- somhelst Fravigelse i ethvert Tilfælde skulde følges, og at det ikke i nogen Henseende kunde faa Betydning, at der taltes om Forpagningskontrakter i Stedet for om Fæstekontrakter.²⁾

Der blev ved Gennemførelsen af de nye Regler om Fæstevæsenet og selve den ny Forordning om Livsfæstet ikke givet nogen Plads for principielle Afslag eller væsentlige Dispensationer.

¹⁾ Stampe: Erklæringer III, S. 74. Jfr. iøvrig Vinding Kruse: Ejendomsretten I, S. 239: ». . . der var formentlig i og for sig intet, der hindrede Godsejeren, naar det enkelte Fæsteforhold ophørte, i at drive den under Hovedgaarden ved en Bestyrers.

²⁾ D. K. Brevbog 1791 Nr. 3325 (1. Okt.) med Bilag. Jfr. om de senere tilladte lange Forpagninger nedenfor S. 182 f.

16. DELTE MENINGER I DEN OFFENTLIGE DISKUSSION OMKRING 1787. (»FRIHEDEN«S FORKÆMPERE CONTRA O. L. BANG OG CHR. A. FABRICIUS).

Hvor suverænt og maalbevidst Landbokommissionen og Regeringen gik til Værks under sin Reformlovgivning, fremtræder ikke mindst tydeligt ved en Betragtning af de Opfattelser, der samtidig blev gjort gældende indenfor den livligt florerende Pjécélitteratur.

Her ser man flere Skribenter formulere det nye Frihedsbegreb og Frihedskrav til Gunst ikke blot for Bønderkarlenes Raadighed over deres Personer, men ogsaa for Herremændenes Raadighed over alt deres Gods. Rent litterært fortsættes saaledes, ogsaa da det praktiske Reformarbejde er paa det højeste, og i bevidst Modsætning til dets ledende Tendenser, den Linje, der gaar tilbage til de første Godsejerkrav om en Stavnsbaandsløsning.

Karakteristisk er saaledes Titlen paa et Skrift, der udkom i 1787: »Proprietærernes Ejendom lige saa hellig i Regeringens Øjne som Bondens Frihed«. Forfatteren hed N. C. Claussion og var en anset Gejstlig, der tidligere havde deltaget i den landbopolitiske Diskussion.¹⁾ Hans Udviklinger gik naturligvis ud paa at hævde Kontraktfriheden som det retfærdige Grundlag for Forholdet mellem Godsejer og Fæster — et Synspunkt, der i den offentlige Diskussion særlig vendes polemisk mod et enkelt Medlem af Landbokommissionen, O. L. Bang, der havde givet Anledning dertil ved selv at optræde som Publicist.

Generalprokurør O. L. Bang, der ligesom Colbjørnsen havde givet en Erklæring af Betydning for Landbokommissionens Nedsættelse, var ikke under Kommissionens Arbejde med den Lovgivning, der satte Frugt 1787 og 1788, kommet til at gøre nogen mere betydelig Indsats. Han har ikke kunnet maale sig med Colbjørnsen og Revent-

---

¹⁾ Se Dansk biogr. Leksikon 2. Udgave.

low i Energi og Foretagsomhed; 1788 gik han fra Generalprokurator-embedet, hvor der derefter blev Plads for Colbjørnsen, over til Hof- og Stadsretten som Justitiarius; 1789 døde han. Hvor bondevenlig en Landbopolitiker han var, trods sin Ængstelse for visse Følger af Stavnsbaandsløsningen,¹⁾ derom vidner frem for alt en udførlig »Afhandling om Bondestanden i Danmark«, han har fremlagt i Kommissionens andet Møde (23. Okt. 1786); Afhandlingen blev ogsaa offentliggjort som Pjece og har herved faaet større Virkning end som Indlæg i Kommissionsforhandlingerne. Hans Synspunkter var nemlig paa visse Punkter særdeles yderliggaaende, af en endnu skarpere Tendens mod Godsejerne end den, der ellers fremtraadte hos de ansvarlige Deltagere i Lovgivningsarbejdet: han kræver ikke blot mere moderate Reformer som f. Eks. i Retning af »billigt« Hoveri og en friere Studehandel, indskrænker sig heller ikke til at kræve Fæsteforholdets Livsvarighed overholdt efter Loven, men fordrer tillige, at »ej heller maa Landgilden forhøjes over, hvad de nuværende tinglyste Skoder tilholder, imod Loven 3-13-14. Artikel«, og hans Radikalisme kulminerer i et Krav om Indfæstningens Bestemmelse i Forbindelse med en Form for Arvefæste.²⁾

Det er egentlig ikke mærkeligt, at saadanne Meninger, fremsat offentlig af selve Regeringens første Tillidsmand paa Retslivets Omraade, æggede Talsmænd for de modsatte Anskuelser frem til Forsvar og Modangreb.

Bangs Afhandling fremkaldte en Række Modskrifter, deriblandt et af Fr. von Buchwald, Amtmand for Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, fra 1789 Stiftamtmand paa Fyn. Mod Bang hævdede Buchwald, at det vilde være aldeles uretfærdigt at paalægge Jorddrotten noget nyt Baand ved Benyttelsen af hans Gods: »enhver Jord-ejer« — skriver han — »har købt sine Ejendomme med den Ret at gøre sig dem saa nyttige, som han i Overensstemmelse med de indgangne Anordninger, det er uden anden Mands lovlige Rets Fornærmelse, bedst ved og kan«. Fuld Frihed i Raadigheden over Jordegods kan efter hans Skøn kun have heldige Følger: »Ifølge min Overbevisning er Følgen af Jordejernes fri Raadighed over deres Ejen-

¹⁾ Se ovenfor S. 147 f.

²⁾ L. K. I, S. 51—105, særlig 61 og 100; jfr. »Afhandlingen« i den særlige Udgave (1786) og fremdeles »Nota i Anledning af de mod Afhandlingen om Bondestanden udkomne Skrifter, af Afhandlingens Forfatter« (1787).

domme, at Populationen paa Landet og i Købstæderne forøges med nyttige Mennesker . . .«. Buchwald benægtede altsaa ganske, at Statsregulering af Jordbesiddelse kunde tjene til Befolkningens Forøgelse.¹⁾

»Af hvad Aarsag«, skriver i en anden Pjèce²⁾ Niels Krabbe Juel til Billeshave paa Fyn, ligeledes mod Bangs Skrift, »og efter hvad Billighedsregler en Ejendom paa Landet mere skulde indskrænkes og betages Ejeren Raadighed over end som Købstadsejendomme, indser jeg ej. . . . Jordegodsejeren er en Undersaat af Kongen saavel som Købstadsmanden, altsaa indses ej, hvorfor Lovene og Anordningerne mere skulde forandres til hines Préjudice end til disses.« I saadanne Ord har vi et klart Udtryk for den Herremandslogik — formelt set naturligvis en aldeles udmærket Logik —, der følte sig paa det dybeste krænket ved den Landbolovgivning, der gennemførtes i Aarene fra 1787 til 1790. Juel gav ligesom Buchwald Bang Ret i, at Stavnsbaandet burde bortfalde; men naar Godsejeren skulde slutte Kontrakt med en fri Karl, hvorfor maatte saa ikke ogsaa Kontrakten være fri, fuldstændig afhængig af Parternes Forgødtbefindende? Her laa den Inkonsekvens i Regeringens Landbopolitik, som det var vanskeligt eller umuligt for en Godsejer at forsone sig med, som irriterede og forargede.

»Disse Baand — disse Baand!« sukkede C. W. Morgenstjerne i sine »Amærkninger« til Bangs Afhandling; »dersom man kun ret vidste, hvor de dræber Flid, dødgør Virksomhed, betager Munterhed, Lyst og Udsigt, det skulde da blive Statsstudium at løse Baand, som det hidindtil har været det ganske herunder sukkende Europa over Statskunst at fængsle Agerdyrkning, Fabrikvæsen, Handel og Haandværker.« Morgenstjerne vendte sig ganske vist her kun mod Landgildens Fastsættelse og anerkendte det berettigede ved Livsfæstet; men Ejendomsretten er ham alligevel saa hellig og betydningsfuld, at Konsekvenserne maa blive vidtrækkende: »O, denne Lighedsdrøm, hvor kan den være sød og smigrende for et følsomt Hjerte!« I den virkelige Stat er det imidlertid Ejendomsretten, der stemmer med

1) Fr. von Buchwald: Uforgribelige Tanker (1787), S. 14 og 29. Jfr. Dansk biograf. Leksikon, hvor det iøvrigt om B. hedder, at »han viste baade som Embedsmand og som Godsejer af og til en saadan Mangel paa Respekt for Befalinger, der udgik fra Centraladministrationen, at han næppe var sluppet vel derfra, hvis ikke skjulte Indflydelse paa allerhøjeste Steder havde gjort sig gældende til hans Fordel.«

²⁾ Korte Tanker etc. (1786), S. 11.

Kristendom og Filosofi, og som er den Grundpille, uden hvilken Staten ikke kan bestaa.¹⁾

A. C. Teilmann, den endnu utrættede Forkæmper for sin Stands Interesser, lod i en forbitret Tone Bang vide, at Frihed, borgerlig Frihed, først og fremmest bestod i, at man med Sikkerhed kunde indrette sine Gerninger efter bestemte Love i Ejendom og Ejendomsret. Han fandt det bevisligt, dels at Fæste- og Hovbønder allerede havde mere virkelig Frihed og Ejendom end Godsejerne, der var bundet ved saa mange Baand, dels at Godsejernes Frihed og Ejendom vilde forgaa og blive traadt under Fødder, saafremt Bangs med fleres Forslag fandt Bifald; »men vilde i saa Fald,« spørger han ironisk, »vore Menneskevenner træde frem som Forsvarere for Godsejerne ligesom nu for Bønderne . . . hvis ikke, maa vi lade dem vide, at vi uden al Naade streger dem ud af Menneskevennernes Liste, med mindre de kan bevise, at Proprietærer ikke er Mennesker . . .«²⁾

Det var en Tankegang som Teilmanns ufattelig, at man vilde finde det forsvarligt paa een Gang at kræve mere Frihed for Bønderne og flere Baand paa Godsejerne. 1788 har han trukket sit eget Program klart og kort op i en særlig lille Pjece: »Forsøg til et Landvæsenssystem«. Han foreslaar her: 1) at enhver Godsejer skal have fri Raadighed over sin Ejendom, saaledes at han kan bruge, bortleje og bortforpagte den, ganske som han vil, uden nogens Mellekomst og uden noget andet »Syn« og nogen »anden Vurdering«, end et almindeligt Forhold mellem vedkommende Kontrahenter kan afstedkomme, 2) at Bonden bliver helt uafhængig af Godsejeren, saaledes at de to Parter staar som »fremmede« overfor hinanden, som Ejeren og Forpagteren af en Hovedgaard gør det. Saaledes har Teilmann i Stavnbaandsløsningens Aar formuleret de Anskuelser, han gennem 30 Aar har været med til at forfægte! Han er af en Biograf blevet betegnet som »Reformpartiets talentfuldeste og behændigste Modstander«; men i Virkeligheden vilde han og ligesindede jo en »Reform«, der vilde have betydet et langt mere udpræget Brud med gamle Tra-

1) C. W. Morgenstjerne: Anmærkninger etc. (1786), S. 22 f. og 11.

2) A. C. Teilmann: Anmærkninger etc. (1787), S. 24 f., jfr. et andet Skrift af samme (fra s. A.): Betænkninger over de Poster, som Commissionen til Landvæsenets Forbedring er forelagte, S. 7: »Naar nu Mandskabet saaledes lades Frihed til at indfæste og nedsætte sig, hvorsomhelst de vil, saa maatte det være meget naturligt og billigt, at Proprietærer og Selvejere ligeledes lades Frihed at benytte sig af deres Gaarde og Ejendomme, saaledes som dem bedst synes.«

ditioner end den Ordning, der gennemførtes. Det »behændige« laa i at ville benytte Tidens Frihedstanker til Fordel for Godsejerens økonomiske Interesse.¹⁾ Under Indtryk af det uafvendelige ved Bondestandens Frigørelse er Tanker i denne Retning blevet mere udbredt end nogensinde før.

Særdeles karakteristisk er det, at Godsejer og Landsdommer Fr. Brabrand, der i sin Tid som en af Bidragyderne til »Økonomisk Magazin« havde krævet en Begrænsning og Regulering af Hoveriet nu (1787) i en »Betænkning« over Bangs Afhandling²⁾ erklærede det for unødvendigt at bestemme Hoveriet: »thi naar det forudsættes, at hvo der vil efter egen fri Vilje fæste eller contrahere om en Bondegaards Antagelse, er ej pligtig at indgaa andre Vilkaar eller Conditioner end de, han med Jordegodsejeren kan blive forenet om, bortfalder al Bestemmelse«. Ogsaa for denne gamle Deltager i Landbodebatten var det altsaa noget ganske ulogisk, at man ikke skulde lade Stavnsbaandsløsningen følge af fuld Kontraktfrihed i Forholdet mellem Godsejere og Bønder, og han fandt en særlig Omsorg for Bondestanden herefter overflødig.

Ganske omvendt ræsonnerede Chr. A. Fabricius, der 1787 udgav et nyt Skrift: »Noget endnu om de nye Indretninger i Landvæsenet«. Han krævede her som O. L. Bang en Beskyttelse af de frigjorte Bønder, der gik saa vidt som til Bestemmelse af baade Indfæstning og Landgilde, netop med den Begrundelse, at Godsejerne ellers vilde være tilbøjelige til at udsuge Bønderne endnu mere, end da de var stavnsbundne Undergivne med et vist moralsk Krav paa at finde Forsørgelse.³⁾ Paany gjorde Fabricius gældende, at England netop ikke var noget godt Forbillede paa dette Omraade, og at det ved de ældre Indskrænkninger i Godsejernes fri Raadighed faktisk var fastslaaet, at Bondegodset ikke tilhørte dem med nogen absolut Ret, men først og fremmest var bestemt til Bondefamiliers Underhold.⁴⁾ Fabricius, der 1790 skulde blive optaget i Landbokommissionen, gik ligesom Bang videre i sine bondevenlige Ønsker end den førende Kreds af Lovgivere. Med deres Grundopfattelse, at der maatte kræves en fortsat og udvidet Statsregulering af Landbrugets Ejendoms-

1) Jfr. om T. ovenfor S. 30 f. og 87 ff., Dansk biografisk Leksikon, 1. Udg.

2) S. 10, jfr. samme Skrift S. 14. Jfr. ovenfor S. 24.

3) Anf. Skrift S. 17 ff., jfr. ovenfor S. 113 ff.

4) Anf. Skrift S. 21 ff. og 31 ff.

forhold i Sammenhæng med Bondefrigørelsen, stod de ikke alene i den offentlige Debat;¹⁾ men tilsyneladende mere udbredt var den helt modsatte Opfattelse, at Statsregulering nu som Konsekvens af den nye Frihedstilstand, der skulde gennemføres, maatte helt bortfalde eller væsentlig indskrænkes. Det var særlig paa denne Maade, Godsejerne formulerede deres Protest mod Regeringens Reformpolitik, en Protest altsaa ikke mod Bondefrigørelsen, men mod Indgrebene i Kontrakt- og Ejendomsforhold.

Den afgørende Kamp for og imod Landboreformerne foregik imidlertid ikke indenfor Pjæcelitteraturen; det var i Landbokommissionen og Kollegierne, Afgørelserne blev truffet. Man handlede fra Regeringens Side, som man selv vilde, men gav offentlig Frihed til at diskutere det, man gjorde. Hvor megen Interesse Regeringens egne førende Tillidsmænd selv havde for en Paavirkning af den offentlige Mening i Landet, viser sig jo allerede gennem det ejendommelige Træk, at Generalprokurøren henvendte sig med sine Tanker til Offentligheden og ikke blot til Landbokommissionen.

Mindre ejendommeligt er det, at den eneste egentlige konservative Oppositionsmand i Landbokommissionen, M. Quistgaard, folte Trang til offentlig at udgive en »Kopi« af sin Betænkning til Landbokommissionen. Chr. Colbjørnsen tog deraf Anledning til ligeledes at offentliggøre sit Svar paa denne Betænkning under Titlen »Til Publicum«. Hovedpunktet i Divergensen mellem Colbjørnsen og Quistgaard var jo selve Stavnsbaandssagen, og derved kan det forklares, at der her ikke blev skabt den Anledning til en omfattende og bevæget offentlig Diskussion som ved Udsendelsen af O. L. Bangs Afhandling.²⁾

Vi faar gennem de offentlige Drøftelser vedrørende Landbospørgsmaalene ligesom ved at følge Kommissions- og Kollegieforhandlingerne det bestemte Indtryk, at den egentlige Spænding under Reform-

¹⁾ Otto Lemvigh (Kopist i Kancelliet, senere Byfoged) udgav 1786 og 1787 to Skrifter, henholdsvis »En Landmands Betragtninger over Bondens Frihed . . .« og »Mine Tanker om Hr. Kammerherre Buchwalds Tanker«. Han viser sig her som en varm Ven af Lovforanstaltninger til Opretholdelse af Landets Bondestand. I det sidstnævnte Skrift (S. 5 f.) udtales der Frygt for en Tilstand, hvor hele Bondestanden er degraderet til Husmænd og Daglejere, og hvor som i England fortvivlede og brødløse Mennesker »gør Vejene og Gaderne usikre og opfylder Fængslerne med ulykkelige Forbrydere«; han er ikke Tilhænger af Landgildens Bestemmelse, men finder i hele Udviklingen af disse Retsforhold Beviset for Gyldigheden af et stort Princip: »Bondens lovlige Ret til at bruge og leve af Statens contribuerende Hartkorn.« (Anf. Skr. S. 9).

²⁾ Jfr. Oversigten i Bibliotheca Danica II, Sp. 989—92.

arbejdets Gennemførelse knyttede sig ikke til Stavnsbaandsløsningen, men til de Afgørelser, som angik den almindelige Landboret — til Spørgsmaalet om Bondebeskyttelsen mere end til Spørgsmaalet om Bondefrigørelsen.

En bevaret privat Brevveksling mellem de to Brødre Reventlow yder et væsentligt Træk til Belysning af det samme Forhold.

---

17. J. L. REVENTLOWS PROTEST MOD DEN BONDE- BESKYTTENDE LOVGIVNING. MODSÆTNINGEN MEL- LEM DE TO BRØDRE REVENTLOW.

Hvorledes Chr. D. Reventlows Stilling var til Forordningen af 16. Jan. 1789, kan vi ikke fastslaa, da han, skønt Rentekammerets Chef, ikke har sat sit Navn under dets Indlæg i denne Sag. Derimod er det givet, at han stod paa Colbjørnsens Side i Opfattelsen af det betimelige og nødvendige ved Forordningen af 19. Marts 1790, og vi kan konstatere en yderst karakteristisk Modsætning mellem ham og hans paa sin Maade meget reformvenlige og frihedsivrige Broder, J. L. Reventlow fra Brahetrolleborg.

De to Brødre Reventlow var opdraget og uddannet i Fællesskab. Sammen var de efter Studium hjemme under en Hovmesters Vejledning gaaet paa en lang Udenlandsrejse (paa den for Tiden saa karakteristiske Maade, naar det gjaldt unge Adelsmænds standsmæssige Uddannelse). Til sidst var de ogsaa kommet til England, og Chr. D. Reventlows Biograf mener at kunne fastslaa,¹⁾ at det var her, han fik sine bestemmende Indtryk af Friheden og Selvejendommens Betydning for Statens og Bondens Velstand; men som vi har set, gennem en Udtalelse af ham i Landbokommissionen,²⁾ har han — i hvert Fald senere — gennem engelske Forhold ogsaa faaet det Indtryk, at Frihedsprincipets konsekvente Gennemførelse kunde have sine Ulemper, og at der knyttede sig farlige Følger til det frie Forpagtningssystem, som var gennemført i England.

Chr. D. Reventlow blev trods sin Ungdoms Studier i England ikke en af dem, der krævede engelsk Landbolovgivning overført til Danmark, men gik med til at fastholde den nationale Linje i Udviklingen. Anderledes forholdt det sig med hans Broder, den begejstrede Bonde- og Skoleven paa Brahetrolleborg, der med al sin filantropiske Iver forbandt stor Mistillid til Regeringens Forsøg paa at give

¹⁾ Bergsøe: C. F. F. Reventlows Virksomhed I, S. 6.

²⁾ Se ovenfor S. 148.

Forskrifter om de sociale Forhold — som ved Fæsteforordningen af 1790.

16. Juni 1790 har Ludvig Reventlow skrevet et Brev til sin Broder,¹⁾ hvortil Anledningen har været et specielt Mellemværende (om en Arvefæstesag), han har haft med Kancelliet, men hvor han benyttede Lejligheden til at komme ind paa mere almene Betragtninger.

»Længe« — skriver han²⁾ — »har vi ikke talt sammen om Landbo-sager eller meddelt hinanden noget derom; stedse har jeg det Uheld at se de fleste Genstande af den Art fra et andet Synspunkt, vi har ikke kunnet blive enige derom, det er derfor ogsaa bedre, vi ikke mere kommer i Trætte derom, men at hver af os følger sin Overbevisning i det Kald, Forsynet har anvist ham, uden at gaa mere i Rette med hinanden. Jeg tror imidlertid at skyldte mig selv det Vidnesbyrd, at jeg sikkert aldrig har tiltroet Jer slette Hensigter; hvem kunde vel have renere Hensigter end I, der opofrer Jer til Statens Tjeneste, men I har alle for meget at gøre, er for despotisk sindede, vil give haarfine Forskrifter for alt, gaa i den mindste Detail, og derfor berør alt paa de underordnede Embedsmænd. I maa frygte de seks Tommer høje Akter og glæde Jer, naar de bliver henlagt. Alt skal slaas efter een Læst, og alt for meget Proprietærhad og Nag hersker i Jeres Foretagender. Derved sker det, at I af blind Iver kommer til at modstaa det gode for at hæmme et mindre Onde og derved sætter Grænser for al Frihed, enhver bedre Indretning. Hvorledes vilde det ellers have været muligt i dette Aarhundrede at udstede Forordningen af 19. Marts og at forklare og forandre Lovens Artikel 3-13-1 og 4 saa ganske imod Lovgiverens Mening; Forordningen har, tilstaaer jeg, ikke nedbøjet og saa at sige forarget mig mindre dybt, fordi Bernstorff diktatorisk har svaret mig, at der havde fundet omhyggelige Overvejelser Sted, og at der var talt meget derom i Statsraadet; sørgeligt er det imidlertid dog, naar den sletteste Indretning, jeg overhovedet kan tænke mig, nemlig at Enken skal blive ved Stedet, bliver anset som saa nødvendig, at enhver anden Kontrakt med frie Folk skal anses for Null und Nichts . . .; det manglede nu blot, at man ogsaa foreskrev, hvor megen Indfæstning (Festegeld), det er tilladt at tage, og at man maatte antage den som Fæster, der vilde gifte sig med Enken. Jeg har, tilstaaer jeg, ærgret mig over alt dette og over, at man vil frakende Godsejeren Ejendomsretten— men jeg

¹⁾ Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familierekreds II, S. 155 ff.

²⁾ Anf. Sted S. 157 f. Brevet er naturligvis affattet paa Tysk.

tier og tænker i Aanden, at der dog i Aaret 1900, trods Jeres vise Forordning af 19. Marts 1790, ikke vil findes flere Fæstebonder.«

J. L. Reventlow skrev videre, at han ikke forstaaer, man har saa meget mod Forpagtninger paa Tid, men at han nok selv vilde anse det for »billigt og politisk nyttigt« at foreskrive Fæsteforhold af mindst 10 Aars Varighed eller paa mindst 2—3 Aars Opsigelse; Fæsternes Enker vil Reventlow absolut ikke have som Gaardbesiddere, men mener, at de passende vil kunne anbringes i dertil indrettede »Witwenhäuser«.

Den hele Udvikling giver et dybt Indblik i Brevskriverens landpolitiske Tænkemåde og viser det skarpe Modsatningsforhold, hvori han i denne Henseende har staaet til Broderen — ligesom vi faar et Indtryk af A. P. Bernstorffs Holdning.

Heldigvis har vi ogsaa det Brev, der rummer Broderens Svar, hvilket ligeledes er meget oplysende. »Saa længe Danmark og Norge har bestaaet« — skriver Chr. D. Reventlow¹⁾ — »har det været en Ret for Bondestanden, at Fæsteforholdet skulde gælde for Mands og Kones Livstid. Hvorledes kan du da, gode, retfærdige, billige Broder, klage over Indgreb i Ejendomsretten i det Øjeblik, da der kun er Tale om Opretholdelse af gamle Rettigheder og Forpligtelser, der ikke er forældede, men staaer i fuld Kraft for hele Landet, og som nogle egennyttige, haarde Folk først nylig har begyndt at slaa Streg over. Dermed siger jeg¹⁾ ikke, at denne Fæsteindretning er nyttig, jeg har jo offentlig erklæret mig imod den,²⁾ jeg siger bare, at Regeringen maa forandre den og ikke Godsejerne paa egen Haand. Som Tidspunktet ikke er kommet at give Bondestanden paa een Gang sin hele Frihed, saaledes er det heller ikke kommet for Godsejeren. . . . Ejendom er bedre end lang Forpagtning, lang Forpagtning bedre end Fæste, Fæste bedre end kort Forpagtning paa Tid, og »^{1/4} Aars Opsigelse« [det sidste Udtryk paa Dansk i det ellers tysk affattede Brev] Landets Fordærv, det er min Trosbekendelse. Lang Forpagtning kalder jeg mindst 50 Aar.«

Chr. D. Reventlow forsvarede altsaa overfor sin Broder meget kraftigt Livsfæsteforordningen. Vi lærer af denne Brevveksling, at der bestod en dyb Modsatning mellem de to ikke blot paa dette Punkt,

¹⁾ Bobé: Elterladte Papirer etc. I, S. 39 ff., hvor Udgiveren ikke har været opmærksom paa, hvad den hele Sammenhæng tydeligt viser om Brevets tidsmæssige Placering, og derfor urigtigt har henført det til Aar 1773.

²⁾ R. kan vel her sigte til sin Udtalelse i Kommissionsbehandlingen angaaende lange Forpagtninger (se ovenfor S. 148).

men — som det saa klart antydes — overhovedet hvor det gjaldt Udformningen af de nye Landbolove. Johan Ludvig var en bestemt Modstander af de mange Statsreguleringer og Statsindgreb; den ædle Herre til Brahetrolleborg følte sig kaldet til selv at bestemme, i hvilken Grad og paa hvilken Maade han vilde optræde som sine Bonders Velgører. Han horte i Virkeligheden til de Godsejere, hvis Reformkrav gik ud paa Stavnsbaandsløsning, og som iøvrig ønskede fuld Frihed for Godsejerne til at gore, hvad de vilde med Jorden og ved Afslutning af Kontrakter med Bønder.¹⁾ Christian Ditlev hævdede de modsatte Synspunkter, saaledes at Modsætningen mellem de to Brødre blev en Slags Parallel til den, vi har konstateret mellem de to reformvenlige Skribenter Tyge Rothe og Chr. A. Fabricius, men dog ikke nogen fuldstændig Parallel.

Navnlig er det iøjnefaldende, at Chr. D. Reventlow dog ikke stod paa et saa absolut Standpunkt med Hensyn til det nødvendige i en Bondebeskyttelse. Hans Bemærkninger til Broderen viser, at han nærmest tænkte sig Statens Foranstaltninger i denne Henseende som et Overgangsstadium, der blot skulde vare, til Forholdene vilde tillade at give fuld »Frihed« for Godsejeren saa vel som for Bonden. Naar vi senere skal have Lejlighed til at fordybe os i de Anskuelser, han gjorde gældende overfor Hoverisagen, vil vi faa et klarere Indtryk af den Side ved hans Tænkemaade, hvorved han skilte sig fra Colbjørnsen og dennes nærmeste Aandsfrænder.

Gennem den her omtalte Brevveksling fremtræder altsaa Chr. D. og J. L. Reventlow for os som dybt uenige i de landbopolitiske Spørgsmaal, som henholdsvis Tilhænger og Modstander af mere vidtgaaende Statsindgreb i Jordbesiddelsens Forhold. Vi lærer ogsaa noget til dybere Forstaaelse af den ejendommelige Aktion, der fandt Sted i 1790 ved de 103 jyske Godsejeres Klageskrift til Kronprinsregenten.

---

¹⁾ Af Ytringer i Chr. D. Reventlows anførte Brev ses det, at denne opfatter den fynske Stiftamtmand Fr. Buchwald (se ovenfor S. 162 f.) som den, der har paavirket Broderen til saa megen Kritik af Regeringen (jfr. ogsaa Johan Ludvigs meget venlige Omtale af Buchwald i Efterladte Papirer etc. II, S. 154).

18. DE 103 JYSKE GODSEJERES KLAGE OVER LANDBO- LOVENE. COLBJØRNSSENS SVAR. DEN NY TIDS GODS- EJERPROGRAM.

Det var i Forbindelse med Kronprinsens Bryllup paa Gottorp 31. Juli 1790, at der fra 103 jyske Godsejere, repræsenteret af Lüttichau til Aakjær og Beenfeldt til Serridslevgaard, blev overleveret ham et »Tillidsskrift« med bitter Klage over de indtil da indførte nye Landboreformlove.

Underkaster man denne Klage det nøjere Studium, den som vigtigt historisk Dokument har Krav paa, vil man finde, at den først og fremmest tager Sigte paa de Ændringer, der ved disse Forordninger har fundet Sted i Christian V's Danske Lov, meget mindre paa Op-hævelsen af Christian VI's Stavnsbaandsforordning.¹⁾

»Danmarks gamle fuldstændige og grundgode Lov, hvorpaa Lan-dets Forfatning beroede, bliver nu paa adskillige Steder saa for-andret, og andre Steder saa forkastet, at den taber ganske sin forrige Storhed« — saaledes formulerer de jyske Godsejere det egentlige Hovedpunkt i deres Klageskrift. De lovpriser Danske Lov som »den Lov, som af fremmede Lande stedse har været anset som det største Mesterstykke af Lovgivelser«, »den lykkelige Forfatning, som endel af Europas andre Lande, for sin Ypperligheds Skyld, har næsten misundt Danmark«, »denne ypperlige Lov, som er grundet paa mange Aars Erfaring«, som Danmark har haft at takke for sit gode Styre og Godsejerne for Haandhævelse af deres Friheder og Rettigheder — og de raaber til Kronprinsen: »Denne herlige Landsforfatning,

---

¹⁾ I Christian Colbjørnsens: »Betrægtninger i Anledning af endel jyske Jorddrotters Klage til Hans kongelige Højhed Kronprinsen« (1790) findes Klageskriftet gengivet in extenso samt systematisk vedføjet (saaledes at det optager hver anden Side) Colbjørn-sens »Anmærkninger«. Jfr. om hele Sagen og dens Forløb: Holm: Kampen etc., S. 197—225, D.-N. H. 6. Del I, S. 348ff. Holm fordyber sig ikke synderligt i Klageskriftets Indhold, men meddeler mange Træk vedrørende dets tidsmæssige Baggrund. Fra fynske Godsejere er der til Regeringens store Fortrydelse blevet klaget over, at For-ordningerne af 8. Juni 1787 »havde lagt en temmelig god Grund til Jordegodsejernes Ruin« (sidst anførte Skrift 6. I, S. 86 f.).

allernaadigste Prins! skal det nu hedde om i de Tider, vi lever, at den ikke er god nok, ikke saa fuldstændig, som den burde være, ikke passende efter alle Omstændigheder«, »men vores hidtil gældende fortræffelige Lov brydes stykkevis og skal nu forandres«.¹⁾

Som Eksempel herpaa nævnes først Forordningen af 8. Juni 1787,²⁾ som bestemmer paa ny Maade Rettigheder og Pligter mellem Jordrotter og Fæstebønder i Danmark — nemlig paa en saadan Maade, at det vil koste mangan Jordegodsejer den største Del af deres Velfærd, hvis denne Forordning skal opfyldes til Punkt og Prikke. Om Forordningen af 11. Juni 1788³⁾ hedder det dernæst, at den bereder endel af Underskriverne et tilintetgørende Tab, fordi Studene nu gaar ud af Landet, inden de naar den rette Størrelse til at staldes. Et Skaar i Jordegodsejernes Velfærd betyder ogsaa Forordningen af 16. Jan. 1789,⁴⁾ da den indfører en helt ny Fortolkning af en Lovparagraf og derved tilintetgør en »Tillidsspekulation«, man hidtil har foretaget paa Grundlag af denne Paragraf (»for 23 Aar siden blev endog Hans Majestæt Kongens Gaarde solgt paa samme Vilkaar«). Ved at omtale Forordningen af 19. Marts 1790⁵⁾ naar dog de jyske Godsejere Højdepunktet af deres Indignation: »Allernaadigste Kronprins! i dybeste Ærefrygt anraaber Vi Deres kongelige Højhed om at kaste et naadigt Blik til den uheldige Skæbne, der herved bliver mere trykkende for os end for nogen anden Mand i Landet.«

»Enhver Husejer i en Købstad« — hedder det her videre — »indtil den ringeste Borger og Haandværksmand har saavel Tilladelse som Ret til at leje Huse og Steder til hvem, han vil, paa faa eller mange Aar, men os Jordegodsejere formenes det alene at gøre os vores Ejendomme, dem vi har erhvervet os i Tillid til Lovenes Beskyttelse, saa nyttige som vi kan, og som det os med Rette tilkommer. Vi oplever da saaledes den ene Betagelse af vore lovlige Friheder efter den anden, og vore Ejendomsrettigheder krænkes derved paa den for os ynkværdigste Maade. Og just til den Tid, da Bonden lige saa vel som vi, begge som frie Folk, troedes uden tredje Mands Mellemkomst at kunne slutte og afhandle, hvad de frivillig forenede sig om.«

Den sidste Bemærkning understreger det stærke Motiv til Gods-

1) Colbjørnsens anf. Skrift (Oktavudgaven), S. 6 f.

2) Anf. Skr. S. 12 f.

3) Anf. Skr. S. 16.

4) Anf. Skr. S. 201.

5) Anf. Skr. S. 24.

ejernes Indignation over Livsfæsteforordningen. Man finder det Topunktet af Uretfærdighed, at der samtidig med Frigørelsen af Bondestanden skal lægges et strammende Baand paa Jordgodsbesidderen og denne i Raadigheden over, hvad han kalder sin Ejendom, være ringere stillet end selv »den ringeste Borger« i en By.

Den her anførte eksakte Fremstilling af, hvorfor man føler sig forurettet ved de sidste Love, er i sig selv mere talende end den Udmaling, der derefter følger af Bøndernes »Opsætsighed« og »Overhørighed« under de nye Forhold — denne »Overhørighed«, som stiger gradvis, tilsidesætter allerede den tilbørlige Agtelse for Amternes Overørighed, og »gid den aldrig maa stige saa højt, som Tanken kan føre — som Frankrig giver os de gyseligste Eksempler af«. ¹⁾

I og for sig var der ikke noget mærkeligt i, at danske Godsejere havde deres Tanker henvendt paa den samtidige franske Revolution i det Øjeblik, de mødte frem for Tronen under Henvisning til deres Forfædres »Liv og Blod«, der er blevet ofret for Kongen, med Klage over Tabet af den »Forret«, deres »Privilegier« hidtil havde givet. Hvad der foregik gennem Landbolovgivningen, var netop en Revolution, svarende paa højst vigtige Punkter til den samtidige Omvæltning i Frankrig — blot gennemført af en enevældig Kongemagt, der ikke rent principielt underkendte Berettigelsen af et Privilegievæsen, og som netop tillod sig at udstyre en hel Samfundsklasse, Bønderne, med helt nye Privilegier!

Det var dette sidste, der oprørte Godsejerne saa voldsomt, medens deres Klage lød langt mere dæmpet og forsigtig, hvor de kom ind paa at udtrykke deres Sorg og Bekymring over selve Stavnsbaandsløsningen. Her tør de nemlig ikke andet end i Virkeligheden godkende Principet i den Forandring, der er sket, idet de taler om, at Forordningen af 20. Juni 1788 har »den prisværdigste Hensigt som nogen Landsanordning kan have til Genstand, nemlig Menneskefrihed«, og tilføjer endog: »Vi lykønsker vore Medmennesker med saa stort et Gode, naar det alene maa forefindes, at det lige saa vel vil blive nyttigt for Landet i Tiden, som det ved første Øjekast nu synes herligt«. Men naturligvis finder man, at der mangler meget heri, og fremhæver Frihedens uheldige Indvirkning paa Bønderkarlene. Dog — som det udtrykkelig bemærkes — »understaar« man sig ikke at forestille Kronprinsen alle de farlige Følger, man vover blot at frem-

¹⁾ Anf. Skr. S. 34 ff., 40.

føre det underdanige Andragende, »at et og andet (sic!) i denne Forordning allernaadigst maatte forandres derhen, at det maatte komme nærmere overens med vort Lands iværende Forfatning, og som kunde blive Staten og Undersaatterne til mere almindelig Nytte«.¹)

Protesten mod Stavnsbaandsløsningen kan altsaa i Virkeligheden betegnes som meget mat, og det maa i høj Grad betvivles, at denne Foranstaltning alene vilde havde været istand til at samle dette store Antal Godsejere til Protest. Det var de positive Landbolove, der kunde virke saaledes, fordi de blev opfattet som nye haarde Indgreb i den private Mands Ejendomsrettigheder, Indførelsen af en helt anden Retsorden end de hidtil bestaaende — hvad de jo i Virkeligheden ogsaa var. A. C. Teilmann var blandt Underskriverne, og der har maaske været ikke saa faa af disse, som i Lighed med hele den Retning af Godsejere, der tænkte saaledes, har set Stavnsbaandsløsningen som et nødvendigt og uafviseligt Tidens Krav, men i lige saa fuldt Maal nærrede Misfornøjelse med de øvrige Reformlove. Det er jo en ejendommelig Tanke, at dette i de historiske Annaler saa berygtede Klageskrift, hvad det reelle Indhold angaar, bortset lige fra den enkelte Passus om Stavnsbaandet, kunde være underskrevet af den saa ofte berømmede Bondeven J. L. Reventlow — omend denne vel næppe vilde have ønsket at beraabe sig paa Danske Lov og gamle Privilegier.

Da Chr. Colbjørnsen formulerede sit offentlige Svar paa Klageskriftet, undlod han at anføre de almindelige sociale og humane Betragtninger, som kunde have tjent til at forsvare Regeringens hele Landbopolitik. Han red derimod sin politiske Kæphest: at denne Politik var nødvendig for at knuse det aristokratiske Vælde, der paa Trods af Regeringsformen havde kunnet hævde sig indenfor Landboforfatningen. Hans Syn paa de klagende Godsejere er det, at han staar overfor anmassende Aristokrater, der ikke vil bøje sig for Kongens Enevoldsmagt. Han vender sig i sandt Raseri mod disse Undersaatter, der tør vove at være saa frække: »Kongens Regering lastes, Lovene kaldes uretfærdige, Raadet, som har overvejet dem, Kollegierne, som har forestillet dem, og Embedsmændene, hvis Kald det har været at gøre Forslag derom, beskyldes for Uredelighed og Vankundig-

¹) Anf. Skr. S. 16 ff., 20. I den Betænkning, Landbokommissionen 27. Okt. 1790 afgav i Anledning af Klagen (forfattet af den daværende Sekretær, Zeuthen, og naturligvis helt afvisende), hedder det meget træffende om dette Punkt: »Klagerne vidste ej heller, hvad det egentlig er, som de vilde have forandret i denne Lovgivning« (Bilag til Kommissionsprotokollen Nr. 163).

hed . . .«, man mærker, hvorledes Colbjørnsen har været i en virkelig oprørt Sindsstemning, da han nedskrev disse Ord ligesom ogsaa dette forbitrede Spørgsmaal: »Er det Neronis, Caligulæ og Tiberii, eller er det den 7de Christians Regering, man her finder afmaalet?«¹⁾ Forbitrelsen over disse Godsejere, der vilde laste Regering og Embedsstand, giver Flugt og Fart til Colbjørnsens Pen, men forlener just ikke hans Argumentation med — i det hele — nogen særlig stor Dybsindighed.

Colbjørnsens Styrke som Statsmand har mere ligget i hans Evne til umiddelbart at se det rigtige end i at begrunde saa alsidigt som muligt, hvorfor det var rigtigt. Som Lovgiver og Jurist var han trods sin stærkt fremtrædende polemiske Lyst langt mere Praktiker end Teoretiker.

Colbjørnsens Hovedsynspunkt ved Forsvaret for de udstedte Anordninger er, at »ikke et eneste Bud af Christian den 5tes Lov derved er blevet forandret, men at denne langt mere er blevet sat i Kraft, hvilket var nødvendigt, fordi den allevegne fandtes nedtraadt paa Grund af Misbrug, byggede paa aristokratisk Vælde, der havde ind-sneget sig midt i vor lykkelige Regeringsform, til Svækkelse baade for Regentens og Folkets uadskillelige Rettigheder.« I det enkelte begrundes dette nærmere under mange kraftige Udfald mod Klagernes Dristighed og Uvederhæftighed. Tillige fremhæves det dog som Lovens »første Bud«, at Kongen kan forandre den.²⁾ Naturligvis kommer hele Udviklingen til at lide under juridisk Formalisme (da der jo faktisk var sket en væsentlig Forandring i Lovgivningen), men Colbjørnsen forstaar at ramme et meget svagt Punkt hos Modparten, hvor han protesterer mod den Sammenligning, der er draget mellem Fæsteforholdet paa Landet og det almindelige Lejeforhold. Dette stemmer for det første heller ikke med Danske Lov, der skelner bestemt mellem Lejere og Fæstere, men for det andet har Klagerne ikke undladt selv at antyde Fæsteforholdets sande Karakter ved at tale om »deres Undergivne, deres Underhavende«: »Saaledes kan jo ingen fornuftig Husvært i Købstæderne tale om den, der har lejet hans Gaard.«³⁾

Ogsaa fra venligsindede Skribenter maatte de jyske Godsejere høre, at de ikke havde baaret sig rigtigt ad ved at sætte sig paa det

¹⁾ Anf. Skr. S. 9, 11.

²⁾ Anf. Skr. S. 9, 27.

³⁾ Anf. Skr. S. 69 f.

Dobbeltstandpunkt, som det var at beraabe sig samtidig paa et naturligt Frihedskrav og paa gamle Husbondsrettigheder.

En Pjæceforfatter, der kalder sig »Peder Degn«, ræsonnerer 1791 paa følgende Maade:¹⁾ »Havde de gode Herrer, som uden Tvivl har været deres Mening, alene med faa Ord sagt: *Friheden, som er skænket Bondestanden, er et uskatteerligt Gode, som hverken vi eller nogen kan eller bør misunde dem; men at dette Gode paa den ene Side ikke skal paa den anden Side blive trykkende for os, der har sat vores Midler og Velfærd i Jordegodset efter de eksisterende Love, saa beder vi allerunderdanigst, at der maa ske en Forandring saavel i de Baand, der i Relation til hin nu løsgivne Stavns Hæftelse er lagt paa vore Ejendomme, som og at nogle videre Foranstaltninger maa træffes, der kan sikre os den lovlige Nytte af vore Ejendomme for Fremtiden.*« I disse Vendinger, som han selv har ladet udstyre med en fremhævende Tryksats, opridsede den pseudonyme Skribent det klare Program ikke blot for, hvad de jyske Godsejere burde have sagt i deres Klageskrift 1790, men for en brugbar Godsejerpolitik i den følgende Tid, i nogen Grad Hovedprogrammet for den danske Godsejerklasses samfundsmæssige Bestræbelser gennem den største Del af det 19. Aarhundrede. Med Friheden som ledende socialt Princip skulde der efter dette Program ikke protesteres, men der skulde blot kræves »en reciproque Frihed«; »Peder Degn« tvivlede selvfølgelig ikke om, at hvis et saadant Krav var blevet rejst overfor »vor Frihed elskende Frederik«, da kunde han ikke andet end »have fundet det billigt og retfærdigt, at naar fri Kontrakter skal ske af et frit Folk, saa bør begge Parter være fri, og den ene lige saa lidt bindes Hænderne derved som den anden«.

I et andet Skrift, af en »D. N. Reiersen« (ligeledes Pseudonym) tages de jyske Godsejere Punkt for Punkt i Forsvar mod Chr. Colbjørnsens Angreb. Ved Punktet Stavnsbaandsløsning erklærer Forfatteren sig dog enig med Generalprokurøren (og hævder iøvrig — med nogen Ret —, at Godsejerne ikke har forlangt det afskaffede Stavnsbaand genindført); men han tilføjer, at efter hans Begreb burde deraf følge, at Jorddrotten fik fri Raadighed over sin Ejendom (»kun at de ikke lægges under Hovedgaarden«), og da Landbo-kommissionen aabenbart ikke havde tænkt paa noget saadant, saa

¹⁾ »Peder Degns Betænkning til hans Medbroder i Embedet over de i Anledning af den jyske Ambassade udkomne Skrifter i Landbosagen og videre den Materie vedkommende«, S. 12 f.

var dette en Mangel, der burde afhjælpes!¹⁾ Det er altsaa tydeligt nok »D. N. Reiersen«s ikke mindre end »Peder Degn«s Mening, at de jyske Godsejere burde have indskrænket sig til at klage over Indgrebene i Ejendomsforhold og til at kræve Friheden gjort gensidig.

Til Trods for den Mangel paa Konsekvens, Godsejerne her havde vist, var dog ganske utvivlsomt den egentlige Kerne i »den jyske Proprietærfejde«, det, der gjorde denne Episode til et saa forbitret Kræfternes Sammenstød, en Strid om Godsejernes Ejendomsret, ikke Striden om Bondernes Frihed. De jyske »Proprietærer« vilde ikke have ovovet at klage i denne Form, hvis det skulde have været alene over Stavnsbaandsløsningen; de vilde ikke være blevet grebet af et saa voldsomt Had mod Colbjørnsen, hvis de ikke i ham havde set Manden, der simpelthen vilde paa ganske ulovlig og urimelig Maade berøve dem Raadigheden over deres Ejendomme. Det er rigtigt, med *Edv. Holm*, at se Colbjørnsen og Lüttichau i deres indbyrdes Opgør som Repræsentanter for to modsatte Partier, der her tog deres mest larmende Tørn med hinanden; men man maa gøre sig klart, at den vigtigste Modsætning, hvorom det drejede sig, blot var af samme Karakter som den, der satte Skel mellem de to Brødre Reventlow.

Man kunde med god Grund, som det da ogsaa skete, tale om Aristokrater og Demokrater, og det ikke blot fordi Colbjørnsen i den hele Reformlovgivning saa Kampen for at styrte et Lensaristokrati; men Spørgsmaalet var rent praktisk frem for alt, om der skulde gennemføres og fastholdes en »aristokratisk« eller en »demokratisk« Fortolkning af Ejendomsretten til den danske Jord, fri Udnyttelsesmuligheder for den store Besiddelse eller Sikkerhed for den lille Besiddelse.

Ved »Proprietærfejden«s videre Forløb er der ikke Anledning til her at dvæle. Bekendt nok er det, hvorledes den endte med Triumf for Colbjørnsen, Nederlag for Lüttichau, der gjorde sig til Emigrant og et frivilligt Offer for ublodig dansk Revolution.

---

1) »Billige Erindringer i Anledning af Hr. Etatsraad Colbjørnsens Betragtninger over en Del jyske Jorddrotters Klage« (1790), S. 35.

19. FORORDNINGERNE AF 25. MARTS 1791 OG 15. JUNI 1792 OM VISSE LEMPELSER FOR GODSEJERNE.

Fra Febr. 1790 genoptog Landbokkommissionen sine Forhandlinger, fra Maj d. A. afløste Assessor Zeuthen Chr. Colbjørnsen som Sekretær,¹⁾ og det er for den følgende Tid ikke muligt at fastslaa, hvor megen Andel Colbjørnsen har haft i de Afgørelser, der blev truffet. Samtidig med Zeuthen optoges Chr. A. Fabricius som Medlem af Kommissionen, men nok saa megen Betydning har det vistnok haft, at nu Hvervet som Kommissionens Pennfører gik over til en Mand, der skulde vise sig tilbøjelig til at betvivle Nyttens af »Tvangslove«, som afgjort ikke delte Colbjørnsens lidet venlige Følelser overfor Godsejerne, og som iøvrig fra 1793 selv blev Godsejer.²⁾

Chr. D. Reventlows Indflydelse har gjort sig tydeligt gældende ved et Par vigtige Forordninger, der udstedtes 1791 og 1792 (gennem Rentekammeret).

Begge disse Forordninger gaar ud paa at skabe visse Lempelser for Godsejerne i deres Forhold til og Raadighed over Fæstegodset. Det kan dog ikke heraf sluttes, at de var fremkaldt ved den heftige Godsejeropposition, der havde ytret sig mod de nærmest foregaaende Aars Lovgivning; Reventlow havde jo her vist Evne til Standhaftighed endog overfor sin egen Broder. Som en Udtalelse af ham under Hoverisagens Behandling direkte viser,³⁾ havde Reventlow ganske vist ikke noget imod, at man ved de Fremgangsmaader, man fulgte, blev istand til at virke i nogen Grad beroligende paa Stemningen blandt hans Standsfæller. Det stemte imidlertid kun med de Anskuelser, han havde tilkendegivet ved selve Stavnsbaandsløsningen, at der til Gengæld for de store Indskrænkninger i Godsejernes Rettig-

---

¹⁾ Forhandlingsprotokol pag. 37 og 42.

²⁾ Se Brickas biogr. Leksikon.

³⁾ Se nedenfor S. 188.

heder dog paa visse Punkter blev foretaget visse Lempelser i de Forpligtelser, der paahvilede dem.

Der var netop ved de to Love, hvorom det drejer sig, kun Tale om Lempelser i bestaaende Lovgivning og Retstilstand, ikke om nogen planmæssig Ændring af den Kurs, der hidtil var blevet fulgt i Reformarbejdet.

18. Febr. 1790 forhandlede Kommissionen om Bestemmelserne angaaende de Tilfælde, i hvilke det maatte være tilladt at nedlægge Bøndergaarde, samt de Forholdsregler, som derved burde iagttages.

Som »almindelige Grundsætninger« antog Kommissionen:

- a) at da Næringsvejene naturligvis maatte indskrænkes og følgelig Folkeformerelsen aftage ved Bøndergaardes Nedlæggelse, burde en saadan Nedlæggelse ikke tillades undtagen i enkelte Tilfælde og under visse Forudsætninger, der nærmere skulde fastsættes,
- b) at det burde gøres umuligt at lægge Bondejord under Hovedgaarden.

Landbokommissionen sluttede sig altsaa i Principet til de hidtil gældende Forbud mod Bøndergaardes Nedlæggelse og Bondejords Inddragelse under Hovedgaarde, men anerkendte samtidig, at der skulde kunne gøres Undtagelser fra det første af disse Forbud; de nærmere Regler herom vedtoges paa samme Møde, og Beslutningen herom ligger til Grund for den af Sekretæren udarbejdede Forestilling fra Landbokommissionen i denne Sag.¹⁾

I denne Forestilling — dateret 9. December 1790 — erklæres det for nødvendigt med Hensyn til Forbudet mod Bøndergaardes Nedlæggelse at drage visse Konsekvenser af Stavnbaandsløsningen. Man mener, at der ikke mere kan paalægges Godsejerne en saa ubetinget Tvang til at forsyne Fæstegaarde med Fæstere, naar de paa deres Side er udelukket fra at anvende nogen Tvang under Bestræbelserne for at skaffe sig de fornødne Folk til at fæste. »Men« — præciseres Standpunktet — »endskønt Forskellen i Forholdet imellem Jorddrotten og Fæsterne gør nogen Forandring nødvendig, kan man dog endnu ikke tilraade at give Ejeren saadan uindskrænket Raadighed, at han efter eget Forgodtbefindende kunde formindske Bøndergaardenes og de sig paa disse værende Familiers Antal. De samme Aarsager, paa hvilke Forbudet i Forordningen af 1769 grundede sig, disse nemlig: at de øvrige Bønders Hoveri ikke skulde forøges og

¹⁾ Forhandlingsprotokol pag. 38, 43, 45. Landbok.s Forestilling i Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 ad Nr. 60 Litra A.

Folkereformeringen aftage, gælder endnu, og at overlade Bestemmelsen af Folkemængden, paa hvis Vedligeholdelse Landets Velstand og Styrke beror, til Enkeltes private Fordel var ganske vist for meget vovet, ikke at tale om, at Uformuenhed eller andre Bevæggrunde let kunde forlede en Godsejer til at nedlægge Gaarde, blot for at spare Bekostningerne paa at sætte disses Bygninger og Besætning i forsvarlig Stand.«

Det bliver altsaa fastslaaet, at Forordningen af 6. Juni 1769 grunder sig paa almene Hensyn, der ikke paa nogen Maade har tabt deres Kraft ved Stavnsbaandsløsningen, og vedrører saa vigtige Interesser for Land og Folk, at det ikke kan være forsvarligt at prisgive dem til private Menneskers — nogle Godsejeres — Fordogtbeholdning.

Forordningen af 25. Marts 1791 giver i Overensstemmelse hermed kun meget forsigtige Lempelser i Forbudet mod at nedlægge Bøndergaarde. Naar en Jorddrot ikke kan faa en Bondegaard bortfæstet, skal han skaffe sig Amtmandens Godkendelse — eventuelt Rentekammerets Afgørelse — af de Vilkaar, paa hvilke Gaarden ved Kirkestævne kan udbydes til Bortfæstelse; melder sig saa ingen duelig Fæster, maa Jorddrotten i tre Aar anvende Gaardens Jorder, som han vil og kan, dog uden at drive dem under Hovedgaarden eller til eget Brug, og dersom han heller ikke i Løbet af denne Tid kan finde Fæster til Gaarden, kan han henlægge dens Jorder under andre Bøndergaarde — dog paa de Vilkaar, at der paa den nedlagte Gaards Grund opbygges to nye Huse, og at ingen Bondegaards Tillæg af Jord derved forøges mere end til 160 Tønder Land brugbar Jord eller 12 Tdr. Hartkorn (»hvilken Kvantitet af Jord eller Hartkorn i intet Tilfælde maa overstiges«). Iøvrig bestemmes ved samme Forordning (§ 7), at det maa være Ejeren tilladt at nedlægge Bøndergaarde, naar han enten deler deres Jorder mellem Beboere af jordløse Huse eller anvender dem til Bolsteder og nye Huse.

Det var altsaa ikke noget meget væsentlig Afslag, der ved denne Forordning blev gjort i Forbudet mod Nedlæggelse af Bøndergaarde; men ved sin Tendens stemte den med de Tanker, Reventlow tidligere havde fremsat i Landbokommissionen angaaende visse Indrømmelser overfor Godsejerne til Gengæld for Stavnsbaandsløsningen. Det samme gælder delvis *Forordningen af 15. Juni 1792*.

Anledningen til denne Forordning var givet ved et Forslag af V. A. Hansen i Landbokommissionen, hvorefter var fulgt en Betænkning af Reventlow, som atter laa til Grund for den Forestilling om

Sagen, der blev afgivet af Kommissionen.¹⁾ Forestillingen tog særlig Sigte paa at opmuntre til Bøndergodsets Udskiftning, men efter Reventlows Forslag var der — som den sidste Paragraf — indsat en Bestemmelse, der skulde tjene »til at befordre Hoveriets frivillige Afskaffelse og store Hovedgaardens Jorders bedst mulige Dyrkning«. Det blev her stillet den Godsejer, der udparcellerede sine Hovedgaardsjorder, i Udsigt, at han — foruden at have Ret til i alle Tilfælde at betjene sig af Bøndergodsets Hjælp til Udflytning af de fornødne Bygninger — med Rentekammerets Approbation kunde faa Adgang til at forøge de Parcellers Størrelse, han vilde dyrke uden Hoveri, med tilstødende Bønderjorder, naar saadanne blev fæstede — dog med den Begrænsning, at der til de Parceller, der ikke omfattede mere end 50 Td. L. Hovedgaardsjorder, i det højeste maatte lægges halvt saa meget af Bønderjorder, og til større Parceller kun saa meget, som svarede til en Tredjedel af vedkommende Stykke Hovedgaardsjord. For saa vidt var der her slaaet af paa Principet i Forordningen af 6. Juni 1769, som det altsaa blev tilladt under visse Vilkaar at lægge Jord fra Bøndergaarde omend ikke ind under Hovedgaarde saa dog under Parceller af Hovedgaarde, d. v. s. nye Avlsgaarde, der oprettedes paa Hovedgaardsjord.²⁾

Iøvrig angaar Forordningen af 15. Juni 1792 »adskillige Fordele, der tilsiges Jordrotterne i Danmark som Opmuntring til at udskifte Bøndergodsets af Fællesskab«, og har til Forudsætning, at der ikke hidtil har foreligget tilstrækkeligt kraftige Motiver for Godsejere til at gennemføre Udskiftning mellem deres Fæstere enkeltvis. Deres eget Udbytte er, meddeles det i Landbokommissionens Forestilling, væsentlig »den Glæde at befordre Bondens Vel og Haab om noget forhøjet Indfæstning i Tiden«, og i Forordningen (§ 1) siges, at de ikke selv kan høste nogen egentlig Fordel af disse Forbedringer, saa længe de nærværende Fæstere af Jordene lever eller beholder dem i Fæste. Derfor skal de fremtidig have Ret til at fordele Renten af de paa-løbende Omkostninger mellem de paagældende Bønder; fremdeles skal det »være enhver Jordrot tilladt saavel før som efter, at han

¹⁾ Forhandlingsprotokol pag. 62 f., Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1792 ad Nr. 138 (Landbok.s Forestilling), Bergsøe: Chr. D. Reventlows Virksomhed I, S. 254 f., Hansens Forslag og Reventlows Betænkning samt andre Aktstykker, hvortil der henvises i Protokollen, og som er blevet benyttet af Bergsøe, har ikke nu været at finde blandt Protokollens Bilag.

²⁾ Se iøvrigt m. H. t. den hele almindelige Udvikling af Reglerne vedrørende Sammenlægning og Udstykning af Jord nedenfor S. 217 ff. Særlig om Forordningen af 25. Marts 1791 jfr. nedenfor S. 208 og 220.

har begyndt eller tilendebragt Udskiftningen paa sit Gods, at træffe Forening med Fæstebønderne om, hvad disse, efter at de er udskiftede, vil betale i forøget Afgift« (§ 8); »for desto mere at opmuntre til Bøndergodsets Udskiftning af Fællesskab, maa det ligeledes være Jorddrotterne tilladt at bortforpagte deres af alt Fællesskab specielt udskiftede Bøndergaarde, naar samme er fæsteledige, paa tvende eller flere Personers Livstid eller og paa et bestemt Aaremaal, dog ikke kortere end 50 Aar for Forpagteren og hans Arvinger . . .« (§ 11).

Ved den sidste Bestemmelse — altsaa en Lempelse i den strenge Regel om Livsfæstet, men næppe nogen betydningsfuld Lempelse — gennemførtes, hvad Chr. D. Reventlow allerede havde foreslaaet i Forbindelse med Stavnsbaandsløsningen; den førstnævnte betød saa iøjnefaldende blot Opfyldelsen af et rimeligt Krav, men den udtrykkelige Tilladelse til fri Overenskomster om Landgildens Størrelse var principielt en epokegørende Indrømmelse, i høj Grad — som vi har set det af Indlæg i de offentlige Droftelser — stemmende med Godsejeronsker, men stridende imod de modsatte Synspunkter, som Chr. A. Fabricius havde gjort gældende offentlig og O. L. Bang saavel offentlig som indenfor Landbokommissionen.

Rent juridisk set greb den ny Regel blot ind i et Forhold, der hidtil havde været i Virkeligheden meget tvivlsomt, omend Forordningen i sig selv forudsætter en vis Retsordning som den hidtil gældende. Danske Lov (3-13-14) sagde, at ingen Bonde skulde være pligtig at levere andet, enten i Varer eller Penge, end han stod for i Jordebogen; men hvad skulde der forstaaes herved? Sigtedes der til visse gamle Jordebøger, der bestod allerede før Lovens Udstedelse, eller blot til de almindelige Fortegnelser over Tilliggender og Afgifter rundt om paa Godserne? Med god Grund gaar vistnok *Mandix* i sin Landvæsenret ud fra, at ingen Fæstebonde ved Dom kunde vente sig frikendt for den Landgilde, han ved Fæstebrev havde forpligtet sig til.

Noget andet er, at det fra gammel Tid var Rets-Praksis ikke at forhøje Landgilden ved Fæsterskifte, og at ogsaa fremragende Jurister har fortolket Danske Lovs Ord som et Forbud herimod. Saaledes gik Henrik Stampe ganske som senere O. L. Bang ud fra, at Landgilden var »ved Loven bestemt«, idet han samtidig fandt, at Husbonden blev holdt skadesløs, fordi han altid kunde kræve saa meget mere i Indfæstning af den ny Fæster. Stampe afviste ganske Tanken om, at det vilde have været heldigt, hvis ogsaa Indfæstningen

havde været bestemt ved Lov. Derimod blev, som vi har set, O. L. Bang ikke mindre end Chr. A. Fabricius offentlig Talsmand for saavel bestemt Indfæstning som bestemt Landgilde, hvad der — som vi ligeledes har set, — for Reventlow-Brahetrolleborg stod som Topunktet af den Herremandsundertrykkelse, man kunde vente sig fra Kollegierne. Saa vidt skulde det altsaa ikke komme; men tværtimod blev der udtrykkelig — kun paa Betingelse af gennemført Udskiftning — fastslaaet Ret til frie Aftaler om saavel Landgilder som Indfæstninger.¹⁾

Den hele Tendens i Forordningen af 15. Juni 1792 gaar ud paa at vinde Godsejerne for et Fremskridtsarbejde ved »Opmuntringer« og ikke ved »Tvang«. Allerede ovenfor²⁾ er det berørt, at den maa antages at have virket godt til sit egentlige Formaal, Udskiftningens Fremme. Til Værn for den enkeltes uhindrede Brug af sin Jord blev senere — 29. Okt. 1794 — givet Forordningen om »Hegn og Fred«. At der ikke var sket noget almindeligt Systemskifte i Reformlovgivningen, viser Udviklingen af den betydningsfulde Hoverisag.

---

¹⁾ Mandix: Landvæsensret, 2. Udg. II, S. 49 ff., Stampe: Erklæringer V, S. 183 f., jfr. Joh. Steenstrup i Hist. Tidsskrift 5. R. VI, S. 680 ff.

²⁾ S. 109.

20. HOVERISAGENS LØSNING.

Allerede 11. Februar 1788 har Chr. D. Reventlow til Landbokommissionen afgivet en stor Betænkning om Hoveriet. Den foreligger i et heftet Eksempplar, hvortil der (med Reventlows egen Haand) er føjet forskellige Anmærkninger.¹⁾ Reventlow har her udførligt fremsat sit almindelige og principielle Syn paa Hoverispørgsmaalet.

Da Landbokommissionen nu i det væsentlige har afsluttet sit Arbejde med Stavnsbaandssagen, finder han det formaalstjenligt at gennemgaa »denne hele Landet næsten lige saa magtpaaliggende Sag«. I en Anmærkning, der maa forekomme særdeles karakteristisk,²⁾ gør han opmærksom paa *Oeders* Anskuelse: at Stavnsbaandets Ophævelse var det vigtigste, at Hoveriets Bestemmelse derefter fremtidig kunde afgøres mellem de frie Kontrahenter uden Regeringens Indgreb, og at en Forordning, der beskæftigede sig med denne Sag, derfor maatte blive midlertidig. Det ejendommelige for Reventlows Standpunkt i Hoverisagen var netop, at han vaklede ikke saa lidt i sin Tro paa Nødvendigheden af videregaaende Statsindgriben.

Principielt holder han selvfølgelig paa, at Godsejeren ikke vilkaarligt bør kunne forhøje Hoveriet; dette vilde være stridende mod og farligt for Fæsternes Frihed og føre til Undertrykkelse »i uheldige Tider, naar enten Bondestanden ved Landeplager skulde blive udarmet eller Danmarks Konger ved Jorddrotternes Formaaenhed igen skulde anse disse for vigtigere end den Stand, paa hvis Velstand hele Statens beror«. ³⁾ Dette er naturligvis en uforbeholden Erkendelse af, at Statsmagten bør værne Bønderne paa dette Omraade.

---

¹⁾ Findes som Bilag til Kommissionsprotokollen Nr. 125, hvor ogsaa to ukommenterede Kopier findes, er nævnt, men ikke mere indgaaende citeret eller refereret af Axel Linvald i Sammenhæng med Hoveriforordningen af 1799 (Kronprins Frederik og hans Regering I, S. 243 ff.), endnu knappere af Edv. Holm, der overhovedet behandler den hele Hoverisag meget summarisk. (D.-N. H. 6. D. I, S. 345 ff., II, S. 421 ff.).

²⁾ Anf. Aktstykke pag. 1.

³⁾ Pag. 2 f.

I den sidste Hoveriforordning finder Reventlow ikke de fornødne Bestemmelser i saa Henseende, hvilket han beklager, da Landbo-kommissionen ellers vilde spares for et møjsommeligt Arbejde; Forordningen af 1773 har tilbagekaldt nyttige Bestemmelser, der var givet ved Forordningen af 1771, og ikke sikret Bønderne nok mod Husbondens vilkaarlige Behandling: »Give Gud nu, at vort Arbejde maa være heldigere, at Bestemmelserne maa være grundede paa Retfærdighed og paa Billighed, og at en ny Anordning til vore Tidens Hæder maa bære Præget af dennes(!) Tænkemaade og gavne længe blandt Efterslægten, baade Jorddrot og Fæstere.«¹⁾

Hoveriforordningen af 1773 indeholder efter Reventlows Skon ikke de fornødne Bestemmelser; de Reglementer, der er udarbejdet i Henhold til dem, angaar kun det mindre Hoveri, er iøvrig meget ufuldkomne og bliver de allerfleste Steder tilsidesat. Hvad der tiltrænges, er en Bestemmelse af Avlingshoveriet, men ikke, som ifølge Forordningen af 1771, paa Grundlag af Hartkornet, da denne Ordning har betydelige Mangler.²⁾

Som almindelige Grundsætninger for Hoveriets Bestemmelse bør gælde, at alt Hoveri, som grunder sig paa Bøndernes Fæstebreve eller frivillig Forening og ikke strider imod de almindelige Anordninger, bør anses som lovligt, *saa vidt det ikke overstiger Bøndernes Kræfter* (Reventlow mener dog ikke, man skal undersøge, om hver enkelt Aftale har været godvillig; mange Hovbønder har ganske sikkert af Frygt for Soldaterjenesten el. lign. indgaaet ufrivillige Kontrakter, ligesom Godsejeren, tvunget af Forordningen af 6/6 1769 — en karakteristisk Sammenligning! — har maattet antage uduelige Fæstere).³⁾ Alt Hoveri, som er blevet forrettet før 1771, maa anses for at være lovligt, naar det ikke overstiger Bondens Kræfter (de senere udstedte Forordninger har iøvrig ikke tilbagekaldt Forbudet mod Hoveriforøgelse, men hvad Bønderne kan have udført for meget, kan næppe nu paaankes, da det vilde medføre »uendelige Vidtløftigheder«). 1771 bør være Normalaaret for Hoveriets Omfang, en Mening, Reventlow vil overlade de kyndigere Medlemmer af Kommissionen at bedømme fra den juridiske Side, idet han selv indskrænker sig til at gøre nogle »økonomiske Bemærkninger«.⁴⁾

---

1) Pag. 3 f.

2) Pag. 4 ff.

3) Pag. 9 ff.

4) Pag. 14 f.

»Saa meget« — siger han — »som Hovedgaardenes højere Udbringende ved Avlingens Udvidelse endogsaa synes at falde i Øjnene at skulle forøge Statens Produktion, i Betragtning af den store Mængde af Korn, som fra saadanne Hovedgaarde udføres . . . saa er dog dette Korn . . . frembragt med saa stor Bekostning for Bonden, at Staten maa anses for paa den anden Side ved Besiddernes mindre Produktion og ved deres flere Arbejdshestes Underholdning at have tabt langt mere, end ved Hovedgaardene er vundet.« Reventlow kan da ikke mene, at Hovedgaardens Avlingsdrifts Udvidelse ved Hoveri i Almindelighed økonomisk fortjener noget Medhold af Lovene. Han bekender sig med andre Ord til den Grundsætning, at Lovgivningens første Opgave paa dette Omraade maa være at værne den lille Bedrifts Stilling og sikre den mod for stærk Udbytning.¹⁾

Iøvrig er han klar over Hoveriets Skadelighed og vil i Almindelighed finde det fordelagtigt at drive Hovedgaardsjorden med egne Folk og Heste. Hvor en Bonde til sit eget Brug holder saa mange Folk og Heste, at han tillige kan overkomme at drive Hovedgaardens Jorder, der er Hoveriet for Tiden ikke skadeligt, naar det da er bestemt; men ellers fører det til Overanstrengelse (af Hestene) eller Forømmelser hjemme. Som Forholdene nu er, uden de fornødne Lovbestemmelser, kan de virke til ubodelig Skade for Bonden.²⁾

Reventlow anser det for heldigt, at der bliver foreskrevet Bonden et bestemt Antal Dage (Spand- og Gangdage), som Husbonden kan anvende efter Behag; enten maa denne Ordning træffes eller ogsaa maa der foreskrives bestemte Kvanta af Arbejde, Hovmaal. Bonden maa gøre flest Hovdage om Høsten: »Vel skulde det ved første Øjekast synes, som om Bonden da mindst kunde overkomme at gøre mere Hoveri, men da alle Husmænd og Inderster i Høsten antages i Bondens Tjeneste, saa kan han i denne Tid ogsaa overkomme for Herskabet at gøre mere Hoveriarbejde end til andre Aarets Tider«; hvis man vil anse det Hoveri for overdrevent, som Bonden ikke kan besørge med egne Folk, saa dels afviger man fra gammel Skik, dels vil Arbejdsloønnens Opskruning blive Følgen (en Godsejers og Arbejdsgivers naturlige Synspunkt!).³⁾

Naar først Hoveriet er blevet bestemt, maatte det ved nye Fæstekontrakter staa Jordegodsejerne frit for efter Aaret 1800, naar Føde-

1) Pag. 15.

2) Pag. 29 f., 42.

3) Pag. 37 ff., 43 f.

stavnbaandet er ophævet, at forøge Hoveriet. »Jeg ytrer denne Mening«, siger Reventlow, »at Hoveriet herefter kunde udvides, endskønt adskillige af mine Venner . . . ikke med mig i samme er enige. De anser Tilladelsen til at forøge Hoveriet for ikke alene at være skadelig, men ogsaa for farlig for Bondestanden. . . . Jeg har allerede sagt, at jeg lige saa lidt som de ynder Hoveriet. Jeg er overbevist om, at inden faa Aar Danmarks Jordegodsejere vil følge det holstenske Eksempel. . . . Jeg er overbevist om, at faa eller ingen Jordegodsejere vil finde Regning ved at forøge Bondernes Hoveri, naar ikke henses til faa Aars Indtægt, jeg er lige saa overbevist om, at næsten ingen, naar Fødestavnbaandet er løsnet, vil vove at forøge Hoveriet, og om han vovede det, han da næppe vilde finde Fæstere til Gaardene.« Derfor bør der være Frihed for Godsejerne paa dette Punkt »dels for at stoppe Munden paa dem, som beskylder vores Commission, at den indskrænker Jordegodsejernes Rettigheder, ligesom den udvider Bøndernes, dels og især ogsaa for at undgaa de mangfoldige tvivlsomme Tilfælde ved Hoveriets Forandring.«¹⁾

Man bør ikke — det er her Reventlows Hovedsynspunkt — af Frygt for et usandsynligt Onde hæmme et virkeligt Gode, og det »Gode«, man vil forsvare, er altsaa en Kontraktfrihed som den fremtidige Konsekvens af Stavnbaandets Ophævelse.²⁾

Ved den umiddelbart forestaaende Nyordning vil han, som vi har set af hans Udviklinger herom, ingen ubetinget Frihed, men det er dog i det hele ejendommeligt for det Synspunkt, han fra først af har taget overfor Hoverisagen, at han ønsker saa lidt Indgriben som muligt i Forholdene. Det synes at have været hans Tanke, at Godsejere og Bønder skal have Lov til at indrette sig i Fred og Ro efter den ny Hoveriforordning, naar den først er udstedt, og at der blot skal kræves Undersøgelser for de Godser, hvorfra Bønderne derefter indgiver Klager. For det bortsolgte Krongods' Vedkommende mener han ikke, der saa godt kan gribes ind overfor de nye Ejere, naar man ved Bortsalget ikke har stillet dem nogen Betingelse, men har tilladt dem en Forøgelse af Hoveribyrd i Forbindelse med Nedlæggelse af mange Bøndergaarde og Udvidelse af Hovedgaardsbedrifterne.³⁾

¹⁾ Pag. 46, 48 f.

²⁾ Pag. 50.

³⁾ Pag. 25, 18 ff.

Reventlow vil naturligvis have, at der skal herske *Orden* paa Hovmarkerne, og at de hoverigorende ikke skal forurettes og mishandles. »En ikke usædvanlig Maade«, bemærker han, »at bringe efterladne Bønder til at gøre deres Skyldighed har været med Hug«, der er blevet uddelt ikke blot til Tjenestefolkene, men til Bonden selv ved og efter Arbejdet, »ja endog hjemme i Bondens Gaard selv«. Han tilføjer: »Jeg ved meget vel, at der er Egne, hvor man ikke er vant til at byde Bønder Hug, og hvor den, som vilde byde saadant, vilde vove meget ved at gøre det. Jeg ved ogsaa, at de allerfleste Jordegodsejere ikke tillader, at deres Bønder mishandles med Hug, men derfor er dog en Lov, som forbyder en saadan Mishandling, ikke mindre nødvendig.« Fæstebonden selv bør ikke underkastes en saadan Afstraffelse og Tjenestekarlen kun ved grove Forseelser straffes af Godsejeren selv eller hans Forvalter, men af en Ladefoged blot paa deres Befaling; halvvoksne Dreng og Piger skal Ladefogeden derimod paa egen Haand have Lov til at afstraffe. Reventlow haaber, at Stavnsbaandets Ophævelse efter nogle Aars Forløb skal gøre Legemsstraffen overflødig, men foreløbig er det nødvendigt, at »saadanne ondartede og uoplyste Folk holdes i en legemlig Frygt«.¹)

Reventlow venter sig meget af Friheden: den skal efterhaanden muliggøre en gennemført human Behandling af Tjenestefolk — og den skal skabe Betingelsen for mindre Kontrol med Godsejernes Raadighed over deres Ejendom.

Ogsaa som Chef for Rentekammeret maatte han tage Stilling til de Spørgsmaal, der vedrørte Hoveriets Ordning rundt om i Landet, og han støttede naturligvis her alle rimelige Krav fra sine Standsfæller om, at Orden og lovlige Rettigheder skulde opretholdes. I Anledning af en speciel Sag udgik der fra Rentekammeret — ifølge en kgl. Resolution efter Forestilling fra dette — 18. Juli 1789 Cirkulære til samtlige Amtmænd om, at det skulde være dem tilladt paa egen Haand (men senere Indberetning og Approbation forudsat) at diktere en Bødestraf for Bønder, der ikke vilde forrette det Hoveri, de havde Pligt til at gøre.²)

Indenfor Landbokommissionen blev det Reventlow, der kom til at

¹) Pag. 119 ff. At man helt skulde kunne undvære Prygl overfor Tjenestefolk, laa udenfor Muligheder, der dengang regnedes med. Reventlow tilføjer (ad pag. 115) som Anmærkning nogle Betragtninger, hvorefter der ikke kan bydes den fri Mand Hug af en Medborger; men en Bonde bør selv straffe sine Tjenestefolk.

²) Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1789 Nr. 162, Fogtmann.

udarbejde den første vigtige Lov, som resulterede af Kommissionens Indsats paa dette Omraade: *Forordningen af 25. Marts 1791* om god Orden ved Hoveriet.

Egentlig havde man tænkt sig, at de i denne Lov indeholdte Bestemmelser skulde knyttes til selve den endelige Forordning om Hoveriets Bestemmelse; men da man i sin Iver for at opretholde Roen og Ordenen under de nye Forhold gennem Kancelliet lod forelægge Kongen Udkast til en Forordning om Politivæsenet paa Landet, fandt man det »ikke upassende« samtidig gennem Rentekammeret at indsende Udkast til en Forordning om de disciplinære Forhold ved Hoveriet.¹⁾ Forordningen af 25. Marts 1791 paalægger naturligvis Bonden og hans Tjenestefolk at gøre deres Arbejde forsvareligt; til Gengæld skal de af Jorddrotten og hans Betjente vises uden Haardhed tilrette, og skønt det er Husbonden eller dem, der paa hans Vegne fører Opsyn, tilladt paa Hovbønderne at anvende den almindelige, overfor Tjenestefolk lovhjemlede Hustugt, saa undtages herfra udtrykkelig Gaardfæsteren og hans Hustru, fordi saadant strider imod den Agtelse, der tilkommer dem selv som Husfædre og Husmødre.²⁾

Der fastsloges ingen Graduationer — som den af Reventlow oprindelig foreslaaede — i Behandlingen af voksne og halv voksne Tjenestefolk, men Reventlow gennemførte sit Krav med Hensyn til Gaardfæsternes egne Personer (det Krav, hvis Fremsættelse og Begrundelse i sig selv rummer et historisk Vidnesbyrd om Forhold, der efter deres Natur aldrig fuldt tilfredsstillende vil kunne oplyses). Ogsaa paa denne Maade blev fastslaaet, hvad der var en ledende Idé i den hele nye Landbolovgivning: at Gaardmandens rette Plads i Samfundet var som selvstændig Landbruger, ikke som Herremandens Tyende.

Nogen »Bestemmelse« af Hoveriet laa der ikke i denne Forordning, der kun fastslog, at Hoveribønderne normalt burde tilsiges om Aftenen, før de skulde møde, og samtidig have Besked om, hvad Arbejde de skulde forrette.

Det første Skridt til at gennemføre en egentlig Bestemmelse foretog Landbokommissionen ved 23. Juni 1791 at indgive Forestilling til

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 Nr. 61 med Bilag A (Kommissionens Forestilling), Bilag til Landbok.s Forhandlingsprotokol Nr. 175 (Reventlows Udkast).

²⁾ Jfr. ovenfor S. 141 f.

Kongen angaaende, at der ved en »Plakat« skulde udgaa Indbydelse til frivillige Foreninger om bestemt Hoveri.

I Forestillingen anføres som Grundsætning for den endelige Ordning, man har under Forberedelse: at der i Almindelighed maa tilstaaes Jorddrotterne saa meget Arbejde af Bønderne, som til enhver Hovedgaardsdrift udfordres, »naar Arbejdet vel bestyres«, dog uden at der bliver paalagt Bønderne mere, end de har forrettet indtil Begyndelsen af 1790, eller mere, end at de kan overkomme tilbørlig at dyrke deres Gaard og at udrede Skatter og Afgifter. Denne Grundsætning — stemmende i det væsentlige med Reventlows oprindelige Forslag og udformet efter hans Forslag¹⁾ — kom til Udtryk i Plakaten, der udstedtes 24. Juni 1791, og som iøvrigt rummede en Række specielle Forskrifter om, hvorledes den Jorddrot og de Bønder skulde forholde sig, der vilde efterkomme denne kongelige »Opmuntring«, først og fremmest den Regel, at Hoveriet skulde bestemmes enten til visse Ploje-, Spand- og Gangdage eller tillige til visse Hovmaal for hver Bonde i Ager og Eng til Hegns og Grøfters Vedligeholdelse. (Det Ord »tillige« skulde synes at udtrykke den Mening, at Valget ikke stod mellem Bestemmelse i Dage eller Bestemmelse i Hovmaal, men at der under alle Omstændigheder forudsættes det førstnævnte, hvortil der saa eventuelt efter Ønske kunde føjes en Angivelse af Hovmaal, hvilket for saa vidt vilde være en Slags dobbelt Garanti; i saa Fald er dog Bestemmelsen klart og tydeligt blevet ændret saavel ved den Instruktion for Hoverikommissarier, der skulde blive udstedt 5. Juni 1795,²⁾ som ved den endelige Hoveriforordning af 6. Dec. 1799.)

Kommissionens Forestilling var med fuld Tilslutning blevet underskrevet af bl. a. Reventlow, V. A. Hansen og Chr. Colbjørnsen, medens Scheel-Plessen og Wormskjold afgav særlige Vota, hvorved de som Venner af Kontraktfriheden tog Afstand fra det stillede Forslag. Scheel-Plessen erklærede, at han som gammelt Medlem af Landvæsenskommissionen i 1770 maatte henholde sig til Forordningen af 17. Februar 1771 »som den til Forholdene mest og bedst pas-

¹⁾ Landbok.s Forhandlingsprotokol pag. 56 ff.

²⁾ Det hedder her (§ 11): »Det overlades til Godsejerens Valg, enten han vil have saavel Agerdyrknings- som andet tilladeligt Hoveriarbejde fastsat til visse Pløjedage (hvortil Harvedage ogsaa henregnes), samt visse Spand- og Gangdage eller til visse Hovlodder efter bestemt Maal i Mark og Eng samt Grøfter og Gærder og ikkun det Arbejde, som ej saaledes tildeles Bonden, ansat til Spand- og Gangdage.« Paa Hoverisagens første Trin havde man tillagt Bestemmelsen udelukkende efter Dage en særlig Betydning for Bønderne (jfr. ovenfor S. 76 og 99 f.).

sende«, men tilføjede (mindre logisk) følgende, der maa opfattes som en Bekendelse til den fulde »Frihed«s Princip: »Da Bønderne nu er frie Folk og bliver frie Kontrahenter, saa vil Hoveriet herefter vel bestemmes af sig selv mellem enhver ny Gaardfæster og hans Husbond«. Til denne Opfattelse sluttede Wormskjold sig, idet han erklærede, at det ikke paa nogen Maade vilde være gavnligt eller rimeligt at lade frie Fæstere »ved nogen Anordning indskrænkes i den dem og Godsejerne som frie Kontrahenter ellers tilkommende Raadighed til at indgaa ved Fæstegaardes Tiltrædelse fuldkommen frie Foreninger om Hoveriet, naar alene dettes Beskaffenhed, Størrelse og Ydelsesmaade i deres Kontrakter saa noje og tydeligen bestemmes, at om sammes Forstaaelse lige saa lidet som om begge Parters godvillige Samtykke nogensinde kan opstaa Tvivl.« Dette var det tydeligt formulerede Krav om en Bestemmelse af Hoveriet ud fra blot juridisk-formelle Synspunkter, men iøvrig uden nogen socialt eller økonomisk bestemt særlig Hensyntagen til Bondestanden eller Bondebedriften.¹⁾

Landbokommissionens overvejende Flertal fandt det altsaa nødvendigt at foretage videregaaende Skridt; men Plakaten af 1791 er dog et Udtryk for, hvor forsigtigt man vilde gaa frem. Først skulde det ses, om der kunde naas noget ad Frivillighedens Vej. I Forordningen bebudes det, at Kongen paa ethvert Sted vilde udnævne Kommissarier til efter foregaaende Undersøgelse at bestemme Hoveriet; det blev paalagt de Godsejere, der ikke inden Udgangen af Oktober 1791 havde afsluttet de Foreninger, hvortil der »opmuntredes«, til Amtmændene at indsende »Efterretninger« — detaljerede Oplysninger om alle Forhold vedrørende Hoveriet paa deres Godser — som Grundlag for saadanne Kommissariers Arbejde. Til »Opmuntringen« knyttedes altsaa en Slags Trusel om, at Statsmagten vilde tage Affære, hvis de private Folk ikke selv vilde.

Paa Rentekammerets Initiativ og efter dets Forestilling udstedtes 23. Dec. 1791 en ny Plakat, hvori det indskræpes, at Hoveriet skal bestemmes under Hensyn til, hvad der indtil 1790 er forrettet, og at de Bønder tager fejl, der mener, at der ved en Kendelse af Kommissærer vil kunne ventes en Nedsættelse af Hoveriet til en Ubetydelighed, eller at Hoveriet for Fremtiden skal bestemmes efter Hartkornet. Man vilde herved altsaa bortrydde den Hindring for frivillige

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 ad Nr. 110: A. Forestillingen, B. Scheel-Plessen, C. Wormskjolds Erklæring.

Aftaler, der kunde ligge i urigtige og overdrevne Forestillinger hos Bønder om, hvad der blev tilsigtet af Regeringen.¹⁾

Saa længe som muligt vilde man i Landbokommissionen og Rentekammeret tøve med direkte Indgriben i de enkelte Godsers Forhold, saa lidt som muligt søge den Udvej at give direkte Forskrifter om Kontrakter, hvis private Karakter man dog ikke ønskede at underkende. Efter Forslag af Rentekammeret²⁾ udstedtes 21. August 1793 en kgl. Plakat, hvorved de Kommissioner, som ifølge Plakaterne af 24. Juni og 23. Dec. 1791 skulde bestemme Hoveriet paa de Steder i Danmark, hvor Foreninger desangaaende ikke blev truffet, skulde udsættes til Foraaret 1794. Det udtaltes i Begrundelsen, at saadanne Foreninger allerede paa det største Antal af Jordegodser var indgaaet, og flere endnu Tid efter anden indkom til Rentekammeret, hvilket gav det grundede Haab, at det samme vilde kunne opnaas om ikke paa alle saa dog paa de fleste af de endnu tilbagestaaende Godser, hvis vedkommende fik forundt endnu nogen Tid til at betænke og overlægge en for det fælles Bedste saa magtpaaliggende Sag. »Vi forser os imidlertid til«, — hedder det videre — »at Husbonder og Bønder benytter denne Frist til at nærme sig til hinanden, og at Vore Amtmænds Mellemlhandling vil med Held virke til Hoveriets Bestemmelse i Mindelighed, som for begge Parter maa være mere ønskelig, end at den skulde ske ved Commissariers Sigelse.« Det blev iøvrig i Plakaten befalet, at paa de Jordegodser, hvor over Halvdelen af de hoverigørende Bønder havde forenet sig med Jorddrotten, skulde de øvrige være forpligtet til at forrette Hoveriet efter den saaledes vedtagne Forening (dog med den Begrænsning: »saa længe indtil det af vore Commissarier kan paaskønnes, hvorvidt de maatte have grundede Aarsager til ikke at ville tiltræde Foreningen«). De Vanskeligheder, der kunde fremkomme ved, at enkelte Kværunter stillede sig paa tværs af Flertallets gode Vilje (som under Bestræbelserne for Ophævelse af Fællesskab), vilde man paa denne Maade rydde af Vejen.

Det vidner yderligere om Rentekammerets og — som det ganske sikkert vil sige — Reventlows Forsigtighed og Tøven i denne Sag, at Udnævnelsen af Commissarier dog ikke kom til at finde Sted paa

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 Nr. 225. Der henvises i Forestillingen til de Efterretninger om Forhold og Stemninger, man har modtaget fra Amtmænd og særlig til en Skrivelse fra Amtmanden over Kalø Amt.

²⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1793 Nr. 231.

det bebudede Tidspunkt. »Da den Tid endnu flere Foreninger efterhaanden indkom i Rentekammeret, blev det anset for gavnligt at lade Commissionerne endnu bero i Forhaabning om, at Hoveriet kunde paa flere Steder vorde bestemt ved frivillig Overenskommelse, som det ønskeligste Middel til at opfylde Deres kongelige Majestæts landsfaderlige Hensigt.« Den saaledes lydende karakteristiske Begrundelse af Udsættelsen staar at læse i den Forestilling — af 3. Juni 1795,¹⁾ — hvorved Rentekammeret endelig foreslog Kongen at udnævne Kommissarier til at bestemme Hoveriet paa de Godser, hvor frivillige Foreninger derom endnu ikke var truffet.

Den gradvise Fremgangsmaade, man fulgte i Hoverisagen, skyldtes ikke nogen Mangel paa Vilje til at faa Sagen forsvarligt løst, men et Princip, der ogsaa kom til Anvendelse ved Behandlingen af den Sag, der efter Hoverisagens Fremme blev af Landbokommissionen betegnet som den nødvendigste og vigtigste: Tiendens Bestemmelse. Ogsaa her var Reventlow den ledende Kraft, og ogsaa her valgte man at udstede en kongelig »Indbydelse« til Parterne om at indgaa mindelige »Foreninger« (18. Marts 1796). Indbydelsen ekspederedes gennem Kancelliet og er altsaa et Vidnesbyrd om, hvorledes de forskellige Faktorer — Kancelli, Rentekammer og Landbokommission — staar enige om, hvad der skal anses for de mest formaalstjenlige Metoder.²⁾ Tiendesagen skulde det først lykkes at bringe til Afslutning saa sent som 1810. Hoverisagen lykkedes det at faa løst meget før.

Det før nævnte Forslag fra Rentekammeret angaaende Hoveriet affødte *Plakaten af 5. Juni 1795*, hvorved Kongen forkyndte som sin Vilje — efter »med sær Tilfredshed« at have erfaret, at det nu kun var den mindste Del af Jordegodserne, hvor frivillige Foreninger om bestemt Hoveri ikke var sluttet —, »at denne vigtige og almenyttige Sag skal paa alle Steder i Riget endelig afgøres«. I den Hensigt var der, meddelte Plakaten, blevet udnævnt Kommissarier, som paa ethvert Sted, hvor Husbond og Bønder ikke var blevet forenet om Hoveriet, skulde forsøge en Mægling og derefter, hvis dette Forsøg mislykkedes, ved Kendelse bestemme Hoveriet.

I den af Reventlow udarbejdede (og af Landbokommissionen godkendte) Instruktion,³⁾ der blev givet for Kommissarierne, og som blev

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1795 Nr. 161.

²⁾ D. Kanc. Forestillingsprotokol 1796 Nr. 115. Bilag til Landbok. Protokol Nr. 230 og 236. Jfr. nedenfor S. 225 ff.

³⁾ Se Rentek.s citerede Forestilling, jfr. Bilag til Landbok. Protokol Nr. 222 b, 228 og 229 og Protokollen selv pag. 69 ff.

udstedt og offentliggjort samtidig med Plakaten om deres Udnæv-
 nelse, fremhævedes meget kraftigt den mæglende Opgave, Kommis-
 sarierne først og fremmest skulde have: »Commissionen skal forestille
 Jorddrotten saavel som Bønderne den gensidige Fordel af Hoveriets
 Forvandling til Penge; den skal og gøre Jorddrotten opmærksom paa,
 at det vil være vanskeligt i Fremtiden fordelagtigen at bortfæste
 Bøndergaarde, af hvilke der forlanges meget Hoveri, nu, da Bønder-
 karlene ikke er bundne til noget vist Gods, og da Bonden, efter at
 Udskiftningen er blevet saa almindelig, kan vinde ved Arbejde paa
 den udskiftede Lods Forbedring og bedre Dyrkning, langt mere end
 billige Hoveripenge kunne beløbe. . . . Skulde ikke Forening kunne
 stiftes om Hoveriets Afskaffelse i det hele, saa bør Commissarierne
 søge at overtale Parterne til at forenes om Penges Svarelse for en
 Del deraf, fornemmelig det, som mest besværer Bønderne og lettest
 for Penge kan undværes af Jorddrotten som f. Eks. Harvning og Tærsk-
 ning. . . . (§ 1). Dersom Forening ikke skulde kunne træffes om
 Hoveriets Ansættelse til Penge i Stedet for til Arbejde in natura, da
 skal Commissionen forsøge at overtale Jorddrotten og Bønderne til
 at forenes om Bestemmelse af det Hoveri, som ikke kan undværes
 eller ansættes til Pengeafgift, og tilraade Parterne, hvor deres Paa-
 stande maatte være overdrevne, at vise Føjelighed paa begge Sider
 for derved at befordre Vores Hensigt med frivillige Foreninger, be-
 spare Commissionen unyttigt Arbejde og dem selv Omkostninger ved
 Commissionens Holdelse og Tids Forhaling samt den Ubehagelighed,
 at deres for Commissionen gjorde endelige uvillige Paastand tillige-
 med sammes Bedømmelse ved Trykken offentlig bekendtgøres. . . .
 (§ 2).«

Det skulde altsaa være Kommisariernes første Opgave at formane
 Parterne til Fordragelighed og gensidig Forstaaelse, til nøgtern Er-
 kendelse i deres egen velforstaaede Interesse af, hvilke Konsekvenser
 der maatte følge af den hele nye Tilstand i Landboforholdene. Først
 naar disse Formaninger viste sig frugtesløse, og naar der heller ikke
 uden videre Undersøgelse kunde tilstaaes Opretholdelse af det indtil
 Udgangen af 1789 forlangte og forrettede Hoveri, skulde Kommis-
 sionen skride til en Bestemmelse i Henhold til de Forskrifter, der var
 givet ved Plakaterne af 24. Juni 1791, 23. Dec. 1791 og 21. Aug. 1793,
 og som ved denne Instruktion blev gentaget og nøjere forklaret.
 Hovedpunktet ved den ny Ordning skulde altsaa være en Fastsættelse

af Hoveriet, uden at der derved blev paalagt Fæsteren mere Arbejde, end han kunde forene med Pasningen af sin egen Bedrift.

Som sidste Frist for Hoveriets Bestemmelse fastsatte Instruksen af 5. Juni 1795 (§ 32) 1. Maj 1797, men det skulde vise sig, at denne Frist ikke rigtig passede med Forholdene. I hvert Fald efterkom Rentekammeret, da Fristens Udlob nærmede sig, et Forslag fra Kommissionen for Sjælland, Fy og Lolland om dens Forlængelse; en kgl. *Plakat af 8. April 1797* bekendtgjorde, at Rentekammeret kunde bevilge en Udsættelse — atter et Vidnesbyrd om det forsigtige Tempo og den Hensyntagen, man fra Rentekammerets Side fandt paakrævet i denne Sag.¹⁾

Samtidig med at godkende Reventlows Forslag til en Instruks for Kommissorierne (7. April 1795) havde Landbokommissionen for sit Vedkommende ved en udtrykkelig Vedtagelse vist sin Villighed til ikke at fremskynde hele denne Sag, men at se Tiden an. »Kommissionen besluttede at udsætte dens Forslag om Hoverianordningen, indtil Hoverikommissarierne har fuldført deres Forretninger, og Hoveriet saaledes enten af vedkommende selv eller ved hines Mellemlandhandling er paa alle hoverigørende Godser blevet bestemt, 1) fordi man derved undgaar at indføre Forskrifter i Anordningen, der kun angaar Kommissariernes Forhandlinger og ingen Virkning kan have i Fremtiden, 2) fordi Lovgivningen maa vinde derved, at den ikke fuldføres, førend man har benyttet de Erfaringer, som Kommissarierne under Arbejdet har Lejlighed til at samle.«²⁾ Der var paa Mødet fremlagt et Udkast fra Reventlow til en almindelig Hoveriforordning,³⁾ men foreløbig blev dette Udkast altsaa henlagt — sikkert kun i Overensstemmelse med, hvad Reventlow selv fandt rimeligt.

Imidlertid var det dog altsaa fra 1795 gældende Ret i Danmark, at alt Hoveri skulde være bestemt, og at Bestemmelsen, om den ikke tilvejebringes frivilligt af Parterne selv, skulde finde Sted ved en offentlig Myndigheds Kendelse. Der blev imidlertid en Opgave endnu for Landbokommissionen i denne Sag. For det første stod det principielle Spørgsmaal uafgjort, om det, naar Bestemmelse af Hoveriet en Gang havde fundet Sted, skulde være tilladt Godsejerne ved frem-

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1797 Nr. 67.

²⁾ Landbok. Forhandlingsprotokol pag. 69.

³⁾ Bilag til Landbok. Forhandlingsprotokol Nr. 222 c; Udkastet er af et vist foreløbigt Præg og iøvrig mere vidtløftigt, end den endelige Forordning blev, og rummer netop ogsaa udførlige Regler for Kommissariernes Virksomhed.

tidig Udstedelse af Fæstebreve at betinge sig saa meget Hoveri, som de kunde blive enige med de nye Fæstere om. Reventlow havde jo i sin store Betænkning villet besvare Spørgsmaalet bekræftende, men nogen Afgørelse var hidtil ikke blevet truffet. Dernæst blev det anset for nødvendigt at udstede en samlet, systematisk Forordning om Hoveriets Bestemmelse.

9. Marts 1797 vedtoges det i Landbokommissionen at »deliberere« det nævnte Spørgsmaal om Muligheden for fremtidige Hoveriforhøjelser og saaledes at tage Hoverispørgsmaalet op til endelig Behandling.¹⁾ Under de følgende Forhandlinger, den store Sags sidste Fase, fremtraadte paany de samme principielle Modsætninger som under den første Behandling af Sagen og flere meget karakteristiske Nuancer i Opfattelse.

Endnu saa sent — efter at det modsatte Princip allerede var ført ud i Lovgivningen — fandt Scheel-Plessen det Umagen værd at fastholde sit yderliggaaende Standpunkt. Han siger i en Erklæring af 15. Marts 1797:²⁾ »Jeg er af den Formening, at Bønderne, som fæste Gaarde, herefter maa gore en ganske fri Kontrakt med Proprietærerne ligesom Mollere, Kromænd og andre frie Folk.« Blot maa det kræves, at Kontrakterne maa nøjagtig indføjes i Fæstebrevene »for at undgaa Processer og Disputer«. Iovrig vil for høj Landgilde og Indfæstning kunne trykke Fæsterne lige saa meget som for meget Hoveri. Altsaa: Hoveriet skal nok være »bestemt«, d. v. s. nøjagtigt og kontraktmæssigt aftalt, men det maa overlades til Godsejerne og Bønderne selv at bestemme det, som de bedst kan blive enige om — dette er det Scheel-Plessenske Standpunkt, som indenfor Landbokommissionen udtrykker den yderste Grad af »Liberalisme« i denne Sag.

Væsentlig mindre yderliggaaende var A. B. Rothe — der siden 1796 var Landbokommissionens Sekretær —, omend ogsaa han var en Ven af »Frihed«. Han mener i en Erklæring af 16. Marts 1797,³⁾ at det maa være Jordrotter og Fæstere tilladt ved de Fæstebreve, der for Fremtiden indgaaas, at kontrahere om alt det Hoveri, de kan forenes om; men han opstiller to ufravigelige Betingelser: a) at alt blev bestemt og specificeret i Fæstebrevet, b) at Hoveriet ikke bestemtes til

¹⁾ Forhandlingsprotokol, S. 83.

²⁾ Bilag til Forhandlingsprotokol Nr. 288.

³⁾ Bilag til Protokol Nr. 289; om Rothes Udnævnelse til Sekretær — fra Marts 1796 — se Protokollen pag. 76. A. B. Rothe var jo Søn af Tyge Rothe.

mere, end at Fæsteren dog blev istand til at dyrke sit Fæste paa tilbørlig Maade og til at udrede de Skatter og Afgifter, der paahvilede ham. Ved at opstille den sidste Betingelse var det, at Rothe kom paa betydelig Afstand af Scheel-Plessen; derimod stillede han sig ved Siden af Reventlow, hvis Hovedsynspunkt overfor Hoveriets Bestemmelse det jo netop ogsaa var, at Bonden ikke maatte overbebyrdes.

Rothe har affattet sit Forslag i sin Egenskab af Sekretær og som Grundlag for Forhandling i Landbokommissionen, der da ogsaa — netop 16. Marts — vedtog en Beslutning, i Ord og Indhold nøje svarende til Rothes Formulering af de Vilkaar, der maatte opfyldes ved Hoverivæsenets Nyordning.¹⁾ Landbokommissionen, der udtrykkelig traf sin Afgørelse »i Overensstemmelse med Forordningen af 24. Juni 1791«, havde i Virkeligheden her blot godkendt Hovedprincippet i den Lovgivning, der allerede var udstedt. Uløst var endnu det brændende Spørgsmaal om, hvorvidt og hvorledes disse Principper skulde finde Anvendelse paa de fremtidige Fæstekontrakter.

23. Marts 1797 besluttede Kommissionen, at det Hoveri, der nu var blevet bestemt, ikke senere maatte forøges ved nogen Kontrakt med en ny Fæster, førend Sagen var forelagt Rentekammeret, der skulde undersøge, om Forøgelsen vilde gøre det muligt for Fæsteren at passe sin Fæstegaard tilbørligt, og efter Resultatet af denne Undersøgelse enten godkende Kontrakten eller foreskrive en Lempelse. Herved var Grundsætningen om Hoveriets Tilpasning efter den hoverigørendes Stilling som selvstændig Jordbruger udtrykkelig blevet udstrakt til at gælde ogsaa for fremtidige Kontrakter, og det var fastsat, at disse Kontrakter ikke skulde afsluttes i Frihed, men under Kontrol.²⁾ Afgørelsen stred mod de Anskuelser, Reventlow havde hævdet i 1788 (og iøvrigt ogsaa mod hans i 1795 fremlagte Udkast (§ 12)), men det er maaske dog ikke saa nødvendigt at tænke sig, at han har bekæmpet dem. At Hovbonden ikke maatte overbebyrdes, var dog hans egentlig ledende Tanke, og det er muligt, at han i 1797 ikke har stolet saa fast som i 1788 paa Frihedens Magt til at ordne disse Forhold tilfredsstillende i Fremtiden. I den højst vigtige og vidtrækkende Afgørelse, der her var blevet truffet, ser vi under alle Omstændigheder Vidnesbyrdet om, at Reventlows oprindelige liberalistisk prægede Anskuelser har været i virkelig Modsætning til de Tanker, der til sidst sejrede indenfor Kommissionen. Blandt de

¹⁾ Protokol, S. 84.

²⁾ Protokol, S. 85.

Navne, hvormed Kommissionens Forestilling om Sagen er underkrevet, er ogsaa Chr. Colbjørnsens og Chr. A. Fabricius', og uanset, hvilken Del de har haft i den, var det deres Aand, der prægede den. Det var atter Embedsmandens Synspunkt, der havde vist sig stærkere end Godsejerens, og derfor blev ogsaa denne Sags Afgørelse karakteristisk for de Tendenser, der i det hele prægede Landbokommissionens Indsats.

Medens Landbokommissionen i den følgende Tid beskæftigede sig med den endelige Udarbejdelse af en Forordning, fremkom der fra Medlemmer af Jyllands og Øernes Hoverikommissioner indtrængende Advarsler mod paa nogen Maade at lade Afslutningen af Hoverikontrakter blive unddraget Kontrol og opgive det Princip, man nu fulgte, for Fremtiden.¹⁾ Man maatte huske, udviklede et Medlem af den jyske Kommission, hvor lidt Omtanke man kunde vente af »uopdragne og aldeles uvidende Bønder«, naar de, som det var Reglen, skulde slutte de paagældende Kontrakter paa en Tid, »i den første Kærligheds hede Rus«, da selv kultiverede Mennesker ikke altid gjorde de solideste Beregninger. Det var den Tanke, som overhovedet laa til Grund for alle de bondebeskyttende Lovbestemmelser og altsaa ogsaa blev den sejrende i Hoverilovgivning: Bonden kan ikke forsvare sine egne Interesser, derfor maa Staten træde til og hjælpe ham!

I Oktober 1797 havde Landbokommissionen sit Udkast til en Hoveriforordning færdigt.²⁾ Det var naturligvis affattet i Overensstemmelse med Kommissionens tidligere Beslutninger; ejendommeligt er det, at et Medlem som Quistgaard til Gerdrup, Modstanderen af Stavnsbaandets Ophævelse, var betænkelig ved en Paragraf, der registrerede Beslutningen om de fremtidige Kontrakter, ikke fordi der derved blev paalagt Godsejerne et Baand, men fordi det givne Forbud ikke var ubetinget, da der var givet en »Anledning« til at søge Rentekammeret om Dispensation (og Quistgaard var en bestemt Modstander af Hoveriets Forøgelse omend tillige ængstelig for den »Vidtløftighed«, det offentliges Indgriben kunde afstedkomme). Til det sidste manglede dog ikke overbeviste Talsmænd for »Friheden«. Zeuthen til Tolløse, den tidligere Sekretær, erklærede sig 7. Oktober

---

¹⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 290 a (Betænkning af Aschlund og Løvenskjold, Medl. af den sjæll. Hoverikommission), 294 (Bet. af Arents, Medl. af den jyske Hoverik.).

²⁾ Landbok. Protokol pag. 87 f.

1797 mod »enhver Tvangslov«, men mente samtidig, at ingen Hoveri-kontrakt mellem Jorddrot og Fæster burde være gyldig, førend sidstnævnte var blevet vejledet af den stedlige Dommer med Hensyn til dens Indhold og havde vedtaget den paa Tinge. Wormskjold har i Erklæring af 24. Sept. fastholdt sit gamle Standpunkt, det, han hele Tiden havde hævdet under alle Landbokommissionens Forhandlinger, og som jo faldt sammen med Zeuthens: at man burde undgaa at gribe ind i den fri Raadighed over privat Ejendom; Wormskjold mente, at enhver Kontrakt om Hoveri burde være gyldig, hvis den blot var frivillig, nøjagtig udformet og — ikke oversteg Fæsterens Kræfter. Ved at anstille den sidste Betragtning gik han i Virkeligheden Kravet om Regulering og Beskyttelse et stærkt Skridt imøde — det Krav, der fastsloges og fremmedes med stor Omhu og i mange Paragraffer ved den omfattende Forordning, som blev Sagens Udgang.¹⁾

Kommissionens Forslag var altsaa færdigt i Oktober 1797, men først fulde to Aar efter — 25. Okt. 1799 — blev det tilsendt Rentekammeret.²⁾ Hvad var Grunden til denne Udsættelse? Svaret synes ikke saa fjerntliggende, naar vi tænker paa den Udsættelse af Fristen for Hoveribestemmelser, der var gennemført af Rentekammeret i April 1797. At Landbokommissionen derefter skulde have lagt nogen Vægt paa at fremskynde Sagen, kan vi i Betragtning af dens hele tidligere Holdning ikke tænke os, men snarere, at den stadig har villet yde sit Bidrag til, at der ikke fandt nogen Forhastelse Sted. I Udkastets Paragraf 4 stod med Henblik paa en Forpligtelse for Godsejerne til at vedhæfte ethvert Fæstebrev en Fortegnelse over det bestemte Hoveri: »Dette skal af Jorddrotten efterkommes inden 3 Maaneder fra denne Forordnings Bekendtgørelse.« Forudsætningen var her, at man i Forvejen havde naaet at gennemføre Hoveriets Bestemmelse ved en Forening eller Kendelse, altsaa faktisk ogsaa, at Kommissariernes Arbejde var bragt til Afslutning. Imidlertid havde jo ogsaa Kommissionen 1795 udtrykkelig vedtaget, at denne Afslutning skulde oppebies, inden den endelige Hoveriforordning udstedtes; denne nye Udsættelse af Sagen i 1797 stemmer formentlig kun her-

¹⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 304 (Quistgaard), 305 (Zeuthen), 305 a (Wormskjold).

²⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 306. Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1799 Nr. 378.

med¹⁾ og ligeledes det Tidspunkt, der senere valgtes for den endelige Afgørelse.

6. December 1799 udstedtes den store Hoveriforordning, efter at den dels i Rentekammeret, dels i Statsraadet var undergaaet enkelte mindre Rettelser, sidstnævnte Sted bl. a. den, at Fristen for Tilvebringelse af den omtalte Hoverifortegnelse fastsattes til »1. Maj næstkommende Aar«, altsaa 1. Maj 1800. Ved Aarhundredskiftet, da ogsaa de sidste Rester af Stavnsbaandet bortfaldt, skulde den Landbo-reform være endelig gennemført, der oprindeligt havde været stærkest fremme i den offentlige Diskussion og ganske særlig havde tiltrukket sig Bondevenners Opmærksomhed.

Ved den nævnte Forordning om »almindelige Regler for Hoveriet i Danmark« bortfaldt som overflødige de hidtil givne Regler om Hoveriets Bestemmelse. *Forordningen af 6. Dec. 1799* blev ved Siden af Forordningen af 25. Marts 1791 — hvis Bestemmelser blev staaende — den gældende almindelige Grundlov om Hoveriet i Danmark. I Præmisserne fremhæves det, at Hoveriets Bestemmelse i Overensstemmelse med Kongens Ønske nu alle vegne, paa nogle faa Godser nær, er tilendebragt dels ved Kommissariernes Mellemland, dels ved deres Kendelser og Rentekammerets Resolutioner. »Men« — hedder det videre — »endskønt Vi, til Agerdyrkningens Forbedring og Velstandens deraf flydende Udbredelse blandt Vore kære Undersaatter, ønsker, at alt Hoveri in natura ved frivillige Foreninger kunde paa alle Steder i bemeldte Vort Rige, til fælles Gavn for Husbonder og Gaardfæstere, snart ophæves imod en bestemt aarlig Afgift, saa er det dog ikke at vente, at denne Forandring vil kunne ske uden Tid efter anden, ligesom Omstændighederne i ethvert enkelt Tilfælde maatte tillade det.«

Forordningen paabyder da, at alt Hoveri, som af Gaardfæsterne i Danmark forrettes for deres Husbonder, skal være og forblive bestemt; de nu gennemførte Bestemmelser eller afsagte Kendelser skal respekteres; med de nuværende Fæstere maa Godsejeren overhovedet ikke slutte nogen ny Forening, og af de fremtidige maa han kun betinge sig et forøget Hoveri, hvis Rentekammeret efter en Undersøgelse tillader det (§ 2, 3 og 7).

Ved den Maade, hvorpaa Herremanden afkrævede Bonden det skyl-

¹⁾ Der er for saa vidt ingen Grund til, som *Axel Linvald*, at undre sig over den og finde den »besynderlig« (Kronprins Frederik og hans Regering I, S. 247).

dige Hoveri, skulde han undgaa alt, som kunde forvolde uforholden Skade eller Tidsspilde. Det blev ikke forbudt Jordrotterne at foretage nyttige Forbedringer i Hovedgaardsjordernes hidtidige Dyrkningsmaade eller at tage hidtil udyrkede Jorder under Ploven; men de skulde selv besørge det nye Arbejde, som derved kunde blive nødvendigt, og i Tvivlstilfælde være underkastet Rentekammerets Afgørelse; hvis Forandringen medførte nogen Udvidelse af Hovedgaardens Avling, maatte den end ikke foretages uden Anmeldelse til Rentekammeret (§§ 11 og 29). Reventlow havde i sit Udkast fra 1795 krævet Bødestraffe for Forøgelser af Hoveriet i saadanne Tilfælde, men ikke en saa vidtgaaende Kontrol. Derimod havde Reventlow ikke haft noget imod den Slags mere indirekte Forøgelser, der kunde følge af en forbedret Driftsmaade; han havde endog ment, at den Slags ekstra Anstrengelse som f. Eks. Brug af nye, ukendte Redskaber vilde være til Gavn for Bønderne som en Opøvelse i Fremskridt («det er at ønske, at Jordegodsejerne alle Tider maa give Bønderne Eksempel paa en forbedret Agerdyrkning».)¹⁾ Landbokommissionen ønskede imidlertid ikke, at Hovmarken skulde gøre Tjeneste som Landbrugsskole. I Forordningen (§§ 15 og 16) blev det bestemt, at det ikke kunde paalægges Bønderne til Hovarbejdet at medbringe andre Redskaber end dem, de sædvanlig brugte, og at Bonden ikke heller var pligtig til at harve Hovmarken anderledes eller oftere, end det var Skik med Bøndernes egne Jorder. Dog er det kort efter Forordningens Udstedelse blevet principielt fastslaaet, at Bønder, der havde paataget sig et vist Tærskearbejde, ogsaa skulde være pligtige til at besørge det ved Hjælp af Tærskemaskine, hvis Godsejeren havde anskaffet en saadan, og selvom der intet var bestemt derom i deres Kontrakt; man vilde ikke, at Hoveriet skulde danne en absolut Hindring for tekniske Fremskridt.²⁾

Forordningen af 6. Dec. 1799 er et overordentlig vigtigt og betydningsfuldt Led i den hele bondebeskyttende Landbolovgivning, ogsaa fordi det kun i begrænset Omfang er lykkedes at gennemføre, hvad der dog var Regeringens egentlige Maal paa dette Omraade: Hoveriets Afløsning mod en Pengeafgift. Endnu da den første systematiske Statistik over Landbrugets Ejendomsforhold blev optaget ca. 1835,

1) Reventlows Udkast § 15, 18, 26, 27, hans Betænkning fra 1788 pag. 58 f. (Citatet), 75, 78 f. (Bilag til Landbok. Forhandlingsprotokol Nr. 222 c og 125).

2) Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1800 Nr. 308. Denne Afgørelse blev truffet efter Forslag af Amtmand Stemann i Sorø paa Foranledning af Castenskjold til Borreby.

paahvilede Hoveriet ca. $\frac{1}{5}$ af Landets Hartkorn eller lidt over Halvdelen af det, der endnu var tilbage som Fæstegods, og af alt hoverigørende Hartkorn regnedes den største Del, ca. $\frac{2}{3}$, for »fuldt«, kun ca. $\frac{1}{3}$ for »delvis« hoverigørende.¹⁾

Det havde jo været Hoverikommisionernes Opgave saa vidt muligt at faa gennemført Aftaler om Hoveriets Omsætning til en Pengeafgift; men man var her gennemgaaende stødt paa for store Vanskeligheder. »Sandt er det« — indrømmer i sin Beretning Kommissionen for Østifterne —, »at Bønderne af de fleste Godser, hvor vi har haft Forretning, har gjort Bud paa Pengeafgift i Stedet for Hoveriet; men disse Bud har i Almindelighed været saa ringe, at Godsejerne ikke uden store Opfrelser havde kunnet antage dem.«²⁾ Bønderne vurderede altsaa ikke Hoverifriheden saa højt, at de vilde betale nogen stor Pris for den; de var ængstelige ved større kontante Udgifter, og i nogle Tilfælde har de maaske troet, det kunde være Kommissionernes Sag at fritage dem ved et Magtbud. Det laa netop udenfor den Competence, der var tilstaaet Kommissionerne, at paabyde Hoveriets Aflosning; i deres Instruktion (§ 11) var der blot undtagelsesvis givet dem denne Beføjelse med Hensyn til hoverigørende Bønder, der boede $1\frac{1}{4}$ Mil eller mere fra Hovedgaarden, og for hvem Hoveriet derfor var en ekstraordinær Byrde. Ellers var det blot Kommissariernes Opgave at gennemføre frivillige Afløsninger eller Bestemmelser, eventuelt selv at bestemme Hoveriet ved en Kendelse.

Hoverikommisionen for Nørrejylland indberetter i Begyndelsen af 1797, at der efter de Oplysninger, den fra hver Amtmand har indhentet, ikke i hele Provinsen er en eneste Bonde, som — undtagen fire Godser, hvor Afgørelse endnu ikke er truffet — efter 1. Maj 1797 forretter ubestemt Hoveri; ved Kommissionens Mellekomst er Hoveriet blevet bestemt for 86 Jordegodsejere ved Forening og for 4 ved Kendelse, ligesom 6 Kendelser er afsagt for enkelte Mænd, og paa denne Maade er 855 Bønder blevet hoverifri, 53 Selvejere og 76 Arvefæstere (ogsaa Selveje er blevet fremmet ved denne Kommissionsvirksomhed), saaledes at ialt 984 Bønder er blevet befriet for Hoveri. Kommissionen for Østifterne indberetter, i Foraaret 1799, at ved dens Mægling er paa 22 Godser skabt Foreninger, hvorved Hoveriet er

¹⁾ Se min Bog: De danske Stænderforsamlings Historie II, S. 456 f. (hvor der ogsaa er givet Eksempler paa »fuldt« og »delvis« Hoveri).

²⁾ »Allerunderdanigst Beretning for den til Hoveriets Bestemmelse paa Sjælland, Fyn og Loll.-F. allern. nedsatte Kommission« (trykt 1799), S. 14.

blevet nøjagtigt bestemt for 793 Bønder, medens 133 er blevet aldeles fri for Hoveri mod Penge; paa 33 Godser, hvorunder Bøndernes Antal er 1403, har Foreninger ikke været at tilvejebringe, hvorfor Kommissionen har maattet bestemme Hoveriet for disse ved Kendelser, der alle paa 2 nær er blevet paaanket til Rentekammeret, og den eneste Opgave, Kommissionen endnu har tilbage, er at udstede de paa-gældende Hoveri-Fortegnelser, efterhaanden som Rentekammerets Afgørelser kommer til at foreligge.¹⁾

Paa den Tid, da den store Hoveriforordning blev udstedt, havde Hoverikommisionerne altsaa i det væsentlige sluttet deres Arbejde; men først i de nærmest følgende Aar (1800 og 1801) kunde det bringes helt til Afslutning.²⁾ Det omfattede direkte kun en forholdsvist lille Del af Landets Godser; men indirekte maa det antages, at Kommissionernes Virksomhed — og allerede i sin Tid Bebudelsen af, at der vilde blive udnævnt Kommissioner — har bidraget meget til at skabe Stemning hos Godsejerne for frivillige Foreninger og til at styrke Bøndernes Tro paa den Ret, de havde at gøre gældende. Der kan ikke være Tvivl om, at Hoverikommisarierne gjorde deres Arbejde i Overensstemmelse med de givne Paabud og i bondevenlig Aand; vi har ogsaa set, hvorledes der fra deres Side blev ydet Interesse for en saa effektiv Lovgivning som muligt. Med god Grund blev der ved de kgl. Resolutioner i Anledning af deres Indberetninger tilkendegivet den allerhøjeste Velbehag med de tilendbragte Forretninger.

Betydningen i det enkelte Tilfælde af, at Hoveriet blev »bestemt«, afhæng naturligvis ikke af, om det samtidig var blevet paa nogen væsentlig Maade formindsket;³⁾ en Formindskelse var jo kun foreskrevet for det Tilfælde, at det hidtilværende Hoveri maatte betragtes som saa trykkende, at det umuliggjorde en forsvarlig Pasning af Bondens egen Bedrift. Selvom en Fæster stadig af sin Gaard skulde svare et »fuldt« Hoveri, der ikke var i Realiteten mindre, end hvad

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol for 1797 Nr. 19 og for 1799 Nr. 118, jfr. (m. H. t. Jylland) Prot. for 1800 Nr. 266. Kun den sjællandske Kommissionsberetning foreligger trykt.

²⁾ Se de to Hoverikommisioners Forhandlingsprotokoller (Rentek.).

³⁾ Hvorledes den almindelige Tilstand m. H. t. Hoveriets Omfang var dels i Tiden før, dels i Tiden efter Hoveriets »Bestemmelse«, og hvad denne derfor i saa Henseende betød, er et Spørgsmaal, der maaske nogenlunde fyldestgørende kunde besvares ved omfattende Granskning af det omfattende Materiale, der foreligger i Rentekammerets Akter vedrørende Hoverivæsen ikke blot fra 1790'erne men i det hele fra sidste Tredjedel af det 18. Aarhundrede (jfr. Fortegnelsen i Vejledende Arkivregistraturer II, S. 215 f.).

han hidtil havde ydet, betød det dog en stor Forskel, at han nu var sikret mod vilkaarlige Krav og havde sit hele Forhold paa dette Omraade gennemreguleret. Hertil kom den psykologiske Virkning af den Maade, hvorpaa den hele Hoverisag var blevet ordnet og havde udviklet sig; endelig havde, efter lange Drøftelser, der ogsaa har givet Ekko rundt om i Landsbyerne, Magthaverne grebet myndigt ind, og hvor Parterne ikke selv vilde forlige sig, stillet Tingene paa Plads.

Hoverikommissionen for Østifterne slutter sin førnævnte Indberetning med at udtale:

»Deres Majestæts Vilje var: at den vilkaarlige Behandling, som den agtværdige danske Bonde var udsat for ved Hoveriet i sin gamle Form, med eet skulde hæves; denne Hensigt, som skal bringe Staten rige Frugter, er opnaaet, den danske Landbo har faaet et umiskendeligt Bevis paa, at Grundsætningen for Deres Majestæts Statsstyrelse er: retfærdig Haandhævelse af hver enkelt Statsborgers Rettighed og Pligt.«

---

21. DEN SÆRLIGE HUSMANDSLOVGIVNING.

Hoveriforordningen af 1799 er ikke blot epokegørende ved at bestemme Hoveriet — men ogsaa ved at lukke Husmændene ude fra de Fordele, som derved blev vundet for hele Fæstegaardmandsklassen.

»Ikke alene Gaardmændenes Hoveri« — skriver Reventlow i sin Betænkning fra 1788¹⁾ — »men ogsaa Husmændenes bør nøje bestemmes, hvor saadant ikke ved Fæstebrevene er sket, og disse, for hvilke vore Love hidtil saa godt som slet ikke har sørget, og som dog udgør den talrigste Del af Bondestanden, bør nu ogsaa nyde godt af vor Konges milde Omsorg for denne Stand.« I Overensstemmelse hermed rummer Reventlows Udkast fra 1795 ogsaa en Paragraf (§ 43) »angaaende Husmændenes Hoveri«. Landbokommissionen var naturligvis af den Opfattelse, at ogsaa for Husmændenes Vedkommende en Arbejdsforpligtelse altid maatte være kontraktmæssig bestemt, men valgte at behandle de Spørgsmaal, der angik dette Forhold, som en Sag for sig.

Samtidig med, at Landbokommissionen 1797 gjorde sig færdig med hele den almindelige Hoverisag, blev det af Kommissionen besluttet,²⁾ at »den Materie om Husmændenes Hoveri eller Arbejdspligt skulde behandles særskilt fra den Materie om Gaardmændenes Hoveri«, og at Sekretæren senere skulde forelægge Kommissionen Udkastet til et Forslag herom. Der er i Beslutningens Ordlyd, som den læses i Protokollen, en Antydning af, at den omhandlede Ydelse for Husmandens Vedkommende ikke skulde betragtes som Hoveri i egentlig Forstand, men som et Pligtarbejde, væsensforskelligt herfra. Paa Gaardmændenes Hoveri blev der da udelukkende taget Sigte ved Forordningen af 6. December 1799.

Det var ikke første Gang, der under Reformernes Udvikling blev skelnet saa skarpt mellem Gaardmænd og Husmænd; paa et tidligere Trin var der i andre Henseender blevet sat et meget betydningsfuldt

1) Bilag til Landbok. Forhandlingsprotokol Nr. 125 pag. 114 f.

2) Forhandlingsprotokol pag. 89 (»Da det ved forrige Samling var vedtaget . . .«).

Skel. Ved Forordningen af 19. Marts 1790 er det jo blevet indskærpet, at et Fæsteforhold for Gaarde altid skulde tilstaas paa Fæsterens Livstid. Kort efter blev det, i Anledning af Forespørgsel fra Amtmanden over Nyborg og Tranekær Amter, ved en Kancelliskrivelse erklæret: hvis nogen Godsejer lod en Bonde hensidde i en Fæstegaard uden at meddele ham Fæstebrev, skulde han af Øvrigheden tiltales for denne Lovovertrædelse; men derimod var der ikke ved nogen Lov paalagt Godsejerne Forpligtelse til at bortfæste Huse paa Livstid og heller ikke til at vedligeholde de nu bestaaende Huse uden i de Tilfælde, hvor Husene var blevet oprettet i Forbindelse med en Bevilling til Bøndergaardens Nedlæggelse.¹⁾

Kancelliet fastslog altsaa ved denne Afgørelse, at hverken Forbudet mod Nedlæggelse af Bøndergaarde eller Paabudet om Livsfæste havde nogen Gyldighed, der kunde overføres til Anvendelse paa Husmandslodder og Husmænd.

Det er en aabenbar Vrangforestilling, at Husmandsklassen i Danmark først skulde være opstaaet i Kraft af de store Landboreformer; vi ser alene af Lovgivningen, at der fra tidligere Tid fandtes mange Husmænd. Forordningen om Jordfællesskabets Ophævelse af 23. April 1781 (§ 19) siger, at »Husmandsfamilierne anses nyttige saavel for det almindelige som i Særdeleshed for Gaardmændene«, og at det derfor ved Aftaler med Lodsejerne bør bestemmes, hvilken »forholdsmæssig Græsning« der skal tilstaas Husmændene imod hvad dem ved Udskiftningen betoges (d. v. s. den Græsningsret, de har haft paa Fælleden). Erstatningen maatte (skønt det i Forordningen kun siges udtrykkeligt for Degnes og Skoleholderes, men ikke for Husmænds Vedkommende) nødvendigvis bestaa i Udlæggelse af Smaalodder. Herpaa havde den store Landbokommission fra første Færd sin Opmærksomhed henvendt. »Da Husmændene udgør en talrig Klasse af Landets Indbyggere, og disse ikke er mindre vigtige for Agerdyrkningsvæsenet i Almindelighed end for de gaardbrugende Bønder, anser Kommissionen deres Vedligeholdelse meget vigtig.« Med en saalydende Motivering vedtages 11. Dec. 1786 en særlig Beslutning angaaende eet af Tilfældene, hvori Godsejeren kan fratage Fæstegaarde Jord.²⁾ Den mindre Forordning af 8. Juni 1787 (§ 10) bestemte derefter,

¹⁾ Fogtmanns Reskripter 1790, S. 440 f. Blev et Husmandssted faktisk overdraget til Brugeren i Fæste og ikke til Leje, skulde det ske ved den i Forordningen af 1787 fastsatte Synsforretning; for saa vidt var Huse og Gaarde udtrykkelig stillet lige (se ovenfor S. 139).

²⁾ Landbok. Forhandlingsprotokol pag. 8.

at han bl. a. kunde tage 4 Td. Land fra hver Gaardmand, hvis det ikke ved Udskiftningen var lykkedes at skaffe Husmændene i en By den Jord, de skulde have; de Jordlodder, der kunde tillægges dem, maatte dog ikke hver for sig være større end 3 eller i det højeste 4 Td. Land. Forordningen af 25. Marts 1791 (§ 3) krævede, hvis en Godsejer nedlagde en Gaard, han ikke kunde faa bortfæstet, som Betingelse, at der oprettedes to »Pligthuse«, hvert med et Tilliggende af 3 Td. L. Middeljord, og tillige, at der sørgedes for Jordlodder à 3 Td. L. til alle Huse i Byen, saafremt dette ikke allerede var sket i Henhold til Forordningen af 1781 (og Afgiften af en saadan Jordlod skulde udredes til Godsejeren, der atter forholdsvis skulde ned sætte Landgilden af den paagældende Gaard).

Da der ved kgl. Resolution af 14. Dec. 1791 i Tilknytning til den nævnte Forordning fra Marts Maaned blev aabnet en vis Adgang til særlige Dispensationer fra Forbudet mod Bøndergaardes Nedlæggelse, blev atter en af Betingelserne de samme Vilkaar med Hensyn til Oprettelse af Huse og Udlægning af Jordlodder. Vi ser af Rentekammerets Forestilling om denne Sag, hvor omhyggelig Overvejelsen af disse Vilkaars Beskaffenhed havde været: naar der i Henhold til en tidligere kgl. Resolution (af 1. April 1772) var udstedt Bevillinger til enkelte Bøndergaardes Nedlæggelse, havde Betingelserne fra først af været Opretholdelse af to Huse med Tilliggende hvert af 4 Skæpper Land; men i senere Tid havde Rentekammeret søgt at forskaffe ikke blot to nye Huse, men hvert jordløst Hus i den paagældende By, »saa meget Jord, som behøves til Græsning og Underholdning for en Ko og nogle Faar eller omtrent 3'de geometriske Td. Land som det mindste, hvormed en Husmandsfamilie efter almindelig Erfaring nogenlunde godt kan bestaa« (man maa herved have ment: have den tilstrækkelige Støtte i Eksistenskampen ved Siden af Arbejdsfortjenesten).¹⁾

Er Husmandsklassen altsaa ikke i sig selv en Frugt af Landbo-reformerne, kan Begrebet »Huse med Jord« siges at være det. Med fuld Ret er det sagt, at Regeringens Bestræbelse i denne Henseende fandt Sted for Husmandens egen Skyld, ikke for de større Landbrugerens, og maa tilskrives etiske og humane Hensyn, da det Formaal at skaffe Landbruget tilstrækkelig Arbejdskraft lige saa godt

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 Nr. 220, Cirkulære af 7. Jan. 1792 (Fogtmann). Jfr. ovenfor S. 181 og nedenfor S. 220.

og vel endog bedre kunde være naaet ved Oprettelse af jordløse Huse.¹⁾ Dette, at man vil undgaa et jordløst Proletariats Opstaaen under de nye Forhold og skaffe alle Husmænd Jord, er et Udslag af det social-politiske Beskyttelsessystem indenfor Landbolovgivning; Husmændene stilles ikke udenfor dette System, men faar blot en helt anden Plads end Gaardmændene.

I Husmændene saa man den kommende Tids egentlige Landarbejdere, og derfor fremtræder ogsaa meget stærkt Interessen for, at der kan blive saa mange af dem som muligt.

Uanset Muligheden for at faa en Bondegaard bortfæstet tillod Forordningen af 25. Marts 1791 (§ 7) dens Nedlæggelse, naar dens Tilliggende enten deltes mellem jordløse Huse eller benyttedes til Oprettelse af nye Huse og Bolsteder. Herved ændredes der end ikke, da den senere Forordning om Udstykning — af 25. Juni 1810 — foreskrev, at der ved Bortsalg af Jord fra en Bondegaard altid skulde blive tilbage en »Hovedparcel« paa 2 Td. Htk., der ikke maatte splittes; der blev nemlig gjort en udtrykkelig Undtagelse for det Tilfælde, at alle de Parceller, i hvilke Gaardene udstykkedes, blev særskilt bebygget eller henlagt til forhen jordløse Huse. Saavel Rentekammer som Landbokommission mente, at der i hver Landsby helst burde være mindst lige saa mange Husmænd som Gaardmænd. I Anledning af en Forespørgsel fra Besidderen af det sjællandske Gods Svenstrup udvirkede Rentekammeret — efter Samraad med Kommissionen — en kgl. Resolution, hvorefter den fornævnte Bestemmelse i Forordningen af 1787 udvidedes saaledes, at det nu maatte være Godsejerne tilladt ikke blot at henlægge de Jordlodder, hvorom der her var Tale, til bestaaende Huse, men ogsaa i de Byer, hvor der aldeles ingen jordløse Huse var, eller hvor disses Antal var ringere end Gaardene, at fratage Gaardlodderne saa megen Jord, at Husenes Antal kunde blive i det mindste lige med Gaardenes.²⁾

Netop med Interessen for, at der skulde blive en talrig Husmandsklasse, passede det jo godt, at man ikke vilde knytte for besværlige Betingelser til Opførelsen af Huse og Indretningen af Husmandslodder. En Jordegodsejer skulde ikke overfor Huse og Husmænd være bundet til de samme Vilkaar, som gjaldt, hvor Talen var om Gaarde

---

¹⁾ Jørgen Pedersen: Husmandsbruget (1928), S. 13.

²⁾ Rentek. Forestillingsprotokol 1795 Nr. 119, Bilag til Landbok. Protokol Nr. 225 og 227.

og Gaardmænd, altsaa ikke hverken til Stedernes Opretholdelse, Bortfæstning paa Livstid eller et Hoveri af kontrolleret og bestemt begrænset Størrelse.

Hvor Talen var om Husmændene, synes Landbokommissionen, i hvert Fald paa et senere Trin af sin Virksomhed, at have fundet en virkelig Tilfredsstillelse i at give sig Frihedens Principper i Vold — den Tilfredsstillelse, man i saa høj Grad havde nægtet sig ved Ordningen af Gaardmandsklassens Forhold.

Da Joh. Lange til Rødkilde — Sønnen af den ovenfor oftere omtalte Jens Lange — gav sig til at leje sine Huse ud paa den Betingelse, at Lejerne skulde arbejde hos ham daglig for en Løn, der var betydelig ringere end den almindelige, fandt Amtmand over Svendborg Amt Schumacher dette for haardt og foreslog 1805 Kancelliet, at man skulde erklære den Slags Kontrakter for ugyldige. Landbokommissionen udtalte sig om Sagen — 30. April 1805 — og erklærede, at Kontrakter som de omhandlede ganske vist kunde bidrage til at forøge de fattiges Antal og saaledes blive skadelige for det almindelige; for saa vidt kunde man nok finde det ønskeligt, at en heldig Bestemmelse herom kunde udfindes. »Men« — fortsatte Erklæringen — »uagtet alt dette skønner vi dog ikke rettere, end at, da Kontrakten mellem Jorddrotten og Husmanden i denne Henseende er en frivillig Kontrakt, oprettet mellem frie og myndige Mænd, saa maa det aldeles overlades til dem selv at forene sig indbyrdes om Kontraktens Vilkaar. Det er uden for al Tvivl, at Husmanden, dersom han ikke ser sig tjent med at antage Huset paa de tilbudte Vilkaar, vil bruge den Ret, som ifølge Loven om Stavnsbaandets Løsning nu tilkommer ham, at søge sin Næringsvej paa et andet Sted, hvor han kan træffe en fordelagtigere Akkord. Jorddrotten har ingen Tvangsret imod ham i denne Henseende, og Beregning af egen Fordel vil ganske vist bringe Jorddrotten til at indrette sine Vilkaar ved Husenes Bortfæstelse eller Leje saaledes, at han ikke kommer til at mangle Fæstere.«

Man vil ikke nægte, at der gives Tilfælde, hvor det kan være nødvendigt, at den offentlige Bestyrelse antager sig Tilsyn med borgerlige Kontrakters Affattelse, men tilføjer: »jo færre disse Tilfælde er, og jo mindre Statsbestyrelsen behøver at indblande sig i Borgernes private Afgørelser, jo bedre er der sørget for gavnlig Borgerfriheds tilbørlige Opretholdelse, og jo fuldkommnere er Statsbestyrelsen.« Saa

principielt liberalistisk kunde altsaa den Kommission udtale sig, hvis store, historiske Mission det havde været at gennemtvinge en saa vidtgaaende og epokegørende Indgriben fra Lovgivningens Side i private Erhvervs- og Ejendomsforhold. Maa maa vistnok tage i Betragtning, at dens Sekretær paa dette Tidspunkt ikke mere var Colbjørnsen, men A. B. Rothe, der utvivlsomt var ret udpræget Liberalist af personlig Indstilling.¹⁾

Kommissionens Erklæring om denne Sag sluttede dog med den Udtalelse, at man ikke vilde undlade at tage i Overvejelse, hvilke Midler der maatte kunne udfindes til at forebygge, at ikke Ukyndighed og slet Beregning skulde udsætte Husmanden for den Fare at indgaa en ufordelagtig Kontrakt, hvis Følger han maaske ikke havde forudset eller noksom overvejet. Der kom ikke noget ud af Overvejselsen, og siden 6. Maj 1805 blev Kommissionen ikke samlet til Forhandling om nogen Sag. Ikke engang en Forespørgsel fra Rentekammeret om, hvor Størrelsesgrænsen mellem »Huse« og »Gaarde« skulde sættes (»da det nu begynder at blive mere almindeligt, at Huse med tillagte Jorder bortsælges under Betingelse af Arbejde til Ejeren«), overkom Landbokommissionen at faa besvaret.²⁾

Spørgsmaalet om, hvorledes Sager vedrørende Husfæsteres og Lejeres Pligtarbejde skulde betragtes og behandles, vakte Usikkerhed omkring i Landet. I Begyndelsen af 1803 har Amtmand Stemann foreslaaet Kancelliet, at det ved en almindelig Anordning blev klarlagt, hvorvidt dette Arbejde skulde betragtes som Hoveri, og i benægtende Fald, hvorledes der da skulde gaas frem overfor de Husmænd, der forsømte deres Forpligtelser. Landbokommissionen erklærede i den Anledning, at Husmænd ikke skulde opfattes som hoverigørende Bønder og ikke heller som Tjenestetyende, men simpelthen som almindelige frie Kontrahenter (ogsaa her har det sikkert været Rothes Aand, der slog igennem) — man tilraadede dog, i og for sig inkonsekvent, at Forordningen af 25. Marts 1791 om god Ordens Haandhævelse ved Hoveriet ogsaa burde gælde og anvendes ved Husmænds Pligtarbejde.³⁾

¹⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 385 med a (Kommissionens Svar til Kancelliet samt dettes Forespørgsel i Sagen). Sagen har ikke været til Behandling i noget Kommissionsmøde, men Rothe har paa egen Haand konciperet et Svar, som vel derefter har cirkuleret blandt Medlemmerne.

²⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 382.

³⁾ Bilag til Landbok. Protokol Nr. 384 med a.

Det var for saa vidt Stemanns Initialiv, der var det egentlige Ophav, naar Rentekammeret mere end 3 Aar efter — 2. Okt. 1806 — indgav Forestilling om en saadan Lovforanstaltning og herved samvittighedsfuldt refererede baade Stemanns Forespørgsel og Landbokommissionens Synspunkter med Hensyn til den juridiske Karakter af Husmændenes Pligtarbejde. Det interessante er nu, at Kronprinsregenten i Henhold netop til disse Synspunkter fandt Anledning til at opponere mod den foreslaaede Lovs Udstedelse. Han var ikke blot bekymret for, at man skulde skabe »en ny talrig Klasse af Hovtjenere, hvis Antal man ved den senere Lovgivning har haft den velgørende Hensigt at formindske«; men han fandt det overflodigt, »ja i visse Maader urigtigt«, ved et særligt Lovbud at ville ensidigt forandre Forholdet mellem Personer, som under de gældende Lovbestemmelser frivilligt har indgaaet gensidige Forpligtelser, som det atter stod dem frit for efter en vis Tids Forløb at ophæve. Altsaa: Kronprinsen vilde drage den logiske Konsekvens af Landbokommissionens Synspunkter, som baade Kommissionen selv og Rentekammeret vilde se bort fra. Først efter at der var forelagt ham en ny Betænkning om Sagen, lod han Rentekammeret faa sin Vilje, blot med den Reservation, at Hoveriforordningens Hustugtspargaraffer, der udtrykkelig tillod Tugtelse af den almindelige Hoveriarbejder, ikke, som foreslaaet af Rentekammeret med Reventlow i Spidsen, maatte indføjes i den ny Lov som gældende overfor Husmænd. Atter her stillede Kronprinsen sig paa Logikens Standpunkt og paapegede, hvor umuligt det var at forbinde en saadan Ret til at ove Hustugt med et Forhold, der iøvrig var bygget paa gensidige Kontrakter — hvorved det hele Forhold blev væsentlig forandret; med særligt Eftertryk frabad han sig, at den Husmand, der vendte hjem fra Kongens Tjeneste, skulde underkastes Jorddrottens og hans Ridefogeds Svøbe.

Kronprinsen — eller den Sekretær, der formulerede Ordren — vurderede imidlertid ikke Forholdene sikkert nok til at forstaa det formaalstjenlige i et direkte Forbud mod Legemsstraf overfor Husmænd og Husmandskoner som det, der i den Lov, der ellers blev taget som Mønster, var givet med Hensyn til Gaardmænd og Gaarmandskoner (man har i »Kabinettet« formodentlig slet ikke tænkt over eller husket, hvad der i saa Henseende var bestemt). Bekendt er det, hvad der blev Resultatet: Forordningen af 30. Januar 1807 om Husmandens

Pligtarbejde gav i Henhold til Kronprinsens Ordre ingen Ret til at anvende legemlig Revselse mod Arbejderne — men da den heller ikke rummede noget udtrykkeligt Forbud, fortolkedes den senere saaledes, at der i Virkeligheden ikke var lagt Baand paa »Husbonden«s Hænder i dette Forhold til hans »frie« Medkontrahent. Den hele Sags Forløb vidner om Kollegievæsenets Styrke overfor Kongemagten; selv i denne Periode af »Kabinetstyre« faar et Kollegium sit Lovforslag gennemført, selvom det straks støder paa kongelig Modstand, og selv paa et Punkt, hvor det bliver nødvendigt at tage Hensyn til denne, faar man sin Vilje ved Omgaaelse og Fortolkning.¹⁾

Forordningen af 30. Januar 1807 angaaende, »hvorledes god Orden skal haandhæves ved det Ugedags- eller andet Pligtarbejde, som Husmænd eller Husbeboere i Danmark efter deres Fæstebreve eller Lejekontrakter er skyldige at forrette for Jorddrotterne«, gentager (med Undtagelse bl. a. altsaa af Hustugstparagrafferne) de fleste og vigtigste Bestemmelser i Forordningen af 25. Marts 1791 »angaaende, hvorledes god Orden skal haandhæves ved Hoveriet paa Jordegodserne«, men paa enkelte Punkter med karakteristisk Omredaktion. § 1 i sidstnævnte Forordning paalægger den hoveripligtige Bonde at forrette sit Arbejde efter bedste Evne »i Overensstemmelse med de Anordninger, som enten er eller herefter vorder udgivne«, men i Husmandsanordningen hedder det i den tilsvarende Paragraf, at vedkommende skal forrette Arbejdet »i Overensstemmelse med sit Fæstebrev eller den indgaaede Lejekontrakt«. Dermed er sagt, at Husmandens Pligtarbejde iøvrigt ikke paa nogen særlig Maade var lovreguleret, men udelukkende afgang af Parternes Kontrakt. Ubestemt i gammeldags Forstand, saaledes som tidligere det Gaardhoveri, der skulde ydes efter Egnens »Skik og Brug«, var Husmændenes Pligtarbejde ganske vist ikke, da det netop helt afgang af indgaaede Aftaler; men Husets Ejer kunde paa Forhaand, uhæmmet af enhver Lovbestemmelse, betinge sig, saa meget han vilde, og hvad han kunde faa Fæsteren eller Lejeren til at gaa ind paa. Derfor lyder ogsaa Reglen om Tilsigelse til Hoveri i Gaardmandsforordningen

---

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1807 Nr. 17 med a til e (her Forestillingen af 2. Okt. 1806, medens den senere — 16. Dec. — afgivne Betænkning ikke synes at foreligge, Kronprinsens forskellige Skrivelser, dateret henholdsvis 25. Nov. og 23. Dec. 1806, 23. Jan. 1807).

(§ 2) kort og godt uden nogen Undtagelse eller Tilføjelse: »Hoveribønderne bør tilsiges Aftenen før de skulle møde«, medens den tilsvarende Bestemmelse om Husmanden rummer dette meget karakteristiske Forbehold: »saa vidt ikke anderledes ved deres Kontrakter er vedtaget«. Husmændene skulde, modsat Gaardmændene, have Lov til at »vedtage« hvadsomhelst. Hoveriet i egentlig Forstand, saaledes som det ydedes af Gaardfæsterne, blev opfattet som en Art af Grundbyrde, der nødvendigvis maatte reguleres af Statsmagten, Husmændenes Pligtarbejde netop ikke som Hoveri, men som enhver anden kontraktmæssig Forpligtelse, Folk frivilligt kunde paatage sig, og derfor som uegnet til nogen særlig Regulering.

For saa vidt maatte hele den omhandlede Forordning nærmest ses som en Slags Nødhjælp, en Slags ekstraordinær Foranstaltning, der af Hensyn til det almene Vel skulde sikre en »Orden«, de paa-gældende paa egen Haand maaske ikke vilde drage tilstrækkelig Omsorg for. Til Motivering anføres i selve Loven, at Jorddrotterne paa mange Godser i Danmark efterhaanden har forenet sig med Gaardfæsterne om Ophævelse af disses Hoveri in natura, men Vanskeligheden ved at finde det for store Gaarde og et forbedret Avlsbrug nødvendige Antal Tjenestefolk og Daglejere har foranlediget, at Antallet af Husmænd eller Husbeboere, der ifølge Fæstebreve eller Lejekontrakter forretter Ugedags- eller Pligtarbejde for Jorddrotterne, i den senere Tid er blevet meget forøget, og at dette Arbejde for Jorddrotterne er blevet af større Vigtighed end forhen; derfor har Kongen taget under Overvejelse, hvad der til god Ordens Fremme ved dette Arbejde til Sikkerhed for Jorddrotterne og til Betyggelse for Husmændene kunde være tjenligt at fastsætte, saaledes at ogsaa de Sager, der opstod vedrørende disse Forhold, kunde blive afgjort med ringe Betaling og størst mulig Hastighed (man vil dog ikke have, at de »frie« Kontrakter om Pligtarbejdet skal føre til alt for vidtløftige Processer).

Med tydeligere Ord kunde det ikke være tilkendegivet som Lovgivningens Forudsætning, at Husmændene var kaldet til som Herregaardsarbejdere at afløse de hoverigørende Bønder og deres Tjenestefolk. Som oprindelig om deres Vigtighed for Gaardmændene tales der nu om deres Betydning for Herremændene. At Husmændenes Antal øgedes betydeligt som Følge af Landboreformerne (saaledes som det jo ogsaa direkte tilsigtedes ved denne Lovgivning), stadfæster en Be-

tragtning af Forholdene i Tiden derefter (da det hurtigt skulde blive et fremtrædende Problem, om der ikke var ved at blive alt for mange og alt for fattige Husmænd). Husmandsklassen er ikke opstaaet ved disse Reformers, men den fik ved dem en Vækstbetingelse, den ikke tidligere havde haft, en ny Plads og Opgave indenfor Landbrugets økonomiske og sociale System.

Det var Opfattelsen af Husmændene som en Arbejderklasse, der helt igennem laa til Grund for den Del af Reformlovgivningen, som angik Huse og Husmænd, og som paa saa betydningsfulde Punkter afveg fra den tilsvarende Lovgivning om Bondergaarde og Gaardmænd. De vigtigste Afvigelser var altsaa: 1) at Husmandssteder ikke blev omfattet af Reglen om det tvungne Livsfæste, 2) at der, bortset fra »Pligthuse«, ikke blev nogen Pligt til at opretholde dem, 3) at de Regler, der bestemte og begrænsede Gaardmændenes Hoveri, ikke kom til at vedrøre Husmandens Pligtarbejde.

Ansvaret for denne Placering af Husmandsklassen bærer i Fællesskabet de tre Faktorer, der i det hele var de afgørende ved Udformningen af den nye Landboret: det af Chr. Colbjørnsen ledede Kancelli, det af Chr. D. Reventlow ledede Rentekammer, endelig den store Landbokommission, hvis Arbejde var blevet i saa høj Grad præget og bestemt af de to nævnte Statsmænd, men som iøvrig netop paa den Tid, da de sidste Afgørelser i Husmandsspørgsmaalet skulde træffes, synes at have været stærkere præget af liberalistiske Tanker end tidligere, Tanker, der netop fremtræder ret tydeligt ikke blot hos den første Afløser af Colbjørnsen som Sekretær, P. Chr. Zeuthen, men ogsaa hos hans Efterfølger, A. B. Rothe.

Ved en Vurdering af Landboreformernes Husmandspolitik maa man vistnok tage i væsentlig Betragtning, at den hele Landbosag fra først af var rejst for Gaardmændenes Skyld og næsten udelukkende med Henblik paa dem. Det er forbavsende, saa lidt man i hele den omfattende Litteratur, der vedrører Reformproblemerne, hører Tale om Husmændene. En Mand som Reventlow har altsaa været istand til (omend kun som kort Indskud i en Betænkning, der iøvrig helt drejede sig om Gaardmændenes Forhold) at fremhæve Husmændenes Interesser som i Virkeligheden tilsidesat af Lovgivningen.¹⁾ For den almindelige Opfattelse — og ogsaa for Reventlows eget Syn — stod

---

¹⁾ Se ovenfor S. 206.

det dog saaledes, at alle de Ulemper, der var knyttet til den hidtil bestaaende Tilstand, først og fremmest havde samlet sig som et urimeligt og skadeligt Tryk paa Gaardmanden og hans Livsvilkaar. Husmændene fandt man det trods alt meget mindre nødvendigt at gøre noget for, og man var sig sikkert ikke bevidst, at man overfor dem i nogen væsentlig Grad fraveg de humanitære Synspunkter, der var kommet til saa udstrakt Anvendelse overfor Gaardmændene.

---

22. REGLER OM UDSTYKNING OG SAMMENLÆGNING.

Husmændene var en Klasse af Arbejdere, og de skulde være tilfredse med en ganske lille Jordlod og med den Adgang til Fortjeneste, de kunde finde i et frit Arbejdsmarked, Gaardmændene derimod skulde opretholdes som en selvstændig Klasse af Landbrugere med Bedrifter, der var tilstrækkelig store til dette Formaal. Saaledes var de meget forskellige Synspunkter, der kom til at præge Reformlovgivningen i dens Forhold til de to store Lag indenfor Bondebefolkningen.

Med Hensyn til Forordningen af 6. Juni 1769, der havde fastslaaet Forbudet mod Bøndergaardens Nedlæggelse og Bøndergods' Sammenlægning med Hovedgaarde, blev der kun gjort principielle Undtagelser ved de ovenfor¹⁾ omtalte Forordninger af 25. Marts 1791 og 15. Juni 1792, hvorved det var blevet tilladt dels at udlægge dem til Husmandslodder, dels under visse Vilkaar at sammenlægge Bønderjord med Hovedgaardsparcer, samt ved Forordningen af 27. Sept. 1805 om Skovenes Udstykning, Vedligeholdelse og Fredning (§ 11), hvorved det tillodes en Jorddrot ved Fæsteforandringer eller ogsaa med Fæsternes godvillige Samtykke at nedlægge enkelte Bøndergaarde for at indtage deres Jorder til Skoves Fredning og Opelskning eller for at give Bønderne Vederlag for anden til Skovs Fredning og Opelskning indtagen Jord (dog paa Betingelse bl. a. af forudgaaende Anmeldelse til Rentekammeret, Oprettelse af to »Pligthuse« for hver nedlagt Gaard, Undladelse af at føre Hoveriet for de nedlagte Gaarde over paa nogen anden hoverigørende Gaard). Udvidelse af Landets Skovarealer var for saa vidt i Vigtighed blevet ligestillet med Forøgelse af Husmændenes Antal. Iøvrig er det omhandlede Forbud blevet anset for — rent principielt — absolut gældende, og hertil hentyder en Rentekammer-Plakat af 7. Juni 1806, der fastslaar, at ligesom Forbudet i Forordningen af 6. Juni 1769 (med de lovbestemte

---

¹⁾ S. 179 ff.

Undtagelser) gælder i Henseende til alle Bøndergaarde, hvad enten de henhører til et samlet Gods eller er Selvejer- eller Arvefæstegaarde, skal Forordningen af 19. Marts 1790 — om Livsvarigheden af ethvert Fæsteforhold — og Forordningen af 15. Juni 1792 § 11 — om Tilladeligheden af meget lange Forpagtninger — gælde ogsaa for Selvejer- og Arvefæstegaarde.

Den hurtigt fremskredne Udbredelse af Selvejendom, hvorved ogsaa Omsætningen af mindre Jordstykker blev gjort friere og lettere, rejste nye Spørgsmaal vedrørende Udstykning og dermed Nedlæggelse af Bøndergaarde. Allerede Forordningen af 13. Maj 1769 (§ 6) tillod en Selvejerbonde, i Stedet for at overlade den til en enkelt Arving, at dele den i flere eller to Stykker blandt flere af hans Børn og Arvinger; men den udtrykkelige Forudsætning var, at vedkommende Selvejer fandt sin Gaard »af Størrelse og Beskaffenhed, at flere Familier sig derpaa kunde ernære«. Noget Forbud i Almindelighed mod at afhænde Jord fra Selvejergaarde blev der ikke, men 2. August 1786, endnu før den store Landbokommissions Nedsættelse, blev der gennem Rentekammeret udstedt en Plakat, hvorved det blev forbudt Selvejerbønder og andre fra deres Gaarde eller under eet matrikulerede Jorder at afhænde enkelte Stykker, uden at disse først var ansat til Hartkorn, og tillige paabudt, at ethvert Bortsalg fra Tilliggendet til en Selvejergaard forud burde anmeldes for Rentekammeret — »paa det samme kan paase, at ingen Gaard ved slig Afhændelse, tværtimod Forordningen af 6. Juni 1769, svækkes saaledes, at den ej kan ernære en Gaardmands Familie«. Ved Plakat af 26. Nov. 1800 skete der for saa vidt en Lempelse i de her givne Bestemmelser, som der blev givet Amtmændene en Bemyndigelse til herefter at meddele *foreløbig* Tilladelse til Gaardes og Jorders Udstykning (d. v. s. under Forbehold af Rentekammerets senere Approbation),¹⁾ men samtidig blev det nøjagtig fastsat, hvor meget en Bondegaard ved Bortsalg af Jord maatte formindskes: en Gaardmand maa herefter ved sin Gaards Udstykning til Hovedparcellen, der altid skulde vedligeholdes med Bygning og Beboere, ingensinde beholde mindre Jord tilbage, end hvad der efter rigtig Taksation kan ansættes til to Tønder Hartkorn, »med mindre alle Parcellerne enten bebygges

¹⁾ Som Motiv for Loven blev offentlig anført, at Jordudstykningernes Antal i de senere Aaringer meget havde tiltaget, og i Rentekammerets Forestilling til Kongen var blevet fremhævet, hvorledes Mængden af Sager af denne Art i de senere Aar var blevet saa stor, at Lettelse var nødvendig af Hensyn til baade de paagældende Ansøgere og vedkommende Kontorer (Relations- og Resolutionsprotokol 1800 Nr. 368).

eller henlægges til jordløse Huse« (den allerede ovenfor omtalte karakteristiske Undtagelse).

Det endelige Resultat af Reformtidens Lovgivning i denne Henseende blev *Forordningen af 25. Juni 1810*, der forbød enhver Jord-ejer at afhænde fra sin Gaard (eller fra nogen til Hartkorn ansat Jordlod) noget Stykke Jord uden foregaaende Tilladelse, eller førend det paa lovlig Maade var ansat til Hartkorn; Tilladelsen kunde gives foreløbig af Amtmanden, idet Betingelserne var, at der af en Bondegaard med mere end 2 Td. Htk. bevaredes en Hovedparcel paa mindst 2 Td. Htk., af en beboet Jordlod mindre end 2, men dog over 1 Td. Htk., en Hovedparcel paa i det mindste 1 Td. Htk. Ved hele Gaardens Udstykning til Husmandslodder bortfaldt den Lovgrænse, der saaledes var givet for Størrelsen af en Bondegaard, og samtidig for, hvad der i almindelig Tale regnedes for et »Bolsted« (et Udtryk, der ikke brugtes i Forordningen).¹⁾

At en Bondegaard altid skulde være tjenlig til at ernære en Bondefamilie, var ogsaa den oprindelige Forudsætning for Dispensationer fra de almindelige Forbud mod Nedlæggelse af Bøndergaarde. Alle-rede ved kgl. Resolution af 1. April 1772 var Rentekammeret blevet bemyndiget til at udstede Bevillinger ad mandatum paa enkelte Bøndergaardes Nedlæggelse, naar det blev godtgjort, at de havde saa lidt Tillæg af Jord, at Beboerne ikke vel kunde ernære sig deraf. Her — ligesom i en senere Resolution fra 1777 (der udvidede den oprindelige Regel, der angik Forholdene paa samlede Godser, til ogsaa at gælde Selvejergods) — var der, vel at mærke, kun Tale om Sammenlægning af Bondejord med anden Bondejord, ikke om Inddragelse af Bondejord under Hovedgaarde. Da der 1783 fra Rentekammerets Side skulde tages Stilling til et Andragende fra to Brødre Castenskjold (til henholdsvis Hagedstgaard og Hørbygaard i Holbæk Amt) om i Tilslutning til Udskiftning at nedlægge to Bøndergaarde og tage Jorden til deres egen Raadighed, var man principielt absolut afvisende: »Vel plejer enkelte Bøndergaardes Nedlæggelse allernaadigst at bevilges i Henhold til Deres Majestæts almindelige allernaadigste Resolutioner af 1. April 1772 og 28. Aug. 1777, naar Nødvendigheden udfordrer saadant for at omdele den nedlæggende Gaards Jorder *paa andre Bønder*. Men udenfor saadan Nødvendighed er det aldeles stridende med Forordningen af 6. Juni 1769 at nedlægge Bøndergaarde

---

¹⁾ Jfr. Mandix: Landvæsensret I, S. 573.

og især at indtage disses Jorder fra Bondebrug til anden Anvendelse under Hovedgaardene.« De paagældende Landinspektører fik endog en skarp Reprimande, fordi de havde understøttet Godsejernes Begæring. Først efter meget vidtløftige Undersøgelser og Oplysninger tillodes det i dette Tilfælde ved kgl. Resolution paa ganske særlige Vilkaar (bl. a. Udlægning af visse Jordlodder til Græsning og Skov) at gøre en vis, begrænset Undtagelse fra Reglen.¹⁾

Hvad angaar Dispensationer til Sammenlægning af en Bondegaard med andre Bøndergaarde skulde man i den egentlige Reformtid strække sig i Regler og Praksis betydeligt videre end hidtil.

Forordningen af 25. Marts 1791 om Bøndergaardens Nedlæggelse (§ 9) gav en Tilladelse til at indkomme med Ansøgninger om Dispensation »i særdeles Tilfælde, som ved Udskiftning eller i andre Maader«, og den i Sammenhæng hermed 14. Dec. truffe (7. Januar 1792) bekendtgjorte kgl. Resolution rummede Bestemmelser, hvorved der, for at opmuntre til Udskiftning Mand og Mand imellem, blev givet Jordegods-ejerne Haab om at faa bevilget Ansøgninger om Gaardens Nedlæggelse. Naturligvis møder vi ogsaa her — foruden gennemført Udskiftning — som Betingelse en Opfyldelse af Kravet om de to Pligthuse og om Jord til alle vedkommende Bys Huse; men desuden forudsættes det, »at ingen Bondegaards Tillæg af Jord ved saadan Nedlæggelse forøges til højere end 100 Td. L. brugbar Jord eller 8 Td. Htk.« Sidstnævnte Betingelse har i Rentekammerets Øjne borttaget enhver Betænkelighed ved Sagen, »da« — som det hedder i dets Forestilling — »denne Størrelse er just den, hvorefter en Gaard hidtil er ansat som fuld Gaard.«²⁾ I de bestemte Tilfælde, hvor det ifølge Forordningen af 25. Marts 1791 skulde kunne tillades at nedlægge en Bondegaard, var Grænsen for en anden Gaards Udvidelse derved dog sat til 160 Td. L. eller 12 Td. Htk.³⁾ Ingen af disse Afgrænsninger skulde faa nogen absolut Betydning.

Et Aars Tid efter Udstedelsen af den omtalte Forordning fik Generalmajor Castenskjold til Hørbygaard efter Ansøgning Tilladelse til at nedlægge 3 Bøndergaarde, uanset at 8 andre Gaarde derved kom til at overstige den fastsatte Grænse af 8 Td. Htk., men paa Be-

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1783 Nr. 181, jfr. Relations- og Resolutionsprotokol 1777 Nr. 102.

²⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1791 Nr. 220, Cirkulære til Amtmanden af 7. Jan. 1792 (Fogtmann). Jfr. ovenfor S. 181 og 208.

³⁾ Se ovenfor S. 181.

tingelse af, at han oprettede 12 nye Huse med Jord. Som Motiver havde Generalen anført, dels at det, naar han opnaaede sin Hensigt at faa Godsets Bønder gjort hoverifri, var nødvendigt at have Husmænd til at forrette Hoveriarbejdet, dels at de paagældende Gaardmænd efter deres Tillæg af Jord samt Jordens ringe Beskaffenhed paa nogle Steder ikke kunde ernæres ved ringere Hartkorn end det foreslaaede. Rentekammeret bøjede sig for disse Argumenter, men da der jo var Tale om at give en Bevilling ud over de almindeligt foreskrevne Regler, mente det sig ikke som ellers befojet til paa egen Haand at give Dispensationen, men fremskaffede den ved en særlig kgl. Resolution.¹⁾ I denne Form skulde i de følgende Aar blive givet mange særlige Bevillinger til Nedlæggelse og Sammenlægning af Bøndergaarde uden Hensyn til de Grænser, der var fastsat i Forordningen af 1791.²⁾

Medlem af Landbokommissionen Barth. Eichel fik saaledes i 1794³⁾ Tilladelse til at sammenlægge to Gaarde »for at bortfæste samme til en virksom Mand, som har begæret saadant og ikke kan være tjent med en ringe Gaard paa 5 Td. Htk.« Vi ser altsaa her som Motiv til Sammenlægning, at en dygtig Mand skulde have noget mere at arbejde med. Eichel slap endda for det sædvanlige Krav om, at der i Stedet for den nedlagte Gaard skulde oprettes to Huse med Jord, da han tidligere havde gjort sig særlig fortjent ved at oprette flere Huse med Jord. I Almindelighed blev det nævnte Kravs Opfyldelse gjort til en Betingelse, da der blev lagt den største Vægt paa, at der ikke skete noget »Afbæk i Folkemængden«. Iøvrig var det naturligt en Forudsætning, naar Bevilling til Nedlæggelse af en Bondegaard blev givet en Godsejer, at den kun blev iværksat ved Fæsteledighed eller med Fæsterens »godvillige Samtykke« (som det i Reglen udtrykkelig blev indskærpet ved Bevillingens Ordlyd). Fæsterens Ret til at faa sin Kontrakt opfyldt kunde selvfølgelig ikke anfægtes paa denne Maade, og Livsfæstets Princip kom til at bestaa urokket.

Som Udviklingen har formet sig med Hensyn til Reglerne om Bøndergaardes Nedlæggelse og Sammenlægning, kom derimod lige fra

1) Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1792 Nr. 61.

2) I Alm. kan henvises til Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokoller (fra og med 1793 II), hvor Eksempler paa Forestillinger og kgl. Resolutioner om disse Sager let findes efter Registrene under »Bevillinger«.

3) Relations- og Resolutionsprotokol Nr. 229.

Reformtiden det virkelige Tyngdepunkt ikke til at ligge i Lovgivning, men i Administration. Der blev paa dette Omraade fra første Færd grundlagt et *Bevillingssystem*, hvorved det i det enkelte Tilfælde skulde blive muligt at tilsidesætte den strenge Regel for det frie Skøn uden dog at se bort fra det, der var det store Formaal: Bondejordens Bevarelse paa Bondehaand og dermed Bondebefolkningens Trivsel — en Sikring af »Folkemængde« og »Folkeformerelse«.

---

23. REGLER VEDRØRENDE SELVEJENDOM 1806 OG 1807. TIENDENS BESTEMMELSE 1810.

Ifølge den førnævnte Plakat af 7. Juni 1806 maatte en Selvejergaard altsaa ikke — saa lidt som den Bondegaard, der tilhørte en Hovedgaardsejer — bortlejes paa anden Maade end til livsvarigt Brug for en Fæster og hans Hustru, saa længe hun var Enke, eventuelt under Forudsætning af Gaardens Udskiftning af alt Fællesskab, ved Bortforpagtning for Tidsrum ikke kortere end 50 Aar. Dog tilføjes en Bemyndigelse for Rentekammeret »til i enkelte Tilfælde paa Grund af nøjagtig oplyste særdeles Omstændigheder, efter indkomne Ansøgninger, at bevilge en Jordejer, som blot er i Besiddelse af en enkelt Bondegaard, passende Undtagelse«. Men det skal altsaa ikke være muligt for nogen ved Opkøb af mange enkelte Bøndergaarde at danne sig et irregulært Gods paa Grundlag af frie Forpagtninger og uden Hensyn til Fæstelovgivningen.

Reglen var sikkert vel betænkt paa et Tidspunkt, der har været præget af kraftig og hensynsløs Spekulation og Handel med Landejendomme. Naar i Tiden omkring Aarhundredskiftet¹⁾ stadig mere Fæstegods under hastig Udvikling er gaaet over til Selveje, har Aarsagen dog ikke alene ligget i økonomiske Konjunkturer og Forhold, men den nye Lovgivnings Omvæltning af de gamle Godsforhold har givet mange Godsejere en Spore til at skille sig af med det Bøndergods, som de, hvis de beholdt det, herefter maatte finde sig i at besidde under Vilkaar, de ikke fandt rimelige og retfærdige, hvorimod det nu var muligt at sælge til saa gode Priser som ingensinde før.

Statsmagten ydede direkte og indirekte sin Støtte til Selvejendoms Fremme, dels ved Laan fra den offentlige Kreditkasse,²⁾ dels ved de

---

1) Se den klassiske Skildring heraf i Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 106 ff.

2) Se om denne Virksomhed Bergsøe: Reventlows Virksomhed I, S. 135—146. Formaalene for Kassen var iøvrigt flere, bl. a. at støtte vestindiske Planteres Indkøb af Neger-slaver (ganske vist for saaledes at forberede Ophøret af Negerimporten fra Afrika). Indtil 1804 havde 853 Fæstebønder — jo iøvrigt ikke noget stort Antal, de

Regler, der var givet om, at de Hovedgaardsejere, der bortsolgte deres Bøndergods, dog for deres Hovedgaards Vedkommende skulde havde Adgang til efter Ansøgning at beholde den Skattefrihed og andre Rettigheder, der fra gammel Tid tilkom de frie »Hovedgaardstakster«. Som Udtryk for de Ideer, der var ledende for de nye Regeringsmænd, var den første Bestemmelse herom truffet ved kgl. Resolution 8. Dec. 1784, den tog Sigte paa de Tilfælde, hvor alt Bøndergods blev bortsolgt fra en Hovedgaard; en kgl. Resolution af 13. Juli 1785 udvidede den til at gælde Tilfælde, hvor Jordegodsejere Tid efter anden vilde bortsælge enkelte Bøndergaarde med fuldkommen Ejendomsret; ved kgl. Resolution af 9. Marts 1791 skete yderligere den Udvidelse, at Godsejerne med samme Ret fik Frihed til at sælge Bøndergaarde ogsaa til andre end Fæstere, dog paa det ekstra Vilkaar, »at Fæsteren af en saadan Gaard stedse skal være fri for Hoveri«; de almindelige Vilkaar var, at Gaarden ingensinde maatte sælges eller bruges til at komplettere nogen Hovedgaard, og at Hoveriet ikke forøgedes for andre Bønder, og hertil føjedes ved kgl. Resolution af 12. Marts 1800, at der altid skulde paa betryggende og rigtig Maade, bl. a. med Ud-lægning af Jordlodder til alle Huse, være gennemført en Udskiftning af alt det paagældende Bøndergods.¹⁾

Mange Godsejere har benyttet sig af den saaledes givne Adkomst, der dog mistede noget af sin Betydning ved Forordningen af 1. Okt. 1802, der under Henviisning til Udgiften ved de militære Foranstaltninger til Neutralitetens Opretholdelse og til de stigende Statsudgifter i det hele foreskriver en ny Afgift for Besiddelse, Nytte og Brug af faste Ejendomme, en Afgift, der for Jordejendommens Vedkommende blev paalagt saavel privilegeret som uprivilegeret Hartkorn, altsaa Hovedgaarde saavel som Bøndergaarde. De ældre, faste Afgifter hvilede dog ogsaa herefter kun paa det uprivilegerede, ikke paa det privilegerede Hartkorn.

I Længden fandt man fra Regeringens Side den Opmuntring, der saaledes var givet til Selvejendoms Fremme, dels lidt upraktisk og generende for Statskassen, dels ogsaa overflødig. Ved Plakat af 26. Januar 1807 ophæves den, og det bestemmes, at for at bevare en »komplet« Hovedgaards Rettigheder skal en Hovedgaard fremtidig

---

fleste i Jylland — opnaaet Selvejendom ved denne Kasses Hjælp. Om tilsvarende Virksomhed, der under Reventlows Ledelse udfoldedes af »den almindelige Enkekasse«, se anf. Skrift II, S. 263—65 og Bilag V.

¹⁾ Cirkulærer til Amtmændene af 21. Dec. 1784, 2. Aug. 1785, 19. Marts 1791 og 15. Marts 1800 (Fogtmanns Reskripter).

bevare saa meget Tilliggende af Bondegods, som anses nødvendigt for at gøre en Hovedgaard »komplet«, nemlig ialt 200 Td. Hartkorn. Ligeledes ophæves en ved Forordningen af 15. Juni 1792 (§ 12) given Tilladelse til at afhænde Parceller fra Hovedgaardsjorder med Hovedgaardstaksts Frihed. Motiveringen er »den heldige Fremgang, som Selvejendoms Udbredelse og Hoveriets Ophævelse in natura, dels ved Bøndergods' Afhændelse fra Hovedgaarden og dels ved betydelige Hovedgaardsjorders Udparcellering i den senere Tid har haft«. Man mener altsaa, at der ikke længere tiltrænges den samme Støtte for Udviklingen i disse Henseender som hidtil.

I den Forestilling, Rentekammeret har afgivet til Kongen om Sagen, oplyses det, at der ved ialt 227 Bøndergodsers Afhændelse fra Hovedgaarde er opnaaet Bevilling til Bevarelse af Hovedgaardsrettighederne. Da det imidlertid har vist sig lidt vanskeligt at sikre sig Vilkaarenes Opfyldelse (særlig omhandles en Sag vedrørende Hald Gods, der lige er overtaget af Høegh-Guldberg), da hele »denne nyttige Sag«, Selvejendoms Udbredelse, allerede har saa god Fremgang og stadig er i god Gang, og da endelig adskillige Godsejere har bortsolgt Bøndergods uden nogen særlig Bevilling, finder man Tiden inde til at lade den paagældende Lovbestemmelse bortfalde.¹⁾

De to her omtalte Plakater af 7. Juni 1806 og 26. Januar 1807 udtrykker tilsammen, at man nærmer sig en vis afsluttende Fase i Reformpolitiken: Selvejendom er nu i direkte og indirekte Sammenhæng med alle de trufne Foranstaltninger blevet saa udbredt, at man dels kan se bort fra Nødvendigheden af fortsat direkte Opmuntring til dens Fremme, dels bliver nødsaget til en særlig Tilpasning af Lovgivning, der er udformet paa Grundlag af en Tilstand med Fæstevæsen som den absolut fremherskende Besiddelsesform for Bondejord.

Ved Tiden ca. 1810 kan det regnes, at det landboretlige System, der blev Frugten af de store Landboreformer, var i det væsentlige »færdigt« og kunde opfattes som en i sine Hovedtræk afsluttet Ordning for de sociale Landboforhold i Danmark.

Fra nævnte Aar stammer, foruden Udstykningsforordningen, den store Tiendeforordning, som det ud fra de Synspunkter, der er anlagt i nærværende Undersøgelse, ikke vil være nødvendigt at gaa saa nøje ind paa. Ved sine Motiver var den mindre af socialpolitisk end

¹⁾ Rentek. Relations- og Resolutionsprotokol 1807 Nr. 14.

af rent økonomisk og praktisk Natur.¹⁾ Formaålet var at komme bort fra den i teknisk landbrugsmæssig Henseende saa primitive og upraktiske Ydelse af Tienden »i Kærven«; men naturligvis knyttede der sig hertil ogsaa et socialt Moment. Ogsaa denne Sags Gennemførelse ydede et Bidrag til Selvstændiggørelse af Bonden, der ikke længere skulde være forpligtet til i Høstens Tid at vente paa »Tiendetælleren«, inden han kunde bringe sit Korn i Hus. Han fik nu Ret til at erlægge Tienden med en bestemt aarlig Afgift, om han ønskede det.

Allerede en Forordning af 18. Marts 1796 havde — som tidligere omtalt — opmuntret til frivillige Foreninger om Tiendens Bestemmelse.²⁾ Ved *Forordningen om Tiendevæsenet i Danmark af 8. Januar 1810* bestemtes, at enhver Tiendeyder, det være sig Fæster eller Selvejer, der ikke allerede havde indgaaet lovlig Forening om en fast Tiendeafgift, skulde være berettiget til, naar han attraaede det, at faa sin Korntiende for Fremtiden fastsat til en aarlig Afgift. Til at fastsætte Afgifternes Størrelse skulde der nedsættes Tiendekommissioner. En saadan Kommission begyndte sin Forretning, naar Bøgering om Tiendens Bestemmelse var fremsat, med at forsøge mindelig Forening, og forst, naar det viste sig, at en Forening ikke kunde tilvejebringes, skred den til Tiendens Bestemmelse. Rette snoren herved var Tiendens Gennemsnitsværdi gennem de sidste ti Aar plus et Tillæg paa en Tiendedel af Taksationsværdien. Naar Tienden tilhørte Embeder, Kirker eller andre offentlige Stiftelser, skulde Tiendeafgiften ansættes i Korn enten at levere in natura eller at betale med Penge og da enten efter et Middeltal af de 10 foregaaende Aars Kapitelstakst eller efter hvert Aars Kapitelstakst, paa hvilken af Maaderne Tiendeyderne helst ønskede det, hvorom deres bestemte Erklæring skulde tages; kun for den Kongetiende, der be-

¹⁾ Chr. D. Reventlow skriver i sin Betænkning om Sagen (Bilag til Landbok. Protokol Nr. 230 A.): »Tienden er et Paalæg af saadan Beskaffenhed, at dens Byrde ved en slet Forfatning i Agerdyrkningen vel af Yderne føles at være trykkende, men dog kan bæres, men at Byrden ved Agerdyrkningens Forbedring bliver utaalelig og enten maa standse Forbedringerne i deres Fremskridt eller, naar dens skadelige Indflydelse paa det almindelige Vel erkendes, maa vige for samme og antage en blidere Skikkelse.«

²⁾ Jfr. ovenfor S. 194f. Forordningen var naturligvis holdt i den for Formaålet passende landsfaderligt indtrængende Stil og rummede bl. a. (i sin Indledning) denne Passus: »Især vente Vi, at Præsterne ville glæde dem ved at kunne træffe billige og mindelige Foreninger med de tiendeydende af deres Sogns Beboere for derved at befæste deres Menigheders Venskab og Fortrolighed, hvilket maa være enhver retsaffærens Religionslærers varmeste Ønske.«

fandt sig i privat Eje, var det tilladt, naar Ejerne og Yderne kunde forenes derom, at fastsætte Afgiften i Penge (hvorved altsaa en egentlig »Afløsning« fandt Sted).

Det er Tillægget til Tiendens takserede Værdi, der har givet denne Tiendeordning Udseende af at være indrettet med særlig Hensyn-tagen til Tiendeejerne. Begrundelsen for de 10 %'s Forhøjelse var, at der ikke senere i mindste Maade kunde ændres ved Bestemmelsen, hvorved Tiendeejeren altsaa mistede enhver Udsigt til videre Fordel af Produktionens Forøgelse.

Det væsentligste Træk ved den nye Tiendeordning blev dog det, at der var givet enhver Tiendeyder — det vil praktisk talt sige saa meget som *hver Bonde* i Landet — det Privilegium, at han selv kunde afgøre, om han vilde betale sin Tiendeafgift i den gamle, ubestemte Form eller i den nye, bestemte, hvorved det hele Tillæg meget let vilde opvejes ved Ordningens økonomiske Fordele og Muligheder.

Det havde i Landbokommissionen været foreslaaet, at Tiendens Bestemmelse var en »Velgerning«, der burde paatvinges den overfor praktiske Fremskridt saa lidt forstaaende Bondestand; men Resultatet var dog blevet, at man løste denne Sag blot ved at tilstaa Bonden en *Ret*, ikke ved at paalægge ham nogen Pligt.¹⁾

---

¹⁾ Se i det hele om Tiendeforordningen og dens Tilblivelse Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering I, S. 248 ff.

---

24. DET NYE LANDBORETLIGE SYSTEM SOM LED I EN ALMINDELIGT ÆNDRET SAMFUNDSORDNING OG PAA EUROPÆISK BAGGRUND.

»I Henseende til de Mennesker, som henhører til Bondestand, er et og andet ved vore Love fastsat, som dels paalægger disse Mennesker eller en betydelig Del af dem Byrder, som andre Statens Borgere er fritagne for, dels synes at forudsætte, at de, i det hele tagne, udgor en mindre formuende og mindre oplyst Klasse end de øvrige Statsborgere« — saaledes lyder den Definition, J. Mandix i sin indholdsrige Fremstilling af »Landvæsensretten« har givet af den danske Bondestands Retsstilling i Tiden nærmest efter de store Reformere.¹⁾

Saa lidt som det var noget abstrakt konsekvent Frihedsprincip, der sejrede ved disse Reformere, var det noget abstrakt gennemført Lighedsprincip. Værnepligtsordningen vedblev at skabe et betydningsfuldt Skel mellem privilegerede og uprivilegerede Statsborgere med Hensyn til deres Forhold overfor Statsmagten; ja dette Skel var som tidligere fremhævet rent principielt skarper end tidligere. Som en Særpligt for Bondestandens Personer var ligeledes — ved Forordningen af 25. Marts 1791 om Politivæsenet (§ 1) — bevaret Forpligtelse for ugifte Bonderkarle, ældre som unge, til at tage fast Tjeneste. Derimod var den Forskel med Hensyn til Beskatning og Tiendepligt, der bevaredes mellem privilegerede og uprivilegerede Jorder, ikke paa lignende direkte Maade knyttet til en Adskillelse mellem Stænder, men var blot en forskellig Bebyrdelse af Landets Hartkorn, der maatte tænkes udlignet ved tilsvarende forskellige Priser for Ejendomme i Handel og Vandel.

Derimod tør det vel hævdes, at andre til Bondejord knyttede For-

---

1) Jfr. ovenfor S. 5. Ang. det flg. om de almindelige Forhold i Danmark jfr. min Bog: De danske Stænderforsamlings Historie I, Indledning, S. 9 ff. og 24 ff. (»Enevælden i Danmark ved Aar 1830« og »Samfundsordningen efter de store Reformere«).

pligtelser efter deres Art mere nærmede sig til at være Byrder af en personlig Karakter, i hvert Fald af Bønderne nødvendigvis maatte opfattes saaledes, nemlig det offentlige Hoveri, der ydedes gennem de saakaldte »Frirejser« samt Vejarbejdet. Hvad det sidste angaar, blev det bestemt ved Forordningen af 13. Dec. 1793 »om Vejvæsenet i Danmark«, at alle Jordbrugere skulde yde Bidrag til Anlægget og Vedligeholdelsen af Landeveje, men at Bidraget for det privilegerede Hartkorn skulde ydes i Penge, af det uprilegerede derimod gennem et Arbejde in natura, dog saaledes, at de Besiddere af den sidstnævnte Slags, der levede i en vis Afstand fra den paagældende Landevej, skulde have frit Valg mellem Arbejdet in natura og en Pengeafgift. Der laa i denne Ordning det samme Princip som i Værnepligtsordningen: man var i begge Tilfælde gaaet ud fra, at Statsmagten havde et naturligt Krav paa Bondestandens direkte personlige Ydelser og Arbejdskraft frem for de andre Samfundsklassers. Princippet havde Sammenhæng med den Opfattelse af Bondestanden som en mindre formuende og mindre oplyst Samfundsklasse, hvorum Mandix i sin Landboret taler. Naar der er Tale om de praktiske Konsekvenser af denne Opfattelse, maa det dog frem for alt huskes, at de ganske særlig er at finde i hele den bondebeskyttende Lovgivning med dens Regler om Jordsammenlægning og om Fæstevæsen. Forudsætningen, hvorpaa denne Lovgivning hvilede, var jo, at Bondestanden ikke evnede ved egen Kraft at hævde den samfundsmæssige Stilling, man ønskede opretholdt for den.

Paa meget ejendommelig og betydningsfuld Maade udtrykker Fæstevæsenet, hvad der var Grundsynet i den danske Landbopolitik, og ikke blot i Husmændenes, men ogsaa Gaardmændenes Forhold laa vigtige Problemer for dens Fortsættelse i Fremtiden. Trods alle Reformere frembød Fæstet endnu som Besiddelsesform Mangler, der ikke har været rigtig paaagtet i Samtiden med dens Indstilling paa det mere primitive Landbrug, men saa meget mere skulde gøre sig følelige senere, efterhaanden som den økonomiske og landbrugs-mæssige Udvikling skred frem. Set fra Fæsterens Standpunkt frembød Fæsteforholdet den Mangel, at der endnu ikke tilkom ham og hans Familie nogen Erstatning for de Forbedringer i Gaardens Jord eller Bygninger, som var gennemført ved hans Arbejde eller Kapital, men som han ikke selv naaede at høste det fulde Udbytte af. Lige saa lidt var der foreskrevet nogen Tilbagebetaling af Landgilde for

Tilfælde, hvor Fæsteforholdet, som det særlig kunde ske ved Fæstestens Død, blev afbrudt tidligere, end det var naturligt at regne som normalt.

Bondebeskyttelsens legale System var i sig selv kun et enkelt omend det mest betydningsfulde og karakteristiske Led i den nye Samfundsordning, der blev Frugten af Enevældens store Reformarbejde ved Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede. I høj Grad karakteristisk er det jo ved den Maade, hvorpaa det stiller Samfundshensynet frem for Hensynet til den private Ejendomsret. Noget tilsvarende ses paa et Omraade, der for saa vidt ogsaa tilhører Landbotretten, som det angaar Skovvæsenet. Om Brugen af Skove udstedtes paa Chr. D. Reventlows Foranledning den store Forordning af 27. Sept. 1805, der bl. a. paabød Ophævelse af Fællesskab mellem Skovejere og bestandig »Konservering« af den Skov, der blev udlagt til hver enkelt Skovejer (§§ 1, 6, 14 og 15), ligesom den bl. a. forbad, at en Ejer i de første 10 Aar efter Købet af en Skov maatte hugge i den til Salg uden forud at have anmeldt sit Forehavende til Rentekammeret, som derefter skulde bestemme, om Hugsten kunde finde Sted uden Skade for Skoven (§ 20); iøvrigt skulde Rentekammeret ogsaa i enkelte Tilfælde, efter Ansøgning, kunne gøre Undtagelse fra Forbudet mod at borthugge Skov for Fode (§ 14). Saaledes gennemførtes indenfor Skovvæsenet som indenfor Landvæsenet en regulerende Lovgivning, hvis Bestemmelser i nogen Grad kunde modificeres ved den kontrollerende Myndighed, som blev tillagt Centraladministrationen.

Naar det ovenfor er stærkt betonet, at Beskyttelsessystemet til Gunst for Bonderne havde sin betydningsfulde Begrænsning overfor Husmændene, maa det tillige fremhæves som et Træk af væsentlig Betydning i den nye Samfundsordning, at der for første Gang i Danmarks Historie blev indført et virkelig systematisk Fattigvæsen, grundet paa tvungne Bidrag, et Fattigvæsen i høj Grad til Støtte for den ubemidlede Underklasse paa Landet. Ved Reglementer af 5. Juli 1803 for dels Købstæderne, dels Landet var Forsørgelsen af de trængende gjort til almindelig Ret og Pligt i Danmark. Det var fra nu af paalagt ethvert Landsogn som enhver Købstad at forsørge alle gamle og svage uden tilstrækkelig Evne til egen Fortjeneste, alle fader- og moderløse Børn, alle Familier og enkelte Personer uden Mulighed for at skaffe sig selv det fornødne til deres eget eller deres Borns nødtorftige Underhold. Naturligvis var der ogsaa her taget

Hensyn til Bøndernes »Uformuenhed«, idet de for Landdistrikterne gældende Regler (§ 12) aabnede Adgang til at underholde de fattige udelukkende ved Naturalforplejning, hvilket ganske sikkert er blevet den almindeligt fulgte Regel. Ordningen havde sine store Mangler, set fra de fattiges Standpunkt, og var naturligvis paa den anden Side egnet til at fremkalde Misfornøjelse hos dem, der skulde bære Byrderne, skont de maaske nærede baade nationaløkonomiske og moralske Betænkeligheder ved alt dette nye Understøttelsesvæsen. Det maa antages at have været Fattigordningen i Forbindelse med den lettere Adgang til at oprette Huse, der i det 19. Aarhundrede har bragt Svind i de Skarer af Hjemløse, som i tidligere Tider har strejft om paa Landevejene i Danmark.

Skoleanordningen af 29. Juli 1814, der blev epokegørende for Almueskolevæsenet i Danmark, var under Forberedelse allerede i den Tid, hvorom her er Tale. 10. Oktober 1806 udkom det provisoriske Reglement for Almueskolevæsenet i de tre Østifter, et Reglement, der netop, modsat de oprindelige højtflyvende Planer, forudsatte en udpræget Almueskole med Religion, Regning, Skrivning og Læsning som eneste Fag og derved mentes at gøre Fyldest efter Almuens aandelige Formuenhed og Behov.

Der var ikke ved den nye Skoleordning naaet væsentlig andet end det, som allerede Christian VI havde tilsigtet, men blot ikke formaet at gennemføre (det eneste fuldstændigt ny var Læreruddannelsen). Den store Forskel mellem Christian VI's og Kronprins Frederiks Regering bestod i, at den sidstnævnte paa dette som paa andre Omraader havde evnet i det væsentlige at frigøre sig for Godsejerne som Mellemed ved Landets Administration.¹⁾

Det var denne Frigørelse, der havde fundet sit største Udtryk i Stavnsbaandsløsningen, og hertil sluttede sig naturligt forskellige Bestemmelser vedrørende den almindelige Retsorden og Retspleje, hvorved den offentlige Myndigheds Uafhængighed af Godsejerklassen blev udvidet eller fastslaaet. Jorddrotters Skifteret overfor Fæstebønder og Husmænd paa deres Jordegodser bevaredes (udtrykkelig fastslaaet ved Forordningen af 21. Juni 1793 § 4), omend det var blevet dem forbudt at paakende egne Fordringer,²⁾ derimod skete der ved den interessante og vigtige Forordning af 3. Juni 1809 (udstedt

¹⁾ Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 (1899), S. 237 ff., 250 f., 300; jfr. ovenfor S. 17.

²⁾ Ovenfor S. 141.

under J. S. Mosting's Præsidium i Kancelliet, efter at Colbjørnsen var udtraadt) en væsentlig Indskrænkning i Godsejernes Kalds- og Birkerettigheder — altsaa i en hidtil bestaaende Ordning af udpræget »feudal« Natur.

Det hedder i den nævnte Forordning som Indledning, at »Valget af de Mænd, til hvilke det betros at være Folkets Lærere og Dommere, kun tilkommer Regenten«, men at Kongen dog ikke vil tilbagefordre disse Rettigheder fra de Godsejere, i hvis Værge de er kommet. Forordningen afskaffer imidlertid al anden arvelig Kalds- og Birkeret end den, der besiddes af adelige samt (dog kun m. H. t. ægte Børn af første Led) Embedsmænd af de tre første Rangklasser, og fremdeles — hvad der er af mest afgørende Betydning — indskrænkes Retten til at være kun en Forslagsret: vedkommende skal bringe tre Personer, som besidder de fornødne Egenskaber, »i allerunderdanigst Forslag«, og Kongen vil derefter udnævne den, han finder værdigst. Hvad særlig Udovelsen af Birkeretten angaar, skulde det i Forslaget godtgøres, at den, der skulde beklæde Embedet, kunde finde et anstændigt Udkomme derved.

Den sidste Bestemmelse var et enkelt Udtryk for den almindelige Stræben efter at konsolidere de lokale Retsbetjentes Stilling. Ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var man jo endelig naaet saa vidt, at der, ogsaa hvor det gjaldt første Instans, fandtes en Klasse virkelige Embedsmænd til at arbejde for Overholdelsen af Regeringens Paabud og Foranstaltninger — det, man tidligere havde savnet, og utvivlsomt en vigtig Forudsætning ikke mindst for Landbolovenes Gennemførelse.¹⁾ Angaaende Amtmændenes Stilling gav en Plakat af 21. Juni 1794 nye Bestemmelser, bl. a. om Indskrænkning af deres Antal. Grever og Friherrer beholdt Amtmandsrettigheder, men de nye Principper, som nu hævdedes, førte til udtrykkelige Forbud imod, at de kom til at afgøre Sager, særlig vedrørende deres Fæstebønder, hvori de selv paa nogen Maade var Part.²⁾

Overalt var Tendensen at skyde gamle »feudale« Institutioner tilbage og den af Statsmagten beroende Myndigheds Omraade længere frem. Aldrig før havde det samlede Regerings- og Embedsapparat været saa vel rustet til en selvstændig Varetagelse af Samfundets

1) Jfr. ovenfor S. 14 f. Det er karakteristisk, at Sognefogedinstitutionen fastsloges paa den Tid (Frđ. af 11. Nov. 1791).

2) Cirkulærer af 1. Nov. 1794, Promemorier af 4. Aug. 1792 og 14. Aug. 1802 (Fogtmann).

Styrelse som netop nu. Det var den »moderne« Stat, der nu kunde træde i virkelig Funktion. Et betydeligt Fremskridt ved Indretningen af den øverste Administration har ligget i den fra Aar 1800 gennemførte Inddeling af Kancelliet i Departementer efter saglige Hensyn.¹⁾

Det er vel den nationalliberale Tradition med dens Præg af oppositionel og kritisk Indstilling overfor Enevælden, der indenfor almindelig dansk Historieopfattelse noget har skygget for den Omvæltning, den virkelige, omend ublodige Revolution i alle Forhold, som foregik under Enevældens Ledelse ved Overgangen til det 19. Aarhundrede. Man har i Almindelighed haft mindre Blik for den dybtgaaende Omdannelse af saa at sige alle statslige og sociale Institutioner i denne Tid end for Statsforfatningens Ændring senere i Aarhundredet,²⁾ og dog stadfæster og systematiserer Junigrundloven for en Del kun borgerlige Rettigheder, der ved Lovgivning og Praksis var vundet allerede i Enevældens Storhedstid.

Den med Colbjørnsens skarpe Pen udarbejdede Forordning af 3. Juni 1796 om »Rettens vedbørlige og hurtige Pleje« fastsatte saaledes (i sin § 25), at naar nogen paa Grund af en begaaet Forbrydelse blev paagrebet og fængslet, skulde vedkommende Retsbetjent inden 24 Timers Forløb holde Forhør over ham. En Plakat af 31. Juli 1801 fastslog med Henblik paa Grundes Afstaaelse for Vejvæsenet o. lign., at Ejendomsretten ikke burde lide Indskrænkning, med mindre det almindelige Bedste fordrede det, og at der da tilkom Ejeren fuldkommen og billig Erstatning. Som betydningsfuldt Princip for Aands- og Samfundslivet gjaldt dog ogsaa fra denne Tid Trykkefriheden omend væsentlig indskrænket ved Forordningen af 27. Sept. 1799 (og for Pressens Vedkommende ved Plakat af 2. Oktober 1810).

Socialøkonomisk bragte denne Tid det store Brud med Merkantilismens Anskuelse og Praksis, særlig ved Toldforordningen af 1. Febr. 1797, for Danmarks Vedkommende det mest afgørende Skridt fra Toldbeskyttelse i Retning af Frihandel. I sine Erindringer har A. S. Ørsted ikke uden Grund kunnet tale om Toldstyrelsens Præg

1) Vejledende Arkivregistraturer I, S. 134 ff.

2) Et klart Blik for Omfanget af det grundlæggende Regeringsarbejde, der blev gjort i Tiden omkring 1800, viser *P. Munch* i sin tidligere citerede Bog: Købstadsstyrelsen i Danmark 1619—1848 II, S. 39—87 (der omhandler »Fremskridtstiden 1787—1803« med mange Enkeltheder vedrørende Borgernes Forhold). I de almindelige Betragtninger, der her anstilles m. H. t. Forudsættningerne (S. 85), kommer dog næppe det selvstændige og ejendommelige ved den danske Enevældes Gerning til sin Ret overfor den Paavirkning, der skulde være kommet direkte fra »de franske Revolutionsfilosoffer«.

af »de lyse statsøkonomiske Grundsætninger« hos Adam Smith.¹⁾ Den ny liberalistiske Verdensbevægelse har selvfølgelig i høj Grad ovet Indflydelse paa Datidens Magthavere, men dog har egentlig hele den foreliggende Afhandling kunnet dreje sig om, hvorledes de ved Gennemførelsen af selve Landboreformerne evnede at indtage en fuldt selvstændig Holdning.

En Nationaløkonom som *Falbe-Hansen* har karakteriseret det Danmark, som fremstod af de store Reformere, som »den fredelige Liberalismes Monsterstat«²⁾ og har derved særlig tænkt paa Landboforholdene. Det monsterværdige ved denne og tillige det særprægede danske, der netop ikke blev taget til Monster noget andet Sted, var imidlertid (hvad *Falbe-Hansen* ikke rigtigt har set) den Maade, hvorpaa »Liberalismen« ved Landboreformerne i Danmark var blevet lempet og modificeret ved sociale Hensyn. Iøjnefaldende træder her Forskellen frem ved en Sammenligning med andre Lande.

Det vil ikke være muligt her at tegne en europæisk Baggrund for de hjemlige Forhold i en bredt anlagt, systematisk Undersøgelse af mange andre Landes Forhold. En saadan Undersøgelse maa ogsaa helst knyttes til den fuldt gennemførte Skildring af de danske landboretlige Forhold indtil Nutiden. Foreløbig vil det bl. a. være nødvendigt at se bort fra en Sammenligning med Norge og Sverige; Bondeklassen i begge disse Lande var udviklet og levede under saa vidt forskellige Vilkaar og Forhold, at der ikke paa samme Maade og i nær samme Grad kunde blive Spørgsmaal om noget tilsvarende til hele den Side af dansk Reformpolitik, der angik det gamle Gods-systems Opløsning og Fæstelovgivningen. Norge var rent statslig og forfatningsmæssigt under det samme Styre som Danmark, men den norskfødte Statsmand Colbjørnsens anti-aristokratiske Lidenskab maatte, i Kraft af Forholdene, finde sin Udløsning paa dansk Grund.

I det foregaaende har vi haft Lejlighed til stadig at skimte Omridsene af de engelske Landboforhold, der for mange i Danmark stod som et Ideal, for andre som et afskrækkende Eksempel, og som i Virkeligheden stadig blev den skarpe Modsætning til de danske Forhold. Det engelske Parlament opgav Bondebeskyttelsen og ofrede derved Englands Bondestand.³⁾ Den danske Enevælde gennemførte sine

1) Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie III, S. 327.

2) Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 61.

3) Jfr. ovenfor S. 27 f.

store Landboreformer paa Bondebeskyttelsens Grundlag og sikrede derved Opretholdelsen af en Bondestand i Danmark. Saaledes maa man se Sammenhængen mellem Politik og Samfundsudvikling i de to Lande.

Vender vi Blikket mod Frankrig, det Land, hvor Revolutionen gennemførtes med saa voldsomme Midler, og som ved Slutningen af det 18. Aarhundrede blev ikke den fredelige, men den blodige Liberalismes Land, finder vi væsentlig andre Principper for den agrariske Reformlovgivning end i Danmark. Nationalforsamlingens Dekreter opløste de gamle — jo iøvrig i de forskellige Provinser meget forskelligartede — Godssystemer; men afskaffede herved helt og uden Erstatning de gamle »feudale« Byrder som Hoveri og Tiendeafgifter og gik for saa vidt meget radikalere til Værks end i Danmark. Samtidig foregik det store Bortsalg af adeligt og gejstligt Gods til Selveje. Paa de mange smaa og større Ejendomsmænd kom det nye Landbosystem til at bygge. Men Modsætningen til danske Forhold var, at den nye Ejendomsret til Jord i Frankrig blev rent individualistisk præget, helt »fri« som efter Romerretten og ogsaa Fysiokraternes Lærdomme. En Jordejer kunde sælge af sin Jord, som han havde Lyst til, og han kunde bortforpagte den, men det skulde altid være paa bestemt Tid (højst for 99 Aar!), hvad der kan minde os om, at et Livsfæste som det danske egentlig var en Slags feudal Indretning, beslægtet med et Vasalforhold; det kunde ikke tillades i det revolutionære Frankrig. Men vi ser altsaa, at den franske Revolution gav kapitalstærk Jordbesiddelse friere Spillerum end den danske Enevælde.¹⁾

I Danmark blev der ikke regeret ud fra juridisk eller økonomisk Doktrinarisme, og derfor bliver dansk Lovgivning, set paa udenlandsk Baggrund, i saa høj Grad et Særsyn. »Det er ganske ejendommeligt at iagttage« — skriver en moderne dansk Skovøkonom — »at man i Danmark, samtidig med at Skovbruget i mange mellemeuropæiske Lande under Paavirkning af de Adam Smithske Frihedsidéer, blev udløst af Statens Kontrol, skærpede denne og Skovtvangen.«²⁾ Adam Smiths og beslægtedes Idéer gjorde sig lige saa almindelig gældende ved den sociale Udvikling af Landbrugets Forhold i Europa.

Den politiske Forudsætning for, at Danmark i saa høj Grad blev

¹⁾ P. Sagnac: La révolution (1789—92), (Lavisse: Histoire de France contemporaine I (1920)), S. 134 ff. og særlig 147.

²⁾ Howard Grøn: Den almindelige Skovøkonomis Teori (1931), S. 238.

en Undtagelse, belyses paa ejendommelig Maade ved en Sammenligning med saa nærliggende Forhold som dem i Hertugdømmerne. Holsten og Slesvig udgjorde i den store Reformperiode en Del af det danske Monarki, men kunde faktisk ikke styres under de samme politiske Vilkaar som Kongeriget. Hertugdømmerne stod som et særligt Omraade, hvor det ikke var muligt at gennemføre det ene-vældige Systems Principper i helt tilsvarende Grad og Udstrækning.¹⁾ Ogsaa efter at den allersidste »Landdag« var blevet afholdt (1712) bevaredes som faktisk Rest af de gamle Stænderforsamlinger den godsejerlige Standskorporation: Ridderskabet. Det kan ikke fragaas, at der blev tillagt Ridderskabet en politisk Betydning omend ikke nogen Ret, og dette træder i høj Grad frem ved Landboreformerne. Ved sin Styrelse af de slesvigske Krongodser kunde Regeringen ganske vist helt følge sine bondevenlige Tendenser og paa et tidligt Tidspunkt sikre Gaardmandsklassens Selvstændighed. Men mere vanskeligt stillet var den overfor de private Godser. Til den kgl. udnævnte Landbokommission i Danmark svarede i Hertugdømmerne den Kommission, der forberedte Livegenskabets Ophevelse; men den sidste Kommission var — og heri laa en betydningsfuld og karakteristisk Forskel — valgt af Ridderskabet og andre Godsejere; iøvrig har Ridderskabet stadig kunnet tale med gennem sin »fortwährende Deputation«. Det blev ikke muligt at gennemføre en saa kraftig Bondebeskyttelse som i Danmark. Livegenskabet ophevedes (1805), og Hoveriet blev bestemt omend ikke under saa gunstige og for Bønderne betryggende Vilkaar som i Danmark. Ligeledes blev det, trods Godsejernes Modstand, forbudt at nedlægge Bøndergaarde og at lægge Bondejord ind under Hovedgaardsdrift, men ellers blev Godsejerne ikke bundet ved noget Baand i deres Brug af Bøndergodset; de kunde frit bortforpagte de enkelte Bøndergaarde paa Aaremaal, som de vilde. De kunde endog frit fordrive de tidligere livegne fra Hus og Hjem, blot de tilstod dem en Aftægt — hvilken Modsætning til Fæstelovgivningen i Danmark!²⁾

I Preussen raadede Enevælde som i den danske Stat, men her var bevaret endnu kraftigere Rester af de gamle provinsielle Stænder-

1) Se min Skildring i De danske Stænderforsamlingers Historie I, S. 37—44: Hertugdømmerne som særligt Omraade.

2) G. Hanssen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umwälzung der bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogtümern Schleswig und Holstein (1861), især S. 75, Otto Brandt: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein (1925), S. 48 ff., jfr. Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering, S. 263 ff.

forfatninger end i Hertugdømmerne; uden Indflydelse paa Statsstyrelsen i dens Helhed har Adelskorporationerne ment sig beføjet til at hævde en vis Myndighed rundt om i de lokale Forhold, selv paa Trods af Centralstyrelsen. Derfor var det vanskeligt for Frederik Vilhelm I at tvinge sin Vilje igennem, da han (1739) udstedte en Forordning, hvorved der — i Lighed med den danske Retstilstand — blev bestemt, at Bønder ikke uden tilstrækkelig Grund maatte sættes fra deres Gaarde, og at en Bondegaard altid skulde være »besat« (d. v. s. ikke maatte nedlægges). Senere strandede Frederik den Stores Forsøg paa at ophæve Livegenskabet i Pommern paa Modstand fra »Stænderne« og de lokale Myndigheder i denne Provins.¹⁾

Da det endelig i det 19. Aarhundredes første Aarti blev til Alvor med Bøndernes Frigørelse, stillede Østpreussens Adel som »Betingelse«, at Godsejerne til Gengæld fik fri Raadighed over Jorden, et Krav, der naturligvis havde Medhold ogsaa fra visse Teoretikers Side. Den preussiske Bondefrigørelses Historiker har betegnet det som »mærkeligt«, at »den nye Lære om økonomisk Frihed« har kunnet brede sig saa hurtigt fra England til Egnene omkring Königsberg.²⁾ Vi kan ikke anse det for saa mærkeligt, da vi har konstateret, hvorledes den samme Idé ca. 1770 var udbredt hos Godsejere paa Vardeegnen og i Sydfyn. Baade her og hinsides Østersøen fandt den god naturlig Grobund i Godsejersindet. Forskellen mellem Danmark og Preussen blev, at i Danmark havde den enevældige Regering Styrke til at se bort fra Godsejernes Krav, men i Preussen havde den det ikke.

Steins første Edikt om Livegenskabets Ophævelse (1807) bestemte ganske vist, at Bondebeskyttelsen skulde opretholdes. Ikke længe efter trængte den ogsaa indenfor Regeringen kraftigt repræsenterede Anskuelse igennem, »at ethvert Individ vil lettere selv finde sin sande Interesse, end det kan foreskrives ham af Regeringen«, og at en

¹⁾ G. F. Knapp: Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preussens (1887) I, S. 52 ff., 118 ff.; se i det hele om de preussiske Forhold det nævnte Værk; jfr. Art. Bauernbefreiung i Handwörterbuch der Staatswissenschaften. M. H. t. Forholdene i Mecklenburg, der jo faktisk var en Adelsrepublik, se Otto Vitense: Geschichte von Mecklenburg (1920), S. 420 f., 423—33. Om de mecklenburgske »Stænder« er det i det 19. Aarhundrede blevet udtalt: Die Stände repräsentieren nichts, nicht einmal den Egoismus, sie sind vielmehr der Egoismus in eigener Person und in eigenem Recht, indem sie ihre Rechte, Freiheiten und Gerechtigkeiten den Rechten der Allgemeinheit gegenüber geltend machen« (anf. Skrift S. 421). En saadan Karakteristik vilde vistnok ogsaa være kommet til at passe paa de danske »Stænder«, hvori de af Tonne Lüttichau ledede jyske Godsejere skulde have været toneangivende.

²⁾ Knapp I, S. 137.

Fortsættelse af Bondebeskyttelsen vilde være statsøkonomisk ufor-
svarlig og desuden efter Livegenskabets Ophævelse helt ube-
grundet.¹⁾

Kort efter det Steinske Edikt fulgte en Række Forordninger, som
betydelig indskrænkede Beskyttelsen, og ved den »Regulering« af
Forholdet mellem Godsejere og Bønder, der endelig fastsloges ved
en saakaldt »Deklaration« af 29. Maj 1816, bortfaldt den. I Preussen
sejrede, utvivlsomt paa Grund af Godsejeradelens større politiske Ind-
flydelse, netop de Synspunkter og Godsejerinteresser, som led Neder-
lag i Danmark. Der blev i Preussen Ret for Godsejerne til at ind-
rette sig med deres Bønder, som de vilde, og ogsaa til Inddragelse og
Nedlæggelse af Bøndergaarde (»das Bauernlegen«).

Anderledes kunde det selvfølgelig ikke gaa i et Land som Mecklen-
burg — det nordtyske Land, hvor Fyrstemagten aldrig havde naaet
at gore sig uafhængig af Godsejeradelen, og hvor de sociale Landbo-
forhold kom til at udvikle sig i den allergrelleste Modsætning til det,
der blev naaet i Danmark. Den mecklenburgske Adel og Godsejer-
klasse evnede gennem sin Overmagt paa Stænder-Landdagene (som
de engelske Godsejere ved Hjælp af Parlamentet) at sikre sig fri Ad-
gang til at nedlægge Bøndergaarde og inddrage dem under Stordrift,
og derved blev Mecklenburg efterhaanden et Land, der næsten
manglede egentlige Bønder. Iøvrig kom, paa Grund af de politiske
Magtforhold, Livegenskabets Ophævelse i Mecklenburg forholdsvis
sent (1819).

At det skyldtes Regeringsformen i Danmark, naar man her kunde
gennemføre Opløsningen af Stavnsbaandets Samfundsordning saa
forholdsvis tidlig og hurtigt, men frem for alt ogsaa i den Form, det
skete, maatte være indlysende ogsaa for enhver skønsomt tænkende
Iagttaget i Samtiden. Det var ikke republikansk indstillede Fantaster
som Malthe Conrad Bruun og P. A. Heiberg, der var de fornøftigste
Tænkere indenfor det daværende danske Samfund, og det var heller
ikke dem, der var de sande Revolutionsmænd. Chr. Colbjørnsen der-
imod (om hvem Grevinde Schimmelmann ikke uden Grund har be-
mærket, at »hvis han ikke var saa dybt inde i Sagerne her, vilde han
være en farlig Demagog«) kunde blive Føreren i en virkelig dansk
Revolution, fordi han vilde benytte Enevældens Magtmidler og handle
ud fra dens Forudsætninger.²⁾ Sammenhængen mellem det Maal, der

¹⁾ Knapp I, S. 131, 139.

²⁾ Jfr. min Bog: De danske Stænderforsamlingers Historie I, S. 58 f.

kunde tilstræbes ved de danske Landboreformer — et Maal bestemt ud fra Hensyn til, hvad der opfattedes som naturlige Statsopgaver og vigtige Samfundsinteresser — og det politiske Grundlag, der kunde bygges paa ved Reformernes Gennemførelse, er meget træffende udtrykt af en Skribent i »Københavns lærde Efterretninger« for 1791,¹⁾ idet han omtaler Colbjørnsens Sammenstød med de klagende jyske Godsejere.

»Saa vidt man af Udfaldet kan slutte sig til Bevæggrunden, har vores Regering virkelig betragtet Landbosagen saaledes, som den bør betragtes efter den almindelige Statsret. Da man ved nøje Undersøgelse er kommen efter de Misbrug, som fornemmelig nedtrykker Bondestanden, saa søger man efterhaanden at afhjælpe dem. Til al Lykke hindres Kongen ikke ved Rigsstænder eller andre saadanne Indskrænkninger at virke det gode, han i Medhold af den almindelige Statsret vilde virke. De hidtil gældende Love bliver nøjere bestemte, Misbrug og Uordner afskaffede, passende Forsigtighedsregler foreskrevne for at skaffe Bonden Udøvelse af hans Ret til personlig Frihed, for at bestemme det indbyrdes Forhold mellem Jorddrotter og Bønder, saaledes som det er mest overensstemmende med Statens Gavn.«

Netop naar Talen var om den jyske Godsejerklage, kunde der være en særlig Grund til at prise Danmarks Lykke, at det store, bondebeskyttende Reformværk her havde kunnet gennemføres uden Medvirken af »Rigsstænder«, i hvilke uundgaaelig Godsejerne vilde være blevet en meget fremtrædende »Stand«. Den samme Tanke maa nu nødvendigvis melde sig som det historiske Synspunkt, ikke mindst naar man har kastet Blik ud mod de Forhold, der danner Samtidens europæiske Baggrund for det store, der skete i Danmark.

---

¹⁾ Nr. 12, S. 185.

SLUTNING.

Det har i det foregaaende været Opgaven at skildre et Vendepunkt i den danske Lovgivnings og det danske Folks Historie, de store Landboreformer, paa en ny Maade og ud fra nye Synspukter. Der har ofte været Anledning til at tage Afstand fra Synspunkterne hos andre Forfattere, men Formaalet har dog, som allerede sagt i Indledningen, ikke været at gendrive — saa lidt som at gentage —, men at supplere de Resultater, der foreligger fra den tidligere Forskning. Det vil altid staa fast, at selve Stavnsbaandsløsningen — som saa stærkt fremhævet af en Historiker som *Edv. Holm* — betød en mægtig og mindeværdig Sejr for store Frihedstanker, og at fremdeles — som saa skarpsindigt paavist af Nationaløkonomen *Falbe-Hansen* — den hele Reformbevægelse finder Sted paa Baggrund af stigende økonomiske Konjunkturer, der i væsentlig Grad betinger dens heldige Resultater for Bondestanden og Landbruget.

Imidlertid skulde Billedet af, hvad de danske Landboreformer var og betød, være blevet mere fuldstændigt gennem den her gennemførte Undersøgelse af det hele landboretlige og socialpolitiske System, der blev Reformernes Frugt, og som ikke var nogen nødvendig Følge hverken af Stavnsbaandets Ophævelse eller af de økonomiske Vilkaar og Forhold i Tiden.

Vort Udgangspunkt har været en Vurdering af Stavnsbaandets Samfundsordning som et i sit Væsen »feudalt« præget System, i født Modstrid med Enevældens Regeringsform, men beroende paa Regeringens og Embedsvæsenets Mangel paa Modstandskraft overfor Godsejerne, der endnu formaaede at hævde Stillingen som en Slags Mellemed mellem Centralmagten og den store Masse af Kongens landlige Undersaatter. Et Hovedsynspunkt overfor de store Landboreformer maa det derfor blive, at gennem dem slog for Landboforholdenes Vedkommende det enevældige Regeringssystem endelig praktisk igennem, viste sig mægtigt nok til at sprænge det Gods-system, hvis tilspidsede, men iøvrig kun kortvarige Udtryk Stavns-

baandet havde været, og til at ordne Landboforholdene ikke længere ud fra et Kompromis med Godsejerinteresser, men væsentlig i Overensstemmelse med sine egne Formaal og sine egne ledende Idéer.

I den offentlige Reformdiskussion, der kunde begynde allerede i 1750-erne, og hvis egentlige Indleder var den ud fra sin orthodoxe Verdensopfattelse saa optimistiske Teolog Erik Pontoppidan, blandede sig straks med nye humanitære og økonomiske Tanker ogsaa visse rent politiske Betragtninger; den bestaaende Tilstand opfattedes ikke blot som hæmmende for Landbruget og trykkende for Bondestanden, men som uværdig og uudholdelig for en kongelig Enevælde som den danske. Regeringens ved udelukkende økonomisk Interesse bestemte, af A. G. Moltke ledede Reformbestræbelser i Aarene nærmest efter 1757 syntes at skulle føre til en Stramning af Godsbaandene, men ikke til nogen Lettelse i Bondestandens Vilkaar; de samtidige private Godsreformer peger dog ved det Eksempel, de gav, paa betydningsfuld Maade ud i Fremtiden. Vendepunktet kom efter Christian VII's Tronbestigelse 1766, der førte til Nedsættelse — i Oktober 1767 — af den første »Landvæsenskommission«, hvis Formaal ikke saa meget var Landbrugets Forbedring som Bondestandens Lettelse.

Dermed var det socialpolitiske og humanitære Synspunkt brudt igennem indenfor Regeringens Landbopolitik; som dets Talsmænd stod Mænd saa nær Kongen som de to Kabinetssekretærer Reverdil og A. Schumacher, men frem for alle det danske Kancellis Generalprokurør Henrik Stampe, hvis Fortjeneste det er at have gennemført de epokegørende Landbolove af 1769. Tidligere Forskning har ladet disse Love staa i en Skygge, hvorfra de ved nærværende Undersøgelse er blevet draget frem i stærkere historisk Belysning. Det epokegørende ved dem er, at de giver Retningslinjen for de Formaal, Bondestandens Beskyttelse, Bondestandens Bevarelse, Bondestandens Selvstændiggørelse, som Lovgivningen skulde tilstræbe i den senere, egentlig afgørende Reformtid. At de dog direkte slet ikke rørte ved Stavnsbaandet, er et meget karakteristisk Træk, som hunder i det Forhold, at Spørgsmaalet om en Stavnsbaandsløsning slet ikke var i Forgrunden under det første praktiske Arbejde med sociale Landbo-reformer saa lidt som i Virkeligheden under de første teoretiske Diskussioner derom. Denne Sag har iøvrig endnu haft for stærke Modstandere indenfor Regeringen — skønt Kongen selv var ivrigt

stemt for den —; men et meget vigtigt Moment var tillige dens Tilhængeres Tro paa, at den ikke hastede og ikke burde fremskyndes, men med Tiden af sig selv vilde modnes til Løsning, naar der blot blev sat andre Bestræbelser ind paa at højne og ændre Bondestandens Samfundsstilling. Fra første Færd stod saaledes den egentlige Kamp for Landboreformer ikke væsentlig om Stavnsbaandsløsningen, og det skulde heller ikke blive Tilfældet senere. Det var de socialpolitiske Spørgsmaal vedrørende Jordens Besiddelse og Brug, hvorom det drejede sig, og i dem laa der en Kamp om selve Jorden.

De bondebeskyttende Landbolove af 1769 var gennemført paa Trods af den aldeles overvejende Stemning i Landets Godsejerklasse, hvor der raadede en almindelig Uvilje imod, at Statsmagten paa denne Maade vilde gribe regulerende ind i private Ejendomsforhold. Uviljen fandt sit mest karakteristiske Udtryk i de Protester fra visse jyske og fynske Godsejere, hvori der netop stilledes Forslag om en Stavnsbaandsløsning som den eneste rigtige og retfærdige Løsning af det store Landboproblem, medens videre Foranstaltninger til Hjælp for Bondestanden afvistes. Det var en Slags dansk Fysiokratisme, der paa denne Maade kom til Udtryk: den gennemførte Frihed i alle Forhold, Kontraktfrihed i Ejendomsforhold ikke mindre end personlig Frihed i Arbejdsforhold skal hugge enhver Knude over, faa Landbruget til at blomstre og gøre hele Tilstanden i Samfundet tilfredsstillende. Allerede i den første reformvenlige Litteratur havde der ofte været henvist til England som Mønsterlandet; i 1771 formulerede en fynsk Godsejer sit landbopolitiske Løsen saaledes: gør Bonden i Danmark til Farmer, d. v. s. til Forpagter, som i England.

Vi har gennem vor Undersøgelse fulgt, hvorledes denne »fysiokratisk« stemte, engelsk paavirkede Retning under hele Reformpolitikens følgende Udvikling er blevet fortsat og gaar jævnsides med den Retning, der i Tilknytning ogsaa til de ældre nationale Traditioner indenfor Landboretten vil føre den bondebeskyttende Lovgivning fra 1769 videre. Vi har set, at Modsætningen mellem disse to Retninger, der begge for saa vidt var reformvenlige og præget af Tidens Aand, skabte den virkelige Spænding i Kampen om de danske Landboreformer.

Det ser ud til, at Struensees Styre, hvis det var kommet til at fortsætte, vilde have bragt Kontraktfrihedens Tilhængere Sejren og have

ført til en Bondefrigørelse uden Bondebeskyttelse. Den guldbergske Reaktion tilintetgjorde i hvert Fald Muligheden for denne Udvikling, og iøvrig vedligeholdt det Stavnsbaandet saa længe, at der derefter slet ikke mere var nogen politisk Mulighed for dets videre Opretholdelse, fordi al betydende Handlekraft indenfor Staten — selvfølgelig støttet til gunstige økonomiske Konjunkturer — nu kunde samle sig om dets Ophævelse. I den store Landbokommission blev der kun een Tilhænger af Stavnsbaandet, og dette Medlem (Quistgaard) var endda tilbøjelig til paa Godsejernes Vegne at sælge Raadigheden over Bønderne mod til Gengæld at faa den fulde Raadighed over Jorden. Spændingen og Kampen i Landbokommissionens Forhandlinger vedrørte de Spørgsmaal, der angik den fremtidige Besiddelse og Brug af Danmarks Jord: Bondebeskyttelsen, ikke Bondefrigørelsen. Mod den sidste vovede knapt nok de i 1790 klagende jyske Godsejere at protestere; til at klage bittert og voldsomt over Indgriben i deres Ejendomsrettigheder mente de derimod at have den fulde moralske Berettigelse.

Det maa vel altid gaa saaledes under den historiske Udvikling, at i en afgørende Epoke og ved et stort Gennembrud vil den mest betydningsfulde Modsætning ikke ligge mellem den egentlige Konservatisme eller »Reaktion« paa den ene Side, Bestræbelsen for Forandring eller »Fremskridt« paa den anden Side, men mellem Forskellen og Nuancerne i de Opfattelser, som mødes i den fulde Forstaaelse af, at der tiltrængtes noget nyt til Afløsning af det bestaaende. Det vil være umuligt at opretholde gamle Institutioner, som Tidens Aand har dømt, og hvis Opløsning derfor kun er et Spørgsmaal om Tid; ved Skabelsen og Indretningen af alt det nye, som skal træde i Stedet, melder sig de forskellige Muligheder, og det er her, det paa Forhaand ikke kan være saa givet, hvorledes Udfaldet af Kampe og Brydninger vil blive.

Den store karakteristiske Forskel i Anskuelserne om den agrariske Samfundsordning, der burde blive den gældende efter Stavnsbaandets Ophævelse, Modsætningen mellem den hjemmegroede danske og en »engelsk« Retning, fremtræder i 1780'ernes Litteratur paa meget udpræget Maade, saaledes ved en Sammenligning mellem de to førende landbopolitiske Skribenter Tyge Rothe og Chr. A. Fabricius og ogsaa f. Eks. mellem O. L. Bang og A. C. Teilmann, og vi ser, at der paa denne Maade bliver en Kløft i Tankegang mellem de to Brødre Chr.

Ditlev og J. L. Reventlow, der dog altid senere har været opfattet som Mænd af samme Aand og Stræben.

Chr. D. Reventlow stod i Landbokommissionen ved Chr. Colbjørnsens Side under den afgørende Kamp for Bondebeskyttelse, der førte til Udstedelsen af regulerende Forordninger om Retsforholdet mellem Godsejer og Fæster forud for Stavnbaandsløsningen, men har dog personlig interesseret sig mest for den sidstnævnte Foranstaltning. Han billigede afgjort Fæsteforordningen af 1790, men var dog selv saa meget af en Godsejer, saa økonomisk og liberalistisk indstillet, at han er blevet forende ved Gennemførelsen af visse lempende Foranstaltninger med Hensyn til Godsejernes Raadighed over Fæstegodset. Ved Hoverisagens Behandling gjorde han sig til Talsmand for »friere« Anskuelse end dem, der blev gennemført. Omend i bestemt Modsætningsforhold til sin egen Broder paa Brahetrolleborg var han dog ikke helt en Aandsfrænde af Colbjørnsen, og det mest ejendommelige ved hans Tankegang synes at have været en stærkt fremtrædende Tro paa, at den Beskyttelseslovgivning, der tiltrængtes for Bønderne, i det mindste for en stor Del kun behøvede at være af en midlertidig og foreløbig Karakter.

Chr. Colbjørnsen var den egentlige Fortsætter af det gennem Henrik Stampe paabegyndte Værk, ved de afgørende Reformers Gennemførelse den store, sejrende Stridsmand for Bondebeskyttelse, Skaberen frem for alle af det nye landboretlige System. I Rækken af vore tre store Generalprokurører, hvor han er det mellemste Led, men Stampe og A. S. Ørsted det henholdsvis første og sidste, staar Colbjørnsen vel nok som den mindst fremragende Jurist, men til Gengæld saa den største Statsmand og Politiker. Han var, netop i Sammenhæng med mindre fremtrædende teoretiske og videnskabelige Anlæg, besjælet af den Ensidighed og Hensynsløshed, der i visse Situationer kræves af Statsmanden. Colbjørnsen vilde drage de sociale Konsekvenser af Statsforandringen i 1660 og af Griffenfelds Kongelov. Han var en kgl. Embedsmand, fyldt med fanatisk Iver for Kongedømme og Enevælde, for Statsmagts Ret til at bestemme Vilkaarene for det indbyrdes Forhold mellem de forskellige Samfundsklasser, i Virkeligheden mere Lovens og Ordenens Mand end Frihedens. Gennem Colbjørnsens Indsats, skont ikke alene herigennem, men ogsaa f. Eks. og ikke mindst ved betydningsfuldt Initiativ fra underordnede lokale Embedsmænd, udtrykkes det paa iøjnefaldende Maade, hvorledes

Landboreformerne betød politisk Sejr for det enevældige Regerings-system og dets Embedsvæsen.

Det kan være tvivlsomt, om ikke Hadet til den Godsejerklasse, der havde usurperet sig saa store Andele i de offentlige Rettigheder, og som vilde opponere mod Regeringen, ikke var en nok saa stærk Drivkraft for Colbjørnsen som human Følelse overfor Bondestanden. Dog er det hans Pen, der skarpest og kraftigst har formuleret den humanitære Begrundelse for den bondebeskyttende Lovgivning som nødvendig til Værn for en fattig og svag Samfundsklasse overfor en rig og mægtig.

I den Aandsudvikling, der fandt Sted gennem sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede i Danmark som andre europæiske Lande, udgør jo Væksten i de humane Følelser, den stærkt stigende Sans for »Menneskerettigheder«, et højt væsentligt og betydningsfuldt Træk. I Kraft heraf kunde de raadende Stemninger f. Eks. overfor Neger-slaveriet skifte saa mærkeligt og hurtigt fra Opfattelsen af det som en Selvfølge til den Følelse, at det var Kristenhedens Skændsel. At en ny Indstilling overfor Mennesker og Menneskeret — med en gammel kristelig Kultur som Grundlag og Forudsætning, men dog ny i sin Grad og Art — har været stærkt bestemmende for den danske bondevenlige Bevægelse og Bondelovgivning, er særdeles tydeligt og umiskendeligt.

Tillige ses det, hvorledes den stærkere Sans for det enkelte Individ, der fra en vis Side udtrykker sig i en mere human og følsom Opfattelse af Samfundslivets Forhold, desuden har modnet Troen paa det praktisk betydningsfulde og økonomisk fordelagtige ved at give den enkelte saa megen Frihed som muligt i hans daglige Arbejde og Erhverv. Herfra udsprang Stampes Begejstring for Selvejerbonden, og her laa i det hele en stærk Tilskyndelse for Tidens Stræben efter at betrygge Bondestandens Vilkaar og fremme dens Selvstændighed. For saa vidt kan det ogsaa siges, at der laa et bevidst økonomisk Motiv til Grund for Landbolovgivningen; men overordentlig vigtigt for den rette Forstaaelse er det dog at se, med hvilken Begrænsning dette Motiv fik Lov til at virke. For selve de store Afgørelser, der blev truffet med Hensyn til Opretholdelsen af den lille Bedrift og de faste Grænser for Stordriftens Udbredelse, blev ingen økonomisk Overvejelse bestemmende, endsige noget Forsøg paa eksakt national-økonomisk Beregning. Paa denne Maade skulde det økonomiske Pro-

blem for den danske Landbolovgivning i nogen skarpere Form overhovedet først blive rejst i den følgende Tid. I Reformtiden møder vi paa den ene Side en umiddelbar Tro paa det attraaværdige ved fuld Kontraktfrihed og ved Tilstande som de engelske, paa den anden Side — d. v. s. som Grundlag for Regeringens Politik — en Afvisning af disse Forestillinger og en Fastholdelse af den videre gaaende Statsregulering dels ud fra det humane Hensyn til de enkelte Individier, dels ogsaa for Statens egen Skyld.

I sidstnævnte Henseende blev Landbolovgivningen ganske særlig set som Middel til at opretholde og øge Folkemængden i Landet. Der ligger i de danske Landbolove, som fik »Orden og Kraft« ved Landboreformerne, et stort Stykke Befolkningspolitik. For saa vidt kan man her være tilbøjelig til at tale om merkantilistiske Idéer, der gennem disse Love fik stedsevarende Betydning for det danske Samfund; dog er det værd at huske, at ogsaa den ældste Liberalisme, som vi kender den fra det 18. Aarhundrede, var gunstigt og optimistisk stemt overfor Befolkningsforøgelse, og at det først er Malthus, der ved Aarhundredets Slutning har skabt et Omslag i Opfattelsen.

Det fik sikkert i flere Henseender sin Betydning, at de danske Landboreformer blev gennemført saa forholdsvis tidligt. Ved den vidtgaaende Statsregulering af Ejendomsforhold har det fra første Færd været en Fordel, at der ikke forelaa nogen Tradition eller vanemæssig Indstilling i den Retning, at privat Ejendomsbesiddelse skulde være absolut fri og uafhængig af Statsmagten. Et af de mest karakteristiske Træk i Udviklingen er den Forordning af 1761, der ligefrem baandlagde Godsejernes Salgsfrihed overfor deres Gods, egentlig et Vidnesbyrd om, hvor ny den mere ubetingede Respekt for Ejendomsret historisk set er her i Landet. Loven er netop udstedt af en Godsejrerregering, medens Juristen Stampe havde Betænkelighed. Det blev især de ledende Jurister, Mænd som Stampe og Colbjørnsen, der i den følgende Tid kom til at udforme Principperne for Ejendomsretten til dansk Jord; de gjorde det uden romerretlig eller »naturrelig« Doktrinarisme, uafhængigt overfor fremmede Forbilleder, i Tilknytning til hjemlige Traditioner, med Omsorg for den enkelte Mands Frihed og Uafhængighed, forbundet harmonisk med den videst mulige Hensyntagen til Samfundets Tarv og Statens Interesse.

Planmæssigt opbygget under Afvejen af flere Slags Hensyn blev

den Lovgivning, der gennemførtes; direkte og meget omfattende tog den Sigte paa at værne en svagt stillet Samfundsklasse, og vi maa, ogsaa, naar vi ser hen til Udviklingen i andre Lande, tænke os, at den kun er blevet mulig, fordi det daværende danske Regerings-system kunde staa saa uafhængigt af snævre Klasseinteresser og egoistiske Krav. De store Landboreformer blev i Danmark ikke blot en social og økonomisk Omvæltning, men det egentlige Gennembrud for Styrken og Tendensen i det enevældige Statssystem.

Under denne afgørende Fase i vor Samfunds- og Statsudvikling triumferede Regeringsmagtens Ønske om at gennemføre et positivt, socialpolitisk Lovgivningsværk over den ved Klasseinteresser ansporede Bestræbelse for at sikre Økonomiens »naturlige« Kræfter ubegrænset Spillerum.

KRONOLOGISK FORTEGNELSE OVER FORORDNINGER OG KGL. RESOLUTIONER

(med Henvisning til den direkte Omtale eller Referatet af deres Indhold — ikke til den videre Beretning om deres Forhistorie eller Betydning).¹⁾

Forordningen af 28. Januar 1682 om Jordegods (jfr. D. L. 5-10-48). S. 17, jfr. 82.

Forordningen af 16. Marts 1725 mod Landsbyers og Bøndergaardens Ødelæggelse. S. 17, jfr. 82.

Forordningen af 10. Februar 1731 angaaende Jordegods. S. 18, jfr. 82.

Forordningen af 4. Februar 1733 om Stavnsbaandets Indførelse. S. 12.

Forordningen af 9. December 1735 angaaende, hvad ydermere ved Landmiliten skal igttages. S. 16.

Forordningen af 23. Januar 1737 og 29. April 1740 vedrørende Almueskoler. S. 17.

Forordningen af 14. Januar 1740 mod Ødelæggelse af Landsbyer eller Bøndergaarde. S. 18, jfr. 82.

Forordningerne af 30. Juni 1741 og 1. Juli 1746 angaaende Stavnsbaandets Udvidelse., S. 16.

Forordningerne af 29. December 1758, 28. December 1759 og 8. Marts 1760 angaaende Indskrænkning af Fællesskabet. S. 37 f.

Forordningen af 15. Maj 1761 angaaende Fællesskabets Ophævelse (og Forbud mod Bortsalg af Fæstegods fra Hovedgaarde). S. 40.

Forordningen af 13. April 1764 angaaende Stavnsbaandets Udvidelse. S. 44.

Forordningen af 15. April 1768 angaaende det til Landvæsenets Forbedring oprettede Generallandvæsenets Collegium. S. 65 f.

Forordningen af 6. Maj 1769 om Hoveriets Bestemmelse. S. 75 f.

Forordningen af 13. Maj 1769 om Selvejerbønder. S. 76 ff.

Forordningen af 6. Juni 1769 angaaende Straffens nærmere Bestemmelse for den, som har ødelagt eller ødelægger Bøndergaarde. S. 81 f.

Forordningen af 28. Juli 1769 om Fællesskabets videre Ophævelse. S. 83 f.

Forordningen af 20. Februar 1771 om Hoveriets Bestemmelse. S. 99 f.

Kgl. Resolution af 1. April 1772 angaaende Bevillinger til Bøndergaardens Nedlæggelse. S. 219.

Forordningen af 12. August 1773 angaaende Hoveriet. S. 104 f.

Forordningen af 13. Maj 1776 om Fællesskabets Ophævelse. S. 107 f.

Kgl. Resolution af 28. August 1777 angaaende Bevillinger til Bøndergaardens Nedlæggelse. S. 219.

Forordningen af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse. S. 108, jfr. 207.

1) Ikke alle i Afhandlingen nævnte eller citerede Love er medtaget i Fortegnelsen, men kun de, der kan siges direkte at vedrøre dens Hovedemne.

Kgl. Resolutioner af 8. December 1784, 13. Juli 1785 og 9. Marts 1791 angaaende Ret for Godsejere til at beholde Hovedgaardsprivilegier ved Bort salg af Bøndergods. S. 223 f.

Plakat af 2. August 1786 vedrørende Salg af Jord fra Bøndergaarde. S. 218.

Forordningen af 16. August 1786 om Oprettelse af Kreditkasse. S. 155 f.

Forordningen af 8. Juni 1787 angaaende de Rettigheder og Pligter, der bør have Sted mellem Jorddrøtter og Fæstebønder. S. 139 ff.

Forordningen af 8. Juni 1787 angaaende de Tilfælde, i hvilke Fæstebønder kan af Husbonden fratages nogen Del af deres Fæstegaardes Jorder eller er forpligtede til Udflytning. S. 142, jfr. 207 f.

Forordningen af 11. Juni 1788 om Kvæghandelen. S. 156.

Forordningen af 20. Juni 1788 om Stavnsbaandets Ophævelse. S. 152 f.

Forordningen af 16. Januar 1789 angaaende Forstaaelse af Danske Lov 3-13-3. S. 158 f.

Forordningen af 19. Marts 1790 om Indskærpelse af Reglerne i Danske Lov 3-13-1 og 4 angaaende Fæsteforholdets Livsvarighed. S. 159 f.

Forordningen af 25. Marts 1791 angaaende Bestemmelse af de Tilfælde, i hvilke det kan være tilladt at nedlægge Bøndergaarde (og kgl. Resolution af 14. December 1791). S. 181, 208 og 220.

Forordningen af 25. Marts 1791 om Opretholdelse af god Orden ved Hoveriet. S. 190.

Forordningen af 25. Marts 1791 om Politivæsenet paa Landet. S. 228.

Plakaterne af 24. Juni og 23. December 1791 angaaende Kommissioner til Bestemmelse af Hoveriet. S. 190 f., 192.

Forordningen af 15. Juni 1792 angaaende adskillige Fordele, der tilsiges Jorddrøtterne som Opmuntringer til at udskifte Bøndergods af Fællesskab. S. 181 ff.

Plakaten af 21. August 1793 om, at Høverikommisionerne skal indrettes. S. 193.

Forordningen af 13. December 1793 om Vejvæsenet. S. 229.

Forordningen af 29. Oktober 1794 om Hegn og Fred. S. 184.

Plakaten af 5. Juni 1795 om Udnævnelse af Høverikommisioner og Instruksen s. D. for disse. S. 194 ff.

Plakaten af 8. April 1797 om Udsættelse af Tidsfristen for Høveriets Bestemmelse. S. 196.

Forordningen af 6. December 1799 om almindelige Regler for Hoveriet. S. 201 f.

Kgl. Resolution af 12. Marts 1800 angaaende Vilkaarene for Bevarelse af Hovedgaardsprivilegier ved Bort salg af Bøndergods. S. 224.

Forordningen af 1. Oktober 1802 om Hartkornsbeskatning. S. 224.

Forordningen af 27. September 1805 om Skoves Udstykning, Vedligeholdelse og Fredning. S. 217, 230.

Plakat af 7. Juni 1806 om Bortfæstning og Bortforpagtning af Selvejergaarde. S. 217 f., 223.

Forordningen af 30. Januar 1807 angaaende Ordenens Opretholdelse ved Husmændenes Pligtarbejde. S. 213 f.

Plakat af 26. Januar 1807 angaaende Retten til at bevare Hovedgaardrettigheder. S. 224 ff.

Forordningen af 3. Juni 1809 om Kalds- og Birkerettigheder. S. 231 f.

Forordningen af 8. Junar 1810 om Tiendevæsenet. S. 226 f.

Forordningen af 25. Juni 1810 om Udstykning. S. 219.

PERSONREGISTER

- Aagaard, P.*, Kancelliembedsmand. 126, 135 f., 137.
Andersen, Vilh., Prof. 29.
Baden, Torkel, Landøkonom. 43.
Bagger, Fr., Godsejer. 72.
Bang, A., Hof- og Stadsretsassessor. 126, 135, 137.
Bang, O. L., Generalprokurør. 120—22, 126, 130, 135, 147, 157, 161—67, 183 f., 243.
Barchmann, Jacob, Sekr. 39.
Beenfeldt, F. L. C., Godsejer. 172.
Berckentin, C. A., Statsminister. 36.
Bergsøe, A. F., Forf. 1.
Bernstorff, A. P., Statsminister. 45 f., 125, 127, 169 f.
Bernstorff, J. H. E., Statsminister. 45, 69, 95.
Bisgaard, H. L., Forf. 26.
Bjerregaard, Hans Jensen, Bonde. 45.
Bjerring, Jens, Herredsfoged. 119, 122, 140.
Bornemann, W., Generalauditør. 126, 135.
Borup, L. C., Forf. 6.
Brabrand, Fr., Godsejer. 24, 165.
Bruun, Malthe Conrad, Skribent. 238.
Bruun, Oluf, Byfoged. 52, 57, 58, 59.
von Buchwald, Fr., Amtmand. 162 f., 171.
Carstens, G. F., Sekr. 95.
Castenskjold, J. M. H., Godsejer, til Borreby. 202.
Castenskjold, C. A., Godsejer, til Hagedstedgaard. 219.
Castenskjold, J. F. C., Generalmajor, til Hørbygaard. 219, 220 f.
Christian VI. 14, 17, 231.
Christian VII. 48, 49, 57, 60, 63, 67, 68, 72, 73, 75 ff., 95, 97 ff., 117, 127, 155, 159, 194, 241.
Claussion, N. C., Præst. 161.
Colbjørnsen, J. E., Justitsdeputeret i Rentek. 126, 135.
Colbjørnsen, Chr. Generalprokurør. 7, 120—22, 126, 127, 129—34, 135, 137, 138, 144, 145 ff., 150 f., 155 f., 157 ff., 161 f., 166, 168, 175 f., 177 l., 179, 191, 199, 211, 215, 232, 233, 234, 238 f., 244 f., 246.
Cordsen, S. H., Højesteretsassessor. 126, 135.
Danneskjold-Laurvig, C. C., Greve. 52.
von Deden, Major. 39.
Degn, Peder, se »Peder Degn«.
»D. N. Reiersen« (Pseudonym). 177 f.
Deuntzer, J. H., Prof. 56.
Eichel, Bartholin, Højesteretsassessor. 126, 135, 147, 221.
Erichsen, J., Rentekammerembedsmand. 126.
Ewald, Johs., Digter. 29.
Fabricius, Chr. A., Skribent og Embedsmand. 110, 113—16, 118, 165, 171, 179, 183, 184, 199, 243.
Falbe-Hansen, V., Prof. 2, 4, 12, 13, 234, 240.
Frederik I. 160.
Frederik II. 160.
Frederik III. 33.
Frederik IV. 129, 147, 151, 152.
Frederik V. 36, 48.
Frederik, Kronprins. 117, 127, 172—74, 212 f., 231.
Frederik den Store, Konge af Preussen. 237.
Frederik Vilhelm I, Konge af Preussen. 237.

- Fridericia, J. A.*, Prof. 3, 12.
Fridsch, Højesteretsassessor. 126, 135, 145, 150.
Gersdorff, J. L., Godsejer. 87.
Gram, H., Forf. 6.
Griffenfeld, P., Statsmand. 244.
Grotius, Hugo, Jurist. 87.
Guldberg, se Hoegh-Guldberg, Ove.
Hammerich, Kai Fr., Forf. 15.
Hansen, Poul, Forf. 37.
Hansen, V. A., Godsejer. 117, 126, 130, 131, 135, 149, 181, 191.
Hauch, Fr., til Højriis, Amtmand. 41.
Heiberg, P. A., Skribent. 238.
Heitmann, Daniel, Krigsraad. 24, 25.
Hinzpeter, Dr. 48.
Holberg, Ludvig, Digter. 29.
Holck, Gustav, Greve. 57, 58, 61, 67.
Holm, Edvard, Prof. 2 f., 11, 12, 13, 32, 33, 64, 87, 102, 103 f., 106, 110, 111, 118, 125, 172, 178, 185, 240.
Holstein-Ledreborg, J. L., Statsminister. 36.
Holsten, A. C., Amtmand. 89 f., 92, 93.
Høegh-Guldberg, Ove, Statsminister. 106, 109, 225.
Høyer, M. H., Sekr. 56 f., 64, 67, 95, 96, 100.
Jacobsen, J. P., Forf. 18.
Juel, Gregers, Rentekammerchef. 104, 108.
Juel, Niels Krabbe, Godsejer. 163.
Klopstock, Digter. 45.
Kofoed Anker, P., Jurist. 129.
Kraft, Jens, Filosof. 33.
Kruse, Fr. Vinding, Prof. 7 f., 11.
Lange, Jens, Godsejer. 42, 43, 92 f., 210.
Lange, Joh., Godsejer. 210.
Lauridsen, P., Forf. 63.
Lehn, Poul Abraham, Godsejer. 90—93, 126, 133, 136, 152.
Lemvig, Otto, Byfoged. 166.
Levetzau, Th., Stiftamtmand. 160.
Levetzow, Heinrich, Amtmand. 117.
Linvald, Axel, Forf. 3, 97, 185, 201.
Lawson, Jacob, Embedsmand. 67.
Luxdorph, B. V., Kancellideputeret. 74, 115, 126, 130, 135, 151.
Lütken, Fr., Søofficer. 26.
Lütken, O. D., Præst. 25, 26, 72, 107.
Lüttichau, Tønne, Godsejer. 157, 172, 178, 237.
Malthus, Nationaløkonom. 25, 246.
Mandix, Jacob, Rentekammerembedsmand. 5 f., 183, 228 f.
Martini, Fr., Læge. 30.
Matzen, Henning, Prof. 6.
Moltke, A. G., Overhofmarskal. 20, 36, 39, 45 f., 48, 60, 61, 62, 64, 66, 69, 70, 79, 80, 95 f., 104, 108, 241.
Moltke, J. G., Rentekammerchef. 104, 108, 120.
Montesquieu, Filosof. 29.
Morgenstjerne, se Munthe af Morgenstjerne, C. W.
Munch, P., Forf. 233.
Munthe af Morgenstjerne, C. W., Godsejer. 110, 113, 119, 163.
Müller, Th. A., Forf. 22.
Møsting, J. S., Statsminister. 232.
Neiiendam, Michael, Forf. 22.
Nielsen, Rasmus, Bonde. 157 f.
Nissen, H. N., Embedsmand. 67.
Oeder, G. C., Botaniker. 30, 95, 96 f., 100, 101, 185.
Olsen, Albert, Prof. 13, 22.
Paludan-Müller, C., Prof. 106.
»Peder Degn« (Pseudonym). 177 f.
Pedersen, Henrik, Forf. 8.
Pedersen, Jørgen, Forf. 8.
Pflug, Major, 95.
Pontoppidan, Erik, Præst. 20 ff., 24, 26, 28, 29, 33, 39, 62, 70, 106, 241.
Quistgaard, M., Godsejer. 126, 131, 132, 137, 144 f., 152, 166, 199, 243.
Rantzau-Ascheberg, H., Godsejer. 45.
Reiersen, D. N., se »D. N. Reiersen«.
Reventlow, Chr. D., Godsejer. 7, 117, 120, 126, 127, 135, 147, 148—51, 152, 154, 155, 161 f., 167, 168—71, 178, 179, 181, 182, 183, 185—91, 193 f., 196 ff., 202, 206, 212, 215, 224, 226, 230, 243 f.
Reventlow, D., Overhofmester. 48.
Reventlow, J. L., Godsejer. 117, 167, 168—71, 175, 178, 244.

- Reverdil, Salomon*, Kabinetssekretær. 48 ff., 52, 54, 56, 57, 63, 64, 96, 117, 241.
- Riegels, N. D.*, Skribent. 110.
- Rockstroh, K. C.*, Forf. 15, 44, 144.
- Roger, André*, Skribent. 48.
- Rosenkrantz, F. C.*, Statsminister. 51, 117, 125, 152.
- Rosenkrantz, Holger*, Godsejer. 52, 57, 58, 67, 73.
- Rosenørn, M.*, Godsejer. 87.
- Rothe, A. B.*, Jurist. 197 f., 211, 215.
- Rothe, Tyge*, Godsejer, Skribent. 111—16, 129, 136, 171, 197, 243.
- Rousseau*, Filosof. 21, 29.
- Saint-Germain, C. L.*, Krigsminister. 49, 50, 56, 57, 58, 117.
- von Saldern, Caspar*, Gesandt. 56.
- Schack-Rathlou, J. O.*, Godsejer, Statsminister. 60, 61, 67, 117, 125, 138, 152.
- Scheel-Plessen, Chr. Ludv.*, Godsejer. 67, 95, 126, 135, 191, 197, 198.
- Schelde, Niels*, kgl. Regimentsskriver. 23 ff., 28, 31 f.
- Schimmelmänn, Charlotte*, Grevinde. 238.
- Schimmelmänn, H. C.*, Skatmester. 60, 61, 67, 69, 78, 155.
- Schumacher, A.*, Kabinetssekretær. 56, 59, 62, 63, 65, 67, 73, 95, 241.
- Schumacher, P. Chr.*, Amtmand. 159, 210.
- Schyttle, Andreas*, Skribent. 129.
- Selmer*, Byfoged. 157.
- Simonsen, Jens*, Bonde. 157.
- Simonsen, Simon*, Bonde. 157 f.
- Smith, Adam*, Nationaløkonom. 7, 234, 235.
- Snedorff, Jens Schielderup*, Skribent. 29 ff., 33, 35, 45.
- Sophie Magdalene*, Enkedronning. 45.
- Stampe, Henrik*, Generalprokurør. 50—64, 65 ff., 70—74, 77—86, 93, 96, 100, 109, 121, 125, 154, 160, 183, 241, 244, 245, 246.
- Steenstrup, Johannes*, Prof. 4.
- von Stein*, Friherre. 237.
- Stemann, Chr. L.*, Kancelliembedsmand. 67, 72.
- Stemann, Poul Chr.*, Amtmand. 202, 211 f.
- Stolberg, Chr. G.*, Greve. 45.
- Struensee, Johan Frederik*, Minister. 14, 89, 94, 95 f., 97, 100 f., 106, 242.
- Teilmann, A. C.*, Godsejer. 30 f., 87 ff., 93, 164, 175, 243.
- Teilmann, T. R.*, Godsejer. 87.
- Testrup, S.*, Godsejer. 39.
- Tholl, O.*, Godsejer. 36, 73.
- Toft*, Godsejer. 42.
- Tordenskjold, Peter*, Søhelt. 26.
- Torp, C.*, Prof. 6.
- Tutein, P. A.*, Godsejer. 1.
- Wedel*, Godsejer. 42.
- Wedel-Jarlsberg, F. W.*, Godsejer. 113.
- Wegener, C. F.*, Forf. 2.
- Westenholtz, J. D.*, Præst. 23.
- Wilhelm II*, tysk Kejser. 48.
- With, J. P.*, Herredsfoged. 15.
- Wolff, Christian*, Filosof. 55.
- Voltaire*, Filosof. 27.
- Wormskjold, P.*, Godsejer. 126, 130, 135 f., 137, 151, 191 f., 200.
- Young, Arthur*, Landøkonom. 111, 114.
- Zeuthen, P. Chr.*, Assessor. 175, 199 f., 215.
- Ørsted, A. S.*, Jurist. 6, 233, 244.

SAGREGISTER

- Almueskoler. S. 17, 231.
- Arvefæste, se Fæstevæsen, Godsreformer, Selveje.
- Befolkningspolitik. S. 23 f., 246. Jfr. Merkantilisme, Udstykning.
- Bønders »Genstridighed« og Opsætsighed. S. 41 ff., 69, 174.
- Embedsvæsenet. S. 14 f., 53, 119 ff., 126 f., 132 f., 231 ff.
- England som Forbillede. S. 24—28, 90 ff., 111—15, 148, 168, 234 f. Jfr. Fri Forpagtninger, Fysiokratisme.
- Fattigvæsen. S. 230 f.
- Forbud mod Bortforpagtning af Bøndergaarde. S. 159 f. Jfr. Forpagtninger paa mindst 50 Aar.
- Forbud mod Bortsalg af Bøndergaarde fra Hovedgaarde. S. 40 f., 76 f.
- Forbud mod Bøndergaardens Nedlæggelse. S. 17 f., 81 ff., 180 f. Jfr. Huse, Sammenlægning, Udstykning.
- Forpagtninger paa mindst 50 Aar. S. 182 f.
- Franske Forhold. S. 18 f., 235. Jfr. Fysiokratisme.
- Frie Forpagtninger og Sammenlægningsfrihed (Spørgsmaalet herom). S. 89 ff., 111—16, 135 f., 144 f., 160—71, 173 f., 177 f. Jfr. England, Fysiokratisme.
- Fællesskabet om Jord (Sagen vedrørende dets Ophævelse). S. 23 f., 37—44, 65 ff., 83 ff., 107 ff., 182 f., 207.
- Fæstevæsen. S. 23 f., 50, 53 ff., 62 f., 65 ff., 119—43, 168 ff., 179—84. Jfr. Forbud, Forpagtninger paa mindst 50 Aar, Godsreformer, Hoverisagen, 229 f. Huse og Husmænd.
- Fysiokratisme. S. 32, 35, 93 f., 111 f. Jfr. England som Forbillede, Franske Forhold, Frie Forpagtninger.
- Godsejerklassen. S. 13 f., 71 f., 87—94, 132 f., 172—78.
- Godsreformer (private og paa Kron-gods). S. 45 ff., 49, 117 f.
- Hegn og Fred. S. 184.
- Hertugdømmernes Forhold. S. 62 f., 235 f.
- Hoverisagen. S. 24, 30, 59 f., 66 ff., 71 f., 75 f., 87 ff., 95—101, 103 ff., 185—205. Jfr. Pligtarbejde.
- Huse og Husmænd. S. 139, 181 f., 206—16, 220.
- Hustugt. S. 141 f., 18 f., 212 f., 184.
- Indfæstning. S. 24, 162, 165, 169, 184.
- Kontraktfrihed, se Frie Forpagtninger og Sammenlægningsfrihed. Jfr. Hoverisagen.
- Kreditkasse. S. 154 f.
- Kvæghandelen. S. 155 f.
- Landgilde. S. 24, 162, 165, 183 f.
- Mecklenburgske Forhold. S. 238 f.
- Merkantilisme. S. 12 f., 26, 55, 87, 246.
- Orthodox Verdensopfattelse. S. 20 ff., 106.
- Pligtarbejde for Husmænd. S. 206, 211 ff.
- Preussiske Landboreformer. S. 237 f.
- Retspleje. S. 233.
- Sammenlægning af Jord. S. 70, 181 f., 208, 220 ff. Jfr. Forbud mod Bøndergaardens Nedlæggelse.
- Sammenlægningsfrihed, se Frie Forpagtninger.
- Selveje og Selvejere. S. 16 f., 29 f., 41, 53 ff., 62 f., 65 ff., 76—81, 115 f., 154 f., 157 ff., 223 ff.
- Skovvæsen. S. 217, 230.
- Stavnsbaand og Stavnsbaandsløsning. S. 12—19, 46, 49 ff., 57 ff., 73 f., 88—93, 101 f., 122 ff., 144—53.
- Tiendesagen. S. 66 f., 71, 194, 226 f.
- Udskiftning, se Fællesskab.
- Udstykning. S. 217 ff. Se iøvrigt Huse. Vejarbejde. S. 229.
- Økonomisk Magasin (Danmarks og Norges ø. M.). S. 20—25.

PUBLIKATIONER

udgivet af

INSTITUTET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI

- Skrifter I. »Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer ca. 1850—1913« af Jørgen Pedersen, Gyldendalske Forlag, 1930, 389 S., 8,00 Kr.
- Skrifter II. »Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900«. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen, Gyldendalske Forlag, 1931, 424 S., 8,00 Kr.
- Studier I. »Sociale Studier i dansk Historie efter 1857«. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen, Gyldendalske Forlag, 1930, 189 S., 4,00 Kr.
- »De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848«. Første Del. Af Hans Jensen, J. H. Schultz' Forlag, 1931, 586 S., 8,00 Kr.
- »De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848«. Anden Del. Af Hans Jensen, J. H. Schultz' Forlag, 1934, 755 S., 8,00 Kr.
- »Economic Conditions in Denmark after 1922«. Af Jørgen Pedersen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1931, 50 S., 1,50 Kr.
- »Statshusmandsbrug i Fyns Stift«. Af C. Lind og Jørgen Pedersen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1933, 44 S., 1,50 Kr.
- Studier II. »Mænd og Meninger i Dansk Socialpolitik 1866—1901«. Under Ledelse af P. Engelstoft og Hans Jensen, Gyldendalske Forlag, 1933, 174 S., 4,00 Kr.
- Studier III. »Kampen om Saar«. Af Marius Buus, Gyldendalske Forlag, 1934, 80 S., 2,50 Kr.
- »Driftsstatistiske Undersøgelser over Detailhandelens Økonomi«, Hefte I, Kolonialbranchen i Hovedstaden. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1934, 31 S., 1,25 Kr.
- »Driftsstatistiske Undersøgelser over Viktualiehandelen i København og Frederiksberg« af C. Lind, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1935, 32 S., 1,25 Kr.
- »Statistical Investigations into the Economy of Retailing«. Bulletin No. 1, The Grocery Trade. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1934, 58 S., 3,00 Kr.
- »Statistical Investigations into the Economy of Retailing«. Bulletin No. 2, The Provision Trade. Af C. Lind, Gyldendalske Forlag, 1935, 52 S., 3,00 Kr.
- Studier IV. »Den polske Korridor og Danzig«. Af Sven Henningsen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 111 S., 3,00 Kr.
- Studier V. »Abessini«. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, 1936, 135 S., 3,50 Kr.
- Økonomi og Politik, Volume 1—9.